ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σταύρος Γιαγκάζογλου, Αθανάσιος Νευροκοπλής, Γεώργιος Στριλιγκάς

Θέματα Δογματικής Θεολογίας

Β΄ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

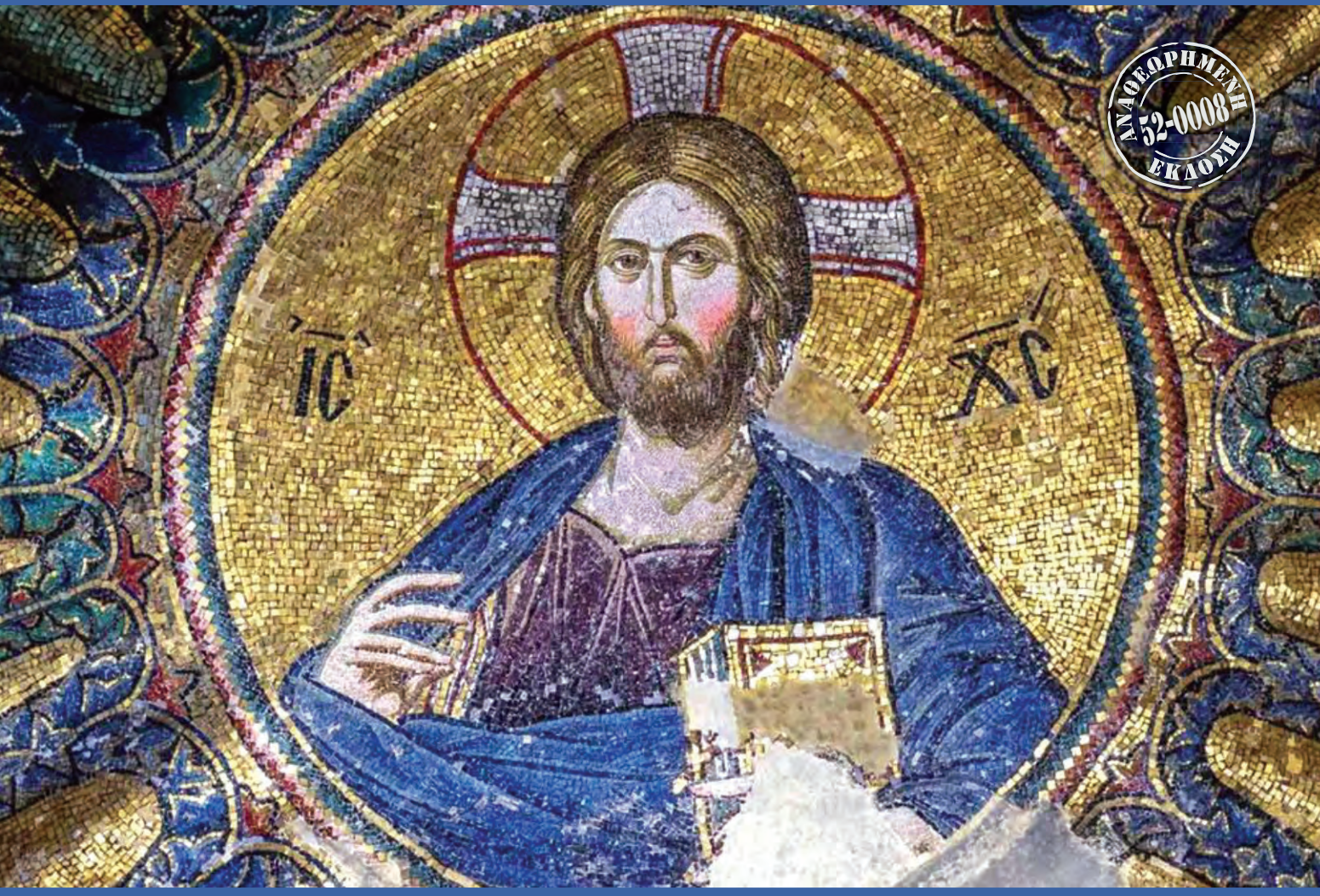

ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ
52-0008

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΘΕΜΑΤΑ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ	**Σταύρος Γιαγκάζογλου,** Επίκουρος Καθηγητής Θεολογικής Σχολής, ΕΚΠΑ **Αθανάσιος Νευροκοπλής,** Διευθυντής Αρσακείου Γυμνασίου Θεσσαλονίκης της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας **Γεώργιος Στριλιγκάς**, Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου κλάδου Θεολόγων, Π.Ε.Κ.Ε.Σ. Κρήτης
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ	**Κωνσταντίνος Κορναράκης**, Αναπληρωτής Καθηγητής Θεολογικής Σχολής, ΕΚΠΑ (πρόεδρος) **Γεώργιος Ζήσιμος**, Καθηγητής Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (μέλος) **Ελευθέριος Βεκρής,** Σύμβουλος Α΄ του ΙΕΠ (μέλος) **Ευστράτιος Ψάλτου**, Σύμβουλος Β΄ του ΙΕΠ (μέλος)
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ - ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Το παρόν εκπονήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) στο πλαίσιο της Πράξης με τίτλο «Αναβάθμιση της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης», MIS 5007907, η οποία εντάσσεται στο Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση 2014-2020» και συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο).

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Ιωάννης Αντωνίου
Πρόεδρος του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνος Υλοποίησης Έργου
Ευστράτιος Ψάλτου
Σύμβουλος Β΄ του ΙΕΠ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο
ΙΕΠ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΣΠΑ 2014-2020

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σταύρος Γιαγκάζογλου, Αθανάσιος Νευροκοπλής, Γεώργιος Στριλιγκάς

Θέματα Δογματικής Θεολογίας

Β΄ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα **4**

Αντί Προλόγου **6**

1. «Πιστεύω»: Πίστη και δόγμα στη ζωή της Εκκλησίας **7**

1.1. Πίστη, εμπειρία και γνώση 9

1.2. Η δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας 15

1.3. Η υπαρξιακή και σωτηριολογική σημασία των δογμάτων 23

2. «Εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα, Παντοκράτορα»: Ο Ένας και Τριαδικός Θεός της Εκκλησίας **31**

2.1. Ο Θεός της Βίβλου 33

2.2. Ο Θεός Παντοκράτωρ: Ο Κύριος της κτίσης και της ιστορίας 41

2.3. Ο Θεός Πατέρας και το μυστήριο της Αγίας Τριάδος 49

3. «Ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων»: Ο Θεός ποιητής και δημιουργός **57**

3.1. Η δημιουργία της κτίσης 59

3.2. Η «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ» δημιουργία του ανθρώπου 67

3.3. Η πτώση και το πρόβλημα του κακού 75

4. «Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων»: Ο Χριστός της Εκκλησίας, ο μονογενής Υιός και προαιώνιος Λόγος του Θεού **83**

4.1. «Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο»: Η πίστη της Εκκλησίας στον μονογενή Υιό και Λόγο του Θεού 85

4.2. «Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα»: Ο Υιός του Θεού γίνεται Υιός του Ανθρώπου 95

4.3. «Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα καὶ ταφέντα. Καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρα κατὰ τὰς Γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός»: Η Σταύρωση, η Ανάσταση και η Ανάληψη του Χριστού 103
4.4. Χριστολογικές έριδες και πατερική παράδοση 111
4.5. «Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος»: Η εσχατολογική προσδοκία της Βασιλείας του Θεού 121

5. «Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν»: Το Άγιο Πνεύμα και η συμβολή του στο έργο της σωτηρίας 131
5.1. Η πίστη της Εκκλησίας για το Άγιο Πνεύμα 133
5.2. Το Filioque και η ορθόδοξη διδασκαλία για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος 141
5.3. Το Άγιο Πνεύμα στη ζωή της Εκκλησίας 149

6. «Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικήν καὶ ἀποστολικήν Ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν»: Το μυστήριο της Εκκλησίας 157
6.1. Η θεανθρώπινη συγκρότηση της Εκκλησίας 159
6.2. Η Θεία Ευχαριστία ως το καθολικό μυστήριο της Εκκλησίας 167
6.3. Το πολίτευμα της Εκκλησίας 175
6.4. Εκκλησιολογικές προσεγγίσεις του Χριστιανισμού στη Δύση 183
6.5. Ενότητα και καθολικότητα της Εκκλησίας 191

7. «Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν»: Η κοινωνία των εσχάτων 199
7.1. Η προσδοκία της Βασιλείας του Θεού 201
7.2. Η «όγδοη ημέρα» 209

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 217
Γλωσσάρι όρων και θεολογικών εννοιών 219
Κατάλογος κειμένων και εικόνων 227
Ενδεικτική Βιβλιογραφία 237

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Αγαπητοί μαθητές του Εκκλησιαστικού Σχολείου,

Το βιβλίο που έχετε στα χέρια σας είναι ένα απαραίτητο συμπλήρωμα και συνάμα χρηστικό μέσο για την υλοποίηση του Προγράμματος Σπουδών στο μαθησιακό αντικείμενο «Θέματα Δογματικής Θεολογίας» της Β΄ τάξης του Γενικού Εκκλησιαστικού Λυκείου. Γράφτηκε με σκοπό να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της διδασκαλίας στην τάξη και όχι για να αποτελέσει ένα δοκίμιο συστηματικής έκθεσης της δογματικής διδασκαλίας της Εκκλησίας.

Όπως θα διαπιστώσετε, επιλέξαμε την οργάνωση των θεμάτων της διδασκαλίας με βάση τη σειρά των άρθρων του Συμβόλου της Πίστεως. Θεωρούμε ότι αυτός ο τρόπος έκθεσης και μελέτης της δογματικής διδασκαλίας της Εκκλησίας είναι περισσότερο οικείος σε όλους. Ευελπιστούμε ότι θα σας παρέχει όλα εκείνα τα εφόδια μάθησης, τα οποία είναι απαραίτητα στο πλαίσιο της αποστολής και της εκπαίδευσής σας στο Εκκλησιαστικό Σχολείο.

Το υλικό που περιλαμβάνεται στο βιβλίο θα σας διευκολύνει στο ταξίδι της διερεύνησης και της μάθησής σας. Σε κάθε διδακτική ενότητα, εκτός από το εισαγωγικό δοκίμιο, υπάρχει άφθονο εικαστικό υλικό και, επιπλέον, μια πλούσια συλλογή κειμένων, στην οποία περιλαμβάνονται βιβλικά, πατερικά και λειτουργικά κείμενα, ύμνοι, καθώς και σύγχρονα θεολογικά κείμενα. Το υλικό αυτό, πάνω απ' όλα, έχει σαν αποστολή να εξυπηρετήσει τις δραστηριότητες που θα κάνετε στην τάξη. Μάλιστα, μπορείτε να το εμπλουτίσετε και εσείς με δικές σας ιδέες. Προτείνουμε να το αξιοποιήσετε μέσα από συνεργατικές και δημιουργικές δραστηριότητες. Ενδεικτικές προτάσεις γι' αυτόν τον τρόπο δουλειάς θα βρείτε στο τέλος κάθε διδακτικής ενότητας.

Στην εργασία σας, ίσως, δεν θα χρειαστεί να επεξεργαστείτε όλα τα κείμενα ή να πραγματοποιήσετε όλες τις δραστηριότητες. Ο εκπαιδευτικός του μαθήματος θα σας καθοδηγήσει σχετικά με το «τι» και το «πώς» θα δουλέψετε. Γι΄ αυτό είναι χρήσιμο σε κάθε ενότητα να σημειώνετε ορισμένες πληροφορίες γύρω από τη θεμελιώδη μάθηση και τις διαδικασίες του μαθήματος ή εάν χρειάζεται να κάνετε κάποια άλλη εργασία.

Σας ευχόμαστε καλή δύναμη, με κέφι και δημιουργικότητα!

Η συγγραφική ομάδα

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

«Πιστεύω»: Πίστη και δόγμα στη ζωή της Εκκλησίας

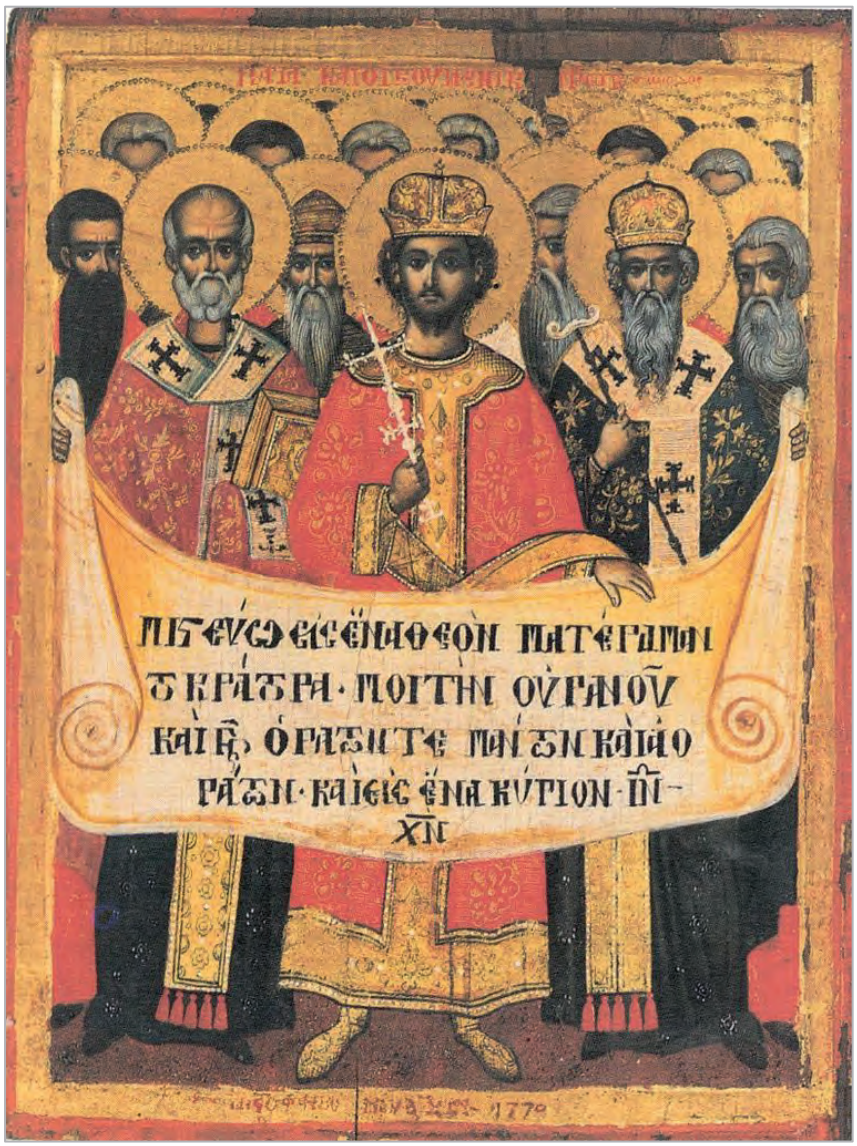

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

1. Πίστη, εμπειρία και γνώση

1.1. Η σχέση πίστης, εμπειρίας και γνώσης
- 1.1.1. Η πίστη ως εμπειρικό γεγονός στην εκκλησιαστική κοινότητα
- 1.1.2. Η αποκάλυψη του Θεού στον άνθρωπο
- 1.1.3. Η γνώση του ανθρώπου για τον Θεό

1.2. Η δογματική και συμβολική θεολογία της Εκκλησίας
- 1.2.1. Δογματικές και συμβολικές εκφράσεις της πίστης στη λειτουργική ζωή της εκκλησιαστικής κοινότητας
- 1.2.2. Το έργο του Αγίου Πνεύματος στη διατύπωση των δογμάτων

2. Η δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας

2.1. Δόγμα και αίρεση
- 2.1.1. Η καθολικότητα της εκκλησιαστικής εμπειρίας και πίστης
- 2.1.2. Η μονομέρεια της αίρεσης

2.2. Το ιστορικό πλαίσιο διαμόρφωσης της δογματικής διδασκαλίας
- 2.2.1. Η αρχαιοελληνική αντίληψη για τη γνώση
- 2.2.2. Η διπλή μεθοδολογία της πατερικής παράδοσης για τη γνώση
- 2.2.3. Αποφατική και καταφατική θεολογία

2.3. Αγία Γραφή και Παράδοση της Εκκλησίας
- 2.3.1. Η Αγία Γραφή ως έκφραση της πίστης, της λατρείας και της ζωής της πρωτοχριστιανικής κοινότητας
- 2.3.2. Η Παράδοση ως προέκταση της Αγίας Γραφής και ερμηνεία της εκκλησιαστικής πίστης και ζωής σε κάθε εποχή
- 2.3.3. Η κατήχηση ως μυσταγωγική πορεία στην πίστη, στη λατρεία και στη ζωή της Εκκλησίας

3. Η υπαρξιακή και σωτηριολογική σημασία των δογμάτων

3.1. Δόγμα και ήθος στην Εκκλησία
- 3.1.1. Η πίστη ως προσωπική σχέση αγάπης και ελευθερίας
- 3.1.2. Πίστη και γνώση στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας

3.2. Η σωτηριολογική και υπαρξιακή σημασία των δογμάτων
- 3.2.1. Η σωτηριολογική και υπαρξιακή ερμηνεία των δογμάτων ως διαρκής επικαιροποίηση του Ευαγγελίου
- 3.2.2. Η πίστη ως εσχατολογικό γεγονός: «Ἔστιν δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις» (Εβρ 11, 1)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Πίστη, εμπειρία και γνώση

1. Η σχέση πίστης, εμπειρίας και γνώσης

1.1. Η πίστη ως εμπειρικό γεγονός στην εκκλησιαστική κοινότητα

Το ρήμα «πιστεύω», με το οποίο ξεκινά το Σύμβολο της Πίστεως, η επίσημη ομολογία και έκθεση της δογματικής διδασκαλίας της Εκκλησίας, σημαίνει κάτι πολύ πιο βαθύ από την απλή παραδοχή ή διατύπωση απόψεων και πεποιθήσεων. Όταν οι πιστοί απαγγέλουν το Σύμβολο της Πίστεως, το οποίο εισάγεται με το «πιστεύω», επιβεβαιώνουν πρωταρχικά την προσωπική σχέση με τον Θεό, όπως αυτή βιώνεται μέσα στην Εκκλησία και ομολογούν την εμπιστοσύνη τους σε Αυτόν.

Με το Σύμβολο της Πίστεως, η λατρευτική κοινότητα ομολογεί την πίστη της προς τον Θεό, ο οποίος φανερώθηκε μέσα στην ιστορία, όπως μαρτυρείται από συγκεκριμένους ανθρώπους που βίωσαν την εμπειρία της προσωπικής σχέσης με Αυτόν. Είναι ο Θεός του Αβραάμ, του Ισαάκ, του Ιακώβ και όλων των Προπατόρων της Παλαιάς Διαθήκης, οι οποίοι σύναψαν «διαθήκη» με τον Θεό. Μέσα από αυτή τη διαθήκη, δηλαδή τη συμφωνία ανάμεσα στον Θεό και στον άνθρωπο, αναδεικνύεται και οργανώνεται ο λαός του Θεού, μια κοινότητα ανθρώπων στην οποία δίνεται η υπόσχεση ότι στις έσχατες μέρες θα αναφανεί ο Μεσσίας και Σωτήρας όλου του κόσμου.

Με την ενανθρώπηση του Χριστού στην Καινή Διαθήκη πραγματοποιείται αυτή η υπόσχεση και επιβεβαιώνεται η τήρηση της Διαθήκης από τον Θεό. Ο Υιός και Λόγος γίνεται άνθρωπος, με την ευδοκία* του Πατρός και τη συνέργεια του Αγίου Πνεύματος, για να φανερώσει τον Θεό στον άνθρωπο και να τελειωθεί η γνώση του ανθρώπου για τον Θεό. Με την ενανθρώπηση του Υιού, στη φανέρωση του Θεού «ἐν τῷ προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ», θεμελιώνεται και συγκροτείται η κοινότητα της Εκκλησίας, η οποία γνωρίζει εμπειρικά και συν-ομολογεί την πίστη της σε Αυτόν, όντας «σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους» (Α Κορ 12, 27).

1.2. Η αποκάλυψη του Θεού στον άνθρωπο

Η βιβλική πίστη, όπως αποτυπώνεται στα κείμενα της Αγίας Γραφής, έχει ιστορικό χαρακτήρα. Το πεδίο συνάντησης του Θεού με τον άνθρωπο είναι η ιστορία, η οποία παραπέμπει σε εμπειρίες ανθρώπων, και όχι η απρόσωπη φύση, καθώς αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει σε ερμηνευτικές εικασίες και παρανοήσεις. Γι' αυτό και η Αγία Γραφή αφηγείται μια ιστορία γεγονότων, στην οποία υπάρχει αρχή, πορεία και εξέλιξη, αλλά και *τέλος*, δηλαδή, νόημα και σκοπός.

Ταυτόχρονα, καθώς η Αγία Γραφή καταγράφει και αφηγείται την αποκάλυψη του Θεού στον άνθρωπο, από τη Γένεση μέχρι την Αποκάλυψη, αποτυπώνεται σε αυτήν η ιστορία των σχέσεων του ανθρώπου με τον Θεό. Αποτυπώνεται, δηλαδή, είτε ως προσωπική είτε ως συλλογική εμπειρία, η ανταπόκριση του ανθρώπου στη θεϊκή πρόσκληση, ο συναρπαστικός διάλογός του με τον Θεό, η προσωπική συνάντησή τους και, τέλος, η έκφραση της πίστης σε Αυτόν.

Χάρη σε αυτήν την αποτύπωση των σχέσεων Θεού και ανθρώπων, η οποία έχει συχνά δραματικό χαρακτήρα, αποκαλύπτεται η αλήθεια τόσο του Θεού όσο και του ανθρώπου. Ο Θεός της Αγίας Γραφής είναι αυτός που αποκαλύπτεται με πράξεις και έργα στην κτίση και στην ιστορία, για να προσκαλέσει όλα τα όντα να μετάσχουν μέσω του ανθρώπου στη θεία ζωή. Ο άνθρωπος στη Βίβλο είναι αυτός που καλείται να δεχτεί εκ μέρους όλης της δημιουργίας την αποκάλυψη του Θεού και να τον συναντήσει προσωπικά, για να συμμετάσχει ελεύθερα και να συνεργαστεί στο σχέδιο της θείας Οικονομίας για τη σωτηρία του κόσμου από τη φθορά και τον θάνατο.

Ακριβώς γι' αυτό, η Αγία Γραφή για την Εκκλησία, αλλά και για όλον τον κόσμο, είναι ένα βιβλίο ανοικτό, επειδή με τη μαρτυρία της διαρκώς καλεί και εντάσσει τους ανθρώπους στην πορεία της σωτηρίας. Με αυτή την έννοια, η Εκκλησία απευθύνει ανοικτή πρόσκληση προς τον καθένα να ενταχθεί και να λάβει ενεργό μέρος στην ιστορία που αφηγείται η Αγία Γραφή, σε αυτό το πλέγμα της αγαπητικής σχέσης Θεού, ανθρώπου και κτίσης.

1.3. Η γνώση του ανθρώπου για τον Θεό

Όσο κι αν ακούγεται ανέφικτο ή εξωπραγματικό για τις περιορισμένες ανθρώπινες δυνατότητες, ο κτιστός άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει τον άκτιστο Θεό, αυτόν τον «όντως Άλλον», και μάλιστα προσωπικά, «πρόσωπο με πρόσωπο, όπως συζητάει κανείς με τον φίλο του» (Εξ 33, 11). Αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι ο ίδιος ο Θεός με την ενανθρώπηση του Υιού του φανερώθηκε προσωπικά στον άνθρωπο. Γενεσιουργός και κινητήρια αιτία αυτής της πρωτοβουλίας του Θεού είναι

η αγάπη του για τον άνθρωπο: «Γιατί, ο Θεός δεν έστειλε τον Υιό του στον κόσμο για να καταδικάσει τον κόσμο, αλλά για να σωθεί ο κόσμος δι' αυτού» (Ιω 3, 17).

Έτσι, η αγάπη υποδεικνύεται στον άνθρωπο ως η μόνη οδός γνώσης του Θεού. Ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει τον Θεό, υιοθετώντας τον τρόπο με τον οποίο ο Θεός γνώρισε τον άνθρωπο, δηλαδή, μέσα από την αγάπη. Καθώς η γνώση του Θεού θεμελιώνεται στην αγάπη προς Αυτόν, με τον ίδιο τρόπο συγκροτείται το περιεχόμενο της εν Χριστώ πίστης, η οποία σηματοδοτεί μια υπαρξιακή στάση και έναν νέο τρόπο ζωής του ανθρώπου ενώπιον του Θεού, του κόσμου και των συνανθρώπων του, τόσο μέσα στην εκκλησιαστική κοινότητα όσο και έξω από αυτήν.

2. Η δογματική και συμβολική θεολογία της Εκκλησίας

2.1. Δογματικές και συμβολικές εκφράσεις της πίστης στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας

Η σύνδεση θεωρίας και πράξης, πίστης και γνώσης, πραγματοποιείται κατεξοχήν στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. Πράγματι, από τα πρώτα βήματα συγκρότησης της Εκκλησίας, η κατήχηση στην εκκλησιαστική πίστη ταυτιζόταν με τη μυσταγωγική πορεία του πιστού στη ζωή της Εκκλησίας, όπως αυτή φανερώνεται στα μυστήρια του Βαπτίσματος, του Χρίσματος και της Θείας Ευχαριστίας. Γι' αυτό, στην Καινή Διαθήκη υπάρχουν αρκετά αποσπάσματα από σύμβολα και ομολογίες της πίστης που συνδέονται κυρίως με το Βάπτισμα του πιστού. Αργότερα, και μάλιστα μετά την εμφάνιση του Γνωστικισμού*, οι εκφράσεις αυτές θα αποτελέσουν τη βάση ιδιαίτερων βαπτισματικών συμβόλων σε κάθε τοπική Εκκλησία και θα οδηγήσουν τελικά στη σύνταξη του Συμβόλου της Πίστεως. Με αυτόν τον τρόπο, η αποδοχή, ομολογία και προσήλωση στην πίστη της Εκκλησίας, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ενσωμάτωση του πιστού στην εκκλησιαστική κοινότητα, συνδέθηκε αναπόσπαστα με τη ζωή και την παράδοσή της. Η ένταξη του πιστού στην Εκκλησία δεν συνιστά απλώς θεωρητική αποδοχή της πίστης και των δογμάτων της, αλλά βιωματική συμμετοχή στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της, που στη συνέχεια επεκτείνεται και εκφράζεται στην προσωπική και κοινωνική του ζωή. Η εκκλησιαστική αυτή θεμελίωση της πίστης σημαίνει, τελικά, ότι τα δόγματα της Εκκλησίας ερμηνεύονται στη λατρεία και στη ζωή της με κέντρο τη Θεία Ευχαριστία.

2.2. Το έργο του Αγίου Πνεύματος στη διατύπωση των δογμάτων

Με αφετηρία το δεδομένο ότι η πίστη είναι μια προσωπική εμπειρία σχέσης και εμπιστοσύνης, η οποία βιώνεται μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής κοινότητας και όχι αυτόνομα ως ιδιωτικό γεγονός, οφείλουμε να αναγνωρίζουμε τον καταλυτικό ρόλο του Αγίου Πνεύματος στη συγκρότηση αυτής της πιστεύουσας κοινότητας. Το Άγιο Πνεύμα ενεργεί μέσω των μυστηρίων για την ένταξη των μεμονωμένων ατόμων στην κοινότητα της Εκκλησίας, οικοδομώντας την σε χαρισματικό θεσμό, και εμπνέει τα μέλη της στη διατύπωση των δογμάτων ως αυθεντικών αποφάσεων για την ορθοδοξία της πίστης.

Πηγές - Κείμενα

Ψαλμός 18, 2-3

Τα ουράνια εξιστορούνε το μεγαλείο του Θεού, και το στερέωμα διαλαλεί όσα τα χέρια του έχουν φτιάξει. Η μια στην άλλη μέρα μεταφέρει το μήνυμα, κι η μια στην άλλη νύχτα μεταδίδει γνώσεις.

Έξοδος 3, 1-6, 13-15

Ο Μωυσής έβοσκε τα πρόβατα. [...] Τότε του φανερώθηκε ο άγγελος του Κυρίου μέσα σε πύρινη φλόγα που έβγαινε από μια βάτο. Ο Μωυσής είδε πως ενώ η βάτος είχε πάρει φωτιά κι ήταν μέσα στις φλόγες, δεν καιγόταν να γίνει στάχτη. [...] Όταν ο Κύριος είδε ότι ο Μωυσής πλησίαζε για να παρατηρήσει, του φώναξε μέσα από τη βάτο: «Μωυσή, Μωυσή». Αυτός απάντησε: «Ορίστε». «Μην πλησιάσεις εδώ», είπε ο Κύριος. «Βγάλε τα σανδάλια σου από τα πόδια σου, γιατί ο τόπος όπου στέκεσαι είναι τόπος άγιος. Εγώ», του λέει, «είμαι ο Θεός των προγόνων σου, ο Θεός του Αβραάμ, ο Θεός του Ισαάκ και ο Θεός του Ιακώβ». Τότε ο Μωυσής σκέπασε το πρόσωπό του, γιατί φοβόταν να κοιτάξει τον Θεό. [...] Αλλά ο Μωυσής είπε πάλι: «Καλά, εγώ θα πάω στους Ισραηλίτες και θα τους πω, "ο Θεός των προγόνων σας με έστειλε σ' εσάς". Αυτοί όμως θα με ρωτήσουν "ποιο είναι το όνομά του;". Τι θα τους πω;». Τότε ο Θεός απάντησε στον Μωυσή: «Εγώ είμαι εκείνος που είμαι. Έτσι», του λέει, «θα μιλήσεις στους Ισραηλίτες: "Εκείνος που είναι μ' έστειλε σ' εσάς"». [...] "Ο Κύριος, ο Θεός των προγόνων σας, ο Θεός του Αβραάμ, του Ισαάκ και του Ιακώβ, αυτός με έστειλε σ' εσάς". Αυτό είναι το όνομά μου στον αιώνα, και με αυτό θα με επικαλούνται όλες οι γενιές».

Κατά Ιωάννην 1, 14-18

Ο Λόγος έγινε άνθρωπος κι έστησε τη σκηνή του ανάμεσά μας και είδαμε τη θεϊκή του δόξα, τη δόξα που ο μοναχογιός την έχει απ' τον Πατέρα, ήρθε γεμάτος χάρη θεϊκή κι αλήθεια για μας [...] Ο νόμος δόθηκε διά του Μωυσέως, η χάρη η θεϊκή όμως και η αλήθεια ήρθε σ' εμάς διά του Ιησού Χριστού. Κανείς ποτέ δεν είδε τον Θεό· μόνο ο μονογενής Υιός, που είναι μέσα στην αγκαλιά του Πατέρα, εκείνος μας τον έκανε γνωστό.

Α΄ Κορινθίους 13, 12-13

Αλήθεια, τώρα βλέπουμε τα πράγματα θαμπά, σαν μέσα από μεταλλικό καθρέφτη· τότε όμως πρόσωπο με πρόσωπο θα δούμε τον Θεό. Τώρα γνωρίζω μόνο ένα μέρος, τότε όμως θα γνωρίσω με πληρότητα, όπως και ο Θεός μ' έχει γνωρίσει. Θα μείνουν τελικά για πάντα αυτά τα τρία: η πίστη, η ελπίδα κι η αγάπη. Και απ' αυτά, το πιο σπουδαίο είναι η αγάπη.

Α΄ Ιωάννου 4, 9-16

Έτσι αποδείχτηκε η αγάπη του Θεού για μας: Απέστειλε τον Υιό του τον μονογενή στον κόσμο για να μας χαρίσει τη νέα ζωή, αν ενωθούμε μ' αυτόν. Αυτό είναι το χαρακτηριστικό της αγάπης του Θεού: Όχι ότι εμείς τον αγαπήσαμε, αλλά ότι αυτός μας αγάπησε και έστειλε τον Υιό του, που θυσιάστηκε για να μας ελευθερώσει από τις αμαρτίες μας. Αν ο Θεός, αγαπητοί μου, έτσι μας αγάπησε, οφείλουμε κι εμείς ν' αγαπάμε ο ένας τον άλλο. Κανένας δεν αξιώθηκε ποτέ ως τώρα να δει τον Θεό· αν αγαπάμε ο ένας τον άλλο, είμαστε σε κοινωνία με τον Θεό, και η αγάπη του μέσα μας έχει ολοκληρωθεί. Μας έδωσε το Πνεύμα του· έτσι είμαστε βέβαιοι πως είμαστε σε κοινωνία με τον Θεό και ο Θεός σε κοινωνία μ' εμάς. Εμείς οι ίδιοι με τα μάτια μας είδαμε και καταθέτουμε τη μαρτυρία μας, ότι ο Πατέρας έστειλε τον Υιό του για να σώσει τον κόσμο. Όποιος παραδέχεται πως ο άνθρωπος Ιησούς είναι ο απεσταλμένος Υιός του Θεού, ο Θεός κατοικεί μέσα σ' αυτόν και αυτός ζει ενωμένος με τον Θεό. Κι εμείς γνωρίζουμε πια την αγάπη, που μας έχει ο Θεός κι εμπιστευόμαστε τον εαυτό μας σ' αυτήν. Ο Θεός είναι αγάπη· κι όποιος ζει μέσα στην αγάπη, ζει μέσα στον Θεό, κι ο Θεός μέσα σ' αυτόν.

Α΄ Ιωάννου 1, 1-3

Σας γράφουμε για τον ζωοποιό Λόγο, που υπήρχε εξαρχής. Εμείς τον έχουμε ακούσει και τον έχουμε δει με τα ίδια μας τα μάτια. Μάλιστα τον είδαμε από κοντά, και τα χέρια μας τον ψηλάφησαν. Όταν η ζωή φανερώθηκε, την είδαμε με τα μάτια μας. Καταθέτουμε, λοιπόν, τη μαρτυρία μας και σας μιλάμε για την αιώνια ζωή που ήταν με τον Πατέρα, φανερώθηκε όμως σ' εμάς. Αυτό που είδαμε κι ακούσαμε, το αναγγέλλουμε σ' εσάς, για να συμμετάσχετε κι εσείς μ' εμάς στην ίδια κοινωνία, που είναι η κοινωνία με τον Πατέρα και με τον Υιό του τον Ιησού Χριστό.

Πράξεις 2, 44-47

Όλοι οι πιστοί ζούσαν σε έναν τόπο και είχαν τα πάντα κοινά· πουλούσαν ακόμα και τα κτήματα και τα υπάρχοντά τους, και μοίραζαν τα χρήματα σε όλους, ανάλογα με τις ανάγκες του καθενός. Κάθε μέρα συγκεντρώνονταν με ομοψυχία στον ναό, τελούσαν τη θεία Ευχαριστία σε σπίτια, τρώγοντας την τροφή τους γεμάτοι χαρά και με απλότητα στην καρδιά. Δοξολογούσαν τον Θεό, κι όλος ο λαός τούς εκτιμούσε. Και ο Κύριος πρόσθετε κάθε μέρα στην εκκλησία αυτούς που σώζονταν.

Άγιος Ιουστίνος (Πόποβιτς), *Δογματική, Ορθόδοξη Φιλοσοφία της Αλήθειας*

Αυτή η αγάπη είναι, ταυτοχρόνως, και η πηγή της αληθινής, θείας, θεανθρωπίνης γνώσεως και επιγνώσεως. Από αυτήν πηγάζει και η απόλυτη γνωσιολογική αρχή της Καινής Διαθήκης: Όποιος αγαπά τον Θεό, αυτός Τον γνωρίζει. Τον γνωρίζει με μία υπέρλογη, απερινόητη γνώση, στην οποία μετέχει όλος ο έσω, θεοειδής και θεο-νοσταλγός, άνθρωπος. Τούτη την αγάπη ο άνθρωπος την προσλαμβάνει και την αναπτύσσει μέσα του σε ασύλληπτες διαστάσεις, μόνον εντός της Εκκλησίας, «συν πάσι τοις αγίοις», διά μέσου των ιερών μυστηρίων και των αγίων αρετών. Και αυτό γιατί ζώντας μία χαρισματικο-θεανθρώπινη ζωή θεραπεύει από την φιλαμαρτία και από τα πάθη και ψυχή και νου και καρδιά, τα εξυγιαίνει με την θεία υγεία και έτσι, διά του ιατρού Χριστού, αυτά αξιώνονται να δεχθούν την αληθινή θεογνωσία, την αληθινή γνώση του υπερφυσικού και του υπέρλογου.

Γεώργιος Φλωρόφσκυ,
Αποκάλυψη και ερμηνεία

Η Αγία Γραφή είναι ένα βιβλίο περί του Θεού. Ο Θεός όμως της Αγίας Γραφής δεν είναι Θεός κρυμμένος (Deus absconditus), αλλά Θεός αποκαλυμμένος (Deus revelatus). Ο Θεός αυτοεμφανίζεται και αυτοαποκαλύπτεται. Ο Θεός επεμβαίνει στη ζωή του ανθρώπου, η δε Αγία Γραφή δεν είναι απλώς και μόνο μία ανθρώπινη καταγραφή των θείων αυτών επεμβάσεων και πράξεων. Αποτελεί αυτή καθαυτή θεία επέμβαση. Εμπεριέχει θείο μήνυμα. Οι πράξεις του Θεού αποτελούν μήνυμα. Επομένως, δεν υπάρχει ανάγκη να αποσπαστούμε από τον χρόνο ή από την ιστορία για να συναντήσουμε τον Θεό, διότι ο Θεός συναντά τον άνθρωπο στην ιστορία, δηλαδή στο ανθρώπινο στοιχείο, στο επίκεντρο της καθημερινής ανθρώπινης ύπαρξης. Η ιστορία ανήκει στον Θεό και ο Θεός εισέρχεται στην ανθρώπινη ιστορία.

Η Αγία Γραφή είναι ουσιαστικά ιστορική, καθόσον αποτελεί κυρίως καταγραφή των θείων ενεργειών, που προσεγγίζονται μόνο διά της ιστορίας και όχι τόσο μία παρουσίαση των αιώνιων μυστηρίων του Θεού. Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο» (Ιω. 1,18). Και τον «εξήγησε» με την είσοδό του στην ιστορία, με την ενανθρώπησή του. Έτσι το ιστορικό πλαίσιο της αποκάλυψης δεν είναι κάτι από το οποίο πρέπει να απαλλαγούμε. Δεν υπάρχει λόγος να αποσπάσουμε την αποκαλυφθείσα αλήθεια από το πλαίσιο εντός του οποίου πραγματοποιήθηκαν οι αποκαλύψεις. Αντίθετα, μία τέτοια αφαίρεση θα εξαφάνιζε και την αλήθεια, καθόσον η αλήθεια δεν είναι μία ιδέα, αλλά ένα πρόσωπο και μάλιστα ο ενανθρωπήσας Κύριος.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Αφού μελετήσετε στην ομάδα σας τα κείμενα Εξ 3, 1-6, 13-15, Α Ιω 1, 1-4 και Πραξ 2, 44-47, να συζητήσετε και να τεκμηριώσετε τη θέση ότι η πίστη, η εμπειρία και η γνώση του Θεού σχετίζονται.
2. Λαμβάνοντας υπόψη τα κείμενα Ψαλμ 18, 2-3, Εξ 3, 1-6, 13-15, Ιω 1, 14-18 και Α Κορ 13, 12-13, να δημιουργήσετε στην ομάδα σας έναν εννοιολογικό χάρτη με θέμα «Η αποκάλυψη του Θεού στον άνθρωπο».
3. Να αναζητήσετε σε λειτουργικά κείμενα της Εκκλησίας χαρακτηριστικές περιπτώσεις δογματικών και συμβολικών εκφράσεων της πίστης.
4. Να συσχετίσετε το κείμενο του Αγίου Ιουστίνου του Τσέλιε με το απόσπασμα Α Ιω 4, 7-21. Στην ομάδα σας να συντάξετε ένα σύντομο κείμενο με θέμα «Το έργο του Αγίου Πνεύματος στη διατύπωση των δογμάτων».
5. Αφού μελετήσετε στην ομάδα σας την εικόνα της Πεντηκοστής, να διατυπώσετε σκέψεις γύρω από τα ερωτήματα: α) με βάση όσα γνωρίζετε, πώς ερμηνεύετε το περιεχόμενο της εικόνας, β) πώς τεκμηριώνετε τις θέσεις σας, γ) ποιες ερωτήσεις συνεχίζετε να έχετε.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Η δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας

1. Δόγμα και αίρεση

1.1. Η καθολικότητα της εκκλησιαστικής εμπειρίας και πίστης

Πριν αρχίσουμε την έκθεση και τη μελέτη της δογματικής διδασκαλίας της Εκκλησίας, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τι ακριβώς είναι τα δόγματα που συγκροτούν αυτή τη διδασκαλία. Στην πραγματικότητα, αναφερόμαστε σε κείμενα τα οποία έχουν μια σημαντική ιδιαιτερότητα: Δεν προδιαγράφουν ούτε κατευθύνουν προκαταβολικά την πίστη της Εκκλησίας και τη ζωή των πιστών. Αντίθετα, είναι κείμενα στα οποία αυτή η πίστη και η ζωή αποτυπώνονται ως εμπειρικό γεγονός που ήδη έχει βιωθεί από την Εκκλησία. Προηγείται, δηλαδή, η εμπειρία της μετοχής στην πίστη και ακολουθεί η λεκτική αποτύπωσή της στα δόγματα.

Τα δόγματα, επομένως, είναι κείμενα βιωματικά, που διατυπώνουν και οριοθετούν την εμπειρική γνώση της αλήθειας για τον Θεό και τον άνθρωπο. Έτσι τα δόγματα, ή αλλιώς οι «όροι» των Συνόδων, διατυπώνουν γλωσσικά την αλήθεια της Εκκλησίας, θέτοντας όρια ανάμεσα στην αλήθεια και στην αποσπασματική κατανόηση ή τη διάβρωση και παραφθορά της.

Στην Ανατολική Ορθόδοξη Παράδοση, η διατύπωση της ορθοδοξίας, δηλαδή της ορθής διδασκαλίας από τις Συνόδους, αναγνωρίζεται και γίνεται αποδεκτή από το σώμα του λαού, ακριβώς γιατί εκφράζει γλωσσικά την εμπειρία της πίστης και της αλήθειας, την οποία βιώνει η Εκκλησία. Καθώς η δογματική διδασκαλία περικλείει αλήθειες πάνω στις οποίες οικοδομείται η ύπαρξη του ανθρώπου, αναδεικνύεται σε θεμέλιο για την καθολικότητα και την ενότητα της Εκκλησίας.

1.2. Η μονομέρεια της αίρεσης

Αντίθετα, η αίρεση είναι μια αποσπασματική διδαχή, αποκομμένη από την εμπειρία της Εκκλησίας, που δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια και στη ζωή της. Επιλέγοντας ένα μόνο μέρος της αλήθειας, η αίρεση αποκόπτεται από την ενότητα και την καθολικότητα της Εκκλησίας. Επιμένοντας στη μονομέρειά της, διαιρώντας και τεμαχίζοντας την αλήθεια της πίστης, είτε πρόκειται για την τριαδολογία, τη χριστολογία, την πνευματολογία είτε για την ανθρωπολογία, καταλήγει στο να αποκόπτει τους πιστούς από το εκκλησιαστικό σώμα.

Τούτο γίνεται αντιληπτό, ιδιαιτέρως στις διάφορες αιρετικές αντιλήψεις για το πρόσωπο του Χριστού, όπως είναι ο Δοκητισμός*, ο Γνωστικισμός*, ο Αρειανισμός*, ο Μονοφυσιτισμός, ο Νεστοριανισμός, ο Μονοθελητισμός* και η Εικονομαχία. Όλες αυτές οι δοξασίες δεν αντιλαμβάνονται τον άνθρωπο ως ενιαία ψυχοσωματική ενότητα, με αποτέλεσμα να υπερτονίζουν την πνευματική διάσταση του ανθρώπου και να υποβαθμίζουν την υλική-σωματική του σύσταση. Την ίδια στιγμή, όμως, απορρίπτουν εν τέλει την αλήθεια και πραγματικότητα της ενανθρώπησης του Θεού. Με τις ίδιες προϋποθέσεις αρνούνται την πληρότητα της ανθρώπινης φύσης του Χριστού και κατά συνέπεια τη δυνατότητα πραγματικής σωτηρίας για την ανθρώπινη ύπαρξη και για τον κόσμο ολόκληρο.

2. Το ιστορικό πλαίσιο διαμόρφωσης της δογματικής διδασκαλίας

2.1. Η αρχαιοελληνική αντίληψη για τη γνώση

Η εμφάνιση των αιρέσεων στη ζωή της Εκκλησίας μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της συνάντησης δύο διαφορετικών κόσμων: του αρχαιοελληνικού και του χριστιανικού. Αρχικά, οι διαφορετικές φιλοσοφικές και θεολογικές αρχές της αρχαιοελληνικής παράδοσης συγκρούστηκαν σφοδρότατα με την πίστη του Χριστιανισμού, οδηγώντας στην εμφάνιση των μεγάλων αιρέσεων. Σταδιακά, η αντιπαράθεση και η σύγκρουση έδωσε τη θέση της στη γόνιμη συνάντηση της ελληνικής σκέψης με την πίστη και ζωή της Εκκλησίας, η οποία οδήγησε σε μια εκπληκτική θεολογική και πολιτισμική σύνθεση, με βασικές συνιστώσες τον Χριστιανισμό και τον Ελληνισμό.

Πρόκειται για μια νέα προσέγγιση, που οφείλεται στους Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, οι οποίοι αντιμετώπισαν θετικά την πρόκληση της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας. Η Εκκλησία δανείστηκε τα σχήματα, τη μεθοδολογία, τη γλώσσα, τα ερωτήματα και τις έννοιες της αρχαιοελληνικής σκέψης, για να διατυπώσει στο νέο πολιτισμικό περιβάλλον τη βιβλική πίστη και τα δόγματά της. Το ίδιο έγινε με την παιδεία, τη λογοτεχνία, την τέχνη, τις επιστημονικές γνώσεις, τις αξίες, τα έθιμα, την οργάνωση και τους θεσμούς του δημόσιου βίου, όπως και με κάθε άλλη πτυχή του αρχαιοελληνικού κόσμου. Όλα αυτά διαμόρφωσαν σταδιακά μια νέα πολιτισμική σύνθεση, μέσα στην οποία λειτούργησε και εκφράστηκε η πατερική σκέψη, η λειτουργική ζωή, ο συνοδικός θεσμός, η τέχνη, η ίδια η θεολογική γλώσσα. Η σύνθεση αυτή μεταξύ Ελληνισμού και Χριστιανισμού οδήγησε τελικά στην ανάδυση του βυζαντινού πολιτισμού στο ιστορικό προσκήνιο.

2.2. Η διπλή μεθοδολογία της πατερικής παράδοσης για τη γνώση

Στην Ορθόδοξη Παράδοση η θεολογία είναι πρώτα απ' όλα χάρισμα και δωρεά που θεμελιώνεται στη θέα του Θεού, στη μεταμόρφωση των αισθήσεων και του νου μέσω των ενεργειών του Θεού και στη συμμετοχή στη ζωή του Θεού. Η γλωσσική έκφραση και περιγραφή αυτής της εμπειρίας ακολουθεί πάντοτε στη συνέχεια. Στη θεολογία των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας υιοθετήθηκε η λεγόμενη «διπλή θεολογική μέθοδος», ώστε να διακρίνεται η γνώση των κτιστών όντων από τη γνώση των ακτίστων. Διότι είναι άλλο πράγμα η μελέτη και γνώση των κτιστών όντων και άλλο η γνώση της άκτιστης θεότητας.

2.3. Αποφατική και καταφατική θεολογία

Η εμπειρία του Θεού περιγράφεται άλλοτε διά της καταφατικής και άλλοτε διά της αποφατικής οδού. Επειδή ο Θεός είναι άκτιστος, η γνώση και εμπειρία του ανθρώπου που δέχεται τις ενέργειες της θείας ζωής, εκφράζεται άλλοτε καταφατικά, δηλαδή με ονόματα, παραστάσεις και λέξεις, που δηλώνουν τι είναι ο Θεός και άλλοτε αποφατικά, δηλαδή με εκφράσεις που δηλώνουν τι δεν είναι ο Θεός, μιας και τίποτε δεν μπορεί να εκφράσει την άκτιστη πραγματικότητα. Τόσο η καταφατική όσο και η αποφατική θεολογία νομιμοποιούνται στο πρόσωπο του Χριστού, εφόσον η εμπειρία του Θεού είναι πάντοτε χριστοκεντρική, καθώς επίσης στο πρόσωπο του Χριστού φανερώθηκε πραγματικά ο Θεός μέσα στην ιστορία. Πρώτα ζούμε και βιώνουμε εν Χριστώ την εμπειρία και σχέση με τον Θεό και κατόπιν την εκφράζουμε γλωσσικά, καταφατικά ή αποφατικά, λόγω των περιορισμένων δυνατοτήτων της ανθρώπινης γλώσσας.

3. Αγία Γραφή και Παράδοση της Εκκλησίας

3.1. Η Αγία Γραφή ως έκφραση της πίστης, της λατρείας και της ζωής της πρωτοχριστιανικής κοινότητας

Η Αγία Γραφή δεν είναι απλώς ένα ιερό ή ένα λογοτεχνικό βιβλίο με αναμνήσεις από τα χρόνια του Ιησού και τη διδασκαλία του, αλλά η ιστορική τεκμηρίωση μιας σειράς γεγονότων με θεολογικό νόημα και σκοπό. Η Αγία Γραφή γεννήθηκε και συντάχθηκε μέσα από τη χριστοκεντρική εμπειρία που αποτυπώνεται στη φράση: «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ιω 1, 14). Αυτή η ιστορική εμπειρία της σάρκωσης αποτυπώνεται στην Αγία Γραφή, στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη, ως έκφραση της πίστης, της λατρείας και της ζωής της πρωτοχριστιανικής κοινότητας. Ο σαρκωμένος Λόγος του Θεού, ως εκπλήρωση της Παλαιάς Διαθήκης, δόθηκε σε έναν λαό, σε μια κοινότητα ανθρώπων, στην Εκκλησία. Αυτή η εμπειρία παραδίδεται έκτοτε από γενιά σε γενιά.

3.2. Η Παράδοση ως προέκταση της Αγίας Γραφής και ερμηνεία της εκκλησιαστικής πίστης και ζωής σε κάθε εποχή

Η Αγία Γραφή είναι ο Λόγος του Θεού για ό,τι συνέβη εν Χριστώ σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Δίχως, όμως, την Παράδοση της Εκκλησίας, η Γραφή θα παρέμενε μονοσήμαντα προσανατολισμένη στο παρελθόν. Στη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η Αγία Γραφή και η Παράδοση είναι συμπληρωματικές πραγματικότητες σε μιαν απόλυτη αμοιβαιότητα, η οποία διαρκώς τις συνδέει και τις αλληλοτροφοδοτεί. Μέσω της Εκκλησίας η αποκάλυψη του Χριστού διαχέεται διαρκώς προς τον κόσμο, επεκτείνοντας έτσι το θεανθρώπινο σώμα του Λόγου ολοένα και περισσότερο στην κτίση και στην ιστορία.

Ωστόσο, ο Λόγος του Θεού που ενανθρώπησε και είναι η κεφαλή της Εκκλησίας, δεν διαχωρίζεται από τους λόγους του Χριστού. Αυτό σημαίνει ότι τα λόγια της Αγίας Γραφής προέρχονται από και ταυτόχρονα παραπέμπουν στον Θεό Λόγο. Η Εκκλησία με την προσευχή και τη λατρεία της, ιδιαίτερα στην Ευχαριστία, κοινωνεί με τους λόγους του Χριστού αλλά και με τον ίδιο τον Θεό Λόγο. Η αλήθεια της Αγίας Γραφής αποκαλύπτεται, ερμηνεύεται και βιώνεται στην Εκκλησία, τόσο με την ανάγνωση, την ερμηνεία και την κατανόησή της όσο και με τη λειτουργική βίωση του μυστηρίου του Λόγου του Θεού.

Κατά την έκφραση του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ*, «το κήρυγμα του Ευαγγελίου και του Λόγου του Θεού καταφανώς ανήκει στο είναι της Εκκλησίας». Μέσα στη ζωή της Εκκλησίας ο Λόγος του Θεού δεν είναι απλώς και μόνο ένα βιβλίο διδαχών, αλλά ένα ζωντανό πρόσωπο, το πρόσωπο του ενανθρωπήσαντος Λόγου. Ο Λόγος φανερώνεται εν Αγίω Πνεύματι και γι' αυτό το Άγιο Πνεύμα καθοδηγεί την κοινότητα της Εκκλησίας στην αλήθεια του Χριστού. Οι πιστοί στην Εκκλησία προσεύχονται εν Αγίω Πνεύματι, αφού εδώ συναντώνται και συνομιλούν μυστικά με τον ίδιο τον Χριστό.

Η αυθεντία της Αγίας Γραφής προκύπτει από την Παράδοση της Εκκλησίας και η αυθεντία της Παράδοσης αποτυπώνεται στην Αγία Γραφή της. Η Αγία Γραφή, Παλαιά και Καινή Διαθήκη, αποτελεί την έκφραση της πρωτοχριστιανικής κοινότητας της Εκκλησίας με επίκεντρο το πρόσωπο και το έργο του Χριστού. Κάθε δόγμα είναι κι ένα υπόμνημα στο «γεγονός» του Χριστού, μέσω του οποίου αποκαλύπτεται η αλήθεια του Θεού. Στην Αγία Γραφή αποτυπώνεται η αποστολική εμπειρία ως πρωταρχική δογματική διδασκαλία, με βάση την οποία ερμηνεύονται στη συνέχεια τα δόγματα της Εκκλησίας σε μια προοπτική ανάπτυξης, επικαιροποίησης και ερμηνευτικής διασάφησης της ευαγγελικής μαρτυρίας και της αποστολικής πίστης.

3.3. Η κατήχηση ως μυσταγωγική πορεία στην πίστη, στη λατρεία και στη ζωή της Εκκλησίας

Η Εκκλησία συνοψίζει και ερμηνεύει το μήνυμα της Αγίας Γραφής στα σύμβολα της πίστης και στη λειτουργική της εμπειρία. Η ίδια η θεολογία της Εκκλησίας υπήρξε κατεξοχήν λατρευτική και ευχαριστιακή. Στη λατρεία της εμφανίστηκαν τα πρώτα βαπτισματικά σύμβολα της πίστης και στη Θεία Ευχαριστία εκφράστηκε η δογματική της διδασκαλία με τρόπο ποιητικό και δοξολογικό. Η βαπτισματική και ευχαριστιακή θεολογία αποτέλεσαν τις κύριες πηγές έκφρασης της συμβολικής και δογματικής θεολογίας, αλλά και της αντιαιρετικής και γενικά της πατερικής γραμματείας. Το ίδιο συνέβη και με τα κείμενα των τοπικών και, κυρίως, των Οικουμενικών Συνόδων που διατύπωσαν με τους όρους, τα σύμβολα και τους κανόνες, την ορθόδοξη διδασκαλία της Εκκλησίας. Τόσο τα αρχαία μαρτυρολόγια, η ασκητική θεολογική γραμματεία (Γεροντικόν*, Λειμωνάριον*, Λαυσαϊκή Ιστορία*, Φιλοκαλία*, νηπτική γραμματεία*) και τα συναξάρια όσο και η εκκλησιαστική ποίηση και υμνολογία ενσάρκωσαν το δόγμα στη ζωή και στη λατρεία της Εκκλησίας.

Πηγές - Κείμενα

Α΄ Κορινθίους 12, 3
Κανείς εξάλλου δεν μπορεί να πει: «ο Ιησούς είναι ο Κύριος», παρά μόνο με τη φώτιση του Αγίου Πνεύματος.

Α΄ Ιωάννου 1, 3
Αυτό που είδαμε κι ακούσαμε, το αναγγέλλουμε σ' εσάς, για να συμμετάσχετε κι εσείς μ' εμάς στην ίδια κοινωνία, που είναι η κοινωνία με τον Πατέρα και με τον Υιό του τον Ιησού Χριστό.

Β΄ Τιμόθεον 3, 14-17
Εσύ όμως να μένεις σ' αυτά που έμαθες και που για την αξιοπιστία τους έχεις τεκμήρια. Ξέρεις από ποιον τα έμαθες· και μη λησμονείς ότι από τη βρεφική σου ηλικία γνωρίζεις τη Γραφή, που μπορεί να σε κάνει σοφό οδηγώντας σε στη σωτηρία διά της πίστεως στον Ιησού Χριστό. Ό,τι βρίσκεται στη Γραφή είναι εμπνευσμένο από το Πνεύμα του Θεού κι είναι ωφέλιμο για τη διδασκαλία της αλήθειας, για τον έλεγχο της πλάνης, για τη διόρθωση των λαθών, για τη διαπαιδαγώγηση σε μια ζωή όπως τη θέλει ο Θεός. Έτσι ο άνθρωπος του Θεού θα είναι τέλειος και καταρτισμένος για κάθε καλό έργο.

Γ΄ Βασιλειών 19, 11-12
Μεγάλος άνεμος και δυνατός έσχιζε τα βουνά και σύντριβε τους βράχους στο πέρασμά του, αλλά ο Κύριος δεν ήταν σ' εκείνον τον άνεμο. Μετά τον άνεμο έγινε σεισμός, αλλά ούτε στον σεισμό ήταν ο Κύριος. Μετά τον σεισμό ήρθε φωτιά, αλλά ούτε στη φωτιά ήταν ο Κύριος. Και μετά τη φωτιά ακούστηκε ένας ήχος από ελαφρό αεράκι και εκεί ήταν ο Κύριος.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως*
Επομένως, το θείο είναι απεριόριστο και ακατάληπτο· το μόνο που καταλαβαίνουμε γι' αυτό είναι το απεριόριστο και ακατάληπτό του. Και όσα λέμε καταφατικά για τον Θεό, δεν φανερώνουν τη φύση του, αλλά τα σχετικά μ' αυτήν. Η έννοια αγαθός, δίκαιος, σοφός κι ό,τι άλλο πούμε, δεν αναφέρονται στη φύση του Θεού αλλά στα σχετικά μ' αυτήν. Υπάρχουν και ορισμένες καταφατικές έννοιες που λέγονται για τον Θεό με καθαρή αρνητική έννοια· π.χ. λέγοντας σκοτάδι για τον Θεό, δεν εννοούμε σκοτάδι, αλλά ότι δεν υπάρχει φως που ξεπερνά το δικό Του φως· και λέγοντας φως, εννοούμε ότι δεν είναι σκοτάδι.

Γρηγόριος Παλαμάς,
Συνοδικός Τόμος του 1351

Κατά τον Γρηγόριο Θεολόγο η αλήθεια και η ευσέβεια στην παράδοσή μας δεν περιέχεται στις λέξεις και στα ονόματα αλλά στα πράγματα που σημαίνονται με τις λέξεις.

Jacques Lacarriere, *Οι ένθεοι*

Βρισκόμουν τότε στο Άθως, στο μοναστήρι της Μεγάλης Λαύρας, όπου μετά το Μεσονυκτικό, δειπνούσα στο μεγάλο τραπεζαριό, γεμάτο από μοναχούς και ερημίτες για τη γιορτή του Αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη. Οι τοίχοι ήταν γεμάτοι από παλιά φρέσκα και η κάτω ζώνη τους παρίστανε παρατεταγμένους, τον έναν πλάι στον άλλον, τους μεγάλους αγίους της ερήμου: Αντώνιος, Παύλος ο Θηβαίος, Παχώμιος, Μακάριος, Ονούφριος, Ποιμήν, γυμνές σιλουέτες, κάτισχνα ψηλόλιγνα κορμιά, ντυμένα με τα γένια και τα μαλλιά τους, που τα σκέπαζαν ως τα πόδια, με μεγάλα μαύρα μάτια σκαμμένα, στα οστά του προσώπου. Τα χρυσά φωτοστέφανα τόνιζαν τη χλομάδα των χαρακτηριστικών τους και στο φως των κεριών όλοι αυτοί οι άγιοι ξανάπαιρναν ζωή, μακρινοί μαζί και οικείοι, σαν να προχωρούσαν από τους αιώνιους τόπους των φρέσκων τους προς τα φωτεινά όρια αυτού του νυκτερινού δείπνου. Εκείνο το βράδυ κατάλαβα πως δεν ήταν ζωγραφισμένοι για να αναπαριστούν μια μοναδική εμπειρία ούτε μόνο ριζώνουν μέσα σ' έναν περιοδικό χρόνο, αλλά για να βλασταίνουν σε κάθε στιγμή μέσα στο παρόν των ανθρώπων.

Μάξιμος Ομολογητής,
Περί διαφόρων απορίων

Γιατί κρύβεται φαινόμενος ο δημιουργός και νομοθέτης λόγος του παντός, επειδή κατά τη φύση του είναι αόρατος, και φανερώνεται κρυπτόμενος, επειδή οι σοφοί πιστεύουν πως δεν έχει φύση λεπτή. Ας μου επιτραπεί, όμως, να φανερώσω αποφατικά αυτό που κρύβεται και να παραλείψω μάλλον κάθε δύναμη που εικονίζει την αλήθεια των σχημάτων και των αινιγμάτων και να υψωθώ με τρόπο άρρητο από το γράμμα και τα φαινόμενα με τη δύναμη του Πνεύματος προς τον ίδιο τον Λόγο, ή αυτό που φαίνεται να το κάνουμε καταφατικά να κρύβεται, για να μη γίνουμε κι εμείς κατά τον ελληνικό τρόπο φονευτές του Λόγου και λατρεύσουμε την κτίση στη θέση του κτίστη, πιστεύοντας δηλαδή ότι δεν υπάρχει τίποτε ανώτερο από τα φαινόμενα και μεγαλοπρεπέστερο από τα αισθητά, ή να φτάνει η όρασή μας ως το γράμμα μονάχα και να φροντίσουμε, σύμφωνα με τους Ιουδαίους, πάρα πολύ το σώμα μόνο, κάνοντας θεό την κοιλιά (Φιλ. 3, 19) και θεωρώντας την ντροπή δόξα, για να έχουμε τον ίδιο κλήρο με τους θεοκτόνους, επειδή αυτόν που έγινε με το σώμα του σύμφωνα με εμάς και αυξήθηκε εξαιτίας της αίσθησης με γράμματα και συλλαβές, που έκλινε μέσα στον εαυτό της όλη τη μέσα μας δύναμη του νοερού, μη διακρίνοντας τον λόγο.

Μάξιμος Ομολογητής,
Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε και οικονομικά
Η πίστη είναι γνώση που δεν επιδέχεται λογική απόδειξη. Ως αναπόδεικτη γνώση, η πίστη είναι σχέση που υπερβαίνει τη φύση, μέσω της οποίας μυστικά και όχι αποδεικτικά ενωνόμαστε με τον Θεό σε μία ένωση που υπερβαίνει τη νόηση.

π. Σταμάτης Σκλήρης,
Εν εσόπτρω
Όταν ο Ρωμανός ο Μελωδός έγραφε εκείνα τα υπέροχα τροπάρια, έκανε μια ποίηση δοξολογική προς τον Θεό, έγραφε τα αισθήματά του. Μετά εμείς βλέπουμε τη θεολογία που περιέχουν. Το ίδιο και ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, δεν ήθελε να περάσει το δόγμα ως σύνθημα μέσα στην ποίησή του. Κακώς κάποιοι λένε πως η εκκλησιαστική τέχνη είναι η προπαγάνδα της Εκκλησίας. Δεν είχαν καμία τέτοια διάθεση. Κι αυτό φαίνεται από τον πλούτο των κινημάτων και ρευμάτων. Άλλος είναι ο Πανσέληνος, άλλος ο Θεοφάνης κ.ο.κ. Το ωραίο είναι ότι τότε η Εκκλησία δεν επενέβαινε, κι όμως όλοι δημιουργούσαν και συνέβαλλαν στη δημιουργία μιας ενιαίας παράδοσης. Τότε τους διακατείχε το κοινό ευχαριστιακό εσχατολογικό όραμα. Αυτό έβγαινε στο έργο τους χωρίς να το επιδιώκουν. Η Εκκλησία δεν είναι κάτι το τετελεσμένο και στατικό, αλλά κάτι ζωντανό και σπαρταριστό που το συναποτελούμε όλοι μας και συμβάλλουμε όλοι στη διατύπωση της αλήθειάς της είτε δογματικά είτε καλλιτεχνικά. Γι' αυτό σκέφτηκα, αντί να αντιγράφω βυζαντινές εικόνες έτσι ακριβώς όπως ήταν σε μια δεδομένη εποχή, είπα να ζωγραφίσω ελεύθερα τέχνη της δικής μου εποχής, τέχνη εξομολογητική, έργα που βγήκαν σε κάποιες ιδιαίτερες στιγμές και εκ των υστέρων θα δουν οι άλλοι πόσο αυτός ο ζωγράφος διακατεχόταν από την πίστη στην Ανάσταση και στη μέλλουσα ζωή. Αλλιώς, αν δηλαδή μιμούμαστε λύσεις έτοιμες από άλλους χωρίς να αυτενεργούμε, οδηγούμαστε στο τεράστιο και πολύ ουσιαστικό πρόβλημα του διχασμού μεταξύ ιερής τέχνης που τη λέμε «αγιογραφία» και κοσμικής τέχνης που τη θεωρούμε ως καθαυτό ζωγραφική. Πράγμα που δεν υπήρχε στο Βυζάντιο. Τότε δεν ξεχώριζαν τους ειδικούς αγιογράφους που έκαναν εικόνες, αλλά όλοι ονομάζονταν «ζωγράφοι» και ζωγράφιζαν τα πάντα και με τον ίδιο τρόπο.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Αφού μελετήσετε στην ομάδα σας τα αποσπάσματα Β Τιμ 2, 11-13· 22-26 (πρβλ. Τιτ 3, 8-11), να αναδείξετε τις διαφορές ανάμεσα στην πίστη και στην αίρεση, σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Απόστολος Παύλος.
2. Με αφετηρία τη θέση του Ιωάννη Δαμασκηνού ότι «το θείο είναι απεριόριστο και ακατάληπτο· το μόνο που καταλαβαίνουμε γι' αυτό είναι το απεριόριστο και ακατάληπτό του», να συζητήσετε στην ομάδα σας γύρω από τη διαφοροποίηση της χριστιανικής παράδοσης από την αρχαία ελληνική σκέψη για τη δυνατότητα του ανθρώπου να γνωρίσει τον Θεό (πρβλ. και Πραξ 17, 27-31).
3. Να εντοπίσετε αποφατικά και καταφατικά στοιχεία στο περιεχόμενο των εκκλησιαστικών εικόνων της ενότητας.
4. Με βάση το περιεχόμενο της ενότητας, να οργανώσετε έναν εννοιολογικό χάρτη με θέμα «Αγία Γραφή και Παράδοση της Εκκλησίας».
5. Να συνεχίσετε με δικές σας σκέψεις το κείμενο του Jacques Lacarriere, αναπτύσσοντας περαιτέρω τη θέση του συγγραφέα γύρω από τον κατηχητικό και μυσταγωγικό χαρακτήρα της χριστιανικής τέχνης.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η υπαρξιακή και σωτηριολογική σημασία των δογμάτων

1. Δόγμα και ήθος στην Εκκλησία

Στην Ορθόδοξη Παράδοση προσεγγίζουμε και βιώνουμε την αλήθεια της πίστης αλλά και το ήθος της νέας ζωής της Εκκλησίας, ξεκινώντας από την αλήθεια για την ύπαρξη του Θεού, όπως αυτό αποκαλύφθηκε στον άνθρωπο. Η αποκάλυψη του Θεού, με την ενανθρώπηση του Υιού και Λόγου του Θεού και την αποστολή του Αγίου Πνεύματος, γίνεται η πηγή της πίστης, της ζωής και της λατρείας της Εκκλησίας, γεγονός που αναδεικνύει την οργανική τους σχέση. Τα δόγματα της Εκκλησίας, ως έκφραση της πίστης και της ζωής της, βρίσκονται στην καρδιά της λειτουργικής εμπειρίας. Το Βάπτισμα και η Ευχαριστία, οι δεήσεις, οι ευχές, η υμνολογία, τα αγιογραφικά αναγνώσματα, το ίδιο το Σύμβολο της Πίστεως, όλη η μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας, εκφράζει ποιητικά και παραστατικά την αλήθεια της πίστης, συνδέοντας αρμονικά το δόγμα με τη ζωή και τη λατρεία. Από τις απαρχές, ακόμη, της Εκκλησίας ο «κανόνας της πίστεως»* συμπίπτει με τον «κανόνα της λατρείας»*.

Η σύμπτωση αυτή εξηγεί γιατί η έκφραση –τόσο της πίστης όσο και της λατρείας– γίνεται μάλλον με γλώσσα εικονολογική και ποιητική, παρά θεωρητική και αφηρημένη. Διότι τα θεολογικά δόγματα της Εκκλησίας δεν είναι θεωρητικές διατυπώσεις της πίστης ούτε απροσπέλαστα και άσχετα με τη ζωή μας μυστήρια ούτε, βέβαια, απολιθώματα του παρελθόντος προς ενασχόληση των «αρχαιολόγων» της θεολογικής επιστήμης. Αντίθετα, περικλείουν νοήματα που έχουν κρίσιμη και αποφασιστική σημασία για την αλήθεια και την ύπαρξη του ανθρώπου.

1.1. Η πίστη ως προσωπική σχέση αγάπης και ελευθερίας

Σύμφωνα με την πατερική θεολογία, η πίστη στον Θεό έχει ως κέντρο και αφετηρία το πρόσωπο του Ιησού Χριστού. Χάρη στον Χριστό ο άνθρωπος εισέρχεται σε μια προσωπική σχέση με τον Θεό Πατέρα και, λαμβάνοντας τη δωρεά της υιοθεσίας, μετέχει στη θέωση. Αυτή η υπαρξιακή και αγαπητική σχέση με τον Θεό προσφέρεται μόνον «εν Χριστώ», γιατί μόνον ο Υιός γνωρίζει αιώνια τον Θεό ως Πατέρα. Η πίστη και η γνώση του Θεού, ως προσωπική σχέση, μαζί με την αγάπη προϋποθέτει και την ελευθερία. Τα πρόσωπα γνωρίζονται μονάχα εν ελευθερία και αγάπη. Ο Θεός αποκαλύπτεται ελεύθερα στον άνθρωπο και εξίσου ελεύθερα ο άνθρωπος σχετίζεται με τον Θεό, στο πλαίσιο μιας νέας αγαπητικής σχέσης την οποία εγκαινιάζει ο Χριστός με την ενανθρώπησή του. Αυτή η προσωπική σχέση με τον Θεό πραγματώνεται στην κοινότητα της Εκκλησίας, ως αγαπητική κοινωνία πολλών προσώπων, η οποία διαποτίζεται από την παρουσία και τις ενέργειες του Θεού. Βέβαια, ο άνθρωπος –μολονότι σχετίζεται προσωπικά με τον Θεό– δεν μετέχει στη θεία ουσία, αλλά στις άκτιστες ενέργειες των προσώπων της Αγίας Τριάδος. Οι ενέργειες της Αγίας Τριάδος διέρχονται «εν Χριστώ» προς τον άνθρωπο και μέσω του ανθρώπου προς ολόκληρη την κτίση ως πρόγευση της Βασιλείας.

1.2. Πίστη και γνώση στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας

Στην Ορθόδοξη Παράδοση δεν υφίσταται το δίλημμα της προτεραιότητας μεταξύ πίστης ή γνώσης. Πίστη και γνώση συνδέονται και συνυπάρχουν. Η πίστη σηματοδοτεί μια υπαρξιακή στάση του ανθρώπου προς τον Θεό αλλά και προς όλα τα όντα. Η γνώση του Θεού έχει ως κέντρο τον Χριστό, ο οποίος με την ενανθρώπησή του γίνεται προσιτός στον άνθρωπο, δηλαδή, γνωρίζεται προσωπικά διά της αγάπης. Η γνώση αυτή μεταξύ προσώπων (Θεού και ανθρώπου) διαφέρει ριζικά από την αντικειμενική γνώση των πραγμάτων, καθόσον η τελευταία δεν θεμελιώνεται σε προσωπικές σχέσεις αγάπης και ελευθερίας.

Αυτός ο σύνδεσμος πίστης και γνώσης βιώνεται και αποτυπώνεται στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας με έναν ιδιαίτερο τρόπο: ως πρόγευση, ήδη από τώρα, της μελλοντικής ζωής της Βασιλείας του Θεού, όπου «τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός» (Κολ 3, 11). Τα ευχαριστιακά δρώμενα της σύναξης μέσα στο παρόν της ιστορίας, εδώ και τώρα, γίνονται εικόνες των αληθινών πραγμάτων του μέλλοντος. Θεμέλιο της ευχαριστιακής εμπειρίας δεν είναι μόνο τα γεγονότα του παρελθόντος, αλλά κυρίως τα ερχόμενα από το μέλλον. Στη Θεία Ευχαριστία η Εκκλησία θυμάται έντονα όχι μόνο τα έργα του Χριστού που έγιναν στην ιστορία, αλλά και αυτά «τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας» Του. Η Θεία Ευχαριστία, με τον επίσκοπο προεστώτα «εἰς τύπον καὶ τόπον Χριστοῦ», εικονίζει αυτήν ακριβώς την εσχατολογική παρουσία του Χριστού. Κέντρο της σύναξης είναι ο «βασιλέας τῶν ὅλων» Χριστός, ο οποίος συνάγει τους διασκορπισμένους ανθρώπους σε ενότητα και προσφέρει στον κόσμο την αιώνια ζωή που πηγάζει από το Σώμα Του. Όπως ο Χριστός θα περιστοιχίζεται από τους Αποστόλους, έτσι και ο επίσκοπος περιβάλλεται από το πρεσβυτέριο, ενώ οι διάκονοι συνδέουν λειτουργικά τον λαό με τον προεστώτα* της συνάξεως επίσκοπο. Μέσα από τις εισόδους και τις κινήσεις κλήρου και λαού εξεικονίζεται δραματουργικά όλη η πορεία της επίγειας οικονομίας του Χριστού μέχρι τα έσχατα της Βασιλείας. Εξάλλου, ο πανηγυρικός και αναστάσιμος χαρακτήρας της Θείας Λειτουργίας, η ημέρα τέλεσής της την Κυριακή (ημέρα του Κυρίου), η αρχιτεκτονική του ναού, η ζωγραφική, η υμνολογία, η αμφίεση των κληρικών και όλος ο λειτουργικός διάκοσμος μαρτυρούν τον μόνιμο και σταθερό προσανατολισμό της προς τη Βασιλεία του Θεού. Αντίστοιχα, η βαπτισματική εικόνα της συνταφής με τον Χριστό, εκτός από προϋπόθεση για την ευχαριστιακή κοινωνία, βεβαιώνει και τη συνανάσταση των πιστών με αυτόν: «Όπως, δηλαδή, ενταχθήκαμε οργανικά στο σώμα του Χριστού με μια πράξη που συμβολίζει συμμετοχή στον θάνατό του, έτσι θα συμμετάσχουμε πραγματικά και στην ανάστασή του» (Ρωμ 6, 5).

Η εκκλησιολογική αυτή βάση της πίστης σημαίνει, τελικά, ότι τα δόγματα της Εκκλησίας ερμηνεύονται μέσα από τη λειτουργική ζωή της με κέντρο τη Θεία Ευχαριστία. Στην ευχαριστιακή σύναξη, το Άγιο Πνεύμα συγκροτεί εν Χριστώ την εκκλησιαστική κοινότητα και καθιστά μέσω των μυστηρίων παρόντα σε αυτήν τον Θεάνθρωπο, αναδεικνύοντάς τον κεφαλή του Σώματος, στο οποίο συμπεριλαμβάνει και ενσωματώνει όλα τα μέλη, αναφέροντάς τα στον Θεό και Πατέρα. Λόγω του ότι η ευχαριστιακή Λειτουργία είναι *έργο του λαού*, είναι αδιανόητο να τελεστεί ερήμην του, καθώς προϋποθέτει την παρουσία και συμμετοχή όλων των λειτουργημάτων.

2. Η σωτηριολογική και υπαρξιακή σημασία των δογμάτων

2.1. Η σωτηριολογική και υπαρξιακή ερμηνεία των δογμάτων ως διαρκής επικαιροποίηση του Ευαγγελίου

Όπως ειπώθηκε παραπάνω, η θεολογική βάση των δογμάτων είναι κατεξοχήν εκκλησιολογική. Τα δόγματα αποτελούν εκκλησιολογικά γεγονότα: προέρχονται από την εκκλησιαστική κοινότητα, διαμορφώνονται μέσα σε αυτήν και, καθώς η μαρτυρία τους δεν κλείνεται μόνο μέσα σε αυτήν, απευθύνονται προς όλον τον κόσμο. Ακριβώς γι' αυτό, η σωτηριολογική και υπαρξιακή ερμηνεία τους είναι καίρια τόσο για την Εκκλησία όσο και για τον κόσμο. Δίχως αυτήν, τα δόγματα απολιθώνονται και γίνονται αρχαιολογικά θρησκευτικά σύμβολα, με ορατό τον κίνδυνο της αδυναμίας να οδηγήσουν τον άνθρωπο στη βιωματική σχέση και μετοχή της αλήθειας. Δογματική διδασκαλία, με μόνη τη στεγνή έκθεση ή τη γλωσσική ανάλυση και την ιστορική περιγραφή των δογμάτων, χωρίς την ερμηνευτική ανάδειξη του κρίσιμου και αποφασιστικού περιεχομένου τους για τη ζωή του ανθρώπου και του κόσμου, δεν έχει νόημα και λόγο ύπαρξης. Το τριαδολογικό, το χριστολογικό, το πνευματολογικό, το ανθρωπολογικό ή το περί δημιουργίας δόγμα της Εκκλησίας δεν απευθύνονται μόνο στην ανθρώπινη διάνοια, αλλά έχουν άμεσες υπαρξιακές διαστάσεις για τη σωτηρία ολόκληρου του ανθρώπου και του κόσμου από τη φθορά και τον θάνατο.

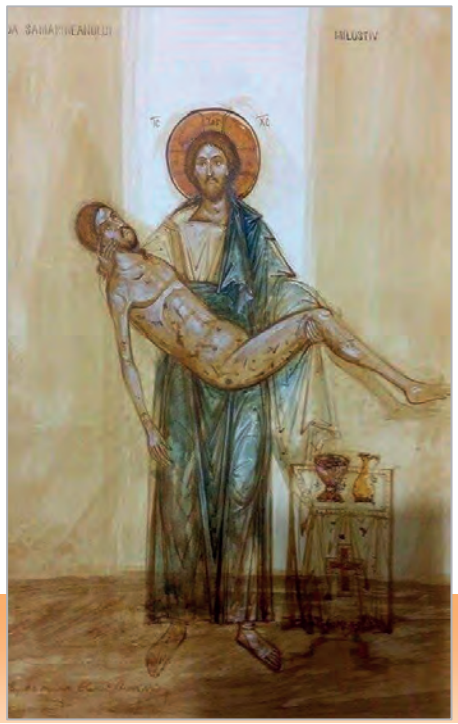

2.2. Η πίστη ως εσχατολογικό γεγονός: «Ἔστιν δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις» (Εβρ 11,1)

Στην προς Εβραίους επιστολή υπάρχει ένας παράδοξος ορισμός της πίστης: «Πίστη σημαίνει σιγουριά γι' αυτά που ελπίζουμε και βεβαιότητα γι' αυτά που δεν βλέπουμε» (Εβρ 11, 1). Η πίστη και η γνώση του Θεού, σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό –μολονότι σχετίζεται με τη διαδρομή της πίστης στο παρελθόν– επισημαίνει σε τελική ανάλυση τη στροφή του ανθρώπου προς το μέλλον και τα έσχατα της ιστορίας. Ο ίδιος ο Ιησούς, πορευόμενος προς τον Πατέρα λίγο πριν το Πάθος, έλεγε στους μαθητές του ότι θα ετοιμάσει εκεί τόπο για τους ανθρώπους και πως, όταν επανέλθει, θα τους πάρει ώστε να ζήσουν όλοι μαζί (Ιω 14, 1-6). Προς αυτά τα έσχατα, επίσης, ήταν προσανατολισμένη η πρωτοχριστιανική κοινότητα, όπως το βεβαιώνει και η αυτήκοη μαρτυρία του Παύλου για τον πρωτοδιάκονο Στέφανο, ο οποίος λίγο πριν θανατωθεί είχε μαρτυρήσει για το εσχατολογικό όραμα της Βασιλείας (Πραξ 7, 55-56).

Ολόκληρο το 10ο κεφάλαιο της Προς Εβραίους Επιστολής αναφέρεται στη χριστολογική και εσχατολογική αυτή κληρονομία, όπου η πίστη σχετίζεται με τη γνώση, δηλαδή, είναι κάτι που όντως υπάρχει και έχει υπόσταση. Βέβαια, αυτή η υπόσταση της πίστης και της γνώσης –μολονότι ήδη βιώνεται– δεν υφίσταται ακόμη στην πληρότητά της, ενόσω η ιστορία συνεχίζει την πορεία της. Η πλήρης φανέρωση του περιεχομένου της τοποθετείται στο μέλλον, στα έσχατα της ιστορίας. Παρ' όλα αυτά, είναι ένα γεγονός ελευθερίας που πηγάζει από την προσωπική σχέση και υπερβαίνει την υποχρεωτική γνώση, ως ένα υπαρξιακό άλμα προς τις «ἐλπιζόμενες» και μη «βλεπόμενες» πραγματικότητες των εσχάτων της Βασιλείας. Αυτό το άλμα εξέφραζε η πολιτεία και ο βίος των πρώτων χριστιανών, με αυτήν την παραδοξότητα της πίστης ως «ὑποστάσεως πραγμάτων ἐλπιζομένων καὶ οὐ βλεπομένων» συνδέθηκε και η εσχατολογική διάσταση των μυστηρίων της Εκκλησίας. Το ίδιο το Σύμβολο της Πίστεως αρχίζει με το ρήμα «πιστεύω» και ολοκληρώνεται με το ρήμα «προσδοκῶ». Η πίστη στα έσχατα, όπως και η γνώση και η ελπίδα που συνδέονται άρρηκτα μαζί της, θα καταργηθούν και θα δώσουν τη θέση τους στην αγάπη. Τότε, τα «ἐλπιζόμενα» και μη «βλεπόμενα» πράγματα της πίστης θα είναι πλέον τέλεια και ολοκληρωμένα μέσα στην αγαπητική πληρότητα της Βασιλείας του Θεού, καθόσον «ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει» (Α Κορ 13, 8).

Πηγές - Κείμενα

Κατά Ιωάννην 14, 1-4

Μην ταράζεται η καρδιά σας· να ’χετε πίστη στον Θεό, να ’χετε πίστη και σ’ εμένα. Στο σπίτι του Πατέρα μου υπάρχουν πολλοί τόποι διαμονής· αν δεν υπήρχαν, θα σας το ’λεγα. Εγώ πηγαίνω να σας ετοιμάσω τόπο. Κι όταν πάω και σας ετοιμάσω τόπο, πάλι θα ’ρθώ και θα σας πάρω κοντά μου, ώστε όπου είμαι εγώ να είστε κι εσείς. Ξέρετε, βέβαια, και πού πηγαίνω και την οδό που οδηγεί εκεί.

Γαλάτας 4, 9

Τώρα όμως που γνωρίσατε τον Θεό, ή σωστότερα τώρα που σας γνώρισε ο Θεός, γιατί ξαναγυρίζετε στα ασθενικά και ανίσχυρα στοιχεία;

Α΄ Κορινθίους 8, 2-3

Σχετικά με τα κρέατα των ειδωλολατρικών θυσιών, είναι αλήθεια πως «όλοι έχουμε τη σωστή γνώση», όπως λέτε. Αλλά αυτή η γνώση φουσκώνει τον άνθρωπο με υπεροψία απέναντι στους άλλους, ενώ η αγάπη οικοδομεί. Όταν κάποιος επικαλείται τη γνώση του, νομίζοντας πως αυτός ξέρει σωστά κάτι, δείχνει πως αυτό δεν το ’μαθε ακόμα τόσο καλά όσο πρέπει· όταν όμως κάποιος αγαπάει τον Θεό, αυτόν ο Θεός τον έχει γνωρίσει και αυτός έχει τη σωστή γνώση.

Α΄ Ιωάννου 4, 7-8

Αγαπητοί μου, ας αγαπάμε ο ένας τον άλλο, γιατί η αγάπη προέρχεται από τον Θεό. Όποιος αγαπάει, δείχνει ότι έχει αναγεννηθεί από τον Θεό και ότι γνωρίζει τον Θεό. Όποιος δεν αγαπάει, δεν γνώρισε τον Θεό, γιατί ο Θεός είναι αγάπη. Έτσι αποδείχτηκε η αγάπη του Θεού για μας: Απέστειλε τον Υιό του τον μονογενή στον κόσμο για να μας χαρίσει τη νέα ζωή, αν ενωθούμε μ’ αυτόν. Αυτό είναι το χαρακτηριστικό της αγάπης του Θεού: Όχι ότι εμείς τον αγαπήσαμε, αλλά ότι αυτός μας αγάπησε και έστειλε τον Υιό του, που θυσιάστηκε για να μας ελευθερώσει από τις αμαρτίες μας.

Προς Διόγνητον

Οι Χριστιανοί δεν ξεχωρίζουν από τους άλλους ανθρώπους στη γλώσσα ομιλίας, ούτε στις συνήθειες. Ούτε κατοικούν σε δικές τους ξεχωριστές πόλεις, ούτε χρησιμοποιούν κάποια γλωσσική διάλεκτο διαφορετική, ούτε ζουν με «περίεργο» τρόπο! Δεν έχουν επινοήσει κάποιο «παράξενο» τρόπο ζωής στηριγμένοι στην ανθρώπινη περιέργεια, ούτε και προϊστανται όπως μερικοί μιας ανθρώπινης διδασκαλίας. Κατοικούν σε ελληνικές ή βαρβαρικές πόλεις, όπως συνέπεσε ο καθένας, και διαβιούν με τις τοπικές συνήθειες και τον τρόπο ενδυμασίας και τροφής κάθε τόπου, ενώ συγχρόνως γίνεται φανερή η θαυμαστή και αξιοπρόσεκτη συμπεριφορά τους.
Ζουν στη δική τους ο καθένας πατρίδα αλλά ως πάροικοι. Μετέχουν σε όλα τα κοινά ως πολίτες και υπομένουν τα πάντα, όμως, σαν να ήσαν ξένοι. Η ξενιτειά είναι πατρίδα τους και η πατρίδα τους ξενιτειά.

Γρηγόριος Νύσσσης, *Περί ψυχής και αναστάσεως*

Διότι η ζωή της θείας φύσης είναι αγάπη· επειδή το καλό είναι αγαπητό σ’ εκείνους που το γνωρίζουν, και ο Θεός πάλι γνωρίζει τον εαυτό του· γι’ αυτό, και η γνώση αυτή είναι αγάπη. Διότι, είναι καλό από τη φύση του αυτό που γνωρίζεται· [...] πάντοτε η θεία ζωή θα ενεργεί με την αγάπη, η οποία είναι από τη φύση της καλή, και αγαπά αυτό που από τη φύση του είναι καλό· η ενέργεια της αγάπης δεν έχει όριο, διότι ούτε του καλού υπάρχει τέρμα, ώστε η αγάπη να τερματίζει στο τέρμα του καλού.

Γρηγόριος Νύσσης, *Εγκώμιον εις τον μέγαν μάρτυρα Θεόδωρον*

Μπαίνοντας οι πιστοί στον ναό, για να τιμήσουν τη μνήμη του αγίου και να προσκυνήσουν το λείψανό του –αν και αυτό θυμίζει με επίσκεψη σε τάφο– δεν βαριαναστενάζουν ούτε θλίβονται από το θέαμα. Αντίθετα, ανοίγει η ψυχή τους από τη μεγαλοπρέπεια όσων αντικρίζουν στο σπίτι του Θεού, που είναι λαμπρό σε μέγεθος και εκτυφλωτικό σε ομορφιά. Φρόντισε γι' αυτό ο ζωγράφος που, απλώνοντας τα χρώματα σαν λουλούδια πάνω στις εικόνες, σχεδίασε τα κατορθώματα του μάρτυρα, με τους πόνους και τα βασανιστήρια αλλά και τη μορφή του Χριστού να επιβραβεύει τον αγώνα του. Για χάρη μας διηγήθηκε, σαν να φιλοτεχνούσε με τα χρώματά του ένα βιβλίο που μιλά, τους αγώνες του μάρτυρα, μεταμορφώνοντας έτσι τον ναό σε λαμπερό λιβάδι. Με την τέχνη της ζωγραφικής του κατάφερε να κάνει τις σιωπηλές τοιχογραφίες να μιλούν, "προφέροντας" λόγια ωφέλιμα σε όσους τις βλέπουν. Έτσι οι πιστοί, βλέποντας τον μάρτυρα ζωντανό και θαλερό, ασπάζονται την εικόνα του καταφιλώντας την –όχι μόνο με τα χείλη, αλλά και με τα μάτια, την ακοή και με όλες τις αισθήσεις. Μάλιστα κάποιες φορές, δεν διστάζουν ακόμα και να την μουσκέψουν με τα ευλαβικά τους δάκρυα, καθώς τον ικετεύουν και τον παρακαλούν –σαν φίλος που είναι του Χριστού– να πρεσβεύει για χάρη τους.

Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία καὶ μυστικὴ θεωρία*

«Ἐκκλησία ἐστὶν ἐπίγειος οὐρανός, ἐν ᾧ ὁ ἐπουράνιος Θεὸς ἐνοικεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ...» Η Εκκλησία είναι ένας ουράνιος τόπος που βρίσκεται πάνω στη γη, καθώς μέσα της ζει και κινείται ο ουράνιος Θεός. Σ' αυτόν τον τόπο αποτυπώνονται η σταύρωση, η ταφή και η ανάσταση του Χριστού, όπως τις προέβλεψαν πατριάρχες και προφήτες του Ισραήλ και τις επιβεβαίωσαν στη συνέχεια οι απόστολοι. Καρδιά της Εκκλησίας είναι το θυσιαστήριο και τα Άγια των Αγίων, με τους ιεράρχες να την περιστοιχίζουν σαν στολίδια και τα ιερά λείψανα των μαρτύρων και των αγίων να είναι ο θρόνος της. Με άλλα λόγια, η Εκκλησία είναι το σπίτι του Θεού: εκεί φανερώνεται ο Χριστός, σαν να ήταν το σπήλαιο που γεννήθηκε· εκεί τελείται και η μυστική θυσία του πάνω στο σύμβολο του τάφου του, την αγία τράπεζα, που τρέφει τις ψυχές των πιστών και χαρίζει ζωή αληθινή· εκεί φυλάσσονται σαν μαργαριτάρια και τα θεϊκά λόγια του Κυρίου προς τους μαθητές του.

Φώτης Κόντογλου,
Ἔκφρασις της Ορθοδόξου Εικονογραφίας

Ἡ πάντιμος τέχνη τῆς Εἰκονογραφίας τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἶναι μία ἱερὰ τέχνη καὶ λειτουργική, ὅπως εἶναι ὅλαι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ τέχναι, ὅπου ἔχουν σκοπὸν πνευματικόν. Αἱ ἅγιαι αὐταὶ τέχναι θέλουν νὰ ἀνεβάσουν τοὺς ἐκκλησιαζομένους εἰς τὸν μυστικὸν κόσμον τῆς πίστεως μὲ τὴν πνευματικὴν κλίμακα, ὅπου ἔχει διαβαθμίδας ἤγουν σκαλούνια, τὰς ἱερὰς τέχνας, τὴν ὑμνολογίαν, τὴν ψαλμωδίαν, τὴν οἰκοδομήν, τὴν ἁγιογραφίαν καὶ τὰς λοιπὰς τέχνας, ὀποῦ συνεργούν, ὅλες μαζί, εἰς τὸ νὰ μορφωθῆ μέσα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν ὁ μυστικὸς Παράδεισος, ὁ εὐωδιάζων μὲ πνευματικὴν εὐωδίαν. Διά τοῦτο, τὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιαστικῶν τεχνῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὑπομνήματα εἰς τὸν θεῖον λόγον. Ἡ λειτουργικὴ Εἰκὼν ἔχει θεολογικὴν ἔννοιαν. Δὲν εἶναι μία ζωγραφιὰ ὅπου γίνεται διὰ νὰ τέρπῃ τοὺς ὀφθαλμούς μας, ἢ ἀκόμα διὰ νὰ μᾶς ἐνθυμίζῃ ἁπλῶς τὰ ἅγια πρόσωπα, ὅπως γίνεται μὲ τὰς εἰκόνας ὅπου ἔχομεν διὰ νὰ φέρνωμεν εἰς τὴν μνήμην μας τοὺς ἀγαπημένους συγγενεῖς καὶ φίλους μας, ἀλλὰ εἶναι κατὰ τέτοιον τρόπον ζωγραφισμένη, ὥστε νὰ μᾶς ὑψώνῃ ἀπὸ τὸν φθαρτὸν κόσμον τοῦτον, καὶ νὰ μᾶς κάμνῃ νὰ ὀσφρανθῶμεν ἐκεῖνον τὸν καινὸν ἀέρα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα μὲ τὰς ζωγραφίας ὀποῦ παριστάνουν μὲ ὑλικὸν τρόπον κάποια πρόσωπα, ἀκόμα καὶ Ἁγίους, ὅπως γίνεται εἰς τὴν θρησκευτικὴν τέχνην τῆς Δύσεως. Εἰς τὴν λειτουργικὴν εἰκόνα τὰ ἅγια πρόσωπα εἰκονίζονται ἐν ἀφθαρσίᾳ. Τὸ κάλλος εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωγραφικὴν εἶναι κάλλος πνευματικόν, καὶ οὐχὶ σαρκικόν. Ἡ τέχνη αὕτη εἶναι νηστευτικὴ καὶ λιτή, ἐκφράζουσα τῇ πτωχείᾳ τὰ πλούσια, καὶ ὅπως εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη συνοπτικὰ καὶ συντομολόγα, οὕτω καὶ ἡ Ὀρθόδοξος ἁγιογραφία εἶναι ἁπλὴ χωρὶς περιττὰ στολίδια καὶ ματαίας ἐπιδείξεις. Οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι ἁγιογράφοι ἐνήστευαν, δουλεύοντας, καὶ ὁπόταν ἄρχιζαν μίαν εἰκόνα, ἄλλαζαν τὰ ἐσώρουχά των, διὰ νὰ εἶναι καθαροὶ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, καὶ ἐργαζόμενοι ἔψαλλαν, διὰ νὰ γίνεται τὸ ἔργον των μὲ κατάνυξιν καὶ διὰ νὰ μὴν μετεωρίζεται ὁ νοῦς των εἰς τὰ ἐγκόσμια.

Σταύρος Γιαγκάζογλου,
Κοινωνία εσχάτων,
Δοκίμια εσχατολογικής οντολογίας

Η βιβλική και πατερική θεολογία είναι θεολογία γεγονότων γιατί ακριβώς αφηγείται και ερμηνεύει τη δυναμική των γεγονότων της ιστορίας της θείας οικονομίας. Η χριστιανική θεολογία είναι ανάγκη να κατανοηθεί ως θεολογία της ιστορίας, γιατί ακριβώς βασίζεται σε γεγονότα και πρόσωπα και όχι σε ιδέες. Ήδη, όμως, με την πράξη της δημιουργίας, από καταβολής του κόσμου, υποδηλώνεται ένα «τέλος». Η πορεία του κόσμου συνιστά ιστορική διαδρομή και όχι αέναη ανακύκληση της φύσης του. Ο κόσμος και ο άνθρωπος δημιουργούνται σε μια προοπτική τελείωσης. [...] Κεντρικός άξονας της δημιουργίας είναι η μέλλουσα ενανθρώπηση του Λόγου, η οποία τέμνει και καθοδηγεί ολόκληρη την ιστορία των σχέσεων Θεού και ανθρώπου πολύ πριν να έχει ακόμη πραγματοποιηθεί. Η εκλογή και διαδρομή του περιούσιου λαού είναι η προϊστορία του Χριστού και της Εκκλησίας. Στην προοπτική αυτή, πρόσωπα και γεγονότα διαμέσου αισθητών και νοητών συμβόλων, προφητικών λόγων και θεοσημειών, ερμηνεύονται από τη βιβλική και εκκλησιαστική Παράδοση ως τύποι μελλοντικών γεγονότων και εκπληρώσεων, προκαταγγέλλουν ό,τι σχετίζεται με το Πρόσωπο και το έργο του Χριστού.

Olivier Clement,
Η Θεολογία της Εικόνας

Ὁλόκληρη ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν. Σύμφωνα μὲ τούς ἀρχαίους ἀποστολικοὺς θεσμούς, πρέπει νὰ εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τὴν ἀνατολὴ καὶ νὰ θυμίζει πλοῖο. Ὁ βωμὸς βρίσκεται στὴν ἀνατολικὴ ἀψῖδα, ἐλαφρὰ ὑπερυψωμένος καὶ ὀνομάζεται «ἱερό». Ὁ βωμὸς συμβολίζει τὸν ἴδιο τὸν Χριστὸ (Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης), τὴν «καρδιὰ» τοῦ Χριστοῦ, τῆς ὁποίας τὸ σῶμα εἶναι ἡ ἐκκλησία (Νικόλαος Καβάσιλας). Ὁ βωμὸς εἶναι ἡ καρδιὰ ὅλου τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ μαγνητίζει καὶ τὸ καθαγιάζει. Τὸ «ἱερὸ» ποὺ τὸν περιβάλλει καμιὰ φορὰ ἐξομοιώνεται μὲ τὸ «ἅγιο τῶν ἁγίων» τῆς Σκηνῆς καὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ. Εἶναι «ὁ οὐρανὸς τῶν οὐρανῶν»

(Ἅγιος Συμεὼν ὁ Θεσσαλονικεύς), «ὁ τόπος ὅπου βρίσκεται ὁ Χριστός, ο Βασιλιὰς τῶν ὅλων» (Ἅγιος Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως). Ἐσχατολογικὸ πλοῖο, ὁ «ναός», στὴν κορυφὴ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει συχνὰ τροῦλος, ἀπεικονίζει τὴ νέα δημιουργία, τὸ σύμπαν ποὺ ξαναενώθηκε ἐν Χριστῷ μὲ τὸν δημιουργό του, ὅπως ὁ κυρίως ναὸς ἑνώνεται μὲ τὸ ἱερὸ. Ἡ διακόσμηση τοῦ ναοῦ συνοψίζει τὴ θεανθρώπινη ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας: στὸ κέντρο τοῦ τρούλου, ὁ Παντοκράτορας, πηγὴ τοῦ οὐρανοῦ τῆς δόξης ποὺ κατεβαίνει γιὰ νὰ περιβάλλει, νὰ καθαγιάσει καὶ νὰ μεταμορφώσει τὰ πάντα. Εἶναι περιτριγυρισμένος ἀπὸ Προφῆτες καὶ Ἀποστόλους. Στὶς τέσσερις γωνίες τοῦ δωματίου ποὺ στηρίζουν τὸν τροῦλο, οἱ τέσσερις Εὐαγγελιστές. Στὶς κολῶνες, οἱ ἄνθρωποι-κολῶνες: μάρτυρες, ἅγιοι ἐπίσκοποι, «ἀποστολικοὶ ἄνθρωποι». Στοὺς τοίχους, οἱ μεγάλες στιγμὲς τοῦ Εὐαγγελίου.

Κανών Μεσονυκτικού Κυριακής της Σαμαρείτιδος, Ωδὴ ε', Ἦχος δ'

Τὸ σέλας τρισήλιον, τῆς οὐσιώδους αἴγλης σου, λάμψον ἐνιαία μοι Θεότης, ἄκτιστε φύσις, καὶ φωτουργαία πηγή, πάσης φωτοδότιδος αὐγῆς, ἵνα κατοπτρίζωμαι, σοῦ τὸ κάλλος τὸ ἄρρητον.

Ὡς μόνον ὑπάρχοντα, δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος, καὶ συνεκτικὸν καὶ κυβερνήτην, πάνσοφον ὄντως, καὶ τῆς ζωῆς χορηγόν, γνόντες σε βοῶμέν σοι πιστῶς. Δέσποτα τρισήλιε, τοὺς ὑμνοῦντάς σε φρούρησον.

Θεῶσαι βουλόμενος, τὸν πρὶν φθαρέντα ἄνθρωπον, ὁ δι' ἀγαθότητα Παρθένε, πλάσας καὶ δείξας, εἰκόνα θείας μορφῆς, ἄνθρωπος ἐγένετο ἐκ σοῦ, καὶ μίαν τρισάριθμον, θεαρχίαν κατήγγειλεν.

Θεία Λειτουργία Ιωάννου του Χρυσοστόμου

Εἴδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον, εὕρομεν πίστιν ἀληθῆ, ἀδιαίρετον Τριάδα προσκυνοῦντες· αὕτη γὰρ ἡμᾶς ἔσωσεν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Σε σχέση και αναφορά με τα περιστατικά της συνάντησης του Χριστού με τον Φίλιππο και τον Ναθαναήλ (Ιω 1, 46-52) ή με τους μαθητές στην πορεία προς Εμμαούς (Λκ 24, 13-35), να εκφράσετε, σε ομάδες, με παγωμένες εικόνες στιγμιότυπα από τις διηγήσεις, οι οποίες παραπέμπουν στη σημασία της πίστης ως προσωπικής συνάντησης.
2. Αφού συμβουλευτείτε τα βιβλικά παραθέματα της διδακτικής ενότητας, σκεφτείτε ατομικά και στη συνέχεια συζητήστε στην ολομέλεια της τάξης κατά πόσον η πίστη και τα δόγματα είναι κάποιες θεωρητικές αρχές ή θεμελιώνονται στην προσωπική σχέση με τον Χριστό.
3. Με βάση τα παραθέματα από τον Γρηγόριο Νύσσης, τον Γερμανό Κωνσταντινουπόλεως και τον Φώτη Κόντογλου, να δημιουργήσετε στην ομάδα σας έναν εννοιολογικό χάρτη με θέμα την «πίστη» και έναν με θέμα τη «γνώση», όπως αυτές αναδεικνύονται στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας. Να συνδέσετε κάθε έννοια του εννοιολογικού χάρτη με ένα επεξηγηματικό πλαίσιο, στο οποίο να εντάξετε κατάλληλες φράσεις από τα κείμενα, οι οποίες να φωτίζουν το νόημά της. Στην ολομέλεια της τάξης να συζητήσετε κατά πόσον η πίστη είναι συνυφασμένη με τη γνώση στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας.
4. Σκεφτείτε τον εαυτό σας στη θέση του Αιθίοπα αξιωματούχου (συλλογικός ρόλος) κατά τη συνάντησή του με τον Απόστολο Φίλιππο (Πραξ 5, 26-40). Διατυπώστε και συζητήστε τα συναισθήματα, τις ανησυχίες και τις σκέψεις του κατά τις φάσεις: α) πριν γνωρίσει τη Βίβλο, β) μετά την επαφή του με τη Βίβλο, γ) μετά τη συνάντηση με τον Φίλιππο, δ) μετά τη βάπτισή του.
5. Να συσχετίσετε το απόσπασμα της Επιστολής προς Διόγνητον με μια περίπτωση αγίου ή μάρτυρα της Εκκλησίας που θα επιλέξετε, στη ζωή του οποίου αναδεικνύεται η εσχατολογική διάσταση της πίστης (π.χ. Απόστολος Παύλος, πρβλ. Β Τιμ 4, 6-8).

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2

«Είς ἕνα Θεόν, Πατέρα, Παντοκράτορα»: Ο Ένας και Τριαδικός Θεός της Εκκλησίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

1. Ο Θεός της Βίβλου

1.1. Μαρτυρίες για τον Έναν Θεό στη Βίβλο
  1.1.1. Βιβλικές μαρτυρίες και αντιλήψεις για τον Θεό
  1.1.2. Ο ιστορικός χαρακτήρας της αποκάλυψης του Θεού
1.2. Το νόημα της αποκάλυψης του Θεού για τον κόσμο και τον άνθρωπο
  1.2.1. Ο Θεός συνομιλεί με τον άνθρωπο
  1.2.2. Η τήρηση των εντολών ως οδός θεογνωσίας
  1.2.3. Η ιστορία της θείας Οικονομίας για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου: «Σκιά γὰρ τὰ τῆς Παλαιᾶς· εἰκών δὲ τὰ τῆς Νέας Διαθήκης· ἀλήθεια ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις» (Μάξιμος Ομολογητής)

2. Ο Θεός Παντοκράτωρ: Ο Κύριος της κτίσης και της ιστορίας

2.1. Η παρουσία και δράση του Τριαδικού Θεού στην Παλαιά Διαθήκη
  2.1.1. Οι θεοφάνειες στην ιστορία του Ισραήλ
  2.1.2. Προφητεία και αποκάλυψη
2.2. Η παρουσία και δράση του Τριαδικού Θεού στην Καινή Διαθήκη
  2.2.1. Μαρτυρίες της Καινής Διαθήκης για τον Τριαδικό Θεό
  2.2.2. Η είσοδος του Θεού στην ιστορία διά του Ιησού Χριστού: «Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων […] ἐφανερώθη» (Κολ 1, 26)

3. Ο Θεός Πατέρας και το μυστήριο της Αγίας Τριάδος

3.1. Η βιβλική μαρτυρία για τον έναν και Τριαδικό Θεό
  3.1.1. Η οικονομία του Χριστού και η φανέρωση του μυστηρίου της Αγίας Τριάδος
  3.1.2. Ο Χριστός φανερώνει τον Πατέρα: «εἷς Θεὸς ὁ πατήρ» (Α Κορ 8, 6)
3.2. Το μυστήριο της Αγίας Τριάδος στην Εκκλησία
  3.2.1. Αγία Τριάδα και Εκκλησία
  3.2.2. Το δόγμα της Αγίας Τριάδος στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας
  3.2.3. Το Σύμβολο της Πίστεως ως δογματική έκφραση της σχέσης της Εκκλησίας με τον Πατέρα διά του Υιού εν Αγίω Πνεύματι

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Ο Θεός της Βίβλου

1. Μαρτυρίες για τον Έναν Θεό στη Βίβλο

1.1. Βιβλικές μαρτυρίες και αντιλήψεις για τον Θεό

Η πίστη της Εκκλησίας στον Έναν Θεό ως «πατέρα, παντοκράτορα, ποιητήν οὐρανοῦ καὶ γῆς», δημιουργό δηλαδή του κόσμου, προέρχεται από την εμπειρία της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό, όπως αυτή μαρτυρείται στη Βίβλο. Αυτό σημαίνει ότι η αλήθεια και η πίστη στον Θεό δεν προκύπτει από την ανθρώπινη σκέψη ή την παρατήρηση του κόσμου, αλλά από την αποκάλυψη και δράση του ίδιου του Θεού μέσα στην ιστορία. Με βάση τη βιβλική μαρτυρία, διαμορφώθηκαν οι κύριες αντιλήψεις για τον Θεό, οι οποίες –μολονότι αναπτύχθηκαν από την πατερική θεολογία σε σχέση κυρίως με τις αντίστοιχες αρχαιοελληνικές– αποτελούν τα θεμελιώδη και διαχρονικά συστατικά της πίστης της Εκκλησίας. Οι κύριες πτυχές της πίστης για τον Θεό, που απορρέουν από τη βιβλική μαρτυρία, είναι:

[α] *Η υπερβατικότητα του Θεού*: Στην Παλαιά Διαθήκη ο Θεός μαρτυρείται ως απόλυτα υπερβατικός. Είναι άκτιστος, άναρχος και αιώνιος, σε αντίθεση με τον κόσμο που είναι κτιστός, είναι δημιούργημα Του, δεν είναι αιώνιος, έχει αρχή και επομένως θα έχει και τέλος. Καθώς δεν υπάρχει καμία αναλογική συγγένεια μεταξύ της φύσης του άκτιστου Θεού και της φύσης του κτιστού κόσμου, η μελέτη και η παρατήρηση του κόσμου δεν μπορεί να αποκαλύψει την ύπαρξη του Θεού. Έτσι, αν και ανιχνεύονται σημεία της δημιουργικής του παρουσίας, ο βιβλικός Θεός δεν φανερώνεται μέσα από τη μελέτη του κόσμου, αλλά αποκαλύπτεται ελεύθερα μέσα από την είσοδό του στην ιστορία του κόσμου.

[β] *Η ελευθερία του Θεού έναντι του κόσμου:* Ο Θεός της Αγίας Γραφής, δρώντας και σχετιζόμενος δυναμικά με την κτίση και προσωπικά με τον άνθρωπο, είναι απόλυτα ελεύθερος από κάθε κοσμολογική ή ηθική αναγκαιότητα, καθώς και από δεδομένες αρχές που δεσμεύουν αναγκαστικά την ύπαρξή του.

[γ] *Ο προσωπικός χαρακτήρας της αποκάλυψης του Θεού στον άνθρωπο:* Ο Θεός της βιβλικής παράδοσης, τελικά, είναι ένας Θεός προσωπικός και όχι μια ανώτερη απρόσωπη δύναμη ή φυσική αρχή. Ο προσωπικός Θεός της Βίβλου, αυτός που φανερώθηκε στον Αβραάμ, τον Ισαάκ, τον Ιακώβ και τόσους άλλους, καλεί τον άνθρωπο σε μια ελεύθερη διαπροσωπική σχέση.

Γύρω από αυτές τις τρεις θεμελιώδεις αντιλήψεις για τον Θεό συντίθεται η πίστη της Εκκλησίας. Το πόσο επίκαιρη και ουσιαστική είναι η σημασία της βιβλικής αποκάλυψης για τον σύγχρονο άνθρωπο αναδεικνύεται, αν σκεφτεί κανείς τις διαδεδομένες στις μέρες μας αντιλήψεις περί Θεού ως «ανώτατου όντος» ή «δύναμης», καθώς και διάφορες ιδέες περί θεοδικίας* που επιβιώνουν μέχρι σήμερα, αλλάζοντας απλώς μορφές.

1.2. Ο ιστορικός χαρακτήρας της αποκάλυψης του Θεού

Ο ιστορικός χαρακτήρας της αποκάλυψης και δράσης του Θεού στον κόσμο χαρακτηρίζει τη βιβλική παράδοση στο σύνολό της. Η βιβλική και πατερική πίστη είναι «θεολογία γεγονότων» στο πλαίσιο της ιστορίας και όχι ιδεαλιστικές κατασκευές ή απρόσωπες εκδηλώσεις της φύσης.

Αντίθετα, στον αρχαιοελληνικό κόσμο κυριαρχεί η έννοια της φύσης και η πίστη για την κυκλική της πορεία. Από την αρχαιοελληνική αντίληψη προέρχεται η κοσμολογική θεώρηση της ιστορίας ως αιώνιας ανακύκλησης των όντων, σε μια κλειστή και κυκλικά επαναλαμβανόμενη κίνηση. Η αρχαιοελληνική θρησκεία είναι διαποτισμένη από την πεποίθηση ότι όλα τα όντα υπάγονται στη φύση και αναγκαστικά δεσμεύονται από τους νόμους της.

Στον αντίποδα αυτής της αντίληψης, η βιβλική πίστη της Εκκλησίας ανοίγει τον χρόνο διαρκώς προς τα εμπρός, σε μια ευθύγραμμη προοπτική, όπου όλα μπορούν να συμβούν ή να ανατραπούν, σε μια πορεία ολοκλήρωσής τους προς τα έσχατα. Η βιβλική αντίληψη της ιστορίας φανερώνει μια σκόπιμη και προγραμματισμένη πορεία που οδηγεί τον κόσμο σε ένα «τέλος», δηλαδή σε έναν σκοπό.

Η διαφορετική αυτή θεώρηση, που ονομάζεται «εσχατολογική προοπτική της ιστορίας», δεν θεωρεί τα ιστορικά γεγονότα απλώς αντικειμενικά, αναγκαστικά ή τυχαία φαινόμενα. Τα γεγονότα ως έργα και πράξεις του Θεού και των ανθρώπων χρειάζονται ερμηνεία, επειδή εμπεριέχουν κάποιο νόημα και τείνουν προς έναν σκοπό. Γι' αυτό και η εσχατολογική προοπτική της Εκκλησίας δεν οδηγεί στη φυγή από την ιστορία ούτε προκρίνει την έξοδο από αυτήν, αλλά διαδραματίζεται κατεξοχήν μέσα στο πεδίο της ιστορίας. Όλα τα γεγονότα του Χριστού είναι εσχατολογικά. Με αυτή τη σημασία, ο Χριστός είναι «η αρχή και το τέλος της ιστορίας».

2. Το νόημα της αποκάλυψης του Θεού για τον κόσμο και τον άνθρωπο

2.1. Ο Θεός συνομιλεί με τον άνθρωπο

Ο βιβλικός Θεός αποκαλύπτεται μέσα στην ιστορία, για να συναντηθεί με τον άνθρωπο και τον κόσμο. Η Αγία Γραφή, με τον τρόπο της, διηγείται μια σειρά από γεγονότα, γύρω από πρόσωπα και εμπειρίες, μέσω των οποίων φανερώνεται ο ζωντανός Θεός που σχετίζεται με την κτίση και τον άνθρωπο μέσα από τις θεϊκές ενέργειές του. Η αποκάλυψη αυτή εγκαινιάζει έναν συναρπαστικό διάλογο Θεού και ανθρώπου. Μέσα στα όρια του κόσμου, ο άνθρωπος συναντά τον Θεό προσωπικά. Γι' αυτό και ο κόσμος, το δώρο αυτό του Θεού στον άνθρωπο, γίνεται ο οίκος του ανθρώπου, ώστε να δεξιωθεί μέσα σε αυτόν τον Θεό. Από τότε, η πορεία του κόσμου και του ανθρώπου βρίσκονται σε μια αλληλένδετη σχέση. Καθώς το νόημα της ιστορίας, από την αρχική δημιουργία ως την τελείωσή της, εκτυλίσσεται πλέον ως συνεργασία Θεού και ανθρώπου, όλα τα όντα μέσω του ανθρώπου καλούνται να μετάσχουν στη ζωή του Θεού. Αυτός, άλλωστε, υπήρξε και ο σκοπός για τον οποίο ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο και τον άνθρωπο.

2.2. Η τήρηση των εντολών ως οδός θεογνωσίας

Στην Αγία Γραφή αλλά και στην Παράδοση της Εκκλησίας, η πίστη και η γνώση του Θεού δεν είναι κάτι αφηρημένο. Το ίδιο και στη ζωή της Εκκλησίας, η γνώση του Θεού δεν παραμένει θεωρία, αλλά συνδέεται αναπόσπαστα με τη ζωντανή πράξη και μαρτυρία της εν Χριστώ πίστης. Ο Θεός γνωρίζεται μέσα από την τήρηση των εντολών του. Σύμφωνα με τη βιβλική αυτή αντίληψη, ο Θεός δεν γνωρίζεται μέσα από θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως είναι οι ιδέες, τα λογικά σχήματα και οι στοχαστικές αναβάσεις του νου, ούτε, βέβαια, μέσα από τη μελέτη και την παρατήρηση του κόσμου. Η γνώση του Θεού επιβεβαιώνεται μέσα από την προσωπική σχέση μαζί του. Πιο συγκεκριμένα, η θεογνωσία πραγματοποιείται μέσα από την έμπρακτη αποδοχή της αλήθειας του Θεού, ως τήρηση των όρων μιας συμφωνίας μεταξύ Θεού και ανθρώπων, ως εμπειρία των ενεργειών του Θεού στο πεδίο της ιστορίας. Ο Νόμος και οι εντολές του Θεού στην Παλαιά Διαθήκη δεν ήταν απρόσωπες νομικές διατάξεις, αλλά *δείκτες ζωής* σε μια σταδιακή μετάβαση προς τον Θεάνθρωπο Χριστό. Με τον Χριστό ολοκληρώνεται η παιδαγωγία της Παλαιάς Διαθήκης. Στο πρόσωπο και στο έργο του Χριστού ο Νόμος και οι προφητείες της βρίσκουν το τελικό νόημα και την εκπλήρωσή τους. Ένας νέος τρόπος ζωής και σχέσης με τον Θεό εγκαινιάζεται στο Σώμα του Χριστού, που είναι η Εκκλησία.

2.3. Η ιστορία της θείας Οικονομίας για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου: «Σκιά γὰρ τὰ τῆς Παλαιᾶς· εἰκών δὲ τὰ τῆς Νέας Διαθήκης· ἀλήθεια ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις» (Μάξιμος Ομολογητής)

Τα έργα του Θεού μέσα στην κτίση και στη ζωή του ανθρώπου διαμορφώνουν τελικά αυτό που η βιβλική και πατερική θεολογία ονομάζει «ιστορία της θείας Οικονομίας» και συνδέεται με το σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου. Στο σχέδιο αυτό ο Θεός και ο άνθρωπος συνεργάζονται ελεύθερα για την πρόοδο και τελείωση της δημιουργίας.

Η ιστορία της θείας Οικονομίας ξεκινά με τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου, συνεχίζεται με την πορεία του λαού του Θεού στην Παλαιά Διαθήκη και κορυφώνεται με την ενανθρώπηση του Υιού και Λόγου του Θεού. Το περιεχόμενο της θείας Οικονομίας είναι η σταδιακή αποκάλυψη του ενιαίου μυστηρίου του Χριστού. Ό,τι συνέβη στην Παλαιά Διαθήκη, με τον Νόμο και τις εντολές του, με τα πρόσωπα και τα γεγονότα που διηγείται, απλώς σκιαγραφεί το μυστήριο του ερχόμενου Χριστού. Ό,τι αφηγείται η Καινή Διαθήκη για τον Χριστό, ο οποίος φανερώνει το μυστήριο της Αγίας Τριάδος, συνιστά το κέντρο και την εκπλήρωση ολόκληρης της θείας Οικονομίας για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου. Η σωτηρία αυτή –μολονότι ήδη εγκαινιάστηκε εν Χριστώ– αποτελεί δυναμική διαδικασία, στην οποία ο άνθρωπος συμμετέχει εκούσια και ελεύθερα. Το σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου θα έχει συντελεστεί στην πληρότητά του στο μέλλον, στα έσχατα της ιστορίας, με τη δεύτερη και ένδοξη παρουσία του Χριστού και τη Βασιλεία του Θεού. Μέχρι τότε, η Εκκλησία προγεύεται λειτουργικά και μυστηριακά τη ζωή της Βασιλείας, τη ζωή της Αγίας Τριάδος.

Πηγές - Κείμενα

Γένεσις 32, 30
Μολονότι είδα τον Θεό πρόσωπον προς πρόσωπον, δεν πέθανα αλλά σώθηκε η ζωή μου.

Έξοδος 33, 18-23
Ο Μωυσής είπε: «Δείξε μου τη δόξα σου».
Και ο Κύριος απάντησε: «Θα περάσω με όλη τη μεγαλοπρέπειά μου μπροστά σου και θα πω το όνομά μου μπροστά σου: "Κύριος". Θα συγχωρώ εκείνον που θέλω να συγχωρήσω και θα σπλαχνίζομαι εκείνον που θέλω να σπλαχνιστώ. Δεν θα μπορέσεις όμως», του λέει, «να δεις το πρόσωπό μου, γιατί κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να με δει και να μείνει ζωντανός». Μετά πρόσθεσε ο Κύριος: «Να μια θέση κοντά μου. Στάσου πάνω στον βράχο. Και όταν θα διαβαίνω μέσα στη δόξα της παρουσίας μου, θα σε βάλω στη σχισμή του βράχου, και θα σε σκεπάσω με το χέρι μου ώσπου να περάσω. Μετά θα πάρω το χέρι μου και θα δεις τα νώτα μου· το πρόσωπό μου όμως δεν θα το δεις».

Ψαλμός 8
Δέσποτα, Κύριέ μας, πόσο είναι θαυμαστή η ύπαρξή σου σ' ολόκληρη τη γη! Τη δόξα σου ως τους ουρανούς θα ψάλλω. Την κραυγή των μικρών και των ανίσχυρων την κάνεις δύναμη εναντίον των εχθρών σου, ώστε να βουβαθεί ο εχθρός κι ο διώκτης τους. Όσες φορές βλέπω στους ουρανούς σου –έργα της αξιοσύνης σου– τ' αστέρια, τη σελήνη, που εσύ τα στέριωσες, αναλογίζομαι: Τι τάχα είν' ο άνθρωπος ώστε να τον φροντίζεις; Ο κάτοικος της γης ώστε να νοιάζεσαι γι' αυτόν; Τον έκανες ωστόσο λίγο μικρότερο από σένα· με δόξα τον στεφάνωσες και με τιμή. Κύριο τον έκανες πάνω στα πλάσματά σου, όλα στην εξουσία του τα 'δωσες.

Ψαλμός 50
Φτιάξε μου, Θεέ, μια καθαρή καρδιά·
και νέο πνεύμα, σταθερό εντός μου βάλε.
Μη μ' αποδιώξεις μακριά σου·
μη μου πάρεις τ' άγιο σου Πνεύμα.

Έξοδος 3, 2-6
Τότε του φανερώθηκε ο άγγελος του Κυρίου μέσα σε πύρινη φλόγα που έβγαινε από μια βάτο. Ο Μωυσής είδε πως ενώ η βάτος είχε πάρει φωτιά κι ήταν μέσα στις φλόγες, δεν καιγόταν να γίνει στάχτη. Είπε, λοιπόν: «Ας πάω, να δω αυτό το παράδοξο θέαμα: γιατί δεν καίγεται η βάτος;». Όταν ο Κύριος είδε ότι ο Μωυσής πλησίαζε για να παρατηρήσει, του φώναξε μέσα από τη βάτο: «Μωυσή, Μωυσή». Αυτός απάντησε: «Ορίστε». «Μην πλησιάσεις εδώ», είπε ο Κύριος. «Βγάλε τα σανδάλια σου από τα πόδια σου, γιατί ο τόπος όπου στέκεσαι είναι τόπος άγιος. Εγώ», του λέει, «είμαι ο Θεός των προγόνων σου, ο Θεός του Αβραάμ, ο Θεός του Ισαάκ και ο Θεός του Ιακώβ». Τότε ο Μωυσής σκέπασε το πρόσωπό του, γιατί φοβόταν να κοιτάξει τον Θεό.

Κατά Ματθαίον 5, 16-19
Έτσι να λάμψει και το δικό σας φως μπροστά στους ανθρώπους, για να δουν τα καλά σας έργα και να δοξολογήσουν τον ουράνιο Πατέρα σας. Μη νομίσετε πως ήρθα για να καταργήσω τον νόμο ή τους προφήτες. Δεν ήρθα για να τα καταργήσω, αλλά για να τα πραγματοποιήσω.

Κατά Ιωάννην 17, 3
Και να ποια είναι η αιώνια ζωή:
Ν' αναγνωρίζουν οι άνθρωποι εσένα ως τον μόνο αληθινό Θεό, καθώς κι εκείνον που έστειλες, τον Ιησού Χριστό.

Α΄ Ιωάννου 2, 3-17
Το βέβαιο κριτήριο πως τον έχουμε γνωρίσει είναι ότι τηρούμε τις εντολές του. Όποιος λέει «τον γνώρισα», δεν τηρεί, όμως τις εντολές του, είναι ψεύτης· δεν λέει την αλήθεια. Όποιος όμως υπακούει στον λόγο του, ασφαλώς αυτός αγαπάει τον Θεό με όλη του την καρδιά. Μόνο έτσι έχουμε τη βεβαιότητα πως είμαστε ενωμένοι μαζί του. Όποιος λέει πως μένει σταθερά ενωμένος μαζί του οφείλει να ζει όπως ακριβώς έζησε εκείνος. [...] Μην αγαπάτε τον κόσμο, μήτε όσα είναι του κόσμου. Αν κάποιος αγαπάει τον κόσμο, δεν έχει μέσα του την αγάπη για τον Πατέρα. Γιατί όλα όσα είναι του κόσμου –οι αμαρτωλές επιθυμίες του εγώ, η λαχτάρα ν' αποχτήσουμε ό,τι βλέπουν τα μάτια μας, και η υπεροψία πως κατέχουμε γήινα αγαθά– δεν προέρχονται από τον Πατέρα αλλά από τον αμαρτωλό κόσμο. Ο κόσμος όμως παρέρχεται και μαζί του όλα όσα επιθυμούν οι άνθρωποι να κατέχουν μέσα σ' αυτόν· ενώ όποιος εκτελεί το θέλημα του Θεού θα ζήσει αιώνια.

Κατά Λουκάν 17, 20-21
Όταν ρωτήθηκε από τους Φαρισαίους ο Ιησούς πότε έρχεται η βασιλεία του Θεού, τούς απάντησε: «Η βασιλεία του Θεού δεν έρχεται με τρόπο φανερό σε όλους. Δεν θα πούνε "να, εδώ είναι" ή "εκεί", γιατί η βασιλεία του Θεού είναι κιόλας ανάμεσά σας».

Α΄ Κορινθίους 13,12-13
Αλήθεια, τώρα βλέπουμε τα πράγματα θαμπά, σαν μέσα από μεταλλικό καθρέφτη· τότε όμως πρόσωπο με πρόσωπο θα δούμε τον Θεό. Τώρα γνωρίζω μόνο ένα μέρος, τότε όμως θα γνωρίσω με πληρότητα, όπως και ο Θεός μ' έχει γνωρίσει.

Γαλάτας 4, 4
Όταν όμως έφτασε η ώρα που είχε καθορίσει ο Θεός, απέστειλε τον Υιό του. Γεννήθηκε από μια γυναίκα και υποτάχτηκε στον νόμο, για να εξαγοράσει αυτούς που ήταν υπόδουλοι στον νόμο, για να γίνουμε παιδιά του Θεού. Κι επειδή πραγματικά είστε παιδιά του, ο Θεός απέστειλε το Πνεύμα του Υιού του στις καρδιές μας, και αυτό φωνάζει: «Αββά, Πατέρα μου!». Συνεπώς, δεν είσαι πια δούλος, αλλά παιδί του Θεού. Και ως παιδί του που είσαι, θα γίνεις κληρονόμος του διά του Χριστού.

Εβραίους 10, 1
Αφού ο νόμος αποτελεί σκιά των μελλοντικών αγαθών κι όχι την ίδια την εικόνα της πραγματικότητας, δεν μπορεί ποτέ να οδηγήσει στην τελειότητα αυτούς που διαρκώς κάθε χρόνο προσέρχονται για να προσφέρουν τις ίδιες θυσίες.

Μάξιμος Ομολογητής, *Σχόλια εις τὸ Περί της Εκκλησιαστικής Ιεραρχίας*
Γιατί τα γεγονότα της Παλαιάς είναι σκιά, της Νέας Διαθήκης είναι εικόνα, ενώ αλήθεια είναι η κατάσταση των μελλόντων.

Μέγας Βασίλειος, *Όροι κατά πλάτος*
Δεν είναι δυνατόν να σωθεί κάποιος αν δεν εκτελεί τις εντολές του Θεού, ούτε είναι ακίνδυνο να παραβλέπει κάτι από όσα έχουν προσταχθεί. Γιατί είναι φοβερό πράγμα η έπαρση, να γινόμαστε εμείς κριτές του Νομοθέτη, και άλλους από τους νόμους Του να τους εγκρίνουμε, άλλους δε να τους παραβαίνουμε. [...] Γιατί, αν ο άνθρωπος του Θεού πρέπει να είναι τέλειος, είναι ανάγκη να καταρτιστεί με όλες τις εντολές και να γίνει τέλειος στο μέτρο, που δίνει ο Χριστός. Καθ᾽ όσον, όπως μας λέει ο θείος νόμος κι αν ακόμα αυτό που γίνεται είναι καθαρό, αν δεν είναι τέλειο και ολοκληρωμένο, δεν είναι δεκτό σε θυσία από τον Θεό.

Άγιος Ιουστίνος (Πόποβιτς), *Δογματική, Ορθόδοξη Φιλοσοφία της Αλήθειας*
Ο Θεάνθρωπος Χριστός αποτελεί την πρώτη προσωποποίηση όλων των αρετών και την τέλεια επί της γης πραγμάτωσή τους. Οι αρετές και ο Χριστός είναι ένα. Αυτήν την αλήθεια ευαγγελίζεται ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής: «Διότι ο Κύριος μας Ιησούς Χριστός είναι ο ίδιος η ουσία όλων των αρετών». Στον επίγειο κόσμο μας, μόνον ο Κύριος Ιησούς Χριστός προσέδωσε σώμα στις αρετές, όπως και στην Εκκλησία. Όμως, επειδή ο Κύριος Ιησούς Χριστός είναι Ολόκληρος εν τη Εκκλησία και αυτή είναι το σώμα Του, ενώ εκείνος είναι η Κεφαλή της, έτσι και όλες οι αρετές ζουν εν τη Εκκλησία. Τα δε μέλη της Εκκλησίας... κατά το μέτρο του ζήλου τους, επιτυγχάνουν τη σωτηρία τους, τη χριστοποίηση, τη θέωση και τη θεανθρωποποίηση. Στην Εκκλησία διά των ιερών μυστηρίων και των αγίων αρετών ο Θεάνθρωπος Χριστός ενοικεί, ζει εν ημίν.

Σάββας Αγουρίδης, *Ο Θεός της Βίβλου και η ανθρώπινη ιστορία, Η βιβλική θεώρηση της Ορθόδοξης λατρείας και πνευματικότητας*
Ό,τι ξεχωρίζει τον Θεό της Βίβλου και τον διαφοροποιεί από όλες τις άλλες θεότητες, είναι ότι Εκείνος μόνον ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την ιστορία, και παίρνει και Αυτός μέρος στην ανθρώπινη ιστορική περιπέτεια: κάτι πάει πολύ στραβά στην ανθρώπινη ιστορία, και ο Θεός της Βίβλου – μέσω του Ισραήλ, του Ιησού Χριστού και της Εκκλησίας– μπαίνει βαθιά μέσα στην ιστορία και είναι Εκείνος που οριστικά την οδηγεί στο τελικό της πλήρωμα. Η ιστορική αυτή εμπλοκή του βιβλικού Θεού εκφράζεται στην ιδέα της «Διαθήκης».

Μέγας Παρακλητικός Κανών,
Ήχος πλ. δ΄

Ἀρματηλάτην Φαραὼ ἐβύθισε, τερατουργοῦσα ποτέ, Μωσαϊκὴ ῥάβδος, σταυροτύπως πλήξασα, καὶ διελοῦσα θάλασσαν, Ἰσραὴλ δὲ φυγάδα, πεζὸν ὁδίτην διέσωσεν, ἅσμα τῷ Θεῷ ἀναμέλποντα.

Οὐρανίας ἀψῖδος, ὁροφουργὲ Κύριε, καὶ τῆς Ἐκκλησίας Δομῆτορ, σὺ με στερέωσον, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ σῇ, τῶν ἐφετῶν ἡ ἀκρότης, τῶν πιστῶν τὸ στήριγμα, μόνε φιλάνθρωπε.

Σύ μου ἰσχύς, Κύριε, σύ μου καὶ δύναμις, σὺ Θεός μου, σύ μου ἀγαλλίαμα, ὁ πατρικοὺς κόλπους μὴ λιπών, καὶ τὴν ἡμετέραν, πτωχείαν ἐπισκεψάμενος· διὸ σὺν τῷ Προφήτῃ Ἀββακούμ σοι κραυγάζω· τῇ δυνάμει σου δόξα φιλάνθρωπε.

Ἵνα τί με ἀπώσω, ἀπὸ τοῦ προσώπου σου τὸ φῶς τὸ ἄδυτον, καὶ ἐκάλυψέ με, τὸ ἀλλότριον σκότος τὸν δείλαιον· ἀλλ' ἐπίστρεψόν με, καὶ πρὸς τὸ φῶς τῶν ἐντολῶν σου, τάς ὁδούς μου κατεύθυνον δέομαι.

Τὴν δέησιν ἐκχεῶ πρὸς Κύριον, καὶ αὐτῷ ἀπαγγελῶ μου τάς θλίψεις, ὅτι κακῶν ἡ ψυχή μου ἐπλήσθη, καὶ ἡ ζωή μου τῷ Ἅδῃ προσήγγισε, καὶ δέομαι ὡς Ἰωνᾶς· Ἐκ φθορᾶς, ὁ Θεός με ἀνάγαγε.

Παῖδες Ἑβραίων ἐν καμίνῳ, κατεπάτησαν τὴν φλόγα θαρσαλέως, καὶ εἰς δρόσον τὸ πῦρ, μετέβαλον βοῶντες· Εὐλογητὸς εἶ Κύριε, ὁ Θεὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

Τὸν ἐν ὄρει ἀγίῳ δοξασθέντα, καὶ ἐν βάτῳ πυρὶ τὸ τῆς Ἀειπαρθένου, τῷ Μωϋσῇ μυστήριον γνωρίσαντα, Κύριον ὑμνεῖτε, καὶ ὑπερυψοῦτε, εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ ὁ οὐρανός, καὶ τῆς γῆς κατεπλάγη τὰ πέρατα, ὅτι Θεός, ὤφθη τοῖς ἀνθρώποις σωματικῶς, καὶ ἡ γαστήρ σου γέγονεν, εὐρυχωροτέρα τῶν οὐρανῶν· διό σε Θεοτόκε, Ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων, ταξιαρχίαι μεγαλύνουσι.

Απόστιχα Εσπερινού Μεταμορφώσεως,
Ιδιόμελο, Ήχος α΄

Ὁ πάλαι τῷ Μωσεῖ συλλαλήσας, ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ διὰ συμβόλων. Ἐγὼ εἰμι, λέγων ὁ Ὤν, σήμερον ἐπ' ὄρος Θαβώρ, μεταμορφωθεὶς ἐπὶ τῶν μαθητῶν, ἔδειξε τὸ ἀρχέτυπον κάλλος τῆς εἰκόνος, ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀνθρωπίνην, ἀναλαβοῦσαν οὐσίαν, καὶ τῆς τοιαύτης χάριτος, μάρτυρας παραστησάμενος Μωϋσῆν καὶ Ἠλίαν, κοινωνοὺς ἐποιεῖτο τῆς εὐφροσύνης, προμηνύοντας τὴν ἔνδοξον διὰ Σταυροῦ, καὶ σωτήριον Ἀνάστασιν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να ακούσετε τον Ψλ 8 και σημειώστε επιγραμματικά τις σκέψεις σας γύρω από το περιεχόμενο του ψαλμού. Ακούστε ξανά και με περισσότερη προσοχή τον ψαλμό. Να εντοπίσετε στο περιεχόμενό του βιβλικές αντιλήψεις στις οποίες θεμελιώνεται η δογματική διδασκαλία για τον δημιουργό Θεό. Συζητήστε στην ομάδα σας τα συμπεράσματά σας.
2. Να ακούσετε ή να διαβάσετε τους ειρμούς του Μεγάλου Παρακλητικού Κανόνα. Να τοποθετήσετε σε χρονογραμμή πρόσωπα και γεγονότα μέσα από τα οποία αποκαλύπτεται το σχέδιο της θείας Οικονομίας.
3. Αξιοποιώντας τις εικόνες με βιβλικά θέματα από τις Θεματικές Ενότητες 1 και 2, να οργανώσετε στην ομάδα σας έναν ψηφιακό φάκελο με θέμα «Το χέρι του Θεού στην τέχνη της Βίβλου». Παρουσιάστε την εργασία σας στην τάξη με βάση τα ερωτήματα: Τι γνωρίζετε σχετικά με αυτό που βλέπετε, ποια ερωτήματα σας προκαλεί, τι θέλετε να ερευνήσετε περισσότερο.
4. Με αφετηρία το απόσπασμα Α Ιω 2, 3-17, να συζητήσετε στην ολομέλεια της τάξης για την οργανική σχέση της τήρησης των εντολών με τη γνώση του Θεού και την αγάπη προς τους αδελφούς. Να αποτιμήσετε τις επιπτώσεις από την αποσύνδεσή τους.
5. Να μελετήσετε τους στίχους 6, 11, 19 του Ψλ 50. Να συντάξετε σύντομο κείμενο με θέμα «Η μετάνοια ως οδός θεογνωσίας».

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Ο Θεός Παντοκράτωρ: Ο Κύριος της κτίσης και της Εκκλησίας

1. Η παρουσία και δράση του Τριαδικού Θεού στην Παλαιά Διαθήκη

1.1. Οι θεοφάνειες στην ιστορία του Ισραήλ

Ο Θεός της Αγίας Γραφής είναι ένας ζωντανός και προσωπικός Θεός: ενεργεί ελεύθερα στην κτίση, φανερώνεται στην ιστορία και συνομιλεί αγαπητικά με τον άνθρωπο. Ο Θεός στην Π.Δ. αποκαλύπτεται ως ο «Ων», αυτός που όντως υπάρχει, κυριαρχικά και αιώνια. Αυτός είναι που προσκαλεί τα όντα στην ύπαρξη με το δημιουργικό του πρόσταγμα, αυτός που πλάθει τον άνθρωπο, δίνοντάς του την εικόνα του, για να σχετιστεί ελεύθερα μαζί του. Ως Παντοκράτορας, δημιουργός και μόνος κύριος του σύμπαντος κόσμου, ο Θεός της Π.Δ. ζητά από τον άνθρωπο να πιστεύει και να λατρεύει αποκλειστικά και μόνο αυτόν.

Αυτός ο ζωντανός και προσωπικός Θεός της Π.Δ., που φανερώνεται με πολλούς τρόπους – πότε δημιουργώντας τον κόσμο και πότε συνομιλώντας ή καθοδηγώντας τον άνθρωπο– δεν είναι μόνον ο Πατέρας· είναι και ο Λόγος, είναι και το Πνεύμα. Αποκαλύπτεται άλλοτε ως Πατέρας, άλλοτε ως Άγγελος Κυρίου, άλλοτε ως Κύριος της Δόξας, άλλοτε ως Σοφία και άλλοτε ως Λόγος και Πνεύμα του Θεού.

Βλέπουμε τον άσαρκο Λόγο να εμφανίζεται μέσα από θαυμαστά ή παράδοξα σημεία ως Άγγελος της μεγάλης βουλής του Θεού και να ομιλεί στους ανθρώπους με τη δύναμη του Πνεύματος. Ως Άγγελος Κυρίου, ο Θεός, εμφανίζεται και συνομιλεί με συγκεκριμένα πρόσωπα (την Άγαρ, τον Αβραάμ, τον Ισαάκ, τον Ιακώβ, τον Μωυσή κ.ά.), αποκαλύπτοντας το θέλημα και το σχέδιό του για τον κόσμο και για τον άνθρωπο. Οι Πατέρες της Εκκλησίας ερμήνευσαν τις εμφανίσεις αυτές του Αγγέλου του Κυρίου ως θεοφάνειες του άσαρκου Λόγου του Θεού και ως προτυπώσεις της μέλλουσας ενσάρκωσής του στο πρόσωπο του Χριστού.

Ο Λόγος και το Πνεύμα του Θεού εμφανίζονται στους Ψαλμούς ως τα δύο χέρια του Θεού Πατρός, με τα οποία κτίζεται και ζωογονείται η δημιουργία και ιδιαίτερα ο άνθρωπος. Με έξοχο τρόπο η Κ.Δ. και οι Πατέρες της Εκκλησίας ταύτισαν τις αναφορές στη Σοφία του Θεού των λεγόμενων «σοφιολογικών» βιβλίων της Π.Δ. (Παροιμίες, Εκκλησιαστής, Σοφία Σολομώντος κ.ά.) είτε με τον Νόμο του Θεού είτε, πιο άμεσα, με τον Υιό και Λόγο του Θεού. Με τον Λόγο και το Πνεύμα, τέλος, ο Θεός μιλά στους προφήτες και καθοδηγεί τον λαό του, τον Ισραήλ.

Σε όλες αυτές τις φανερώσεις του Θεού έχουμε προτυπώσεις της Αγίας Τριάδος. Σύμφωνα με τη θεολογία των Πατέρων της Εκκλησίας, οι προτυπώσεις αυτές φανερώνουν την παρουσία και δράση του Τριαδικού Θεού. Η σημασία των παράδοξων αυτών θεοφανειών στην ιστορία του Ισραήλ, αποκαλύπτεται πληρέστερα και ευκρινέστερα από τον ένσαρκο Λόγο, τον Χριστό, στην Κ.Δ. αλλά και στη ζωή της Εκκλησίας.

1.2. Προφητεία και αποκάλυψη

Μέσα από τη γεμάτη συγκρούσεις και αντιφάσεις ιστορία του λαού του Θεού, διαφαίνεται η ελπίδα της σωτηρίας με τον ερχομό του Μεσσία Χριστού. Την έλευσή του προετοίμασαν και υπηρέτησαν οι δίκαιοι και οι φίλοι του Θεού. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι προφήτες, που με το δυναμικό και εμπνευσμένο κήρυγμά τους έκαναν γνωστό το θέλημα του Θεού στους ανθρώπους. Οι προφήτες με τη φώτιση του Θεού έβλεπαν τα πράγματα σε βάθος: Αφενός, έλεγχαν αυστηρά την απιστία της εποχής τους, στηλιτεύοντας τα κακώς κείμενα και προειδοποιώντας τους ανθρώπους, αφετέρου δε τους υπενθύμιζαν ότι ο Θεός είναι ο στοργικός πατέρας που νοιάζεται γι' αυτούς.

Οι προφήτες έστρεφαν διαρκώς το βλέμμα των ανθρώπων προς το μέλλον, μιλώντας για την εποχή του Μεσσία και προαναγγέλλοντας την ελπιδοφόρα αποκατάσταση και σωτηρία του κόσμου.

Αυτή η στροφή της ιστορίας προς το μέλλον αναδεικνύεται με τη λετουργία της προφητικής αποκαλυπτικής στην Αγία Γραφή. Οι προφήτες με τη δύναμη του Πνεύματος είδαν αμυδρά, μέσα από τύπους και σύμβολα, αυτό που έμελλε να αποκαλυφθεί πληρέστερα στο μέλλον. Είδαν και μίλησαν για τη μέλλουσα ενανθρώπηση του Θεού ως την πλήρη εκπλήρωση της επαγγελίας (υπόσχεσης) του Θεού και της διαθήκης (συμφωνίας) του με τους ανθρώπους.

2. Η παρουσία και δράση του Τριαδικού Θεού στην Καινή Διαθήκη

2.1. Μαρτυρίες της Καινής Διαθήκης για τον Τριαδικό Θεό

Το μυστήριο της Αγίας Τριάδος μαρτυρείται στην Κ.Δ. και φανερώνεται πλήρως με την ενανθρώπηση του Υιού και Λόγου του Θεού. Ο σαρκωμένος Χριστός αποκαλύπτει, συνάμα, τον ουράνιο Πατέρα και το Άγιο Πνεύμα. Με την ενανθρώπησή του ο Υιός του Θεού επιτέλεσε το θέλημα του Πατρός. Αφού ανέλαβε πλήρως την ανθρώπινη φύση, πρόσφερε τη δυνατότητα προς όλους τους ανθρώπους που ενώνονται στο Σώμα του, δηλαδή στην Εκκλησία, να ενταχθούν στην ιδιαίτερη σχέση ενότητας, κοινωνίας και αγάπης που έχει με τον Θεό Πατέρα.

Στην αρχιερατική προσευχή του Ιησού (Ιω 17, 1-26) αναπτύσσεται ο θεολογικός πυρήνας της οικονομίας του Χριστού. Ο Χριστός δοξάζει τον Πατέρα, έχοντας ολοκληρώσει το έργο της σωτηρίας. Φανέρωσε το όνομα του Θεού και Πατρός ως Υιός μονογενής και αποκάλυψε τον δρόμο της υιοθεσίας των ανθρώπων από τον Θεό: «ώστε να είναι όλοι ένα, όπως εσύ, Πατέρα, είσαι ενωμένος μ' εμένα κι εγώ μ' εσένα. Να είναι κι αυτοί ενωμένοι μ' εμάς», «για να μείνουν ενωμένοι όπως εμείς». Μέσα από τον Υιό ο Θεός και Πατήρ αγαπά και προσλαμβάνει τον κόσμο και τους ανθρώπους: «ώστε να είναι μέσα τους η αγάπη με την οποία με αγάπησες, όπως κι εγώ θα είμαι μέσα τους».

Εδώ ακριβώς αναδεικνύονται εν Χριστώ οι υπαρξιακές και σωτηριολογικές προεκτάσεις που έχει για την ανθρωπότητα το «σωστικόν μυστήριον» της Αγίας Τριάδος, όπως το ονομάζει η πατερική θεολογία. Δεν πρόκειται απλά για μια λογική ή μεταφυσική γνώση περί Θεού. Χάρη στον μόνο Θεό και Θεολόγο, τον Χριστό, πίστη και ζωή είναι αδιαχώριστες. Μέσα από το Σώμα του Θεανθρώπου, η σωτηρία προσφέρεται στους πολλούς, καθώς ενσωματώνονται σε αυτό με την καταλυτική συμβολή του Αγίου Πνεύματος. Τελικά, μέσα από τα μυστήρια της Εκκλησίας, αναδεικνύεται μια νέα δημιουργία, την οποία ο Χριστός προσφέρει στον Θεό και Πατέρα. Έτσι, ο Πατήρ του Ιησού Χριστού γίνεται κατά χάρη Πατήρ των μελών του μυστικού Σώματος του Χριστού.

Η είσοδος του ανθρώπου στην Τριαδική ζωή του Θεού –αυτό που ονομάζεται «υιοθεσία» στην Αγία Γραφή και «θέωση» στην πατερική Παράδοση– γίνεται κατά χάρη. Δηλαδή, χάρη στο ιδιαίτερο έργο του Αγίου Πνεύματος, το οποίο εισάγει και ενσωματώνει τους πιστούς στη μοναδική σχέση Πατρός και Υιού. Η ενσωμάτωση αυτή συντελείται μόνο μέσα στο μυστήριο της Εκκλησίας, η οποία θεμελιώνεται με την αποστολή του Αγίου Πνεύματος από τον Χριστό.

Τα Ευαγγέλια, οι Πράξεις και οι Επιστολές των Αποστόλων μιλούν για την ιδιαίτερη αυτή σχέση Χριστού και Αγίου Πνεύματος. Μετά την Ανάληψη, ο Χριστός στέλνει άλλον Παράκλητο, το Πνεύμα το Άγιο, το οποίο έκτοτε είναι αδιάλειπτα παρόν και ενεργό στην Εκκλησία. Αυτό είναι που οικοδομεί το Σώμα του Χριστού και καθιστά εκ νέου παρόντα τον Χριστό στα μυστήρια της Εκκλησίας, μέχρι και τη δεύτερη ένδοξη επάνοδό του. Το Άγιο Πνεύμα είναι αυτό που οδηγεί στον Χριστό και χάρη σε αυτό βιώνεται στη ζωή της Εκκλησίας το χριστολογικό γεγονός, ως πρόγευση της Βασιλείας του Θεού.

Ο Χριστός είναι η εικόνα του Θεού και Πατρός, η αρχή και το τέλος της δημιουργίας, η οδός για τη μετοχή στον τρόπο υπάρξεως του Θεού, η έμπρακτη ενοποίηση και αποκατάσταση της δημιουργίας, ο νέος και έσχατος Αδάμ. Η σύνδεση με τον Χριστό είναι δυνατή μόνο διά της κοινωνίας και χάριτος του Αγίου Πνεύματος, μέσω του οποίου ο Χριστός ανοίγεται περιλαμβάνοντας τους πολλούς στο Σώμα του, παρέχει ποικίλα χαρίσματα και εγκαινιάζει ήδη από τώρα το εσχατολογικό μυστήριο της Βασιλείας.

2.2. Η είσοδος του Θεού στην ιστορία διά του Ιησού Χριστού: «Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων […] ἐφανερώθη» (Κολ 1, 26)

Το μυστήριο της ενανθρώπησης του Λόγου του Θεού φανερώνει την ιδιαίτερη σχέση του Υιού με τον άνθρωπο και την κτίση. Σηματοδοτεί τόσο τη σωτηρία του ανθρώπου από τη φθορά και τον θάνατο, όσο και τη δυνατότητα άμεσης σχέσης με τον Τριαδικό Θεό. Η κτίση δημιουργήθηκε για να κοινωνήσει διά του ανθρώπου με τη ζωή του Θεού. Η κοινωνία αυτή είναι συνάμα και θεογνωσία. Εδώ ακριβώς αναδεικνύεται ο πρωταρχικός σκοπός του Θεού κατά την πράξη της δημιουργίας: Όλα απέβλεπαν εξαρχής στον Χριστό, τον «πρωτότοκο πάσης τῆς κτίσεως καὶ δημιουργὸ πάντων τῶν γεγονότων».

Η ενανθρώπηση του Υιού του Θεού δεν οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην πτώση του Αδάμ, αλλά αποτελούσε εξαρχής τον σκοπό και το τελικό νόημα του ανθρώπου. Αυτό που δεν κατόρθωσε ο πρώτος Αδάμ, κάνοντας κακή χρήση της ελευθερίας του, το πράττει εκούσια ο Χριστός ως δεύτερος Αδάμ. Ο ίδιος ο Θεός συγκαταβαίνει και γίνεται άνθρωπος, για να γίνει ο άνθρωπος Θεός. Ο Υιός αναλαμβάνει προσωπικά να φέρει σε πέρας την κοινή θέληση της Αγίας Τριάδος για τη σωτηρία του ανθρώπου, ολοκληρώνοντας έτσι το έργο της θείας Οικονομίας.

Τα κίνητρα της ενανθρώπησης δεν είναι απλώς ανθρωπολογικά ή σωτηριολογικά, αλλά είναι και θεολογικά. Τελικός σκοπός της ενσάρκωσης του Θεού είναι η πλήρης φανέρωση και κοινωνία της Αγίας Τριάδος με τον άνθρωπο. Αν η πρώτη δημιουργία του ανθρώπου σήμανε αμυδρά την Τριαδική φανέρωση, η τελική ανάπλαση και ανακαίνισή του από τον Χριστό αποκαλύπτει πλήρως πλέον την τρισυπόστατη θεότητα. Δίχως την προσωπική αυτή έλευση του Χριστού, δεν θα ήταν δυνατό στον άνθρωπο, και μάλιστα μετά την αποτυχία του Αδάμ, να προσεγγίσει το μυστήριο των θείων προσώπων της Αγίας Τριάδος.

Με κέντρο αυτή την αλήθεια εξυφαίνεται δοξολογικά ολόκληρη η λατρεία και η ζωή της Εκκλησίας, αλλά και η διδασκαλία της για το δόγμα περί της Αγίας Τριάδος.

Πηγές - Κείμενα

Ησαΐας 11,1-9

Ένα κλωνάρι θα φυτρώσει απ' τον κορμό του Ιεσσαί κι ένα κλαδί θα ξεπροβάλει από τις ρίζες του. Πάνω του θ' αναπαύεται το Πνεύμα του Κυρίου το πνεύμα αυτό που θα του δίνει σοφία και σύνεση, την ικανότητα ν' αποφασίζει, τη δύναμη να εκτελεί, τη γνώση του Κυρίου, τον σεβασμό στον Κύριο. Η πιο μεγάλη του ευχαρίστηση θα 'ναι να σέβεται τον Κύριο. Τίποτα δεν θα κρίνει απ' τα φαινόμενα ούτε θ' αποφασίζει απ' τα λεγόμενα. Αλλά θα κρίνει με δικαιοσύνη τους φτωχούς και θα υπερασπίζεται μ' ευθύτητα τους ταπεινούς της χώρας. Χάρη στις αυστηρές του εντολές στη χώρα θα κρατά την τάξη και με την κρίση του θα θανατώνονται οι ασεβείς. Η δικαιοσύνη κι η πιστότητα θα 'ναι γι' αυτόν σαν το ζωνάρι που τυλίγει τη μέση του. Τότε θα κάθεται ο λύκος παρέα με το αρνί και θα κοιμάται ο πάνθηρας με το κατσίκι αντάμα. Το μοσχαράκι και το λιονταρόπουλο θα βόσκουνε μαζί κι ένα μικρό παιδί θα τα οδηγάει. Η αγελάδα κι η αρκούδα την ίδια θα 'χουνε βοσκή και τα μικρά τους το ίδιο το λημέρι· το λιοντάρι θα τρέφεται καθώς το βόδι με άχυρο.
Το βρέφος άφοβα θα παίζει στη φωλιά της έχιδνας, το νήπιο που μόλις αποκόπηκε από της μάνας του το γάλα θ' απλώνει το χεράκι του στης κόμπρας τη σπηλιά. Κανένας δεν θα προξενεί στον άλλον βλάβη ούτε κακό πουθενά στ' όρος το άγιο του Θεού, γιατί η γνώση του Κυρίου τη χώρα θα σκεπάζει όπως σκεπάζουν τα νερά τη θάλασσα.

Ψαλμός 32, 6

Με του Κυρίου τον λόγο στεριώθηκαν οι ουρανοί κι όλοι οι αστερισμοί τους, με την πνοή απ' το στόμα του.

Ψαλμός 118, 73

Κύριε, τα χέρια σου με δημιούργησαν και μ' έπλασαν, δώσε μου σύνεση, τις εντολές σου να κατανοήσω.

Σοφία Σολομώντος 7, 24-30

Η Σοφία είναι πιο γρήγορη απ' ο,τιδήποτε άλλο· εισχωρεί και διέρχεται μέσα απ' όλα γιατί είναι καθαρή. Είναι η πνοή του παντοδύναμου Θεού και σαφής αντανάκλαση της δόξας του· γι' αυτό τίποτα το μολυσμένο δεν χωράει σ' αυτήν. Είναι αντανάκλαση του αιώνιου φωτός, καθαρός καθρέφτης της δύναμης του Θεού και εικόνα της καλοσύνης του. Μόνη της μπορεί να κάνει τα πάντα· τα κάνει όλα καινούρια και η ίδια μένει αμετάβλητη. Από γενιά σε γενιά πάει και βρίσκει αγνές ψυχές και δημιουργεί τους φίλους του Θεού και τους προφήτες. Κανέναν δεν αγαπάει ο Θεός, παρά μόνο αυτόν που ζει με τη Σοφία. Αυτή είναι πιο λαμπρή από τον ήλιο και βρίσκεται πιο ψηλά από τ' αστέρια, και σε σύγκριση με το φως της ημέρας έχει υπάρξει πριν απ' αυτό. Το φως το διαδέχεται η νύχτα· τη Σοφία όμως ποτέ δεν θα τη νικήσει η κακία.

Κατά Ιωάννην 1,1-18

Απ' όλα πριν υπήρχε ο Λόγος κι ο Λόγος ήτανε με τον Θεό, κι ήταν Θεός ο Λόγος. Απ' την αρχή ήταν αυτός με τον Θεό. Τα πάντα δι' αυτού δημιουργήθηκαν κι απ' όσα έγιναν τίποτα χωρίς αυτόν δεν έγινε. Αυτός ήτανε η ζωή, και ήταν η ζωή αυτή το φως για τους ανθρώπους. [..] Ο Λόγος έγινε άνθρωπος κι έστησε τη σκηνή του ανάμεσά μας και είδαμε τη θεϊκή του δόξα, τη δόξα που ο μοναχογιός την έχει απ' τον Πατέρα, ήρθε γεμάτος χάρη θεϊκή κι αλήθεια για μας. [...] Απ' τον δικό του πλούτο πήραμε όλοι εμείς τη μια δωρεά πάνω στην άλλη. Ο νόμος δόθηκε διά του Μωυσέως, η χάρη η θεϊκή όμως και η αλήθεια ήρθε σ' εμάς διά του Ιησού Χριστού. Κανείς ποτέ δεν είδε τον Θεό· μόνο ο μονογενής Υιός, που είναι μέσα στην αγκαλιά του Πατέρα, εκείνος μας τον έκανε γνωστό.

Κατά Λουκάν 11, 49-51

Γι' αυτό και η σοφία του Θεού είπε: "θα τους στείλω προφήτες και αποστόλους, αλλά μερικούς απ' αυτούς θα τους σκοτώσουν και θα τους καταδιώξουν". Έτσι η σημερινή γενιά των ανθρώπων θα δώσει λόγο για τα φονικά που έγιναν εναντίον όλων των προφητών από τότε που δημιουργήθηκε ο κόσμος· από το φονικό του Άβελ, μέχρι το φονικό του Ζαχαρία, που σκοτώθηκε ανάμεσα στο θυσιαστήριο και στον ναό. Σας βεβαιώνω πως για όλα αυτά η σημερινή γενιά θα δώσει λόγο.

Α΄ Κορινθίους 1, 18-31

Ο Θεός διακηρύττει στη Γραφή: Θα αφανίσω τη σοφία των σοφών, και των έξυπνων την εξυπνάδα θα την καταπατήσω. Πού, λοιπόν, να βρεθεί σοφός; πού να βρεθεί έμπειρος στις Γραφές; πού να βρεθεί απολογητής αυτού εδώ του αιώνα; Ο Θεός απέδειξε πως η σοφία αυτού του κόσμου είναι μωρία. Πράγματι, επειδή οι άνθρωποι δεν μπόρεσαν με τη σοφία τους ν' αναγνωρίσουν τον αληθινό Θεό μέσα στα δημιουργήματά του, που φανερώνουν τη σοφία του, ο Θεός ευδόκησε να σώσει με τη μωρία του κηρύγματος από τον τελικό όλεθρο εκείνους που θα πιστέψουν. Οι Ιουδαίοι ζητούν ως αποδείξεις θαύματα και οι εθνικοί φιλοσοφικές αλήθειες. Εμείς όμως κηρύττουμε τον σωτήρα Χριστό, και μάλιστα σταυρωμένον –ένα κήρυγμα προσβλητικό για τους Ιουδαίους κι ανόητο για τους εθνικούς· γι' αυτούς όμως που κάλεσε ο Θεός, Ιουδαίους και εθνικούς, ο Χριστός που κηρύττουμε είναι του Θεού η δύναμη και του Θεού η σοφία. Γιατί αυτό που μοιάζει με μωρία του Θεού είναι σοφότερο απ' τη σοφία των ανθρώπων, κι αυτό που μοιάζει με αδυναμία του Θεού είναι πιο δυνατό από τη δύναμη των ανθρώπων. [...] Έτσι, κανένας δεν μπορεί να καυχηθεί για κάτι μπροστά στον Θεό. Χάρη σ' αυτόν όμως, εσείς βρίσκεστε μέσα στην πίστη του Ιησού Χριστού, εκείνου που έγινε από τον Θεό σοφία δική μας και δικαίωση και εξαγιασμός και απολύτρωση. Ώστε, καθώς λέει η Γραφή, όποιος καυχιέται, ας καυχιέται μόνο για τον Κύριο.

Εβραίους 1, 1-14
Αφού ο Θεός τα παλιά χρόνια μίλησε στους προπάτορες πολλές φορές και με ποικίλους τρόπους διά των προφητών, σ' αυτούς εδώ τους έσχατους καιρούς μίλησε σ' εμάς μέσω του Υιού του. Δι' αυτού ο Θεός δημιούργησε το σύμπαν και τον όρισε κληρονόμο των πάντων. Αυτός είναι η ακτινοβολία του θεϊκού μεγαλείου και η τέλεια έκφραση της θεϊκής υπόστασης, κι αυτός συγκρατεί το σύμπαν με τη δύναμη του λόγου του. Αφού με τον σταυρικό του θάνατο μας καθάρισε από τις αμαρτίες μας, κάθισε ψηλά, στα δεξιά του παντοδύναμου Θεού.
Ο Υιός έγινε τόσο ανώτερος από τους αγγέλους όσο ανώτερο είναι το όνομα που του έδωσε ο Θεός. Γιατί σε κανέναν από τους αγγέλους δεν είπε ποτέ ο Θεός:
Εσύ είσαι ο Υιός μου, εγώ σήμερα σε γέννησα.
Ούτε πάλι είπε για κανέναν:
Εγώ θα 'μαι πατέρας του κι αυτός θα 'ναι Υιός μου.
Κι όταν αλλού παρουσιάζει τον πρωτότοκο Υιό του στην οικουμένη, λέει:
Να τον προσκυνήσουν όλοι οι άγγελοι του Θεού. Ενώ για τους αγγέλους λέει:
Ο Θεός κάνει σαν ανέμους τους αγγέλους του κι αυτούς που τον υπηρετούν τους κάνει σαν πύρινη φλόγα, στον Υιό λέει:
Η βασιλεία σου, Θεέ, είναι αιώνια
και κυβερνάς τον κόσμο δίκαια·
αγαπάς το δίκαιο και μισείς το άδικο.
Γι' αυτό, Θεέ, σε έχρισε Μεσσία ο Θεός σου με έλαιο αγαλλιάσεως, τιμώντας σε παραπάνω απ' τους μετόχους σου. Κι αλλού:
Εσύ, Κύριε, αρχικά στερέωσες τη γη
κι έργο δικό σου είναι οι ουρανοί.
Αυτοί θα εξαφανιστούν, ενώ εσύ αιώνια παραμένεις.
Τα πάντα θα παλιώσουνε σαν ρούχο.
Σαν μανδύα θα τους τυλίξεις, και θ' αλλάξουν.
Εσύ όμως παραμένεις πάντα ο ίδιος,
τα χρόνια σου ποτέ δεν θα τελειώσουν.
Σε κανέναν απ' τους αγγέλους δεν είπε ποτέ ο Θεός:
Κάθισε στα δεξιά μου, ωσότου υποτάξω τους εχθρούς σου κάτω από τα πόδια σου.
Δεν είναι, λοιπόν, όλοι οι άγγελοι πνεύματα που υπηρετούν τον Θεό κι αποστέλλονται απ' αυτόν για να βοηθήσουν όσους μέλλουν να σωθούν;

Ειρηναίος Λυώνος, *Κατά Αιρέσεων*
Γιατί ο άνθρωπος είναι μίγμα ψυχής και σάρκας και σάρκας που σχηματίζεται σύμφωνα με το καθ' ομοίωσιν Θεού και διαμορφώνεται από τα χέρια του Θεού, δηλαδή από τον Υιό και το Πνεύμα, στους οποίους είπε: Ποιήσωμεν άνθρωπον.

Ιουστίνος, *Διάλογος προς Τρύφωνα*
Θα σας δώσω και άλλη μια μαρτυρία από τις Γραφές περί του ότι ο Θεός προ πάντων των κτισμάτων γέννησε εξ εαυτού κάποια δύναμη λογική, η οποία υπό του Αγίου Πνεύματος ονομάζεται άλλοτε δόξα Κυρίου, άλλοτε υιός, άλλοτε σοφία, άλλοτε άγγελος, άλλοτε Θεός, άλλοτε Κύριος και Λόγος.

Μάξιμος Ομολογητής, *Εις το πάτερ ημών*
Θεολογία διδάσκει ο Λόγος του Θεού με τη σάρκωσή Του, καθώς φανερώνει στον εαυτό Του τον Πατέρα και το Άγιο Πνεύμα. Γιατί όλος ο Πατέρας και όλο το Άγιο Πνεύμα ήταν κατά την ουσία σε όλον τελείως τον Υιό και κατά τη σάρκωσή Του, χωρίς Αυτοί να σαρκωθούν, αλλά ο μεν Πατέρας ευδοκούσε, το δε Πνεύμα συνεργούσε με τον Υιό που δεχόταν ο ίδιος τη σάρκωση, αφού βέβαια ο Λόγος εξακολούθησε να έχει Νου και Ζωή, μη χωρώντας σε απολύτως τίποτε άλλο κατά την ουσία Του, παρά μόνο στον Πατέρα και το Πνεύμα, και πραγματοποιώντας την υποστατική Του ένωση με τη σάρκα από αγάπη προς τον άνθρωπο.

Γρηγόριος Παλαμάς, *Λόγος αποδεικτικός Β΄*
Τούτο άλλωστε είναι και το μυστήριο της Οικονομίας· να πιστεύεται ότι ο Θεός είναι ένα και τρία και κοινό αίτιο των δύο μόνο το ένα. Γι' αυτό είναι κοινή σε αυτά κάθε δωρεά και δύναμη, διαμοιράζονται δε μεταξύ τους τον καιρό, ώστε κάθε ιδιαίτερα φανερούμενο πρόσωπο, φανερώνει μαζί με τον εαυτό του πάντοτε και τα υπόλοιπα.

Γρηγόριος Κωνσταντινουπόλεως, *Περὶ της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος*
Όσα κοινά με τον Πατέρα είναι και ονομάζεται ο Υιός, αυτά λέγονται και ιδιαιτέρως ως προς αυτόν [...] διότι είναι μαζί με τον Πατέρα ένας βασιλέας, και ένας Θεός, και ένας δημιουργός, και μία αρχή των κτισμάτων.

Καταβασίες Χριστουγέννων, Ωδή ε΄, Ήχος α΄
Θεὸς ὢν εἰρήνης, Πατὴρ οἰκτιρμῶν, τῆς μεγάλης Βουλῆς σου τὸν Ἄγγελον, εἰρήνην παρεχόμενον ἀπέστειλας ἡμῖν· ὅθεν θεογνωσίας, πρὸς φῶς ὁδηγηθέντες, ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζοντες, δοξολογοῦμέν σε Φιλάνθρωπε.

Όρθρος Θεοφανείων, Κάθισμα, Ήχος γ', Τὴν ωραιότητα
Ἐπιφανέντος σου ἐν Ἰορδάνῃ Σωτήρ, καὶ βαπτισθέντος σου ὑπὸ Προδρόμου Χριστέ, ἠγαπημένος Υἱὸς ἐμαρτυρήθης· ὅθεν καὶ συνάναρχος, τῷ Πατρὶ πεφανέρωσαι. Πνεῦμα δὲ τὸ Ἅγιον, ἐπὶ σὲ κατεγίνετο, ἐν ᾧ καὶ φωτισθέντες βοῶμεν· Δόξα Θεῷ τῷ ἐν Τριάδι.

Κανών της Τυρινής, Ωδή θ΄, Ήχος πλ. β΄
Θεὸν ἀνθρώποις ἰδεῖν ἀδύνατον, ὃν οὐ τολμᾷ Ἀγγέλων ἀτενίσαι τὰ τάγματα· διὰ σοῦ δὲ Πάναγνε, ὠράθη βροτοῖς, Λόγος σεσαρκωμένος, ὃν μεγαλύνοντες, σὺν ταῖς οὐρανίαις στρατιαῖς σε μακαρίζομεν.

Κανών α' τῆς Μεσοπεντηκοστῆς, Ωδή α΄, Ήχος δ'
Σοφία, δικαιοσύνη, Κύριε, καὶ ἀπολύτρωσις, παρὰ Θεοῦ σὺ γέγονας ἡμῖν, ἀπὸ γῆς πρὸς οὐράνιον, διαβιβάζων ὕψωμα, καὶ Πνεῦμα θεῖον χαριζόμενος.

Όρθρος Μεσοπεντηκοστής, Κάθισμα, Ήχος πλ. δ', Την Σοφίαν
Ἑστηκὼς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἱεροῦ, μεσαζούσης ἑνθέως τῆς ἑορτῆς, ὁ διψῶν, ἀνέκραζες· ἐρχέσθω πρός με καὶ πινέτω· ὁ γὰρ πίνων ἐκ τούτου, τοῦ θείου νάματος, ποταμούς ἐκ κοιλίας, ἐκρεύσει δογμάτων μου, ὅστις δὲ πιστεύει, εἰς ἐμὲ τὸν σταλέντα, ἐκ θείου Γεννήτορος, μετ᾽ ἐμοῦ δοξασθήσεται. Διὰ τοῦτο βοῶμέν σοι· Δόξα σοι, Χριστὲ ὁ Θεός, ὅτι πλουσίως ἐξέχεας τὰ νάματα, τῆς σῆς φιλανθρωπίας τοῖς δούλοις σου.

Εσπερινός Πεντηκοστής, Ιδιόμελο, Ήχος β'
Ἐν τοῖς Προφήταις ἀνήγγειλας ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας, καὶ ἐν Ἀποστόλοις ἔλαμψε Σωτὴρ ἡμῶν, ἡ χάρις τοῦ Πνεύματός σου, σὺ εἶ Θεὸς πρῶτος, σὺ καὶ μετὰ ταῦτα, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν.

Ευχή Ακολουθίας του Βαπτίσματος
Σὺ γάρ, Θεὸς ὢν ἀπερίγραπτος ἄναρχός τε καὶ ἀνέκφραστος, ἦλθες ἐπὶ τῆς γῆς, μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος· οὐ γὰρ ἔφερες, Δέσποτα, διὰ σπλάγχνα ἐλέους σου, θεᾶσθαι ὑπὸ τοῦ διαβόλου τυραννούμενον τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ἦλθες καὶ ἔσωσας ἡμᾶς.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Στα βιβλικά παραθέματα της ενότητας, ή εναλλακτικά με ψηφιακή εφαρμογή αναζήτησης στην Π.Δ., να προσδιορίσετε αναφορές σε θεοφάνειες, στις οποίες μαρτυρείται ότι ο Θεός δρα και σχετίζεται προσωπικά με τον άνθρωπο.
2. Αξιοποιώντας στοιχεία από τις εικόνες και τους ύμνους της ενότητας, να τεκμηριώσετε τη θέση των Πατέρων της Εκκλησίας ότι οι θεοφάνειες της Π.Δ. είναι φανερώσεις του άκτιστου Θεού και δεν είναι κτιστά σύμβολα.
3. Να δημιουργήσετε στην ομάδα σας εννοιολογικό χάρτη με θέμα «Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων […] ἐφανερώθη» (Κολ 1, 26). Να υποστηρίξετε με βιβλικά παραθέματα τις επιμέρους έννοιες του χάρτη.
4. Αφού μελετήσετε το απόσπασμα Α Κορ 1, 18-31, καθώς και την εικόνα με θέμα «Η Σοφία του Θεού», να αναπτύξετε σκέψεις, προφορικά ή γραπτά, πάνω στο θέμα «Η Σοφία του Θεού και η σοφία των ανθρώπων».
5. Με αναφορά στις θεοφάνειες της Π.Δ. και στις μαρτυρίες της Κ.Δ. να εκπονήσετε, σε ομάδες, μια σύντομη συνθετική ή πολυτροπική εργασία, με θέμα «Ιησούς Χριστὸς: ὁ πρωτότοκος τῆς κτίσεως καὶ δημιουργὸς πάντων τῶν γεγονότων» (Αναστάσιμο Κάθισμα, Ήχος γ').

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Ο Θεός Πατέρας και το μυστήριο της Αγίας Τριάδος

1. Η βιβλική μαρτυρία για τον έναν και Τριαδικό Θεό

1.1. Η οικονομία του Χριστού και η φανέρωση του μυστηρίου της Αγίας Τριάδος

Το μυστήριο της Αγίας Τριάδος φανερώθηκε στην πληρότητά του με την Οικονομία του Χριστού, την ενανθρώπηση δηλαδή του Υιού του Θεού. Η έλευση του Υιού, με την ένσαρκη φανέρωση του Λόγου και την ενανθρώπηση της θείας υπόστασής του, αποκάλυψε με τον πιο άμεσο τρόπο στον άνθρωπο την προσωπική και τρισυπόστατη ύπαρξη του Θεού. Έτσι, αφετηρία της θεολογίας γύρω από το μυστήριο της θεογνωσίας γίνεται η χριστολογία. Η σύλληψη, η γέννηση, η βάπτιση, η διδασκαλία, τα θαύματα, η ανάσταση και η ανάληψη του Χριστού, καθώς και η αποστολή του Αγίου Πνεύματος κατά την Πεντηκοστή, αποτελούν μαρτυρίες για τον Τριαδικό Θεό. Με την ένσαρκη Οικονομία του ο Υιός φανερώνει την άρρηκτη σχέση και κοινωνία του με τα άλλα θεία πρόσωπα.

Ο Χριστός είναι ο «χρισμένος» με το «χρίσμα» του Αγίου Πνεύματος, που προϋποθέτει τον «χρίσαντα» Πατέρα. Αυτός αποκαλύπτει την Αγία Τριάδα, γιατί είναι ο ίδιος Θεός, ομοούσιος προς τον Πατέρα και το Άγιο Πνεύμα. Έτσι, η θεολογία, από αφηρημένη διδαχή ιδεών περί Θεού, γίνεται εν Χριστώ αποκαλυπτική «θέα του Θεού», δηλαδή προσωπική συνάντηση και γνωριμία με τον ένσαρκο Λόγο. Ο προορισμός του ανθρώπου δεν είναι πλέον η φθορά και ο θάνατος, αλλά η «θέωση» ως υιοθεσία και δοξολογία του Θεού μέσα από το πρόσωπο του Θεανθρώπου Χριστού. Χάρη στον Χριστό, η Αγία Τριάς των θείων υποστάσεων γνωρίζεται ως συγκεκριμένη και εμπειρική αλήθεια.

Μετά την ενανθρώπηση του Υιού και Λόγου, ο Θεός δεν μπορεί να θεωρείται ούτε απρόσωπος ούτε ουσία ανυπόστατη, αφηρημένη δύναμη ή ενέργεια. Ο Τριαδικός Θεός είναι «κοινωνία προσώπων», προσωπικός ως τρισυπόστατος, ενεργός και παντοδύναμος. Η ενανθρώπηση του Λόγου είναι έργο του τρισυπόστατου Θεού. Κάθε θείο πρόσωπο συνέβαλε στο έργο της ένσαρκης αυτής Οικονομίας. Αφετηρία και πηγή της αποτέλεσε το πρόσωπο του Θεού και Πατρός, που «ευδόκησε»* την Οικονομία. Ο Υιός με την «αυτουργία» του ανέλαβε προσωπικά το έργο της ενανθρώπησης, με τη ενεργό συμπαράσταση («συνέργεια») του Αγίου Πνεύματος. Όλο το μυστήριο της Οικονομίας του Χριστού συγκεφαλαιώνεται στο γεγονός ότι ο ζωντανός και αληθινός Θεός είναι ένας και συνάμα τρία πρόσωπα: Ο Πατήρ και ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα.

1.2. Ο Χριστός φανερώνει τον Πατέρα: «εἷς Θεὸς ὁ πατήρ» (Α Κορ 8, 6)

Στην Καινή Διαθήκη, η λέξη «Θεός» σημαίνει πρωτίστως το πρόσωπο του Πατρός. Ο Θεός και Πατήρ «τόσο αγάπησε τον κόσμο, ώστε έστειλε τον ίδιο τον μονογενή Υιό του», να γίνει άνθρωπος για να σώσει τον άνθρωπο. Αυτόν αποκαλύπτει μέσα από το έργο της ένσαρκης Οικονομίας του ο Ιησούς Χριστός.

Το γεγονός ότι ο Θεός Πατήρ γνωρίζεται «ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ» με τη «συνέργεια» του Αγίου Πνεύματος, επιβεβαιώνεται με τη θεία υιοθεσία μας στη ζωή της Εκκλησίας. Στην Εκκλησία, ο Πατήρ του Ιησού Χριστού είναι και δικός μας Πατέρας, όπως μαρτυρείται στην προσευχή «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Μτ 6, 5-13), καθώς και στην επίκληση «ἀββᾶ ὁ πατήρ» (Ρωμ 8, 15). Ο Χριστός, λοιπόν, φανερώνει τον Πατέρα ως πηγή και αιτία της θεότητας.

Η «μοναρχία» αυτή του Πατρός, θεμελιωμένη στον μονοθεϊσμό της Παλαιάς Διαθήκης και πληρέστερα διατυπωμένη στην Καινή Διαθήκη, αποτέλεσε τη βάση του τριαδολογικού δόγματος κατά τον 4ο αιώνα. Ο ένας Θεός δεν είναι μια απρόσωπη ουσία, το «Ἕν» των νεοπλατωνικών φιλοσόφων, αλλά ένα πρόσωπο: είναι ο Πατήρ, που γεννά αιώνια τον Υιό και εκπορεύει αιώνια το Άγιο Πνεύμα. Ωστόσο, άλλο είναι η *θεολογία* των αϊδίων σχέσεων των θείων προσώπων και άλλο η κατά χάρη *οικονομία*, δηλαδή τα έργα που επιτελούν τα θεία πρόσωπα στην ιστορία.

2. Το μυστήριο της Αγίας Τριάδος στην Εκκλησία

2.1. Αγία Τριάδα και Εκκλησία

Η βιβλική και πατερική θεολογία βλέπει τον κόσμο και την ιστορία ως τόπο φανέρωσης της Αγίας Τριάδος. Ανάμεσα στον Τριαδικό Θεό και τον κόσμο υφίσταται βαθύτατος σύνδεσμος μέσω του Υιού και Λόγου, γιατί ο Λόγος του Θεού ήταν αυτός που έκτισε αρχικά τον κόσμο. Ο σύνδεσμος αυτός φανερώνεται πληρέστερα, όταν ο Υιός και Λόγος σαρκώνεται και εισέρχεται στην κτίση και στην ιστορία, αποκαλύπτοντας το μυστήριο της Αγίας Τριάδος. Το σαρκωμένο πρόσωπο του Χριστού είναι η ζωντανή εικόνα του αόρατου Θεού μέσα στην κτίση.

Ο κόσμος καλείται να γίνει Εκκλησία, για να μετάσχει στη ζωή του Τριαδικού Θεού. Η ίδια η Εκκλησία θεμελιώνεται, βιώνει και εκφράζει με την πίστη και τη λατρεία της το μυστήριο του Τριαδικού Θεού. Μολονότι η Τριαδική ύπαρξη του Θεού, καθώς και η ουσία του, είναι υπερβατικό και απρόσιτο μυστήριο, η ενανθρώπηση του Υιού και Λόγου μάς επιτρέπει να μετέχουμε στη ζωή της Αγίας Τριάδος κατά χάρη, όπως μας την προσφέρει το πρόσωπο του ενανθρωπήσαντος Λόγου.

Η εν Χριστώ αποκάλυψη της Αγίας Τριάδος πραγματοποιείται πλέον εκεί όπου αυτή είναι παρούσα, δηλαδή στο Σώμα του Χριστού, την Εκκλησία. Για την ορθόδοξη αντίληψη, λοιπόν, η βάση της Εκκλησίας είναι το μυστήριο της Αγίας Τριάδος, εφόσον τα πάντα ενεργούνται με την *ευδοκία** του Πατρός, την *αυτουργία* του Υιού και τη *συνέργεια* του Αγίου Πνεύματος. Η Εκκλησία συνιστά την ανακεφαλαίωση του μυστηρίου της θείας Οικονομίας, που αποκαλύπτεται μέσα από την ιδιαίτερη κάθε φορά συμβολή των προσώπων της Αγίας Τριάδος. Για τον λόγο αυτό, η πατερική θεολογία ονομάζει την Εκκλησία εικόνα της Αγίας Τριάδος, όπως και εικόνα της νέας κτίσης και της νέας ανθρωπότητας.

2.2. Το δόγμα της Αγίας Τριάδος στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας

Στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας, η παρουσία της Αγίας Τριάδος δηλώνεται καταρχάς μέσα από κτιστά μέσα, σύμβολα και τύπους. Ο Χριστός είναι παρών στη Θεία Ευχαριστία, καθόσον το ευχαριστιακό του σώμα διά του Αγίου Πνεύματος γίνεται ταυτόσημο με το ιστορικό του σώμα, που είναι η Εκκλησία. Στον Χριστό συναντώνται και ενώνονται το κτιστό και το άκτιστο και εν Πνεύματι μεταδίδεται η θεία χάρη προς τον άνθρωπο και διά του ανθρώπου προς όλη την κτίση. Όλα όσα τελούνται στη Θεία Λειτουργία, φανερώνουν το μυστήριο της ένωσης κτιστού και ακτίστου, αισθητού και νοητού, παρελθόντος και μέλλοντος, ιστορίας και εσχάτων.

Η πλήρης και τέλεια αποκάλυψη του Τριαδικού Θεού θα γίνει μόνον στα έσχατα, όταν θα δούμε τον Θεό πρόσωπο προς πρόσωπο. Τώρα τον βλέπουμε μόνον «ἐν ἐσόπτρῳ καὶ ἐν αἰνίγματι» (Α Κορ 13, 12), δηλαδή, διά συμβόλων και εικόνων, ενώ στη Βασιλεία αυτά θα δώσουν τη θέση τους στην απευθείας σχέση με τη ζωή της Αγίας Τριάδος. Μέχρι τότε, η Θεία Ευχαριστία είναι η κατεξοχήν αισθητή κοινωνία με τον Θεό και μέγιστο μυστήριο. Είναι η πληρέστερη γνώση του Θεού, στην προσωπική και υπαρξιακή της έννοια, γιατί ταυτίζεται με την εμπειρία του αναστημένου Χριστού.

Στη Θεία Ευχαριστία περιέχονται και αναδεικνύονται οι βασικές θεολογικές αρχές της Εκκλησίας. Η πορεία προς την πραγμάτωση της Βασιλείας του Θεού, έχει ως αρχή και τελικό προορισμό της το πρόσωπο του Πατρός. Μέσα από μια σειρά λειτουργικών πράξεων απεικονίζεται η Οικονομία του Υιού σε όλα τα στάδιά της. Το Άγιο Πνεύμα είναι αυτό που συγκροτεί την εκκλησιαστική κοινότητα και αναδεικνύει τον έναν Χριστό κεφαλή του Σώματος που περιλαμβάνει και ενσωματώνει τους πολλούς. Με την πρόσληψη και αναφορά των ευχαριστιακών ειδών, του

άρτου και του οίνου, αλλά και της ζωής του ανθρώπινου μικρόκοσμου, ολόκληρη η υλική δημιουργία προσάγεται στον Θεό, για να ξεπεράσει τον θάνατο και τη φθορά. Πρόκειται για μια κοσμική λειτουργία που συνάγει και αγιάζει την κτίση, εισάγοντας τον κτιστό και φθαρτό χωροχρόνο στον μέλλοντα αιώνα της Βασιλείας.

2.3. Το Σύμβολο της Πίστεως ως δογματική έκφραση της σχέσης της Εκκλησίας με τον Πατέρα δια του Υιού εν Αγίω Πνεύματι

Στην αρχαία Εκκλησία οι δογματικές αλήθειες αποτελούσαν κυρίως λατρευτικούς τύπους και ομολογίες πίστης που ήταν ενσωματωμένες στη λατρεία της και, κυρίως, στο Βάπτισμα, στο Χρίσμα και στη Θεία Ευχαριστία. Όταν η Εκκλησία συναντήθηκε με τον Ελληνισμό και τις θρησκευτικές δοξασίες της εποχής και χρειάστηκε να αντιμετωπίσει διάφορες αιρέσεις, προχώρησε για ποιμαντικούς λόγους στην ανάπτυξη της αποστολικής πίστης, στην έκφραση και στην υπεράσπισή της στο νέο πολιτισμικό περιβάλλον. Ζώντας και λατρεύοντας τον Τριαδικό Θεό, η Εκκλησία ανέδειξε Πατέρες και θεολόγους που υπερασπίστηκαν στις οικουμενικές συνόδους την αυθεντική της πίστη, με βάση πάντοτε τη μυστηριακή εμπειρία και ζωή της. Τα βαπτισματικά σύμβολα κυρίως και οι λειτουργικοί τύποι της Θείας Ευχαριστίας, μαζί με την ίδια την Αγία Γραφή, αποτέλεσαν τις αυθεντικές πηγές πάνω στις οποίες η αρχαία Εκκλησία θεμελίωσε τη δογματική της διδασκαλία για τον Θεό, τον κόσμο και τα όντα, τον άνθρωπο, την Εκκλησία, την ιστορία και τα έσχατα.

Με βάση αυτές τις προϋποθέσεις, η Εκκλησία προχώρησε στη συνοδική διαβούλευση για την έκφραση των θεμελιωδών άρθρων της πίστης. Τη δογματική έκφραση αυτής της πίστης την ονόμασε «Σύμβολο της Πίστεως». Αρχικά, το Σύμβολο της Πίστεως (τα 7 πρώτα άρθρα, της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου στη Νίκαια) ήταν μια αναφορά και ομολογία πίστης στην Αγία Τριάδα, ιδιαίτερα στον Πατέρα και στον Υιό. Αργότερα προστέθηκαν ειδικές αναφορές (τα 5 τελευταία άρθρα, της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου στην Κωνσταντινούπολη) στο Άγιο Πνεύμα, στην Εκκλησία, στο Βάπτισμα, στην ανάσταση των νεκρών και στη ζωή της Βασιλείας. Το Σύμβολο αρχίζει με το ρήμα «πιστεύω», το οποίο αφορά στα 9 πρώτα άρθρα, ακολουθεί το ρήμα «ὁμολογῶ», στο άρθρο 10 περί του Βαπτίσματος και ολοκληρώνεται με το ρήμα «προσδοκῶ», για τα άρθρα 11 και 12. Ωστόσο, για να προσεγγίσουμε ολοκληρωμένα το Σύμβολο της Πίστεως, οφείλουμε να εντοπίσουμε την ιστορική και θεολογική σημασία του δόγματος κατά τη εποχή του και ακολούθως να διερευνήσουμε ερμηνευτικά τη διαχρονική του σημασία, δίνοντας έμφαση στη δική μας εποχή.

Πηγές - Κείμενα

Κατά Ιωάννην 3, 16
Τόσο πολύ αγάπησε ο Θεός τον κόσμο, ώστε παρέδωσε στον θάνατο τον μονογενή του Υιό, για να μη χαθεί όποιος πιστεύει σ' αυτόν αλλά να έχει ζωή αιώνια.

Κατά Ματθαίον 11, 25-27
Σ' ευχαριστώ, Πατέρα, Κύριε του ουρανού και της γης, γιατί αυτά τα έκρυψες από τους σοφούς και τους συνετούς και τα φανέρωσες στους ταπεινούς. Ναι, Πατέρα μου, αυτό ήταν το θέλημά σου. Όλα έχουν παραδοθεί σ' εμένα από τον Πατέρα μου. Κανένας δεν γνωρίζει πραγματικά τον Υιό, παρά μόνον ο Πατέρας· ούτε τον Πατέρα τον ξέρει κανείς πραγματικά, παρά μόνον ο Υιός, καθώς κι εκείνος στον οποίο θέλει ο Υιός να τον φανερώσει.

Κατά Ιωάννην 16,13-14
Όταν όμως θα έρθει εκείνος, το Πνεύμα της Αλήθειας, θα σας οδηγήσει σε όλη την αλήθεια. Γιατί δεν θα μιλήσει από μόνος του, αλλά θα πει όσα θα ακούσει, και θα σας αναγγείλει αυτά που μέλλουν να συμβούν. Εκείνος θα φανερώσει τη δική μου δόξα, γιατί θα πάρει από αυτά που εγώ έχω και θα σας τα αναγγείλει.

Κατά Ιωάννην 14, 6-14
«Εγώ είμαι η οδός, η αλήθεια και η ζωή· κανείς δεν πηγαίνει στον Πατέρα παρά μόνο αν περάσει από μένα. Αν με είχατε γνωρίσει, θα είχατε γνωρίσει και τον Πατέρα μου. Αλλά κι από τώρα τον γνωρίζετε και τον έχετε δει». «Κύριε», του λέει ο Φίλιππος, «δείξε μας τον Πατέρα, κι αυτό μας αρκεί». Του λέει ο Ιησούς: «Τόσον καιρό είμαι μαζί σας, Φίλιππε, και δεν μ' έχεις γνωρίσει; Αυτός που έχει δει εμένα, έχει δει τον Πατέρα. Πώς μπορείς εσύ να λες "δείξε μας τον Πατέρα"; Δεν πιστεύεις πως εγώ είμαι αχώριστος από τον Πατέρα, κι ο Πατέρας από μένα; Τα λόγια που σας λέω εγώ, δεν τα λέω από μόνος μου· κι ο Πατέρας, που είναι ένα μ' εμένα, αυτός πραγματοποιεί τα έργα. Πιστέψτε με ότι εγώ είμαι αχώριστος από τον Πατέρα, κι ο Πατέρας από μένα [...]. Κι ό,τι ζητήσετε στο όνομά μου, θα το κάνω, ώστε η δόξα του Πατέρα να φανερωθεί μέσω του Υιού.

Κατά Ιωάννην 14, 28
Ακούσατε αυτό που σας είπα: "φεύγω, αλλά θα ξανάρθω κοντά σας". Αν με αγαπούσατε, θα χαιρόσασταν που σας είπα ότι πηγαίνω στον Πατέρα, γιατί ο Πατέρας είναι ανώτερος από μένα.

Πράξεις 13, 30-32
Ο Θεός όμως τον ανέστησε από τους νεκρούς. [...] Έτσι κι εμείς σας φέρνουμε το χαρμόσυνο μήνυμα, ότι την υπόσχεση που έδωσε ο Θεός στους προγόνους μας, την εκπλήρωσε στα παιδιά τους –σ' εμάς: ανέστησε τον Ιησού, όπως είναι γραμμένο στον δεύτερο Ψαλμό: Υιός μου είσ' εσύ, εγώ σήμερα σε γέννησα.

Ρωμαίους 8, 14-17
Πραγματικά, όσοι καθοδηγούνται από το Πνεύμα του Θεού, αυτοί είναι παιδιά του Θεού. Γιατί το Πνεύμα που σας έδωσε ο Θεός δεν εμπνέει φόβο για τον Θεό ούτε κάνει τους ανθρώπους δούλους, αλλά παιδιά του Θεού. Αυτό το Πνεύμα μάς δίνει το θάρρος να λέμε τον Θεό: «Αββά, Πατέρα μου!» Το ίδιο το Πνεύμα του Θεού διαβεβαιώνει το δικό μας πνεύμα πως είμαστε παιδιά του Θεού. Αφού, λοιπόν, είμαστε παιδιά, είμαστε και κληρονόμοι. Κληρονόμοι του Θεού, που θα μετάσχουμε μαζί με τον Χριστό στη θεϊκή δωρεά. Εφόσον συμμεριζόμαστε τα παθήματα του Χριστού, θα μετάσχουμε μαζί του και στη δόξα του.

Α΄ Κορινθίους 8, 6
Για μας όμως δεν υπάρχει παρά ένας Θεός, ο Πατέρας, που είναι ο δημιουργός των πάντων και ο σκοπός της υπάρξεώς μας· και ένας Κύριος, ο Ιησούς Χριστός, μέσω του οποίου δημιουργήθηκαν τα πάντα και δόθηκε σ' εμάς η νέα ζωή.

Εφεσίους 3, 5· 3, 10-11
Αυτό το μυστήριο δεν το είχε φανερώσει ο Θεός προηγουμένως στους ανθρώπους· το αποκάλυψε τώρα με το Άγιο Πνεύμα του στους άγιους αποστόλους και προφήτες του. Το μυστήριο αυτό είναι ότι με το έργο του Ιησού Χριστού και οι εθνικοί λαμβάνουν μέρος στην κληρονομία μαζί με τους Ιουδαίους, αποτελούν μέλη του ίδιου σώματος του Χριστού και μετέχουν στις υποσχέσεις του Θεού. [...] Έτσι τώρα, με την ύπαρξη της εκκλησίας, φανερώνεται στις αρχές και στις εξουσίες που βρίσκονται στα επουράνια, η πολύπλευρη σοφία του Θεού, σύμφωνα με το προαιώνιο σχέδιό του, που πραγματοποιήθηκε με τον Ιησού Χριστό, τον Κύριό μας.

Ιακώβου 1,17
Κάθε δόση αγαθή και κάθε δώρο τέλειο είναι από επάνω και κατεβαίνει από τον Πατέρα των φώτων.

Μέγας Βασίλειος, *Ομιλία 24, Κατά Σαβελλιανών*
Διότι υπάρχει ο Πατήρ, ο οποίος έχει τέλεια και ανενδεή την ύπαρξη, και είναι ρίζα και πηγή του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Υπάρχει και ο Υιός, που είναι ζωντανός Λόγος σε τέλεια θεότητα και γέννημα πλήρες του Πατρός. Πλήρες είναι και το Άγιο Πνεύμα και όχι μέρος από άλλον, αλλά τέλειο και ολόκληρο που από μόνο του θεωρείται. Και ο Υιός είναι συνενωμένος με τον Πατέρα χωρίς καμία διάσταση. Και το Πνεύμα είναι συνενωμένο με τον Υιό. Διότι δεν υπάρχει αυτό που χωρίζει και αυτό που τέμνει την αιώνια συνάφεια.

Ιωάννης Δαμασκηνός,
Έκδοσις ακριβής
Όλα, λοιπόν, όσα έχει ο Υιός, τα έχει και το Πνεύμα από τον Πατέρα και το ίδιο το είναι. Και αν δεν είναι ο Πατέρας, ούτε ο Υιός είναι ούτε το Πνεύμα. Και αν ο Πατέρας δεν έχει τίποτε, ούτε ο Υιός έχει ούτε το Πνεύμα.

Διονύσιος Αρεοπαγίτης,
Περί θείων ονομάτων
Μόνη πηγή της υπερούσιας θεότητας είναι ο Πατέρας και ο Πατέρας δεν είναι ο Υιός, ούτε ο Υιός Πατέρας, αλλά φυλάγουν άψογα τους ύμνους που αρμόζουν ιδιαίτερα σε κάθε μία από τις θεαρχικές υποστάσεις.

Διονύσιος Αρεοπαγίτης,
Περί θείων ονομάτων
Πάλι, ότι ο Πατέρας είναι η πηγαία θεότητα, ενώ ο Ιησούς και το Πνεύμα είναι, αν πρέπει να μιλήσω έτσι, βλαστοί θεόφυτοι, όπως λουλούδια και φώτα υπερούσια, το έχουμε παραλάβει από την ιερή Γραφή. Πώς όμως είναι, ούτε να το πούμε είναι δυνατό ούτε να το εννοήσουμε.

Ιωάννης Δαμασκηνός,
Έκδοσις ακριβής
Το βάπτισμα, λοιπόν, στον Χριστό σημαίνει το να βαπτιζόμαστε πιστεύοντας. Και είναι αδύνατο να πιστέψουμε στον Χριστό χωρίς να διδαχτούμε την ομολογία στον Πατέρα και τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα. Γιατί ο Χριστός είναι ο Υιός του Θεού του ζώντος, τον οποίο έχρισε ο Πατέρας με το Άγιο Πνεύμα, όπως λέγει ο θείος Δαβίδ· «γι' αυτό, Θεέ, και σε ανέδειξε ο Θεός σου ως εκλεκτό του, με μύρο σού 'δωσε χαρά πιότερη απ' τους συντρόφους σου» (Ψλ 44,8) και ο Ησαΐας εκπροσωπώντας τον Κύριο· «Το Πνεύμα με κατέχει Κυρίου του Θεού γιατί ο Κύριος μ' έχρισε» (Ησ 61,1). Και ο Κύριος διδάσκοντας την επίκληση προς τους μαθητές του έλεγε· «βαπτίστε τους στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος» (Μτ 28,19).

Νικόλαος Καβάσιλας,
Περί της εν Χριστώ ζωής
Διότι το πλήρωμα και η τελείωση της εν Χριστώ ζωής προέρχεται από την ιερή κοινωνία. Γι' αυτό και είναι τελευταίο αυτό το μυστήριο, καθόσον δεν είναι δυνατό να προχωρήσει κανείς παραπέρα ούτε να προσθέσει.

Νικόλαος Καβάσιλας,
Περί της εν Χριστώ ζωής
Μετά το μύρο προχωρούμε προς την αγία τράπεζα, σ' αυτό το τελείωμα της ζωής, όπου, όταν φτάσουμε, δεν θα χρειάζεται πλέον τίποτε άλλο για την επιζητούμενη ευδαιμονία.

Θεία Λειτουργία Μεγάλου Βασιλείου
Ὁ Ὤν, Δέσποτα, Κύριε Θεέ, Πάτερ Παντοκράτορ προσκυνητέ, ἄξιον ὡς ἀληθῶς, καὶ δίκαιον καὶ πρέπον τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῆς ἁγιωσύνης σου, σὲ αἰνεῖν, σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ προσκυνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σὲ δοξάζειν τὸν μόνον ὄντως ὄντα Θεόν, καὶ σοὶ προσφέρειν ἐν καρδίᾳ συντετριμμένῃ, καὶ πνεύματι ταπεινώσεως τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν ἡμῶν, ὅτι σὺ εἶ ὁ χαρισάμενος ἡμῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς σῆς ἀληθείας. Καὶ τὶς ἱκανὸς λαλῆσαι τὰς δυναστείας σου; ἀκουστὰς ποιῆσαι πάσας τὰς αἰνέσεις σου; ἢ διηγήσασθαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου ἐν παντὶ καιρῷ; Δέσποτα τῶν ἁπάντων, Κύριε οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ πάσης κτίσεως, ὁρωμένης τε καὶ οὐχ ὁρωμένης, ὁ καθήμενος ἐπὶ θρόνου δόξης, καὶ ἐπιβλέπων ἀβύσσους, ἄναρχε, ἀόρατε, ἀκατάληπτε, ἀπερίγραπτε, ἀναλλοίωτε, ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, ὃς ἐστιν εἰκὼν τῆς σῆς ἀγαθότητος, σφραγὶς ἰσότυπος, ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς σε τὸν Πατέρα, Λόγος ζῶν, Θεὸς ἀληθινός, ἡ πρὸ αἰώνων σοφία, ζωή, ἁγιασμός, δύναμις, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, παρ᾽ οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξεφάνη, τὸ τῆς ἀληθείας Πνεῦμα, τὸ τῆς υἱοθεσίας χάρισμα, ὁ ἀρραβὼν τῆς μελλούσης κληρονομίας, ἡ ἀπαρχὴ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν, ἡ ζωοποιὸς δύναμις, ἡ πηγὴ τοῦ ἁγιασμοῦ, παρ᾽ οὗ πᾶσα κτίσις λογική τε καὶ νοερά, δυναμουμένη, σοὶ λατρεύει, καὶ σοὶ τὴν ἀΐδιον ἀναπέμπει δοξολογίαν, ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλα σά· Σὲ γὰρ αἰνοῦσιν Ἄγγελοι, Ἀρχάγγελοι, θρόνοι, Κυριότητες, Ἀρχαί, Ἐξουσίαι, Δυνάμεις, καὶ τὰ πολυόμματα Χερουβείμ, Σοὶ παρίστανται κύκλῳ τὰ Σεραφείμ, ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνί, καὶ ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνί, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ κατακαλύπτουσι τὰ πρόσωπα ἑαυτῶν, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυσὶ πετόμενα, κέκραγεν ἕτερον πρὸς τὸ ἕτερον, ἀκαταπαύστοις στόμασιν, ἀσιγήτοις δοξολογίαις.

Ευχή Ακολουθίας του Βαπτίσματος
Σὺ γάρ, Θεὸς ὢν ἀπερίγραπτος ἄναρχός τε καὶ ἀνέκφραστος, ἦλθες ἐπὶ τῆς γῆς, μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος· οὐ γὰρ ἔφερες, Δέσποτα, διὰ σπλάγχνα ἐλέους σου, θεᾶσθαι ὑπὸ τοῦ διαβόλου τυραννούμενον τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἦλθες καὶ ἔσωσας ἡμᾶς.

Τριαδικός Κανὼν Μεσονυκτικού, Ωδή α΄, Ήχος δ΄

Τριάδα θεαρχικὴν δοξάσωμεν,
ταῖς ὑποστάσεσι,
μοναδικὴν δὲ φύσιν τῶν τριῶν,
συναΐδιον σύνθρονον,
ἣν δυσωποῦντες λέγομεν·
Σῶσον τοὺς πίστει σε δοξάζοντας.

Ἐχρίσθης ὑπὸ Πατρὸς τῷ Πνεύματι,
ἀγαλλιάσεως,
θεουργικῷ ἐλαίῳ ὁ Υἱός,
καὶ βροτὸς ἐχρημάτισας,
καὶ τῆς μιᾶς Θεότητος,
τὸ τρισυπόστατον ἐδίδαξας.

Τριαδικός Κανὼν Μεσονυκτικού, Ωδή γ΄, Ήχος πλ. α΄
Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ Πνεῦμα δοξάζομεν, ἐν ἀπαραλλάκτῳ μορφῇ Θεότητος, σὲ τὸν ἐνικὸν καὶ τριλαμπῆ, Κύριον τῶν ἁπάντων, ὡς οἱ Προφῆται καὶ Ἀπόστολοι, παρὰ σοῦ σαφῶς ἐδιδάχθησαν.

Όρθρος Μεταμορφώσεως, Αύτόμελον
Φῶς ἀναλλοίωτον Λόγε, φωτὸς Πατρὸς ἀγεννήτου, ἐν τῷ φανέντι φωτί σου, σήμερον ἐν Θαβωρίῳ, φῶς εἴδομεν τόν Πατέρα, φῶς καὶ τὸ Πνεῦμα, φωταγωγοῦν πᾶσαν Κτίσιν.

Όρθρος των Πατέρων, Ήχος πλ. β', Όλην αποθέμενοι
Ὅλην συγκροτήσαντες, τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιστήμην, καὶ τῷ θείῳ Πνεύματι, συνδιασκεψάμενοι, τὸ μακάριον, καὶ σεπτὸν Σύμβολον, οἱ σεπτοὶ Πατέρες, θεογράφως διεχάραξαν, ἐν ᾧ σαφέστατα, τῷ Γεγεννηκότι συνάναρχον, τὸν Λόγον ἐκδιδάσκουσι, καὶ παναληθῶς ὁμοούσιον, ταῖς τῶν Ἀποστόλων, ἐπόμενοι προδήλως διδαχαῖς, οἱ εὐκλεεῖς καὶ πανόλβιοι, ὄντως καὶ θεόφρονες.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Με ψηφιακή εφαρμογή αναζήτησης στην Κ.Δ. να αναζητήσετε τον όρο «Πατήρ». Στην ομάδα σας να διακρίνετε χαρακτηριστικές αναφορές στον Θεό Πατέρα. Σε ενδεικτικά χωρία να προσδιορίσετε πώς περιγράφεται η σχέση του Θεού Πατέρα με τον Χριστό.
2. Να συσχετίσετε το περιεχόμενο του ύμνου «Φῶς ἀναλλοίωτον Λόγε» με τα βιβλικά παραθέματα Μτ 11, 25-27 και Ιω 14, 6-14, καθώς και με την αναφορά του Ιωάννη Δαμασκηνού ότι «ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἔχει καὶ ὁ Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα».
3. Να εντοπίσετε με την ομάδα σας χωρία στα βιβλικά παραθέματα της ενότητας, τα οποία σχετίζονται θεολογικά με συγκεκριμένα άρθρα του Συμβόλου της Πίστεως. Να αιτιολογήσετε την επιλογή σας όπου χρειάζεται.
4. Με αφετηρία όσα μάθατε από τη διδακτική ενότητα, να συντάξετε σύντομο κείμενο στο οποίο να εξηγήσετε τη σκέψη σας γιατί οι δεήσεις της Θείας Λειτουργίας (π.χ. Ειρηνικά, Εκτενής, Πληρωτικά) κατακλείονται πάντοτε με τη δοξολόγηση του Τριαδικού Θεού.
5. Με τη συνδρομή του εκπαιδευτικού του μαθήματος «Στοιχεία Λειτουργικής και Τελετουργικής» να προσδιορίσετε το ιδιαίτερο θεολογικό και λειτουργικό νόημα που έχουν τα Δοξαστικά τροπάρια, οι Τριαδικοί Κανόνες της Ακολουθίας του Μεσονυκτικού της Κυριακής και οι Τριαδικοί Ύμνοι του Τριωδίου.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

«Ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων»: Ο Θεός ποιητής και δημιουργός

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

1. Η δημιουργία της κτίσης

1.1. Η βιβλική διδασκαλία περί δημιουργίας
  1.1.1. Η ερμηνευτική της βιβλικής διήγησης (Γεν 1-2)
  1.1.2. Η εκ του μη όντος δημιουργία στη βιβλική και πατερική θεολογία
  1.1.3. Η διάκριση κτιστού και ακτίστου
1.2. Το ιστορικό, επιστημονικό και θρησκευτικό πλαίσιο
  1.2.1. Η αρχαιοελληνική αντίληψη για τον «κόσμο» και την προέλευσή του
  1.2.2. Το επιστημονικό κοσμοείδωλο της εποχής
1.3. Οι υπαρξιακές συνέπειες της «εκ του μηδενός» δημιουργίας της κτίσης
  1.3.1. Ο κόσμος ως δώρο του Θεού στον άνθρωπο
  1.3.2. Οι συνέπειες της κτιστότητας των όντων

2. Ο προσωπικός χαρακτήρας και ο ιερατικός προορισμός του ανθρώπου

2.1. Η διδασκαλία της Αγίας Γραφής για τη δημιουργία του ανθρώπου
  2.1.1. «Χοῦν λαβών ἀπό τῆς γῆς» (Γεν 2, 7): Η προέλευση του ανθρώπου από τη φύση και η οργανική σχέση του με αυτήν
  2.1.2. Η «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» δημιουργία του ανθρώπου
  2.1.3. Η κτιστότητα σώματος και ψυχής
  2.1.4. Ισοτιμία και κοινωνία μεταξύ των δύο φύλων
2.2. Ο προσωπικός χαρακτήρας και ο ιερατικός προορισμός του ανθρώπου
  2.2.1. Η σημασία και το περιεχόμενο του «κατ' εἰκόνα»: Αυτεξούσιο, λογικό και κοινωνικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης
  2.2.2. Ο άνθρωπος ως βασιλιάς και ιερέας: Η ασκητική και ευχαριστιακή χρήση της κτίσης

3. Η πτώση και το πρόβλημα του κακού

3.1. Η βιβλική διδασκαλία για το κακό
  3.1.1. Το προπατορικό αμάρτημα: Η διακοπή της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό
  3.1.2. Οι συνέπειες της πτώσης και το πρόβλημα του κακού
  3.1.3. Οι «δερμάτινοι χιτώνες»
3.2. Η τραγωδία της κτίσης και η προοπτική της σωτηρίας
  3.2.1. Η τραγωδία του κακού και η προσμονή σωτηρίας
  3.2.2. Η χριστολογική προοπτική του κόσμου και του ανθρώπου

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Η δημιουργία της κτίσης

1. Η βιβλική διδασκαλία περί δημιουργίας

1.1. Η ερμηνευτική της βιβλικής διήγησης (Γεν 1-2)

Οι Έλληνες Πατέρες που ερμήνευσαν τη βιβλική διήγηση για τη δημιουργία του κόσμου ήρθαν αντιμέτωποι με την αρχαιοελληνική κοσμολογία. Σύμφωνα με την τελευταία, ο κόσμος είναι αιώνιος, έχει αρμονία, τάξη και κάλλος και διέπεται από απαράβατους και αναλλοίωτους φυσικούς νόμους. Όσα συμβαίνουν μέσα στον χρόνο κινούνται σε μια κυκλική επανάληψη, η οποία δηλώνει την αιωνιότητα και την τελειότητα του κόσμου. Κόσμος και χρόνος είναι «μια κινητή εικόνα της αιωνιότητας». Η αρχαιοελληνική θεώρηση απέδιδε την ύπαρξη και την προέλευση του κακού στην υλική σύσταση του κόσμου. Οι αντιλήψεις αυτές κυριαρχούσαν μέχρι και τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του πολυσύνθετου ρεύματος του Γνωστικισμού*, σύμφωνα με τον οποίο ο κόσμος είναι δημιούργημα ενός κατώτερου θεού, ενώ για την ύπαρξη του κακού ευθυνόταν ο ίδιος ο δημιουργός του κόσμου.

Η αρχαία Εκκλησία, ήδη από τον 2ο αιώνα, βρέθηκε αντιμέτωπη με αυτές τις αντιλήψεις. Έτσι, στο Σύμβολο της Πίστεως συμπεριλήφθηκε η αναφορά περί δημιουργίας, για να αντιμετωπιστούν διαδεδομένες κατά τον 4ο αιώνα γνωστικές θεωρίες. Η Εκκλησία τόνισε ότι ο κόσμος δεν είναι έργο ενός κατώτερου θεού-δημιουργού, αλλά του ίδιου του Θεού. Ο Θεός Πατήρ και ο Θεός δημιουργός είναι το ίδιο πρόσωπο, που δημιούργησε τον κόσμο διά του Υιού και Λόγου. Κάθε δωρεά και χάρη, καθώς επίσης η απαρχή και η ύπαρξη των δημιουργημάτων, προέρχεται από τη βούληση του Θεού και Πατρός μέσω του Λόγου του (Ιακ 1, 17-18). Τέλος, τίποτε στη δημιουργία δεν είναι κακό, καθώς προέρχεται από την αγάπη και την ελευθερία του Θεού: «καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν» (Γεν 1, 31).

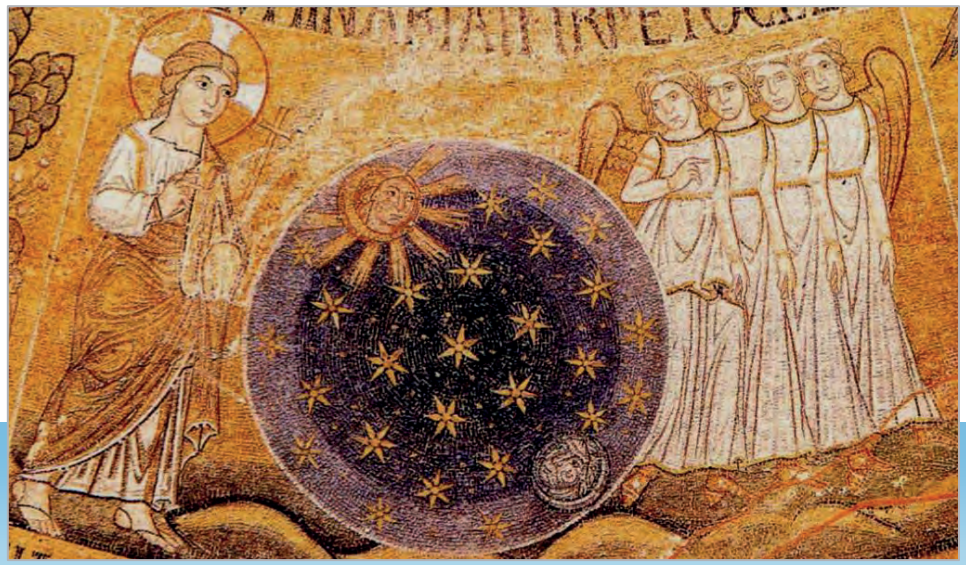

1.2. Η εκ του μη όντος δημιουργία στη βιβλική και πατερική θεολογία

Ως δημιούργημα ο κόσμος δεν είναι αιώνιος. Ολόκληρη η κτιστή πραγματικότητα προέρχεται από τη βούληση και την ενέργεια του Θεού, αλλά όχι από τη θεία ουσία του. Ο Θεός είναι άκτιστος και η φύση του κόσμου είναι διαφορετική προς τη φύση του Θεού. Εφόσον ο κόσμος έχει αρχή, υπόκειται στη μεταβλητότητα και στην τάση επιστροφής στο μηδέν και στον αφανισμό. Ο μόνος τρόπος για να ξεπεράσει ο κόσμος αυτό το πρόβλημα είναι να βρίσκεται σε διαρκή σχέση και κοινωνία με την πηγή και αιτία της ύπαρξής του, τον Θεό. Η πραγματοποίηση αυτής της σχέσης κτιστού και ακτίστου ήταν ο σκοπός και η αποστολή του ανθρώπου. Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε στο τέλος της δημιουργίας, αναλαμβάνοντας την αποστολή να την αναφέρει και να την συνδέσει μόνιμα με τον Θεό. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε η κτίση να υπερβεί το πρόβλημα της μεταβλητότητας ή τρεπτότητας και τον κίνδυνο του θανάτου. Χωρίς τον άνθρωπο, η δημιουργία χάνει το νόημα και τον σκοπό της, που είναι η κοινωνία με τον Θεό.

1.3. Η διάκριση κτιστού και ακτίστου

Η πατερική θεολογία, ερμηνεύοντας την Αγία Γραφή, προβάλλει τη διάκριση, αλλά ταυτόχρονα, και τη σχέση μεταξύ κτιστού και ακτίστου. Όλος ο νοητός και ο αισθητός κόσμος είναι κτιστός, άρα έχει αρχή και τέλος. Τίποτε δεν προηγείται από αυτόν, παρά μόνον ο άκτιστος Θεός που είναι η αιτία της ύπαρξης και της ζωής των κτιστών όντων. Το γεγονός ότι ο κόσμος δημιουργείται εκ του μηδενός, σημαίνει ότι: [α] ο κόσμος δεν έχει ουσιαστική συγγένεια με τον Θεό, δεν είναι αιώνιος κατά φύση, πράγμα που τον καθιστά ελεύθερο έναντι του Θεού, και [β] χαρακτηρίζεται από μια ροπή προς το μηδέν και γι' αυτό έχει ζωτική σημασία η σύνδεση και η σχέση του με τον Θεό.

Κάθε απομάκρυνση από τη ζωοποιό ενέργεια και χάρη του Θεού επιφέρει τροπή προς τη φθορά. Τελείωση και ανυπαρξία είναι οι δύο πόλοι ανάμεσα στους οποίους κινείται δραματικά το κτιστό. Όμως, παρά τη φυσική διαφορά κτιστού και ακτίστου, δεν υπάρχει χάσμα επικοινωνίας μεταξύ τους. Η παρουσία του Θεού διαποτίζει και νοηματοδοτεί τα πάντα. Η θεία πρόνοια, το διαρκές αυτό ενδιαφέρον του δημιουργού για τα δημιουργήματά του, συγκρατεί και κυβερνά τα κτίσματα.

Ο κόσμος, λοιπόν, υπάρχει και κινείται προς ένα τέλος, προς μια τελείωση. Η πορεία αυτή έχει ιστορικές διαστάσεις και δεν είναι αποτέλεσμα μιας αιώνιας φυσικής ανακύκλησης, όπως υποστήριζαν οι μυθικές και φιλοσοφικές κοσμολογίες. Η σταδιακή αυτή πρόοδος και πορεία προς την εσχατολογική πληρότητα της δημιουργίας συνδέεται καίρια και αποφασιστικά με την ύπαρξη του ανθρώπου.

2. Το ιστορικό, επιστημονικό και θρησκευτικό πλαίσιο

2.1. Η αρχαιοελληνική αντίληψη για τον «κόσμο» και την προέλευσή του

Η αρχαιοελληνική αντίληψη για τον κόσμο και τον άνθρωπο θεμελιώνεται στην πεποίθηση ότι όλα τα όντα υποτάσσονται σε μια συνεχή κυκλική κίνηση, σύμφωνα με ακατάλυτους φυσικούς νόμους. Υπέρτατη κοσμολογική αρχή αναδεικνύεται η υποταγή στη φυσική αναγκαιότητα, γεγονός που προσδιορίζει ανάλογα και την ανθρώπινη ιστορία. Ο κόσμος είναι αιώνιος, αλλά εγκλωβισμένος σε έναν κύκλο, μια ατέρμονη συνεχή κίνηση από τη γέννηση στη φθορά και αντίστροφα, όπου απουσιάζει η προοπτική της κίνησης προς τα εμπρός, δηλαδή ο σκοπός ή το τέλος.

Αυτές οι προσεγγίζεις, οι οποίες εντοπίζονται σε πολλούς στοχαστές, από τον Ησίοδο* μέχρι τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, υποβάθμισαν τη σημασία της ιστορικότητας και, τελικά, ευνόησαν τις μυστικιστικές τάσεις και τη μοιρολατρία. Στην αρχαιοελληνική μυθολογία υπάρχουν άφθονες αναφορές που παραπέμπουν σε σχετικές αντιλήψεις. Στην ίδια γραμμή, η αρχαιοελληνική θρησκευτικότητα αναζητά, μέσα από δοξασίες και τελετουργίες, την επιστροφή στο παρελθόν και την αρχέγονη τελειότητα. Ο Πλάτων οικοδόμησε πάνω σε αυτή την αντίληψη τη θεωρία των ιδεών και ο Πλωτίνος* εξέφρασε το μεταφυσικό του σύστημα για την τελειότητα του Ενός. Κάθε προσπάθεια της αρχαιοελληνικής σκέψης και θρησκείας για τη σωτηρία του ανθρώπου, είχε ως σκοπό της να τον απελευθερώσει από αυτή την αιώνια κυκλική περιστροφή και τελικά από τον ίδιο τον χρόνο.

2.2. Το επιστημονικό κοσμοείδωλο της εποχής

Στην αρχαία Ελλάδα θεμελιώθηκε η κοσμολογία και η ανθρωπολογία. Οι αρχαίοι στοχαστές προσπάθησαν να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τη δομή και τη λειτουργία του σύμπαντος και παρουσίασαν εξαιρετικά επιτεύγματα στις φυσικές επιστήμες. Παρά τη συμβολή

τους στην επιστημονική πρόοδο, δεν μπόρεσαν να απεμπλακούν από τις δεσμεύσεις της αρχαιοελληνικής αντίληψης για τον κόσμο και τον άνθρωπο, όπως αυτές αναφέρθηκαν παραπάνω.

Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση της αρχής της αφθαρσίας της ύλης, όπως την διασώζει ο Διογένης Λαέρτιος: «Τίποτε δεν γεννιέται από το τίποτε και τίποτε δεν φθείρεται στο τίποτε». Ο Ηράκλειτος πίστευε ότι: «Αυτόν τον κόσμο που είναι ο ίδιος για όλα τα όντα, ούτε κάποιος θεός ούτε άνθρωπος τον έκανε, αλλά ήταν πάντα και είναι και θα είναι πυρ αείζωο, που ανάβει με μέτρο και σβήνει με μέτρο». Για τον Πλατωνισμό ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο από προϋπάρχουσα ύλη, βασισμένος κατ' ανάγκη σε προϋπάρχουσες ιδέες, και όχι εκ του μηδενός. Ακόμη και ο Στωικισμός* και ο Επικουρισμός* παραπέμπουν σε έναν άλλο, ιδανικό, νοητό και σαφώς ανώτερο από τον παρόντα κόσμο. Στην πραγματικότητα ο υλικός κόσμος είναι ένα θέατρο σκιών του νοητού κόσμου.

Έτσι, κατανοούμε αυτό που υποστήριξε αρχικά ο Ησίοδος, ότι η χρυσή εποχή της ανθρωπότητας ήταν το παρελθόν. Κατά τον Πλάτωνα, η αλήθεια και η τελειότητα των όντων υπήρξε μόνο στο παρελθόν· ενώ, κατά τον Αριστοτέλη, η φύση δεν έχει άλλη ιστορία πλην της αδιάκοπης αλλαγής.

Τελικά, τα κρίσιμα σημεία της αρχαιοελληνικής αντίληψης, με τα οποία χρειάστηκε να αναμετρηθεί η αρχαία Εκκλησία, είναι: [α] Η υποτίμηση της υλικής πραγματικότητας, τόσο του κόσμου όσο και του ανθρώπου, για χάρη ενός ανώτερου νοητού στοιχείου, και [β] η αντίληψη για την αιωνιότητα και την αέναη επανάληψη του κόσμου.

3. Οι υπαρξιακές συνέπειες της «εκ του μηδενός» δημιουργίας της κτίσης

3.1. Ο κόσμος ως δώρο του Θεού στον άνθρωπο

Σύμφωνα με τη βιβλική και πατερική θεολογία, ο κόσμος προσφέρεται ως δώρο από τον Θεό στον άνθρωπο και ο άνθρωπος αναλαμβάνει να τον φυλάσσει και να τον αναφέρει συνεχώς στον Θεό. Άνθρωπος και κόσμος συνδέονται στενά, ως έργα του ίδιου δημιουργού. Αν και ο κόσμος υπερβαίνει τον άνθρωπο ως προς το μέγεθος, ο άνθρωπος ξεπερνά τον κόσμο ως προς τη σύνεση, αφού κανένα άλλο αισθητό δημιούργημα δεν αξιώθηκε να λάβει νοερή ψυχή. Η Ορθόδοξη ασκητική παράδοση αναγνωρίζει μια βαθιά σχέση ανάμεσά τους: *Ο άνθρωπος δίχως τον κόσμο και ο κόσμος δίχως τον άνθρωπο δεν έχουν λόγο ύπαρξης.* Έτσι εξηγείται και η ψυχοσωματική οντότητα του ανθρώπου, η οποία δεν είναι «ατύχημα», αλλά προϋπόθεση εκπλήρωσης του σκοπού ολόκληρης της κτίσης. Εφόσον το ανθρώπινο σώμα προέρχεται από τον αισθητό κόσμο, η κτίση συμπορεύεται με τον άνθρωπο είτε προς την αιωνιότητα είτε προς τον αφανισμό της. Αυτή η συσχέτιση ανθρώπου και κόσμου δεν οδηγεί σε δυαρχία ή σε αντίθεση ύλης και πνεύματος. Τόσο ο κόσμος όσο και ο άνθρωπος είναι κτιστοί και συνάμα όλα τα δημιουργήματα αναγνωρίζονται ως «καλά λίαν».

3.2. Οι συνέπειες της κτιστότητας των όντων

Η εκ του μη όντος (εκ του μηδενός) δημιουργία των όντων σημαίνει ότι ο κόσμος θα μπορούσε και να μην έχει υπάρξει, να μην έχει δημιουργηθεί. Το γεγονός ότι ο κόσμος υπάρχει, οφείλεται στην ελευθερία και στην αγάπη του Θεού. Επομένως, το κτιστό δεν υπάρχει από μόνο του, αλλά επειδή κάποιος άλλος θέλησε την ύπαρξή του. Αν το κτιστό διακόψει τη σχέση του με το άκτιστο, τότε οδηγείται στον θάνατο και στον αφανισμό. Μοναδικό ελεύθερο όν, που συνάμα είναι και υλικό, είναι ο άνθρωπος. Αυτός είναι ο μόνος που μπορεί να συνδέσει το κτιστό με το άκτιστο. Γι' αυτό και η κτίση εξαρτάται εξ ολοκλήρου από τον άνθρωπο και την ελευθερία του.

Πηγές - Κείμενα

Γένεσις 1, 1-5
Στην αρχή ο Θεός δημιούργησε τον ουρανό και τη γη. Η γη όμως ήταν έρημη και ασχημάτιστη· ήταν σκοτάδι πάνω από την άβυσσο, και πάνω στα νερά έπνεε Πνεύμα Θεού. Τότε είπε ο Θεός: «Να γίνει φως»· κι έγινε φως. Ο Θεός είδε ότι το φως ήταν καλό και το χώρισε από το σκοτάδι. Το φως το ονόμασε «ημέρα» και το σκοτάδι «νύχτα». Ήρθε το βράδυ, ήρθε το πρωί· πρώτη ημέρα.

Γένεσις 2, 1-4
Έτσι ολοκληρώθηκαν ο ουρανός και η γη και ό,τι υπάρχει σ' αυτά. Μέχρι την έκτη μέρα ο Θεός είχε τελειώσει το έργο του και την έβδομη μέρα σταμάτησε να δημιουργεί. Την έβδομη ημέρα την ευλόγησε και την καθαγίασε, γιατί αυτή την ημέρα ολοκλήρωσε τη δημιουργία του και αναπαύθηκε. Έτσι, λοιπόν, δημιουργήθηκαν σταδιακά ο ουρανός και η γη.

Εκκλησιαστής 1, 9-10
Αυτό που υπήρξε, αυτό και θα υπάρχει· κι αυτό που έγινε, το ίδιο θα επαναληφθεί. Τίποτα δεν είν' καινούριο εδώ στη γη. Αν πει κανείς για κάποιο πράγμα, «να και κάτι καινούριο», θα κάνει λάθος. Στην πραγματικότητα αυτό υπήρχε πολύ πριν από μας.

Ψαλμός 103, 1-6
Όλο το είναι μου τον Κύριο να δοξολογεί. Κύριε Θεέ μου, το μεγαλείο σου είναι ανυπέρβλητο, λαμπρότητα και μεγαλοπρέπεια έχεις για φορεσιά σου, εσύ που περιβάλλεσαι ωσάν χιτώνα σου το φως, εσύ που σαν δερμάτινη σκηνή τον ουρανό τεντώνεις, εσύ που τα ανώγεια στεγάζεις με νερά, εσύ που κάνεις άρμα σου τα νέφη κι ανεβαίνεις, και πάνω στων ανέμων βαδίζεις τα φτερά, εσύ που τους αγγέλους σου κάνεις να μοιάζουν με άνεμο, κι αυτούς που σε υπηρετούν, με της φωτιάς τη φλόγα. Ο Κύριος θεμελίωσε τη γη πάνω στις στέρεες βάσεις της, μες στους απέραντους αιώνες δεν πρόκειται να κλονιστεί. Η άβυσσος τα πάντα περιβάλλει σαν χιτώνας, πάνω από τα όρη φτάνουν τα νερά.

Α΄ Τιμόθεον 4, 4
Καθετί που δημιούργησε ο Θεός είναι καλό, και τίποτα δεν είναι απαγορευμένο, όταν το χρησιμοποιούμε ευχαριστώντας τον Θεό.

Ιακώβου 1, 17-18
Ο ουράνιος Πατέρας δεν αλλάζει τη λάμψη του ούτε αναβοσβήνει σαν τα αστέρια. Επειδή εκείνος το θέλησε, μας έφερε στην καινούρια ζωή με τον λόγο της αλήθειας, ώστε να κατέχουμε την πρώτη θέση ανάμεσα στα δημιουργήματά του.

Κοσμολογικές αντιλήψεις στην εποχή της Π.Δ.

Ηράκλειτος
Αυτό τον κόσμο δεν τον έφτιαξε ούτε κάποιος από τους θεούς ούτε κάποιος από τους ανθρώπους, αλλά ήταν, είναι και θα είναι φωτιά αείζωη που ανάβει με μέτρο και σβήνει με μέτρο.

Αναξαγόρας (ή Δημόκριτος κατά τον Διογένη Λαέρτιο)
Και άπειροι είναι οι κόσμοι και γεννητοί και φθαρτοί. Μηδέ από αυτό που δεν υπάρχει γίνονται, μηδέ φθείρονται καταλήγοντας σ' αυτό που δεν υπάρχει.

Πιττακός ο Μυτιληναίος
Γιατί με την ανάγκη ούτε οι θεοί δεν τα βάζουν.

Ξενοφάνης ο Ελεάτης
Ο κόσμος είναι αδημιούργητος, αιώνιος και άφθαρτος.

Αναξαγόρας
Κανένα πράγμα δεν δημιουργείται ούτε εξαφανίζεται, αλλά από την ανάμιξη υπαρχόντων πραγμάτων δημιουργούνται νέα, ενώ με τον διαχωρισμό αποσυντίθενται. Έτσι, καλύτερα θα ήταν να λέμε τη γένεση *σύνθεση* και τη φθορά *αποχωρισμό*.

Δημόκριτος (κατά τον Διογένη Λαέρτιο)
Τίποτε δεν γίνεται από το μη όν και τίποτε από αυτά που υπάρχουν δεν καταστρέφεται.

Πλάτων, *Τίμαιος* 37d
Σκέφθηκε επομένως (ο δημιουργός) να δημιουργήσει κάποια κινητή εικόνα της αιωνιότητας. Ενώ, λοιπόν, έβαζε τάξη στον ουρανό, έφτιαξε και την ρυθμικά κινούμενη [αιώνια] εικόνα της ακίνητης αιωνιότητας, το δημιούργημα που έχουμε ονομάσει χρόνο.

Αριστοτέλης, *Μεταφυσικά*
Το ότι τίποτε δεν γίνεται από το μη όν και το ότι κάθε τι προέρχεται από το ον, είναι κοινό δόγμα των σοφών που ασχολήθηκαν με τη φύση

Κέλσος, *Αληθής λόγος* (από το έργο του Ωριγένους, *Κατά Κέλσου*)
Δὲν θὰ πῶ τίποτα καινούργιο, συνεχίζει, ἀλλὰ αὐτὰ ποὺ ἀνέκαθεν εἶχαν διδάξει οἱ φιλόσοφοι. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθὸς καὶ καλὸς καὶ εὐδαίμων καὶ εἶναι τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ καὶ τὸ κάλλιστο· [...] «ἡλίθιο ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν νὰ νομίζουν ὅτι ὁ Θεός, σὰν νὰ ἦταν κάποιος μάγειρας, θὰ ρίξει φωτιὰ μὲ τὴν ὁποία ὁλόκληρο μὲν τὸ ἀνθρώπινο γένος θὰ καταστραφεῖ, μόνοι δὲ οἱ χριστιανοὶ θὰ παραμείνουν, καὶ ὄχι μόνο οἱ ζωντανοί, ἀλλὰ καὶ ὅσοι παλαιότερα πέθαναν θὰ ἀναδυθοῦν ἀπὸ τὴ γῆ μὲ τὶς ἴδιες τὶς σάρκες τους, μιὰ ὡραία ἐλπίδα γιὰ τὰ σκουλήκια. Ἀλλὰ ποιὰ ἀνθρώπινη ψυχὴ θὰ ποθοῦσε ἕνα σῶμα ποὺ ἔχει σαπίσει [...] Γιατὶ ὁ Θεὸς εἶναι ὁ λόγος πάντων τῶν ὄντων, καὶ γι᾽ αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν σ' αὐτὸν νὰ κάνει κάτι οὔτε παρὰ τὸν λόγο οὔτε παρὰ τὸν ἑαυτό του.

Μέγας Βασίλειος,
Εις την Εξαήμερον Α΄

Τι ωραίο πράγμα ή τάξη. Έβαλε πρώτα την αρχή, για να μη νομίσουν μερικοί ότι ο κόσμος είναι άναρχος. Έπειτα πρόσθεσε το "έποίησεν" για να δείξει, ότι αυτό που έγινε είναι ένα ελάχιστο μέρος από τη δύναμη του δημιουργού. Όπως ο κεραμέας με τη μία τέχνη, πλάθοντας μύρια σκεύη, ούτε την τέχνη του εξαντλεί ούτε τη δύναμη του έτσι και ο δημιουργός του σύμπαντος τούτου. Η δημιουργική του δύναμη δεν περιορίζεται στα μέτρα ενός μόνον κόσμου αλλά την υπερβαίνει στο απειροπλάσιο· μ' ένα μόνο νεύμα του θελήματός του έφερε στην ύπαρξη τους πελώριους όγκους που βλέπουμε.
Αν, λοιπόν, ο κόσμος και αρχή έχει και έχει δημιουργηθεί, εξέτασε ποιος του έδωσε την αρχή και ποιος είναι ο δημιουργός του. […]
Μη φαντάζεσαι, λοιπόν, άνθρωπε, ότι όσα βλέπεις δεν έχουν αρχή· κι επειδή τα σώματα που κινούνται στον ουρανό διαγράφουν κυκλικές τροχιές —και μ' ένα συνηθισμένο κοίταγμα δεν αντιλαμβανόμαστε εύκολα την αρχή του κύκλου —μη νομίσεις ότι τα σώματα που κινούνται κυκλικά είναι από τη φύση τους χωρίς αρχή. Γιατί ούτε και τον γνωστό μας κύκλο, εννοώ το επίπεδο σχήμα που περικλείεται από μια γραμμή, ούτε κι αυτόν δεν πρέπει να τον θεωρήσομε χωρίς αρχή, επειδή ξεφεύγει την ικανότητα της αίσθησης μας και δεν μπορούμε να βρούμε από πού άρχισε ούτε πού καταλήγει. […] Έτσι λοιπόν κι εσύ, επειδή τα σώματα που κινούνται κυκλικά στρέφονται γύρω από τον εαυτό τους, μην παρασυρθείς στην πλάνη ότι ο κόσμος είναι άναρχος και ατελεύτητος, από το ότι η κίνησή τους είναι ομαλή και τίποτα δεν την διακόπτει με την παρεμβολή του «παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου» και «ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται». Αποτελούν προεξαγγελία της διδασκαλίας για τη συντέλεια και τη μετατροπή του κόσμου, όσα με συντομία παραδίδονται κατά τη στοιχειώδη έκθεση της θεόπνευστης διδασκαλίας «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς». Όσα άρχισαν από κάποιο σημείο του χρόνου είναι ανάγκη και να τελειώσουν σε άλλο σημείο. Αν έχουν χρονική αρχή, μην αμφιβάλεις για το τέλος τους […] Αλλά τόσο πολύ «ἐματαιώθησαν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία καὶ φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν», ώστε άλλοι δογμάτισαν ότι ο κόσμος συνυπάρχει από πάντοτε με τον Θεό και άλλοι ότι ο ίδιος ο κόσμος είναι ο χωρίς αρχή και χωρίς τέλος Θεός και ο αίτιος της επιμέρους οικονομίας.

Μέγας Βασίλειος,
Εις την Εξαήμερον Α΄

Το «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν» λέχθηκε, επειδή η δημιουργία έγινε ακαριαία και χωρίς παρέλευση χρόνου. Είναι δε η αρχή κάτι που δεν διαιρείται και δεν έχει διαστάσεις. […] Ελέχθη, λοιπόν, το «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν» για να διδαχθούμε ότι ο κόσμος δημιουργήθηκε χωρίς παρέλευση χρόνου, αμέσως μόλις εκφράστηκε η βούληση του Θεού. Άλλοι μεταφραστές, μεταφράζοντας σαφέστερα το νόημα, απέδωσαν αυτή τη φράση ως εξής· «Ἐν κεφαλαίῳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς», δηλαδή ακαριαία, σε ελάχιστο διάστημα.

Μέγας Βασίλειος,
Εις την Εξαήμερον Β΄

Αν, όμως, η ύλη δεν έχει δημιουργηθεί, πρώτα-πρώτα θα ήταν ισότιμη με τον Θεό και δεν θα διέφεραν στα πρεσβεία.

Γρηγόριος Παλαμάς,
Κεφάλαια φυσικά και θεολογικά

Έτσι, λοιπόν, δημιουργήθηκε ένα πρώτο από τα όντα στην κτίση και μετά το πρώτο άλλο και μετά από αυτό άλλο και έτσι στη συνέχεια, και μετά από όλα ο άνθρωπος.

Γρηγόριος Παλαμάς,
Κεφάλαια φυσικά και Θεολογικά

Ότι ο κόσμος δεν έχει μόνο αρχή, αλλά θα έχει και τέλος, η ίδια η φύση του κόσμου το παρουσιάζει ως ενδεχόμενο, καθώς είναι σαν να πεθαίνει διαρκώς τμηματικά. Βέβαιη, όμως, και αναμφισβήτητη πίστη γι' αυτό μάς παρέχει η προφητεία των θείων ανθρώπων και κυρίως του Χριστού, του Θεού των όλων. Κι αυτούς είναι ανάγκη να τους πιστεύουν ως αληθινούς όχι μόνο οι ευσεβείς, αλλά και οι ασεβείς, αφού τους βλέπουν να βγαίνουν αληθινοί και σ' όλα τα άλλα που προείπαν. Μπορούμε δε να μάθουμε από αυτούς ότι ο κόσμος όλος αυτός δεν θα πέσει στην απόλυτη ανυπαρξία, αλλά θα μεταβληθεί όπως και τα σώματά μας, καθώς θα διαλυθεί και θα μεταστοιχειωθεί προς το θεϊκότερο με τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος, ώστε να είναι ανάλογος μ' εμάς.

Ευχή του Μεγάλου Αγιασμού

Μέγας εἶ, Κύριε, καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, καὶ οὐδεὶς λόγος ἐξαρκέσει πρὸς ὕμνον τῶν θαυμασίων σου (ἑκ γ'). Σὺ γὰρ βουλήσει ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν τὰ σύμπαντα τῷ σῷ κράτει συνέχεις τὴν κτίσιν, καὶ τῇ σῇ προνοίᾳ διοικεῖς τὸν κόσμον. Σὺ ἐκ τεσσάρων στοιχείων τὴν κτίσιν συναρμόσας, τέτταρσι καιροῖς τὸν κύκλον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐστεφάνωσας. Σὲ τρέμουσιν αἱ νοεραὶ πᾶσαι Δυνάμεις. Σὲ ὑμνεῖ ἥλιος, σὲ δοξάζει σελήνη, σοὶ ἐντυγχάνει τὰ ἄστρα, σοὶ ὑπακούει τὸ φῶς, σὲ φρίττουσιν ἄβυσσοι, σοὶ δουλεύουσιν αἱ πηγαί. Σὺ ἐξέτεινας τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέρριν· σὺ ἐστερέωσας τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων· σὺ περιετείχισας τὴν θάλασσαν ψάμμῳ· σὺ πρὸς ἀναπνοὰς τὸν ἀέρα ἐξέχεας· Ἀγγελικαὶ Δυνάμεις σοὶ λειτουργοῦσιν· οἱ τῶν, Ἀρχαγγέλων χοροὶ σὲ προσκυνοῦσι· τὰ πολυόμματα Χερουβείμ, καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα Σεραφεὶμ κύκλῳ ἱστάμενα καὶ περιϊπτάμενα, φόβῳ τῆς ἀπροσίτου σου δόξης κατακαλύπτονται.

Ευχή της Αναφοράς της Θείας Λειτουργίας Ιωάννου του Χρυσοστόμου

Ἄξιον καὶ δίκαιον σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ αἰνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σὲ προσκυνεῖν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας σου. Σὺ γὰρ εἶ Θεὸς ἀνέκφραστος, ἀπερινόητος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος, ἀεὶ ὤν, ὡσαύτως ὤν, σὺ καὶ ὁ μονογενής σου Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον. Σὺ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς παρήγαγες, καὶ παραπεσόντας ἀνέστησας πάλιν, καὶ οὐκ ἀπέστης πάντα ποιῶν, ἕως ἡμᾶς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγες καὶ τὴν βασιλείαν σου ἐχαρίσω τὴν μέλλουσαν.

Κανών Ακαθίστου, Ειρμός Ζ΄ Ωδής

Οὐκ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει οἱ θεόφρονες παρὰ τὸν Κτίσαντα· ἀλλὰ πυρὸς ἀπειλὴν ἀνδρείως πατήσαντες, χαίροντες ἔψαλλον· Ὑπερύμνητε, ὁ τῶν Πατέρων Κύριος καὶ Θεός, εὐλογητὸς εἶ.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να δημιουργήσετε στην ομάδα σας μια ψηφιακή παρουσίαση με θέμα τη βιβλική διήγηση για τη δημιουργία, χρησιμοποιώντας κατάλληλο εικαστικό υλικό από την εκκλησιαστική εικονογραφία.
2. Να δημιουργήσετε στην ομάδα σας σύντομο κείμενο με θέμα τη διάκριση κτιστού και ακτίστου, στο οποίο να εντάξετε τους θεολογικούς όρους «άναρχος», «εκ του μη όντος», «τρεπτότητα» και «φθαρτότητα».
3. Αφού μελετήσετε τα κείμενα των Ευχών του Μεγάλου Αγιασμού και της Αναφοράς του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, να συζητήσετε στην τάξη τους λόγους για τους οποίους οι πιστοί εκφράζουν την ευχαριστία τους στον Θεό.
4. Αφού μελετήσετε τα σχετικά κείμενα στη διδακτική ενότητα, να χωριστείτε σε δύο ομάδες και να πραγματοποιήσετε συζήτηση με τη μέθοδο της αντιγνωμίας, εκφράζοντας επιχειρήματα η μία ομάδα υπέρ και η άλλη ομάδα εναντίον της θέσης του Δημοκρίτου «τίτοτε δεν δημιουργείται από την ανυπαρξία και τίποτε δεν μπορεί να ξεπέσει σε ανυπαρξία».
5. Ας υποθέσουμε ότι κάποιοι άνθρωποι προβληματίζονται για τη χριστιανική αντίληψη γύρω από την ύλη, π.χ. τη σημασία της προσφοράς υλικών αγαθών στη Θεία Ευχαριστία, τον καθαγιασμό του φυσικού περιβάλλοντος στη γιορτή των Θεοφανείων, την προσκύνηση των ιερών λειψάνων, κ.λπ. Να εξηγήσετε με απλά λόγια τη θέση της Εκκλησίας για το ζήτημα αυτό, αξιοποιώντας επιχειρήματα από τη διδασκαλία της για τη δημιουργία.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Η «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ» δημιουργία του ανθρώπου

1. Η διδασκαλία της Αγίας Γραφής για τη δημιουργία του ανθρώπου

1.1. «Χοῦν λαβών ἀπὸ τῆς γῆς» (Γεν 2, 7): Η προέλευση του ανθρώπου από τη φύση και η οργανική σχέση του με αυτήν

Μελετώντας τη βιβλική διήγηση για τη δημιουργία του ανθρώπου, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η γλώσσα της Παλαιάς Διαθήκης, είναι γλώσσα εικονολογική και συμβολική, ποιητική και δοξολογική. Με εικόνες και σύμβολα, κατανοητά από τους ανθρώπους στους οποίους απευθυνόταν, κάνει λόγο για τον Θεό, τον κόσμο και τον άνθρωπο. Κύριος σκοπός της βιβλικής αποκάλυψης είναι να περιγράψει την ιδιαίτερη σχέση του ανθρώπου με την κτίση και με τον Θεό. Δεν ενδιαφέρεται, και δεν μπορεί άλλωστε, να παραθέσει κοσμολογικά, παλαιοντολογικά ή άλλα επιστημονικά στοιχεία για τον τρόπο προέλευσης του κόσμου και του ανθρώπου. Αποκαλύπτει αλήθειες και νοήματα που σχετίζονται με το πρώτο κεφάλαιο της Οικονομίας του Θεού, δηλαδή, με το *ποιος* και *γιατί* δημιούργησε τον κόσμο και τον άνθρωπο.

Σύμφωνα με τη Γένεση, ο άνθρωπος προέρχεται από το χώμα της γης («χοῦν λαβών ἀπὸ τῆς γῆς») και πλάθεται με μια ιδιαίτερη ενέργεια του Θεού («ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς»). Κατά τη δημιουργία του ανθρώπου γίνεται αισθητή η εικόνα της Τριαδικής ύπαρξης: «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν». Αξίζει να παρατηρηθεί ότι, ενώ για την περιγραφή της δημιουργίας όλων των υπόλοιπων όντων από τον Θεό χρησιμοποιείται στο βιβλικό κείμενο το ρήμα «ἐποίησεν» ή «εἶπεν καὶ ἐγένετο», το αντίστοιχο ρήμα για τη δημιουργία του ανθρώπου είναι το «ἔπλασεν». Ο άνθρωπος δημιουργείται κατ' εικόνα Θεού και καθίσταται ζωντανή ύπαρξη («ψυχὴ ζῶσα»), λαμβάνοντας σώμα από τον υλικό κόσμο και ψυχή από τον πνευματικό. Με τον τρόπο αυτό ο άνθρωπος γίνεται ένα πλάσμα μοναδικό σε όλη τη δημιουργία, με φύση μικτή που περιλαμβάνει ολόκληρη την ορατή και αόρατη κτίση. Έτσι ο άνθρωπος αναδεικνύεται σε έναν «μικρόκοσμο», στον οποίο συγκλίνουν και ανακεφαλαιώνονται τα πάντα.

1.2. Η «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» δημιουργία του ανθρώπου

Ο άνθρωπος δημιουργείται κατ' εικόνα του Τριαδικού Θεού με σκοπό να οδηγηθεί σταδιακά στο καθ' ομοίωσιν. Ο κτιστός άνθρωπος εικονίζει τον άκτιστο Θεό όχι ως προς τα βιολογικά γνωρίσματα της φύσης του, αλλά ως προς τον τρόπο ζωής του, ως μοναδική και ανεπανάληπτη προσωπική ύπαρξη. Το ότι ο άνθρωπος είναι πρόσωπο δεν οφείλεται απλώς στη λογική του φύση (τη νόηση, τα συναισθήματα, την ψυχολογική αυτοσυνειδησία κ.λπ.), αλλά στον τρόπο της ύπαρξής του, στην ελευθερία και στην ετερότητα, αυτό που η πατερική θεολογία ονομάζει *αυτεξούσιον,* και το οποίο τον διαφοροποιεί από την υπόλοιπη δημιουργία. Το πρόσωπο μπορεί να υπερβαίνει την αναγκαιότητα και τους προκαθορισμούς της κτιστής φύσης και να ανταποκρίνεται ελεύθερα στην ελευθερία της αγάπης του προσωπικού Θεού της Αγίας Τριάδος. Το κατ' εικόνα, συνεπώς, αναφέρεται στην προσωπική ετερότητα, στον κοινό τρόπο ύπαρξης του Θεού και του ανθρώπου. Καλλιεργώντας αυτή τη δυνατότητα της ύπαρξής του, ο άνθρωπος μπορεί να φθάσει στο καθ' ομοίωσιν Θεού, να οδηγηθεί στην ένωση με τον Θεό. Τη σχέση αυτή του ανθρώπου με τον Θεό η πατερική θεολογία ονομάζει *θέωση*.

1.3. Η κτιστότητα σώματος και ψυχής

Ο άνθρωπος ως ενιαία ψυχοσωματική οντότητα είναι εικόνα του Θεού. Η ψυχή εικονίζει τον Θεό, δίχως να έχει κάτι από τη θεϊκή του φύση. Δεν είναι άκτιστη ούτε προαιώνια, αλλά κτιστή, όπως ακριβώς και το σώμα, αν και δεν είναι ακριβώς υλική όπως αυτό. Η ψυχή διευκολύνει την έλευση των ενεργειών του Θεού προς το ανθρώπινο σώμα. Προεκτείνει το κατ' εικόνα και στο σώμα, το οποίο την εκφράζει προσωπικά, δηλαδή μοναδικά και ανεπανάληπτα. Και τα δύο αυτά συστατικά της ανθρώπινης ύπαρξης, ψυχή και σώμα, σχετίζονται με τον Θεό.

Η ψυχοσωματική οντότητα του ανθρώπου βρίσκεται στο επίκεντρο του σκοπού ολόκληρης της κτίσης. Εφόσον το ανθρώπινο σώμα προέρχεται από τον αισθητό κόσμο, ολόκληρη η κτίση πορεύεται προς την αιωνιότητα ή προς τον αφανισμό της μέσω αυτού. Η οργανική αυτή συσχέτιση ανθρώπου και κόσμου στην πατερική θεολογία δεν υπόκειται σε καμία μανιχαϊστική* δυαρχία ή αντίθεση μεταξύ ύλης και πνεύματος, άλογης φύσης και «πνευματικού» ανθρώπου.

1.4. Ισοτιμία και κοινωνία μεταξύ των δύο φύλων

Τελικά, τον πνευματικό άνθρωπο συγκροτούν τρία στοιχεία: το γήινο σώμα, η λογική ψυχή και η χάρη του θείου Πνεύματος. Το σώμα προέρχεται από την άλογη φύση, η ψυχή συγκροτείται με την πνοή του Θεού και η χάρη με την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος. Έτσι ο άνθρωπος, μολονότι είναι σώμα και ψυχή, δεν εγκλωβίζεται στη φυσιολογία είτε του σώματος είτε της ψυχής, αλλά εικονίζει και παραπέμπει στο αρχέτυπό του, στην Αγία Τριάδα. Ο κατ' εικόνα Θεού άνθρωπος είναι μια *θεοφάνεια* της Αγίας Τριάδος στην κτίση και στην ιστορία. Ο εικονισμός του Θεού στον άνθρωπο συμπεριλαμβάνει τη διάκριση και συνάμα την κοινωνία των φύλων. Ο άνθρωπος, ως άνδρας και γυναίκα, εκφράζει τη ζωή ως ενότητα και κοινωνία αγάπης, που παραπέμπει και εικονίζει τον Τριαδικό Θεό. Η διάκριση αυτή δεν αφορά απλώς στη φυσική σκοπιμότητα της διαιώνισης του ανθρώπινου είδους, αλλά αναφέρεται κυρίως στην ενότητα των φύλων ως κοινωνίας προσώπων και έκφρασης της ελευθερίας και της αγάπης. Τελικά, η αγαπητική δύναμη μεταξύ των δύο φύλων εικονίζει, αν και αμυδρά, τη θεϊκή αγάπη.

2. Ο προσωπικός χαρακτήρας και ο ιερατικός προορισμός του ανθρώπου

2.1. Η σημασία και το περιεχόμενο του «κατ' εικόνα»: Αυτεξούσιο, λογικό και κοινωνικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης

Ο άνθρωπος, μολονότι είναι κτιστή ύπαρξη, αποτελεί τη μοναδική εικόνα του Τριαδικού Θεού στην κτίση, διότι ο τρόπος της ύπαρξής του είναι προσωπικός, με αυτεξούσιο, λογικό και κοινωνικότητα. Η αλήθεια του προσώπου βιώνεται ως γεγονός κοινωνίας και σχέσης, ως γεγονός αγάπης και ελευθερίας. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, όταν δεν εκπίπτει στην τραγικότητα του ατόμου, συνιστά έναν καθολικό τρόπο ύπαρξης. Αν και ξεχωριστή ύπαρξη, εμπεριέχει την ολότητα και την πληρότητα της φύσης, ως *μοναδική και ανεπανάληπτη προσωπική ετερότητα*, η οποία συγκεφαλαιώνει και εκφράζει ακέραια όλη τη φύση. Καθώς το πρόσωπο εμπεριέχει τη διάσταση της *κοινωνίας*, της βαθιάς και αυθεντικής σχέσης ως ελεύθερης αγάπης, υπερβαίνει την ατομικότητα και ενώνεται με άλλα πρόσωπα σε μιαν αδιάσπαστη κοινωνία, δίχως να χάνει την ετερότητά του. Έτσι, η ιδιαίτερη ταυτότητά του δεν είναι αυτόνομη, αλλά πηγάζει ακριβώς από αυτή τη σχέση και κοινωνία.

Η εικόνα του Θεού στον άνθρωπο δεν έγκειται απλώς στη λογικότητα της φύσης του, αλλά σχετίζεται κυρίως με την ελευθερία του. Η πραγμάτωσή της βρίσκεται στη δυνατότητα του ανθρώπου να ενωθεί με τον Θεό. Οι Πατέρες της Εκκλησίας είδαν ως αρχέτυπο, σκοπό και τέλος του ανθρώπου τον ίδιο τον Λόγο-Χριστό. Ο άνθρωπος με τη θετική χρήση της ελευθερίας του, χρησιμοποιώντας δηλαδή ευχαριστιακά τον κόσμο, μπορούσε να συνδεθεί αιώνια με τον Θεό. Κοινωνώντας ελεύθερα με τη θεία ζωή, θα απομάκρυνε και το σώμα του –και κατ' επέκταση ολόκληρη την κτίση, που συνδέεται με αυτό– από την τρεπτότητα και τη φθορά. Ο άνθρωπος, λοιπόν, έχει σκοπό της ύπαρξής του την ενοποίηση και προσαγωγή όλων των κτισμάτων στον δημιουργό: «Να γίνει άλλος άγγελος του Θεού επί της γης, προσάγοντας διά του εαυτού του στον Θεό κάθε είδος κτίσεως, αφού μετέχει σε όλα τα όντα και στον υπεράνω των όντων, ώστε το κατ' εικόνα να πραγματοποιηθεί επακριβώς», σύμφωνα με τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά.

2.2. Ο άνθρωπος ως βασιλιάς και ιερέας: Η ασκητική και ευχαριστιακή χρήση της κτίσης

Η υλική δημιουργία δεν μπορεί να αντλήσει νόημα και σκοπό από τον εαυτό της. Μόνο στο μέτρο που αναφέρεται διά του ανθρώπου και συνδέεται με την πηγή της όντως ζωής, μπορεί να υπερβεί την τρεπτότητα ή τη μεταβλητότητα της φύσης της. Η ευχαριστιακή πράξη της αναφοράς του κόσμου στον Θεό αποκαλύπτει την προσωπική σχέση του ανθρώπου με την κτίση, το ιερατικό και ασκητικό ήθος* του ανθρώπου. Μόνον ο άνθρωπος, ως εικόνα του Θεού, δηλαδή ως πρόσωπο, αλλά και μικρόκοσμος που συγκεφαλαιώνει στην ύπαρξή του την ολότητα της κτίσης, μπορεί να απελευθερώσει την ύλη από τους περιορισμούς της και, από φορέα θανάτου και φθοράς, να την καταστήσει αθάνατη μέσα από τη σχέση και την κοινωνία με τον Θεό. Μόνο ο άνθρωπος μπορεί «να ευλογήσει τον κόσμο και να αινέσει τον Θεό για τη δημιουργία του κόσμου». Επίσης, να συμβάλλει στην ανακαίνισή του δίνοντας του καινούριο νόημα. Η «λογοποίηση» και ο «εξανθρωπισμός» της δημιουργίας γεφυρώνουν το χάσμα μεταξύ κόσμου και ανθρώπου, αναδεικνύουν το κάλλος της ύλης, τη μεταβολή της φθειρόμενης ζωής σε αιωνιότητα, δίνουν νόημα και σκοπό στην ιστορική πορεία, φωτίζοντας την αλήθεια του κόσμου με τον μελλοντικό προορισμό του.

Πηγές - Κείμενα

Γένεσις 1, 26-27

Μετά είπε ο Θεός: «Ας φτιάξουμε τον άνθρωπο σύμφωνα με την εικόνα τη δική μας και την ομοίωση, κι ας εξουσιάζει στης θάλασσας τα ψάρια, στου ουρανού τα πτηνά, στα ζώα και γενικά σ' όλη τη γη και στα ερπετά που σέρνονται πάνω σ' αυτήν». Δημιούργησε, λοιπόν, ο Θεός τον άνθρωπο σύμφωνα με τη δική του την εικόνα, «κατ' εικόνα Θεού» τον δημιούργησε, τους δημιούργησε άντρα και γυναίκα.

Γένεσις 2, 7

Τότε ο Κύριος ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο από το χώμα της γης και φύσηξε μέσα στα ρουθούνια του πνοή ζωής. Έτσι έγινε ο άνθρωπος ζωντανό ον.

Ψαλμός 102, 13-18

Όπως σπλαχνίζεται ο πατέρας τα παιδιά του, έτσι σπλαχνίζεται ο Κύριος εκείνους που τον σέβονται. Ξέρει αυτός από τι πλαστήκαμε, θυμάται πως είμαστε χώμα. Σαν το χορτάρι είναι του ανθρώπου η ζωή, σαν το λουλούδι του αγρού· έτσι ανθίζει. Μα άνεμος πάνω του περνά και δεν υπάρχει πια κι ούτε που φαίνεται ο τόπος που βρισκόταν. Αλλά η αγάπη του Κυρίου για κείνους που τον σέβονται είναι από πάντα και για παντοτινά· όπως κι η δικαιοσύνη του για των παιδιών τους τα παιδιά, για κείνους που τηρούν τη διαθήκη του και που τις εντολές του τις θυμούνται και τις κάνουνε πράξη.

Γένεσις 2, 18-25

Ο Κύριος ο Θεός είπε: «Δεν είναι καλό να είναι ο άνθρωπος μόνος. Θα του φτιάξω έναν σύντροφο όμοιο μ' αυτόν». Ο Κύριος έπλασε από το έδαφος όλα τα ζώα του αγρού και τα πτηνά του ουρανού και τα έφερε μπροστά στον άνθρωπο, για να δει πώς θα τα ονομάσει. Και ό,τι όνομα έδινε ο άνθρωπος σε κάθε ζωντανή ύπαρξη, αυτό ήταν και το όνομά της. Έδωσε ονόματα σε όλα τα ζώα, στα πτηνά του ουρανού και στα άγρια θηρία. Για τον άνθρωπο όμως δεν βρέθηκε σύντροφος όμοιός του. Τότε ο Κύριος ο Θεός τον έριξε σε βαθύ ύπνο κι αποκοιμήθηκε· πήρε μία από τις πλευρές του και τη θέση της τη συμπλήρωσε με σάρκα. Μετά, από την πλευρά που πήρε από τον Αδάμ, σχημάτισε μια γυναίκα και την οδήγησε σ' αυτόν. Τότε ο Αδάμ είπε:

«Αυτό επιτέλους είναι κόκαλο
από τα κόκαλά μου και σάρκα από τη σάρκα μου. "Γυναίκα" αυτή θα λέγεται,
γιατί απ' τον άντρα πάρθηκε».

Γι' αυτόν τον λόγο θα εγκαταλείπει ο άντρας τον πατέρα του και τη μητέρα του και θα ενώνεται με τη γυναίκα του· θα γίνονται ένας άνθρωπος. Ο Αδάμ και η γυναίκα του ήταν και οι δύο γυμνοί και δεν ντρέπονταν.

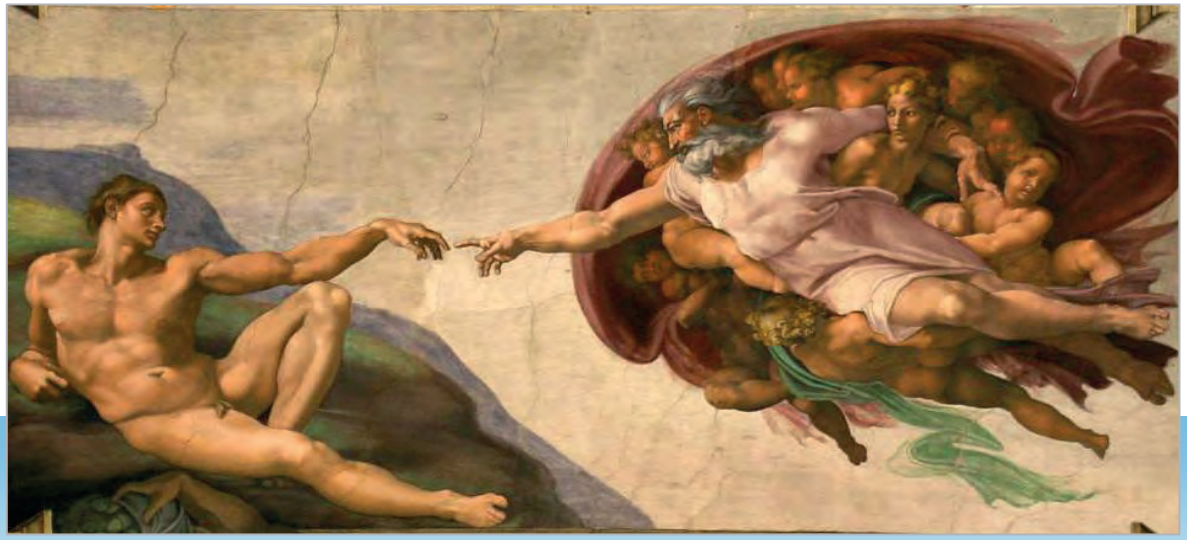

Γρηγόριος Νύσσης,
Περί κατασκευής του ανθρώπου

Όλα τα εξετάζει προσεκτικά από την αρχή ο λόγος, ώστε το αξίωμα που θα λάβει ως κλήρο ο άνθρωπος, να είναι προγενέστερο από τη δημιουργία του, αφού θα έχει αποκτήσει την εξουσία των δημιουργημάτων, πριν ακόμη ο ίδιος δημιουργηθεί. Γιατί λέγει· «Είπε ο Θεός· ας δημιουργήσουμε τον άνθρωπο σύμφωνα με τη δική μας εικόνα και την ομοίωση, με σκοπό να εξουσιάζει τα ψάρια της θάλασσας και τα θηρία της γης και τα πετεινά του ουρανού και τα κτήνη κι όλη τη γη». [...]

Μόνο για τη δημιουργία του ανθρώπου προχωρεί ο Δημιουργός του σύμπαντος με τόση περίσκεψη, ώστε να προετοιμάσει γι' αυτόν και το υλικό της δημιουργίας, να εξομοιώσει τη μορφή του με κάποιο αρχέτυπο κάλλος, να του θέσει εκ των προτέρων τον σκοπό για χάρη του οποίου δημιουργείται, να δημιουργήσει γι' αυτόν κατάλληλη και συγγενή προς τα έργα τη φύση, ώστε να είναι ικανή γι' αυτό που υπάρχει μπροστά της. [...]

Βλέπεις μέσα σου και τον λόγο και τον νου, που είναι απομίμηση και του όντως Νου και του όντως Λόγου. Ο Θεός είναι αγάπη και η πηγή της αγάπης. Αυτό λέγει κι ο πολύς Ιωάννης· «η αγάπη προέρχεται από τον Θεό» κι «ο Θεός είναι αγάπη» (Α Ιω 4, 7-8). Αυτή την αγάπη κάμνει και δικό μας προσωπικό γνώρισμα ο Δημιουργός μας. [...]

Αλλά σύμφωνα με τον λόγο της Εκκλησίας σε τι έγκειται το ανθρώπινο μεγαλείο; Όχι βέβαια στην ομοιότητά του με τον κτιστό, τον δημιουργημένο κόσμο, αλλά στο γεγονός ότι έχει δημιουργηθεί σύμφωνα με την εικόνα του Δημιουργού της ανθρώπινης φύσης. [...]

Συνεπώς, υπάρχει μέσα μας η έννοια κάθε καλού, κάθε αρετή και σοφία και κάθε άλλο, που νοείται ως προς το καλύτερο. Ένα δε από όλα αυτά είναι και η ελευθερία από κάθε ανάγκη. [...] Όταν ο λόγος λέγει ότι ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο, δηλώνει με αυτή την αοριστία της έννοιας όλο το ανθρώπινο γένος. [...] Γι' αυτό ονομάζεται άνθρωπος το σύνολο των ανθρώπων, διότι για τη δύναμη του Θεού ούτε το ένα πέρασε ούτε το άλλο έρχεται, αλλά κι αυτό που είναι θέμα προσδοκίας συγκρατείται μαζί με το παρόν από παντού με τη συνεκτική δύναμη του παντός.

Ιωάννης Δαμασκηνός,
Έκδοσις ακριβής

Ο Θεός δημιουργεί τον άνθρωπο από ορατή και αόρατη φύση, με τα ίδια του τα χέρια κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση, από τη γη, αφού διέπλασε το σώμα και αφού του έδωσε λογική και νοερή ψυχή με τη δική του πνοή, αυτό που αποκαλούμε θεία εικόνα· γιατί το "κατ' εικόνα" φανερώνει τη νοερή και αυτεξούσια φύση, ενώ το "καθ' ομοίωσιν" την κατά το δυνατό ομοίωση στην αρετή. Το σώμα και η ψυχή πλάστηκαν ταυτόχρονα, και όχι το ένα πρώτα και το άλλο ύστερα, κατά τις φλυαρίες του Ωριγένη. Ο Θεός, λοιπόν, δημιούργησε τον άνθρωπο άκακο, ευθύ, ενάρετο, άλυπο, αμέριμνο, λαμπρυνόμενο με κάθε αρετή, στολισμένο με όλα τα αγαθά, σαν έναν δεύτερο κόσμο, μικρό σε μεγάλο, άλλον άγγελο, μικτό προσκυνητή, επόπτη της ορατής κτίσεως, μύστη της νοητής, βασιλιά των όσων βρίσκονται στη γη, βασιλευόμενο από πάνω, επίγειο και ουράνιο, πρόσκαιρο και αθάνατο, ορατό και νοούμενο, μέσον μεγαλείου και ταπεινότητος, τον ίδιο πνεύμα και σάρκα, σάρκα για την έπαρση, πνεύμα για τη χάρη, το πρώτο για να πάσχει από τη σάρκα και να θυμάται και να διαπαιδαγωγείται, το δεύτερο για να μένει με τη χάρη στον Θεό και να δοξάζει τον ευεργέτη, να φιλοτιμείται για το μεγαλείο, να περνά εδώ τη ζωή του, δηλαδή στην παρούσα φάση, και αλλού να εξέρχεται στον μελλοντικό αιώνα, και –πέρας του μυστηρίου– να θεώνεται με την τάση προς τον Θεό, να θεώνεται όμως με τη μετοχή στη θεία λάμψη και όχι να μεταβαίνει στη θεία ουσία. Τον δημιούργησε λοιπόν ως φύση αναμάρτητη και θέληση αυτεξούσια. Αναμάρτητο τον θεωρώ όχι, γιατί δεν επιδέχεται αμαρτία (μόνο το θείο δεν επιδέχεται αμαρτία), αλλά γιατί δεν έχει στη φύση του την τάση για την αμαρτία, ενώ φυσικά την έχει στην προαίρεση.

Γρηγόριος Παλαμάς, *Αντιρρητικός*

Να γίνει άλλος άγγελος του Θεού επί της γης, προσάγοντας διά του εαυτού του στον Θεό κάθε είδος κτίσεως, αφού μετέχει σε όλα τα όντα και στον υπεράνω των όντων, ώστε το κατ' εικόνα να πραγματοποιηθεί επακριβώς.

Ισαάκ ο Σύρος,
Τα σωζόμενα ασκητικά
Πλησιάζει ο ταπεινός άνθρωπος τα άγρια θηρία, και όταν τον δουν, αμέσως ημερεύει η αγριότητά τους, και τον πλησιάζουν σαν να είναι ο κύριός τους και κουνούν τα κεφάλια τους και γλύφουν τα χέρια και τα πόδια του· διότι οσφραίνονται σε αυτόν εκείνη την ευωδία, την οποία εξέπεμπε ο Αδάμ πριν από την παράβαση, και ενώ αυτό κάποτε χάθηκε από εμάς, πάλι ο Ιησούς Χριστός ανανέωσε με την παρουσία του και μας το έδωσε και μύρισε με ευωδία το γένος των ανθρώπων.

Ακολουθία για το περιβάλλον,
Δοξαστικό Εσπερινού, Ήχος πλ. β'
Παντοκράτορ Κύριε, ὁ τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ δημιουργήσας, καὶ συντηρῶν καὶ διέπων, παντοδυνάμῳ σου χειρί, εὐστάθειαν παράσχου, ὡς ἂν πᾶσαν τὴν κτίσιν καλῶς πορεύεσθαι, καὶ ἀλώβητον διαμένειν, ταῖς ἐναντίαις ποιότησι· σὺ γὰρ Δέσποτα ἐνετείλω, ἀκλόνητα διαμένειν τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου, ἄχρι τερμάτων αἰῶνος· ὅτι σὺ εἶπας καὶ ἐγένοντο, καὶ τὸ παρὰ σοῦ ἐκδέχονται ἔλεος, πρὸς ἀποτροπὴν παντὸς κακοῦ, καὶ σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τοῦ δοξάζοντος τὸ σὸν ὑπερύμνητον ὄνομα.

Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 37*
Δείτε την ισότητα της νομοθεσίας. Ένας είναι ο δημιουργός του άνδρα και της γυναίκας. Ένα χώμα και οι δύο, μία εικόνα, ένας νόμος, ένας θάνατος, μία ανάσταση. Όμοια από τον άνδρα και τη γυναίκα έχουμε γεννηθεί· ένα χρέος οφείλεται από τα παιδιά στους γονείς. Πώς λοιπόν εσύ απαιτείς συζυγική πίστη, αλλά δεν την αντιπροσφέρεις; Πώς ζητάς αυτό που δεν δίνεις; Πώς, ενώ είσαι ομότιμο σώμα νομοθετείς άνισα; Αν όμως εξετάζεις τα χειρότερα· αμάρτησε η γυναίκα, το ίδιο (αμάρτησε) και ο Αδάμ· και τους δυο τους εξαπάτησε το φίδι. Δεν αποδείχτηκε το ένα πιο αδύνατο, ενώ το άλλο πιο ισχυρό. Αλλά όμως σκέφτεσαι τα καλύτερα; Ο Χριστός σώζει και τους δυο με τα πάθη του. Έγινε άνθρωπος για τον άνδρα; Το ίδιο και για τη γυναίκα. Πέθανε για τον άνδρα; Και η γυναίκα σώζεται με τον θάνατό του. Λέγεται ότι προήλθε «από το σπέρμα του Δαβίδ». Μήπως νομίζεις ότι πρέπει γι΄ αυτό να τιμάς τον άνδρα; Αλλά και από την Παρθένο γεννήθηκε, τόσο για τον άνδρα όσο και για τις γυναίκες. Θα γίνουν, λοιπόν, οι δύο μία σάρκα· και ως μία σάρκα θα έχουν ομοτιμία.

Ιωάννης Δαμασκηνός,
Έκδοσις ακριβής

Λέμε, λοιπόν, αμέσως ότι το αυτεξούσιο συνυφαίνεται με το λογικό. […]
Γι' αυτό και τα άλογα όντα δεν είναι αυτεξούσια· οδηγούνται μάλλον από τη φύση παρά οδηγούν· γι' αυτό και δεν αντιστέκονται στη φυσική όρεξη, αλλά, εάν επιθυμήσουν κάτι, ορμούν για την πράξη. Ο άνθρωπος, όμως, επειδή είναι λογικός, μάλλον οδηγεί τη φύση παρά οδηγείται· γι' αυτό και όταν επιθυμήσει κάτι, αν θέλει, έχει εξουσία να αναχαιτίσει την όρεξη ή να την ακολουθήσει. Έτσι τα άλογα ζώα ούτε επαινούνται ούτε κατακρίνονται, ενώ ο άνθρωπος και επαινείται και κατακρίνεται.
Είναι ανάγκη να ξέρουμε ότι και οι άγγελοι, ως λογικοί, είναι αυτεξούσιοι και ως κτιστοί είναι και τρεπτοί. Και φάνηκε ότι ο διάβολος δημιουργήθηκε αγαθός από τον δημιουργό, αυτεξούσια όμως έγινε εφευρέτης της κακίας, και μαζί του οι δυνάμεις που αποστάτησαν, δηλαδή οι δαίμονες, ενώ τα υπόλοιπα τάγματα των αγγέλων παρέμειναν στο αγαθό.

Κάλλιστος Γουέαρ,
Ο Ορθόδοξος δρόμος

Φτιαγμένος κατά τη θεϊκή εικόνα, μικρόκοσμος και μεσάζοντας, ο άνθρωπος είναι ιερέας και βασιλιάς μέσα στη δημιουργία. Συνειδητά και με σοβαρή πρόθεση μπορεί να κάνει δύο πράγματα που τα ζώα μπορούν μόνο ασυνείδητα και από ένστικτο να κάνουν. Πρώτον, ο άνθρωπος μπορεί να ευλογήσει και να αινέσει τον Θεό για τον κόσμο. Ο άνθρωπος ορίζεται καλύτερα όχι ως ένα «λογικό», αλλ' ως ένα «ευχαριστιακό» ζώο. Δεν ζει απλώς μέσα στον κόσμο, σκέπτεται γι' αυτόν και τον χρησιμοποιεί, αλλά μπορεί να δει τον κόσμο σαν δώρο του Θεού, σαν ένα μυστήριο της παρουσίας του Θεού κι ένα μέσο επικοινωνίας μαζί του. Έτσι μπορεί ν' αντιπροσφέρει τον κόσμο στον Θεό σ' ευχαριστία: «Τά σά ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατά πάντα καὶ διά πάντα» (Λειτουργία του αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου). Δεύτερον, εκτός από την ευλογία και την αίνεση του Θεού για τον κόσμο· ο άνθρωπος μπορεί επίσης ν' ανασχηματίσει τον κόσμο κι έτσι να του δώσει καινούργιο νόημα.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να εντοπίσετε τις περικοπές για τη δημιουργία του ανθρώπου στο κείμενο της Γένεσης (Γεν 1, 26-31· 2, 7-25) και να σημειώσετε επιγραμματικά τα κύρια θεολογικά ζητήματα που αναδεικνύονται σε αυτές. Να συγκρίνετε στην ομάδα σας το περιεχόμενο των δύο διηγήσεων.
2. Αφού μελετήσετε τα κείμενα της ενότητας τα οποία αναφέρονται στην «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» δημιουργία του ανθρώπου, να συντάξετε στην ομάδα σας σύντομη περίληψη σχετικά με αυτό το θέμα.
3. Με αφετηρία τη χριστιανική αντίληψη για την κτιστότητα σώματος και ψυχής να αποτιμήσετε, πρώτα ατομικά και στη συνέχεια στην ομάδα σας, άλλες προσεγγίσεις για το ίδιο θέμα (π.χ. προϋπαρξη και αθανασία της ψυχής, μετενσάρκωση).
4. Αφού μελετήσετε το έργο του Μιχαήλ Αγγέλου, *Η δημιουργία του Αδάμ* (Καπέλα Σιξτίνα), να διατυπώσετε στην ομάδα σας σκέψεις γύρω από τα ερωτήματα: α) με βάση όσα γνωρίζετε, πώς ερμηνεύετε το περιεχόμενο του έργου, β) πώς τεκμηριώνετε τις θέσεις σας, γ) ποιες ερωτήσεις συνεχίζετε να έχετε.
5. Αφού μελετήσετε τα σχετικά κείμενα της ενότητας, να πάρετε θέση σε μια νοητή γραμμή διαβάθμισης, ανάλογα με το κατά πόσον συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τη θέση «Ο άνθρωπος είναι αυτεξούσιος και ελεύθερος» και να εξηγήσετε τη θέση σας. Μπορείτε να επαναλάβετε την εργασία από τη σκοπιά των ρόλων: α) ενός αρχαίου μη χριστιανού στοχαστή, β) ενός πιστού ανθρώπου στην εποχή της Π.Δ., γ) ενός χριστιανού πιστού.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η πτώση και το πρόβλημα του κακού

1. Η βιβλική διδασκαλία για το κακό

1.1. Το προπατορικό αμάρτημα: Η διακοπή της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό

Η πτώση του κόσμου και του ανθρώπου ήταν συνέπεια του προπατορικού αμαρτήματος του ανθρώπου, δηλαδή της κακής χρήσης της ελευθερίας του. Ο άνθρωπος –αντί της αγαπητικής σχέσης με τον Θεό και την κτίση– επέλεξε ελεύθερα την αυτονόμησή του από τον Θεό και τη μετατροπή του από πρόσωπο σε άτομο, που αντλεί ζωή από τον ίδιο τον εαυτό του. Ο πρωτόπλαστος άνθρωπος υπέκυψε στον πειρασμό να γίνει θεός στη θέση του Θεού και να θεωρήσει τον εαυτό του σημείο αναφοράς όλης της δημιουργίας.

Μέσα από τη δραματική αυτή αστοχία, φανερώνεται η βαθιά δίψα του ανθρώπου να υπερβεί τα δεδομένα της κτιστής του ύπαρξης και να κατακτήσει την απόλυτη ελευθερία. Ακόμη και μέσα από την πτώση του ανθρώπου, φανερώνεται η σημασία της κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού δημιουργίας. Ο Θεός δεν απαίτησε από τον άνθρωπο την υποχρεωτική υποταγή του ανθρώπου σε μια κανονιστική* ηθική, αλλά τον προίκισε με την ελευθερία του κατ' εικόνα. Χωρίς τη δυνατότητα έκφρασης της ελευθερίας, η ύπαρξη του ανθρώπου καθίσταται τραγική, υποτασσόμενη στα ασφυκτικά όρια της κτιστότητας. Το αμάρτημα και η αστοχία του ανθρώπου δεν ήταν η δίψα του για απόλυτη ελευθερία και υπέρβαση της κτιστότητάς του, αλλά η επιλογή του να την επιτύχει αρνούμενος τη σχέση του με τον Θεό. Αγνοώντας, δηλαδή, ότι η μόνη δυνατότητα υπέρβασης της κτιστότητας ήταν η θετική του ανταπόκριση στην κλήση του Θεού για κοινωνία και αγάπη. Μονάχα η κοινωνία με τον Θεό σώζει τον κτιστό άνθρωπο από τα όρια της ύπαρξής του, αποκαθιστά την ακεραιότητά του και αποσοβεί τον κίνδυνο του εκμηδενισμού του.

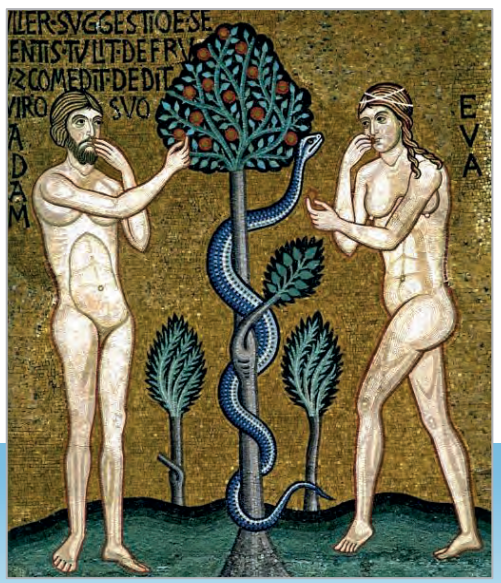

1.2. Οι συνέπειες της πτώσης και το πρόβλημα του κακού

Ο Αδάμ, διαπράττοντας το προπατορικό αμάρτημα, απέτυχε να ενώσει το κτιστό με το άκτιστο. Η επιλογή του να υπάρχει ως μια διαιρεμένη ατομικότητα, που θα αγωνίζεται αυτοτελώς να εκπληρώσει το καθ' ομοίωσιν, αντλώντας ζωή από την κτιστή και θνητή φύση του, είχε τραγικές συνέπειες για τον ίδιο αλλά και για την κτίση. Κι αυτές οι συνέπειες δεν ήταν νομικές αλλά υπαρξιακές. Η έκπτωση του ανθρώπου από την όντως ζωή, είχε ως αποτέλεσμα την είσοδο του κακού στη ζωή του κόσμου.

Ο έκπτωτος άνθρωπος, όχι μόνο εγκαταλείπει την υπόλοιπη δημιουργία στην κλειστή αυτάρκεια της κτιστότητας, αλλά την μετατρέπει σε πεδίο άσκησης κυριαρχίας και αυτοϊκανοποίησής του. Η σχέση του με τον κόσμο γίνεται *ιδιοκτησιακή*, ενώ ξεκινά μια δραματική διαμάχη με τη φύση. Έτσι, ο θάνατος και το κακό εισάγονται στη δημιουργία ως απειλή για τον εκμηδενισμό κάθε ύπαρξης. Ο άνθρωπος γεύεται ποικιλοτρόπως την τραγικότητα, ως πρόσωπο που θέλει την αιωνιότητα, αλλά δεν μπορεί να ξεπεράσει τα πεπερασμένα όριά του.

Το κακό εισέρχεται στην κτίση με πολλές διαστάσεις και αποκτά διάφορες όψεις: της φθοράς και του θανάτου, της διαφθοράς, της αποσύνθεσης και διάλυσης της ζωής, της ειδωλοποίησης και θεοποίησης της φύσης. Το υπαρξιακό μηδέν εγκλωβίζει αναπόφευκτα τόσο τον κόσμο όσο και τον άνθρωπο.

1.3. Οι «δερμάτινοι χιτώνες»

Σύμφωνα με την πατερική θεολογία, μόνο ο Θεός ως παντοδύναμος θα μπορούσε να ελευθερώσει τον άνθρωπο από την τραγική κατάσταση στην οποία περιήλθε μετά την πτώση του. Ο Θεός, βέβαια, δεν παραβίασε το αυτεξούσιο και την ελευθερία του ανθρώπου. Η συγκλονιστική αυτή θέση της βιβλικής και πατερικής θεολογίας φανερώνει το μέγεθος της ελευθερίας που ο Θεός πρόσφερε στον άνθρωπο, έστω και αν αυτή κόστισε ακριβά. Ο Θεός, όμως, δεν επέτρεψε στον θάνατο να αφανίσει το ανθρώπινο γένος. Αν και ο άνθρωπος απέβαλε το «καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ», εντούτοις δεν έχασε και το «κατ' εἰκόνα». Έτσι, ο Θεός επεμβαίνει φιλάνθρωπα, οικονομώντας και παρέχοντάς του μια νέα δυνατότητα ελεύθερης επανάκαμψης.

Η υπαρξιακή αποξένωση των πρωτοπλάστων από τη ζωή του Θεού αποτυπώνεται στη συνειδητοποίηση της σωματικής γυμνότητας και οδηγεί στην εξάρτηση από τη βιολογικότητα. Οι *δερμάτινοι χιτώνες* με τους οποίους ο Θεός φιλάνθρωπα ενδύει τον άνθρωπο μετά την πτώση, δεν είναι το σώμα που έπλασε ο Θεός, αλλά το βιολογικό, νοσηρό και θνητό σώμα που προέκυψε από την πτώση. Δεν πρόκειται για φυσική κατάσταση αλλά για πρόσκαιρο και φθαρτό στοιχείο που προσλαμβάνει η ζωή του ανθρώπου. Την αστοχία και αλλοτρίωση των πρωτοπλάστων από τη ζωή του Θεού κληρονομούν οι απόγονοί τους, μετέχοντας στην ίδια φθαρτή φύση των δερματίνων χιτώνων.

Μέσα από τη διαίρεση σε φύλα, η οποία χρησιμοποιείται ως αντίδοτο κατά του θανάτου, διαμορφώνεται ένας άλλος κόσμος, που αγωνίζεται για την επιβίωση. Ο θάνατος που θέτει τέρμα στη βιολογική υπόσταση του ανθρώπου, δεν αναιρεί τον άνθρωπο αλλά τη φθορά που τον έχει περιβάλλει. Ο θάνατος αυτός αφορά στους δερμάτινους χιτώνες και όχι στον πλασμένο κατ' εικόνα Θεού άνθρωπο, που συνεχίζει να υφίσταται και μετά τον θάνατο σε μια προοπτική αναγέννησης της ζωής. Τη δυνατότητα αυτή παρέχει ο ίδιος ο Θεός με την ενανθρώπησή του, αυτή την παράδοξη προσωπική του παρεμβολή στην τραγωδία του ανθρώπου και της κτίσης.

2. Η τραγωδία της κτίσης και η προοπτική της σωτηρίας

2.1. Η τραγωδία της κτίσης και η προοπτική της σωτηρίας

Με την πτώση του ανθρώπου δημιουργείται μέγα χάσμα μεταξύ κτιστού και ακτίστου. Ο άνθρωπος, απογυμνωμένος από τη θεϊκή δόξα και απομακρυσμένος από την αρχική του κλήση και αποστολή, μια τραγικά αυτονομημένη ύπαρξη, απειλείται πλέον με ολοκληρωτικό εκμηδενισμό. Δεν αρκείται πια στην κοινοχρησία και στην καλή χρήση των υλικών πραγμάτων, αλλά μεταβάλλει ολόκληρη την κτίση σε αντικείμενο ιδιοκτησίας, υποδούλωσης και κατάχρησης, αρνούμενος να την οδηγήσει και να την προσφέρει στον Θεό.

Η κατάχρηση αυτή των όντων, η άλογη και άμετρη διαχείρισή τους από τον άνθρωπο, ατιμάζει τον φυσικό κόσμο, που υποφέρει και αυτός. Ο κόσμος γίνεται τόπος αδικίας και δαιμονικών αξιώσεων για σπατάλη, βουλιμία και αλαζονεία. Όλες οι πτυχές της δημιουργίας δεν μπορούν να απεγκλωβιστούν από την τάση προς τη φθορά και την αποσύνθεση, εξαιτίας της επιμονής του ανθρώπου να τις μεταχειρίζεται ως αντικείμενα αυτάρεσκης και εγωκεντρικής ικανοποίησης. Οι κοσμικές διαστάσεις της αποτυχίας του ανθρώπου εκφράζονται μέσα από το φυσικό και κοινωνικό κακό και, στις μέρες μας, από το λεγόμενο «οικολογικό κακό».

Ωστόσο, μονάχα ο άνθρωπος, έστω και μετά την πτώση και την παραφθορά του κατ' εικόνα, είναι εκείνος που μπορεί να ελευθερώσει την κτίση από τα δεσμά της και να την οδηγήσει στη σωτηρία μέσα από τη δική του, έστω και τραυματισμένη, ελευθερία. Έτσι, αρχίζει μια νέα περίοδος. Στο εξής, σύμφωνα με την αφήγηση της Παλαιάς Διαθήκης, κάθε πρόσωπο ή κοινότητα ανθρώπων θα πορεύονται δραματικά είτε στον δρόμο της μετάνοιας και επιστροφής στον Θεό είτε σε εκείνον της απομάκρυνσης, επαναλαμβάνοντας έτσι την τραγωδία της πτώσης και αποστροφής της θείας ζωής. Μέσα από τη γεμάτη συγκρούσεις και αντιφάσεις ιστορία του λαού του Θεού, διαφαίνεται πάντως η ελπίδα της σωτηρίας του ανθρώπινου γένους, της κατάλυσης του θανάτου και του εγκαινιασμού μιας νέας ζωής και μιας καινής κτίσης.

2.2. Η χριστολογική προοπτική του κόσμου και του ανθρώπου

Το χάσμα που προκάλεσε το προπατορικό αμάρτημα στη σχέση κτιστού και ακτίστου, δεν ήταν αγεφύρωτο. Ανεξάρτητα από το αν θα συνέβαινε ή όχι η αστοχία των πρωτοπλάστων, η προοπτική της κλήσης και αποστολής του Αδάμ ήταν εξαρχής χριστολογική: η μεταμόρφωσή του σε Χριστό και η ένωση του κτιστού με το άκτιστο. Η είσοδος του θανάτου στη ζωή του κόσμου δεν ματαίωσε τον αρχικό σκοπό του Θεού, αλλά έδωσε άλλη διάσταση στο σχέδιό του για την τελείωση του ανθρώπου.

Μετά την πτώση, η εικόνα του Θεού στον άνθρωπο αμαυρώθηκε, αλλά δεν καταστράφηκε ολοσχερώς. Το αυτεξούσιο, αν και εξασθενημένο, υπάρχει πάντοτε ως δυνατότητα να στραφεί ο άνθρωπος και πάλι προς τον Θεό. Η Παλαιά Διαθήκη αφηγείται πολλές περιπτώσεις ανθρώπων που ήταν παραδείγματα μετάνοιας και αρετής. Κανένας, όμως, από αυτούς δεν θα μπορούσε να αναμετρηθεί αποτελεσματικά με την τραυματική αστοχία της πτώσης και να υπερβεί τον φαύλο κύκλο της ζωής και του θανάτου. Δέσμιοι της φθοράς, οι απόγονοι του Αδάμ και της Εύας, αδυνατούσαν να υπερβούν τον κλοιό του θανάτου. Η έκπτωτη φύση χρειαζόταν βοήθεια και σωτηρία, η οποία να προέρχεται έξω από την ανθρωπότητα, με τέτοιο τρόπο, όμως, ώστε να μπορέσει ο άνθρωπος να την κάνει δική του. Ο άκτιστος Θεός, ως μοναδική ύπαρξη πέρα και πάνω από τον θάνατο, προσέρχεται φιλάνθρωπα αρωγός, δίνοντας λύση στο αδιέξοδο. Γι' αυτό και εξαγγέλλει αμέσως μετά την πτώση και επαναλαμβάνει με τους πατριάρχες και με τους προφήτες την ελπιδοφόρα αποκατάσταση.

Ο Θεός Λόγος γίνεται άνθρωπος και ως καλός ποιμένας αναζητά ο ίδιος το χαμένο του πρόβατο. Έτσι, η ενανθρώπηση του Θεού θα αποδειχθεί ότι ήταν ο πρωταρχικός σκοπός του Θεού στην πράξη της δημιουργίας του κόσμου. Όλα έγιναν για να υπηρετήσουν το μυστήριο του Χριστού, δηλαδή, της ένωσης της θεότητας με την ανθρωπότητα και την κτίση. Για τον Χριστό έγινε και ο κόσμος και ο άνθρωπος. Το ανθρώπινο γένος ήταν θνητό και πριν από την πτώση και είχε ανάγκη ολοκλήρωσης και σταθερής ένωσής του με τον Θεό Λόγο που τον δημιούργησε. Επομένως, το γεγονός του Χριστού δεν έχει αιτία του το προπατορικό αμάρτημα, αλλά αποτελούσε εξαρχής το σημείο της τελείωσης του ανθρώπου.

Πηγές - Κείμενα

Γένεσις 2, 15-17

Πήρε, λοιπόν, ο Κύριος ο Θεός τον άνθρωπο και τον έβαλε μέσα στον κήπο της Εδέμ για να τον καλλιεργεί και να τον προσέχει. Του έδωσε αυτήν την εντολή: «Απ' όλα τα δέντρα του κήπου μπορείς να τρως. Από το δέντρο όμως της γνώσης του καλού και του κακού να μη φας· γιατί την ίδια μέρα που θα φας απ' αυτό, εξάπαντος θα πεθάνεις.

Γένεσις 3, 1-24

Απ' όλα τα ζώα του αγρού, που είχε δημιουργήσει ο Κύριος ο Θεός, το φίδι ήταν το πιο πανούργο. Είπε λοιπόν το φίδι στη γυναίκα: «Αλήθεια είπε ο Θεός να μη φάτε από κανένα δέντρο του κήπου;». Η γυναίκα τού απάντησε: «Μπορούμε να φάμε καρπούς απ' όλα τα δέντρα, εκτός από κείνο που βρίσκεται στη μέση του κήπου. Ο Θεός είπε να μη φάμε τον καρπό του, ούτε καν να τον αγγίξουμε, για να μην πεθάνουμε». Τότε το φίδι είπε στη γυναίκα: «Όχι βέβαια! Δεν θα πεθάνετε· ξέρει όμως ο Θεός ότι την ημέρα που θα φάτε απ' αυτό, θα ανοιχτούν τα μάτια σας και θα γίνετε σαν θεοί, και θα γνωρίζετε το καλό και το κακό». Η γυναίκα είδε ότι οι καρποί του δέντρου ήταν εύγευστοι, ελκυστικοί και ξεσήκωναν την επιθυμία για την απόκτηση γνώσης. Πήρε, λοιπόν, από τους καρπούς του κι έφαγε· έδωσε και στον άντρα της που ήταν μαζί της, και έφαγε κι αυτός. Τότε άνοιξαν τα μάτια και των δύο και κατάλαβαν ότι ήταν γυμνοί. Έραψαν, λοιπόν, φύλλα συκιάς και έφτιαξαν καλύμματα για να σκεπάσουν τη γύμνια τους. [...] Ο Κύριος ο Θεός ρώτησε τη γυναίκα: «Γιατί το έκανες αυτό;». Εκείνη απάντησε: «Το φίδι με εξαπάτησε και έφαγα». Τότε είπε ο Κύριος ο Θεός στο φίδι: «Γι' αυτό που έκανες, καταραμένο να 'σαι μόνο εσύ απ' όλα τα ζώα της γης! Με την κοιλιά θα σέρνεσαι, και χώμα θα τρως σ' όλη σου τη ζωή. Έχθρα θα βάλω ανάμεσα σ' εσένα και στη γυναίκα, κι ανάμεσα στο σπέρμα σου και στο σπέρμα της. Εκείνος θα σου συντρίψει το κεφάλι κι εσύ θα του πληγώσεις τη φτέρνα». [...] Ο Κύριος ο Θεός έφτιαξε για τον Αδάμ και τη γυναίκα του δερμάτινους χιτώνες και τους έντυσε. Και σκέφτηκε: «Τώρα πια ο άνθρωπος έγινε σαν ένας από μας στο να γνωρίζει το καλό και το κακό. Υπάρχει, λοιπόν, κίνδυνος ν' απλώσει το χέρι του και να φάει από το δέντρο της ζωής και να ζήσει αιώνια». Έτσι, ο Κύριος ο Θεός έδιωξε τον άνθρωπο από τον κήπο της Εδέμ, για να καλλιεργεί τη γη απ' την οποία είχε προέλθει. Αφού, λοιπόν, έδιωξε τον άνθρωπο, έβαλε στα ανατολικά του κήπου τα χερουβίμ και το πύρινο περιστρεφόμενο ξίφος, για να φυλάνε τον δρόμο που οδηγούσε στο δέντρο της ζωής. Τότε άκουσαν τον θόρυβο που έκανε ο Κύριος ο Θεός, καθώς περπατούσε στον κήπο το δειλινό, και κρύφτηκαν απ' αυτόν ο Αδάμ και η γυναίκα του ανάμεσα στα δέντρα του κήπου. Αλλά ο Κύριος ο Θεός φώναξε τον Αδάμ και του είπε: «Πού είσαι;». Εκείνος απάντησε: «Σε άκουσα στον κήπο, φοβήθηκα και κρύφτηκα, γιατί είμαι γυμνός». «Ποιος σου είπε πως είσαι γυμνός;». ρώτησε ο Θεός. «Μήπως έφαγες από το δέντρο που σου είχα απαγορέψει να φας;». Ο Αδάμ αποκρίθηκε: «Η γυναίκα που μου έδωσες, εκείνη μου πρόσφερε έναν καρπό και έφαγα».

Ρωμαίους 8, 18-22

Πιστεύω πραγματικά πως αυτά που τώρα υποφέρουμε, δεν ισοσταθμίζουν τη δόξα που μας επιφυλάσσει ο Θεός στο μέλλον. Γιατί όλη η κτίση προσμένει με λαχτάρα πότε θα φανερωθεί η δόξα των παιδιών του Θεού. Ξέρετε, βέβαια, πως η κτίση υποτάχθηκε κι αυτή στη φθορά, όχι γιατί το ήθελε αλλά γιατί έτσι θέλησε αυτός που την υπέταξε. Έχει όμως πάντοτε την ελπίδα, κι αυτή ακόμα η κτίση, πως θ' απελευθερωθεί από την υποδούλωσή της στη φθορά, και θα μετάσχει στην ελευθερία που θ' απολαμβάνουν τα δοξασμένα παιδιά του Θεού. Ξέρουμε καλά ότι ως τώρα όλη η κτίση στενάζει και κραυγάζει από πόνο, σαν την ετοιμόγεννη γυναίκα.

Κολοσσαείς 3,9-10

Μη λέτε ψέματα ο ένας στον άλλο, αφού βγάλατε από πάνω σας τον παλιό αμαρτωλό εαυτό σας με τις συνήθειές του. Τώρα πια έχετε ντυθεί τον καινούριο άνθρωπο, που ανανεώνεται συνεχώς σύμφωνα με την εικόνα του δημιουργού του, ώστε με τη νέα ζωή του να φτάσει στην τέλεια γνώση του Θεού.

Ειρηναίος Λυώνος, *Επίδειξις του αποστολικού κηρύγματος*

Έπειτα κατέστησε τον άνθρωπο κύριο της γης και όλων όσα ήταν μέσα σε αυτή και τον κατέστησε κύριο των όντων, τα οποία όφειλαν να τον υπηρετούν. Ενώ, όμως, τα τελευταία βρίσκονταν στο αποκορύφωμα της δύναμής τους, ο κύριός τους, δηλαδή ο άνθρωπος, ήταν ακόμη μικρός, ένα νήπιο, το οποίο έπρεπε να μεγαλώσει για να πετύχει την τελειότητά του. Για να μπορέσει να ζήσει με χαρά και ευζωΐα, ο Θεός ετοίμασε γι' αυτόν τον καλύτερο τόπο του κόσμου, με αέρα, ωραιότητα, φως, τροφή, φυτά, καρπούς και ύδατα. Δεν έλειπε τίποτε από τα αναγκαία για να ζήσει και ονομαζόταν αυτός ο τόπος Παράδεισος. Ο Παράδεισος αυτός ήταν ωραίος και καλός και ο Λόγος του Θεού μετέβαινε εκεί καθημερινά και συνομιλούσε με τον άνθρωπο για τα μελλοντικά πράγματα και προσπαθούσε κυρίως να του καταστήσει σαφές ότι θα ήταν σύντροφός του και θα συζητούσε μαζί του και θα συγκατοικούσε με τους ανθρώπους για να τους διδάξει τη δικαιοσύνη. Αλλά ο άνθρωπος ήταν ακόμη νήπιο, δεν είχαν ακόμη αναπτυχθεί τέλεια οι δυνάμεις του και γι' αυτό απατήθηκε εύκολα από τον απατεώνα.

Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευής του ανθρώπου*

Επειδή, λοιπόν, οι πολλοί χαρακτηρίζουν το καλό από το κατά πόσο αυτό ευχαριστεί τις αισθήσεις, κι επειδή υπάρχει κάποια ομωνυμία μεταξύ εκείνου που πράγματι είναι κι εκείνου που φαίνεται ότι είναι καλό, γι' αυτό από την Αγία Γραφή η επιθυμία που γεννιέται τόσο προς το κακό όσο και προς το αγαθό, ονομάζεται γνώση του καλού και του κακού, καθώς η γνώση ερμηνεύει κάποια συνύπαρξη κι ανάμιξη. Η γνώση δεν είναι τελείως κακό πράγμα, γιατί περιβάλλεται από το καλό, ούτε όμως είναι και εντελώς αγαθό, γιατί κρύβει από κάτω το κακό. Αλλά λέγει ότι είναι ανάμικτο κι από τα δύο, του απαγορευμένου δένδρου ο καρπός, που η γεύση του οδηγεί στον θάνατο, όσους τον δοκιμάσουν. Και είναι σχεδόν σαν να διαλαλεί φανερά την αλήθεια πως μόνο το όντως αγαθό, δηλαδή ο Θεός, είναι απλό κι αποτελείται από ένα είδος κατά τη φύση, και είναι ξένο κι άσχετο από κάθε ασάφεια και σύζευξη προς το αντίθετο. Ενώ το κακό είναι και πολύμορφο και με πολλά σχήματα, γιατί άλλο είναι αυτό που φαίνεται, κι άλλο εκείνο που με την πείρα παρουσιάζεται. Και αυτού η γνώση, δηλαδή η διαμέσου της εμπειρίας απόκτησή του, γίνεται αρχή και βάση του θανάτου και της διάλυσης.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής*

Ο άνθρωπος λοιπόν ηττήθηκε από τον φθόνο του Διαβόλου· γιατί δεν μπορούσε να ανεχτεί ο φθονερός και μισόκαλος δαίμονας, αυτός για την αλαζονεία του να βρεθεί κάτω και εμείς να πάμε πάνω· [...] Αφού λοιπόν ο άνθρωπος δελεάστηκε με αυτή την επίθεση του αρχέκακου δαίμονα και δεν φύλαξε την εντολή του δημιουργού και γυμνώθηκε από τη χάρη και απέβαλε την παρρησία προς τον Θεό και σκεπάστηκε με την τραχύτητα της επίπονης ζωής (αυτό σημαίνουν τα φύλλα της συκιάς) και ντύθηκε τη νέκρωση, δηλαδή τη θνητότητα και την παχύτητα της σάρκας (αυτό σημαίνει το ντύσιμο με τα νεκρά δέρματα) και εξορίστηκε από τον παράδεισο κατά τη δικαιοκρισία του Θεού και έγινε κατάδικος θανάτου και υποχείριος της φθοράς, δεν τον παραμέλησε αυτός που συμπάσχει και έδωσε το είναι και χάρισε και το ευ είναι, αφού όμως προηγουμένως τον διαπαιδαγώγησε με πολλούς τρόπους και τον κάλεσε με στεναγμό και τρόμο να επιστρέψει, με κατακλυσμό νερού και ακόμη λίγο με πανωλεθρία ολόκληρου του γένους, με σύγχυση και διαίρεση γλωσσών, με επιστασία αγγέλων, με εμπρησμούς πόλεων, με τυπικές θεοφάνειες, με πολέμους, με νίκες, με ήττες, με σημεία και τέρατα και ποικίλες δυνάμεις, με νόμο, με προφήτες, αποβλέποντας με όλα αυτά στην αναίρεση της αμαρτίας, που απλώθηκε πολύμορφα και σκλάβωσε τον άνθρωπο και γέμισε τη ζωή με κάθε είδος κακίας, και στην επάνοδο του ανθρώπου προς το ευ-είναι.

Παναγιώτης Νέλλας, *Ζώον Θεούμενον*

Οι δερμάτινοι χιτώνες ταυτίζονται από τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης με τα «πρόσκαιρα φύλλα τῆς ὑλικῆς ταύτης ζωῆς, ἅπερ τῶν ἰδίων καὶ λαμπρῶν ἐνδυμάτων γυμνωθέντες, κακῶς ἑαυτοῖς συνεράψαμεν». Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης, συνεχίζοντας το παραπάνω χωρίο, προσδιορίζει τα «φύλλα τῆς ὑλικῆς ζωῆς» και λέει ότι είναι οι τρυφές και οι εφήμερες τιμές και δόξες, η ηδονή, ο θυμός, η γαστριμαργία, η απληστία και τα όμοια. Σύμφωνα δε με μια περιεκτική φράση του αγίου Γρηγορίου, οι δερμάτινοι χιτώνες είναι «το φρόνημα της σαρκός». Ενώ, πριν ντυθεί ο άνθρωπος τους δερμάτινους χιτώνες, φορούσε «θεοϋφαντη» στολή, το ψυχοσωματικό ένδυμά του ήταν υφασμένο με τη Χάρη, με το φως και τη δόξα του Θεού. [...] Στο ένδυμα εκείνο έλαμπε «η προς το Θείον ομοίωσις», που τη συνιστούσαν, όχι ένα «σχήμα» ή ένα «χρώμα», αλλά η «απάθεια», η «μακαριότητα» και η «αφθαρσία», τα χαρακτηριστικά με τα οποία το «θείον θεωρείται κάλλος» [...] «...τὴν ἔνθεον ἐκείνην διέλυσε τοῦ χοροῦ συνωδίαν» η αμαρτία, που άπλωσε κάτω από τα πόδια των πρώτων ανθρώπων, «τῶν ταῖς ἀγγελικαῖς δυνάμεσι συγχορευόντων», την γλίστρα της απάτης, κι ο άνθρωπος έπεσε, αναμίχθηκε με τη λάσπη, αυτομόλησε προς τον όφη, ντύθηκε τα νεκρά δέρματα κι έγινε «πτώμα». Γι' αυτό και ο άγιος Ανδρέας Κρήτης τονίζει στον Μεγάλο Κανόνα του: «Κατέρραψε, τοὺς δερματίνους χιτώνας, ἡ ἁμαρτία κάμοί, γυμνώσασά με τῆς πρὶν θεοϋφάντου στολῆς».

Ευχή Αναφοράς Θείας Λειτουργίας Μεγάλου Βασιλείου

Ἅγιος εἶ, ὡς ἀληθῶς, καὶ πανάγιος, καὶ οὐκ ἔστι μέτρον τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῆς ἁγιωσύνης σου, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, ὅτι ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρίσει ἀληθινῇ πάντα ἐπήγαγες ἡμῖν· πλάσας γὰρ τὸν ἄνθρωπον, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ εἰκόνι τῇ σῇ, ὁ Θεός, τιμήσας, τέθεικας αὐτὸν ἐν τῷ Παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἀθανασίαν ζωῆς, καὶ ἀπόλαυσιν αἰωνίων ἀγαθῶν, ἐν τῇ τηρήσει τῶν ἐντολῶν σου, ἐπαγγειλάμενος αὐτῷ· ἀλλὰ παρακούσαντα σοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τοῦ κτίσαντος αὐτόν, καὶ τῇ ἀπάτῃ τοῦ ὄφεως ὑπαχθέντα, νεκρωθέντα τε τοῖς οἰκείοις αὐτοῦ παραπτώμασιν, ἐξωρίσας αὐτὸν ἐν τῇ δικαιοκρισίᾳ σου, ὁ Θεός, ἐκ τοῦ Παραδείσου εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, καὶ ἀπέστρεψας εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθη, οἰκονομῶν αὐτῷ τὴν ἐκ παλιγγενεσίας σωτηρίαν, τὴν ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ σου. Οὐ γὰρ ἀπεστράφης τὸ πλάσμα σου εἰς τέλος, ὃ ἐποίησας, ἀγαθέ, οὐδὲ ἐπελάθου ἔργου χειρῶν σου, ἀλλ' ἐπεσκέψω πολυτρόπως, διὰ σπλάγχνα ἐλέους σου.

Νεκρώσιμα Ευλογητάρια. Ήχος πλ. α΄

Τῶν Ἁγίων ὁ χορός, εὗρε πηγὴν τῆς ζωῆς καὶ θύραν Παραδείσου· εὔρω κἀγώ, τὴν ὁδὸν διὰ τῆς μετανοίας· τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον ἐγώ εἰμι· ἀνακάλεσαί με, Σωτήρ, καὶ σῶσόν με.

Ὁ πάλαι μέν, ἐκ μὴ ὄντων πλάσας με, καὶ εἰκόνι σου θείᾳ τιμήσας, παραβάσει ἐντολῆς δὲ πάλιν με ἐπιστρέψας, εἰς γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθην, εἰς τὸ καθ΄ ὁμοίωσιν ἐπανάγαγε, τὸ ἀρχαῖον κάλλος ἀναμορφώσασθαι.

Εἰκών εἰμι, τῆς ἀῤῥήτου δόξης σου, εἰ καὶ στίγματα φέρω πταισμάτων· οἰκτείρησον τὸν σὸν πλάσμα Δέσποτα, καὶ καθάρισον σῇ εὐσπλαγχνίᾳ· καὶ τὴν ποθεινὴν πατρίδα παράσχου μοι, Παραδείσου πάλιν ποιῶν πολίτην με.

Αναστάσιμα απόστιχα, Ήχος α΄

Ἀγαλλιάσθω ἡ κτίσις, οὐρανοὶ εὐφραινέσθωσαν, χεῖρας κροτείτω τὰ ἔθνη μετ' εὐφροσύνης· Χριστὸς γὰρ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, τῷ Σταυρῷ προσήλωσε τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ τὸν θάνατον νεκρώσας, ζωὴν ἡμῖν ἐδωρήσατο, πεπτωκότα τὸν Ἀδὰμ παγενῆ ἀναστήσας, ὡς φιλάνθρωπος.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να εντοπίσετε στη βιβλική διήγηση για το προπατορικό αμάρτημα τα κύρια θεολογικά ζητήματα που αναδεικνύονται. Να οργανώσετε τα συμπεράσματά σας στην ομάδα σας, δημιουργώντας έναν εννοιολογικό χάρτη με βάση τα ερωτήματα της τεχνικής «ποιος, πού, πότε, ποιο, πώς, γιατί».
2. Αφού μελετήσετε το κείμενο του Γρηγορίου Νύσσης γύρω από τα χαρακτηριστικά του καλού και του κακού, να προσπαθήσετε στην ομάδα σας να συνδέσετε τις θέσεις του κειμένου με παραδείγματα από τη φύση και τη ζωή. Να εκφράσετε τις σκέψεις σας διαδοχικά: α) με παγωμένες εικόνες, και β) με σύντομη προφορική παρουσίαση.
3. Να μελετήσετε τα νεκρώσιμα ευλογητάρια που παρατίθενται στα κείμενα της ενότητας. Να διερευνήσετε στην ομάδα σας τις αναφορές που υπάρχουν γύρω από τα θέματα: α) Παράδεισος, β) «κατ' εἰκόνα», γ) προσμονή σωτηρίας.
4. Αφού μελετήσετε το παράθεμα του Π. Νέλλα για τους δερμάτινους χιτώνες, να διερευνήσετε, πρώτα ατομικά και έπειτα στην ομάδα σας, την εικόνα με θέμα τους «δερμάτινους χιτώνες», με βάση τα ερωτήματα: α) Τι γνωρίζετε σχετικά με την εικόνα, β) ποια ερωτήματα σας προκαλεί, γ) τι θέλετε να ερευνήσετε περισσότερο. Να συγκρίνετε το περιεχόμενο της εικόνας με το αντίστοιχο του ύμνου «Ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐνεδύσασθε» (πρβλ. Γαλ 3, 27).
5. Να εκπονήσετε στην ομάδα σας σύντομη συνθετική δημιουργική εργασία μικρής έκτασης, με θέμα «Η διδασκαλία για την πτώση του ανθρώπου στην υμνολογία (ή στην εικονογραφία) της Εκκλησίας».

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4

«Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων»: Ο Χριστός της Εκκλησίας, ο μονογενής Υιός και προαιώνιος Λόγος του Θεού

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

1. «Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο»: Η πίστη της Εκκλησίας στον μονογενή Υιό και Λόγο του Θεού

1.1. Οι ρίζες της Χριστολογίας στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη
  1.1.1. Χριστολογικές μαρτυρίες στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη
  1.1.2. Ο Χριστός φανερώνει την Αγία Τριάδα
  1.1.3. Οι αξιώσεις του Χριστού
1.2. Η διδασκαλία της Εκκλησίας για τον Υιό και Λόγο του Θεού
  1.2.1. Προκλήσεις από τον χώρο της φιλοσοφίας
  1.2.2. Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος: «Ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο»
  1.2.3. Η συμβολή των Καππαδοκών Πατέρων: «Μία ουσία, τρεις υποστάσεις»

2. «Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα»: Ο Υιός του Θεού γίνεται Υιός του Ανθρώπου

2.1. Η ενανθρώπηση του Θεού και η σωτηρία του κόσμου
2.1.1. Η έλευση του Θεού στον κόσμο: «Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν»
2.1.2. Η σάρκωση του Υιού και Λόγου «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου»
2.1.3. Ενανθρώπηση και θέωση
2.2. Η διδασκαλία της Εκκλησίας για τον Ιησού Χριστό
2.2.1. Το δόγμα της Χαλκηδόνας: Τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος
2.2.2. Η συμβολή της Θεοτόκου στο μυστήριο της ενανθρώπησης και η τιμή της Εκκλησίας προς το πρόσωπό της
2.2.3. Το χριστολογικό δόγμα στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας

3. «Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα καὶ ταφέντα. Καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρα κατὰ τὰς Γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός»: Η Σταύρωση, η Ανάσταση και η Ανάληψη του Χριστού

3.1. Η κάθοδος στον Άδη
3.1.1. Η Σταύρωση: «Σταυρωθέντα τε ὑπέρ ἡμῶν»
3.1.2. Η κορύφωση της κένωσης: «Καὶ παθόντα καὶ ταφέντα»
3.2. Η έγερση εκ νεκρών
3.2.1. Η Ανάσταση: «Καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρα»
3.2.2. Η Ανάσταση του Χριστού στο κέντρο της λειτουργικής ζωής της Εκκλησίας
3.3. Η πλήρωση της θείας Οικονομίας
3.3.1. Η Ανάληψη: «Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς»
3.3.2. Η προσμονή του Παρακλήτου και η πρόσκληση ελεύθερης μετοχής στο Σώμα του Χριστού

4. Χριστολογικές έριδες και πατερική παράδοση

4.1. Αιρετικές μονομέρειες και αποκλίσεις από τη χριστολογική διδασκαλία της Εκκλησίας
4.1.1. Ο Χριστός ως άνθρωπος: Οι θέσεις του Νεστορίου
4.1.2. Ο Χριστός ως Θεός: Ο Μονοφυσιτισμός του Ευτυχή
4.1.3. Από τον Μονοφυσιτισμό στον Μονοθελητισμό
4.1.4. Η χριστολογική πρόκληση της εικονομαχίας
4.2. Η συμβολή των Πατέρων της Εκκλησίας
4.2.1. Κύριλλος Αλεξανδρείας
4.2.2. Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος
4.2.3. Μάξιμος Ομολογητής
4.2.4. Ιωάννης Δαμασκηνός

5. «Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος»: Η εσχατολογική προσδοκία της Βασιλείας του Θεού

5.1. Η εσχατολογική προσμονή και η μέλλουσα κρίση
5.1.1. Η μέλλουσα επάνοδος του Χριστού: «Καὶ πάλιν ἐρχόμενον»
5.1.2. Η κρίση και η Βασιλεία: «Κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς»
5.1.3. Η εγκαινιασμένη εσχατολογία στη ζωή της Εκκλησίας
5.2. Η έλευση της Βασιλείας
5.2.1. Βιβλικές και πατερικές μαρτυρίες για τον παράδεισο και την κόλαση
5.2.2. Χιλιαστικές και άλλες αιρετικές προσεγγίσεις
5.2.3. Η Βασιλεία του Θεού: «Τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός» (Κολ 3, 11)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

«Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο»: Η πίστη της Εκκλησίας στον μονογενή Υιό και Λόγο του Θεού

1. Οι ρίζες της χριστολογίας στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη

1.1. Χριστολογικές μαρτυρίες στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη

Οι ρίζες της χριστολογίας βρίσκονται στις θεοφάνειες της Παλαιάς Διαθήκης. Ο Άγγελος του Γιαχβέ, η συνομιλία του Μωυσή στη φλεγόμενη βάτο, οι προρρήσεις και τα οράματα των προφητών, οι τύποι, τα σύμβολα αλλά και τα πρόσωπα των δικαίων της Παλαιάς Διαθήκης, αποκαλύπτουν και μαρτυρούν τον άσαρκο Λόγο, προετοιμάζοντας έτσι την ένσαρκη παρουσία του. Ο Λόγος του Θεού και Πατρός γίνεται άνθρωπος και αποκαλύπτει τη θεϊκή δόξα στον νέο λαό του Θεού. Σε όλα τα χριστολογικά γεγονότα (από τη σύλληψη της Θεοτόκου μέχρι την Ανάσταση, την Ανάληψη και την αποστολή του Αγίου Πνεύματος) που περιγράφονται στα κείμενα της Καινής Διαθήκης, φανερώνεται η αλήθεια ότι ο Χριστός είναι Θεός και άνθρωπος. Με τρόπο λιτό και περιεκτικό, διατυπώνεται τόσο το χριστολογικό όσο και το τριαδολογικό δόγμα: ο Χριστός είναι ο Υιός του Ανθρώπου ή ο Υιός του Θεού, ο αναμενόμενος Μεσσίας, ο Λόγος που έγινε άνθρωπος για να αποκαλύψει μέσα στην ιστορία την αλήθεια για την Αγία Τριάδα. Ο Ιησούς, φανερώνοντας τη μοναδική και προσωπική σχέση υιότητας που έχει προς τον Θεό και Πατέρα, καλεί τους ανθρώπους να ενταχθούν σε αυτή την κατά χάριν σχέση υιοθεσίας μέσα από το ιστορικό σώμα του, που είναι η Εκκλησία.

1.2. Ο Χριστός φανερώνει την Αγία Τριάδα

Το μυστήριο του Χριστού είναι αχώριστο από την αποκάλυψη της Αγίας Τριάδος. Ο Χριστός είναι ο Υιός και Λόγος του Θεού και Πατρός, ο οποίος σαρκούμενος αποκαλύπτει τον Πατέρα και το Άγιο Πνεύμα. Η ενανθρώπηση έχει αρχή και αφετηρία την αγάπη του Θεού και Πατρός για τον κόσμο και τον άνθρωπο. Πρόκειται για την αρχή της «ευδοκίας»*, της προκαταρκτικής βουλής* ή του θελήματος του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου, που έχει πηγή και αιτία τον Πατέρα. Ο Υιός, που έγινε άνθρωπος με την «αυτουργία» του, πραγματοποίησε προσωπικά την ευδοκία του Πατρός. Η αγάπη του Πατρός και ο σύνδεσμος Χριστού και Αγίου Πνεύματος φανερώνεται στη Βάπτιση, όπου ο Χριστός είναι ο χρισμένος από τον χρίσαντα Πατέρα διά του χρίσματος - Αγίου Πνεύματος, αλλά κυρίως στην πασχάλια πορεία του Χριστού, όπου ο Πατήρ ανασταίνει τον Ιησού διά του Αγίου Πνεύματος. Μετά την ενανθρώπηση η γνώση του Θεού και Πατρός πραγματοποιείται «ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ» με τη «συνέργεια» του Αγίου Πνεύματος. Το Άγιο Πνεύμα, το οποίο ακολουθεί και συμπαρίσταται στον Χριστό σε όλα τα έργα της θείας Οικονομίας, είναι αυτό που παρέχει και πιστοποιεί στη ζωή της Εκκλησίας την αμετάκλητη θεία υιοθεσία, ώστε ο Πατήρ του Ιησού Χριστού να είναι και δικός μας Πατέρας.

Όπως ήδη επισημάναμε, η λέξη «Θεός» στην Καινή Διαθήκη αφορά κυριολεκτικά στο πρόσωπο του Πατρός. Είναι ο ίδιος Θεός με αυτόν της Παλαιάς Διαθήκης, ο οποίος με πολλούς τρόπους φανερώνεται ότι είναι ο δημιουργός του σύμπαντος, ο Κύριος του Ισραήλ, εκείνος που παρέχει τον Νόμο στον λαό του, που νοιάζεται στοργικά και πατρικά για τον άνθρωπο. Ο Θεός και Πατήρ που τόσο αγάπησε τον κόσμο, ώστε έστειλε τον μονογενή Υιό του, να γίνει άνθρωπος για να σώσει τον άνθρωπο. Στη χριστολογική αυτή υπόμνηση τονίζεται με έμφαση ότι ο Πατήρ αγαπά τον κόσμο μέσω του ενανθρωπήσαντος μονογενούς Υιού του. Στην Καινή Διαθήκη ο Ιησούς Χριστός δεν αποκαλύπτει απλώς, αλλά και οδηγεί προς τον Πατέρα με το έργο της ένσαρκης Οικονομίας του.

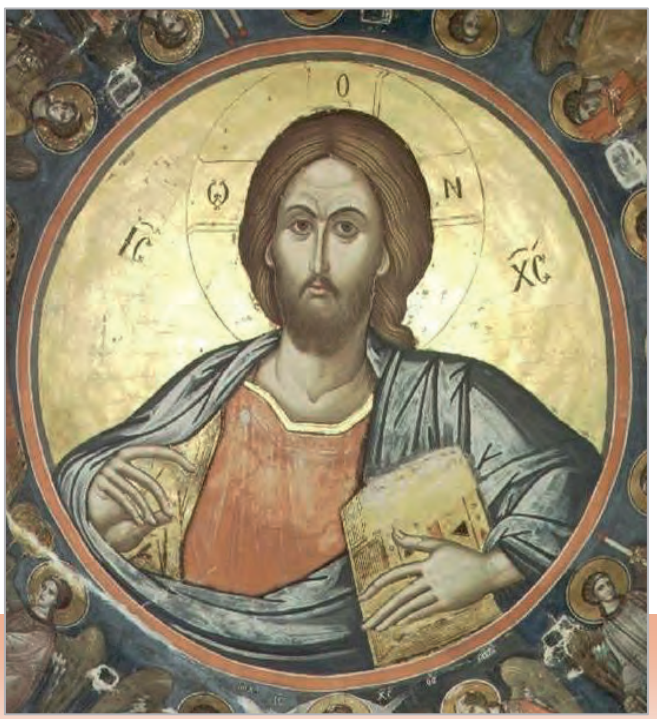

1.3. Οι αξιώσεις του Χριστού

Στην Καινή Διαθήκη, ο Χριστός προβάλλει για το πρόσωπό του συγκεκριμένες αξιώσεις και δικαιώματα, οι οποίες διευρύνουν και ολοκληρώνουν την παλαιοδιαθηκική αντίληψη για τον Θεό:

1. Ο Χριστός έχει μια αποκλειστική σχέση υιότητας με τον Θεό και Πατέρα. Αυτή η ιδιαίτερη σχέση του Χριστού με τον Θεό αποτυπώνεται στην Καινή Διαθήκη με την ταύτιση του Χριστού με τον «υἱό τοῦ ἀνθρώπου» (88 φορές) και με τον «υἱό τοῦ Θεοῦ» (118 φορές).

2. Ο Χριστός είναι η εκπλήρωση της μεσσιανικής προσδοκίας της Παλαιάς Διαθήκης, «το πλήρωμα του Νόμου και των Προφητών». Εκπληρώνοντας στο ακέραιο τον νόμο, τον συμπληρώνει και τον εισάγει στη νέα πραγματικότητα της Βασιλείας του Θεού. Στην ίδια γραμμή με την Παλαιά Διαθήκη, η πίστη στον Χριστό σημαίνει τήρηση των εντολών του Χριστού, πλήρωμα των οποίων αποτελεί η αγάπη.

3. Ο Χριστός ως «υἱός τοῦ ἀνθρώπου», δηλαδή ως Μεσσίας, ενσαρκώνει την τελική πράξη του Θεού στην ιστορία. Ο Χριστός μετά την Ανάληψη εγκαθίσταται πλέον στα δεξιά του Θεού και Πατρός. Ως Θεός αξιώνει προσκύνηση και λατρεία και εμφανίζεται ως εκείνος που θα είναι ο τελικός και δίκαιος κριτής του κόσμου. Κέντρο, αιτία και έσχατος σκοπός, αρχή και τέλος των όντων, είναι ο Χριστός. Ο Θεός, λοιπόν, διά του εσχατολογικού και ένδοξου Χριστού, θα κρίνει τελικά την ιστορία. Για τον λόγο αυτό, αναμένεται να επανέλθει κατά τη Δευτέρα Παρουσία του για να κρίνει «ζῶντας καὶ νεκρούς».

4. Η Εκκλησία ως κοινωνία του Αγίου Πνεύματος έχει κεφαλή της τον Χριστό και η ίδια είναι το Σώμα του Χριστού. Μέχρι τη δεύτερη επάνοδό του ο Χριστός, ενώ φαίνεται απών από την ιστορία, ενεργεί στην Εκκλησία με τη συνέργεια, τη συμπαράσταση και την παρουσία του Αγίου Πνεύματος.

2. Η διδασκαλία της Εκκλησίας για τον Υιό και Λόγο του Θεού

2.1. Προκλήσεις από τον χώρο της φιλοσοφίας

Η Εκκλησία ζώντας στο περιβάλλον του αρχαίου ελληνικού κόσμου, αντιμετώπισε σωρεία ερωτημάτων σχετικά με την πίστη της στον ένα και συνάμα Τριαδικό Θεό. Πώς είναι δυνατόν ο Θεός να είναι ένας και συνάμα τρεις ξεχωριστές υπάρξεις με ιδιαίτερη οντότητα; Μήπως ο Υιός και το Πνεύμα είναι κτίσματα του ενός Θεού ή απλώς απρόσωπες ενέργειές του; Μήπως τα ιδιαίτερα ονόματα και πρόσωπα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος δηλώνουν τρεις διαφορετικούς τρόπους φανέρωσης του ενός και μόνου Θεού στη θεία Οικονομία;

Το δίλημμα της προέλευσης του Υιού από την κτιστή δημιουργία ή από την άκτιστη θεότητα θα ταλαιπωρήσει την Εκκλησία κατά τον 2ο και 3ο αιώνα. Το ερώτημα αν ο Υιός είναι κτίσμα ή προέρχεται απευθείας από τη φύση του Θεού, θα υποχρεώσει την Εκκλησία να προσδιορίσει την πίστη της στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο. Η πρόκληση της αίρεσης του Αρείου θα οδηγήσει την Εκκλησία στο να διατυπώσει την πίστη της ότι ο Υιός είναι ομοούσιος Θεός προς τον Πατέρα και η Αγία Τριάς είναι ανεξάρτητη από τη δημιουργία των κτιστών όντων. Ο Υιός γεννάται και δεν δημιουργείται.

2.2. Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος: «Ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο»

Η Εκκλησία, προκειμένου να απαντήσει στις θέσεις του Αρείου, πραγματοποιεί για πρώτη φορά μια μεγάλη Σύνοδο, η οποία θα ονομαστεί *Οικουμενική*. Τη Σύνοδο αυτή σφράγισε η αξιοποίηση των διάφορων βαπτισματικών συμβόλων και της λειτουργικής εμπειρίας και παράδοσης πολλών τοπικών Εκκλησιών, καθώς και η ιδιαίτερη θεολογική συμβολή του Μεγάλου Αθανασίου, ο οποίος αξιοποίησε τη βιβλική και την προγενέστερη εκκλησιαστική παράδοση (Ιγνάτιος Αντιοχείας, Ειρηναίος Λυώνος, Ωριγένης, Διονύσιος Αλεξανδρείας, Διονύσιος Ρώμης, Θεόγνωστος). Η θεολογία του για το ομοούσιο του Υιού προς τον Πατέρα είναι η πατερική ερμηνεία της βιβλικής και αποστολικής πίστης. Μολονότι ο όρος «ὁμοούσιος» δεν απαντάται στην Αγία Γραφή και παρά την όποια φιλοσοφική φόρτισή του, η χρήση και η αξιοποίησή του έδειξε την τόλμη της αρχαίας Εκκλησίας να καινοτομεί και να νοηματοδοτεί εκ νέου τα ονόματα που προσλαμβάνει από το πολιτισμικό της περιβάλλον, ώστε να εκφράσει την πίστη και την εμπειρία της.

Ο Μέγας Αθανάσιος έδειξε με το θεολογικό του έργο ότι το νόημα των Γραφών για τη σχέση Υιού και Πατρός είναι δυνατό να διατυπωθεί με την έννοια του «ὁμοουσίου» ή με την ταυτόσημη έννοια «φύσει Υίός». Η προαιώνια γέννηση του Υιού διακρίνεται από την εν χρόνω δημιουργία του κόσμου. Καμία αναλογία δεν υπάρχει μεταξύ της γέννησης του Υιού από την ουσία του Πατρός και της δημιουργίας του κόσμου από τη θέληση του Τριαδικού Θεού. Επειδή, όμως, η έκφραση «από την ουσία του Πατρός» μπορεί να προϊδεάσει για ένα σχήμα υποταγής, θεωρήθηκε ότι αρκεί η ταυτόσημη αναφορά του «ὁμοουσίου» του Υιού προς τον Πατέρα.

Ο Άρειος παρέμεινε δέσμιος της αρχαιοελληνικής οντολογίας και επιχείρησε να θεολογήσει με βάση το φυσιοκεντρικό κοσμοείδωλο της εποχής. Ο Μέγας Αθανάσιος και η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος κινούνται στη βάση της αποκάλυψης του Θεού και της εμπειρίας της Εκκλησίας. Όχι μόνον δεν είναι κτίσμα ο Υιός, αλλά η δημιουργία ολόκληρη λαμβάνει την ύπαρξή της διά του Υιού και Λόγου. Ο Υιός είναι το τέλος και η πληρότητα της δημιουργίας, η σωτηρία ολόκληρης της κτίσης και του ανθρώπου.

2.3. Η συμβολή των Καππαδοκών Πατέρων: «Μία ουσία, τρεις υποστάσεις»

Ενώ η Εκκλησία βρισκόταν στη δίνη του Γνωστικισμού* και στη φιλοσοφία κυριαρχούσε ο Μέσος Πλατωνισμός*, εμφανίστηκε μια σειρά από τριαδολογικές αιρέσεις, οι οποίες θα προσπαθήσουν να εκφράσουν την πίστη στην Αγία Τριάδα ως ταυτότητα του ενός και μοναδικού προσώπου. Ο Υιός άλλοτε θεωρούνταν πρόσωπο και άλλοτε ούτε καν Θεός. Μάλιστα ο Σαβελλιανισμός* δεχόταν ένα είδος ομοουσίου των τριών προσώπων και συνάμα το «ομοϋπόστατόν» τους, ακριβώς επειδή οι έννοιες *ουσία* και *υπόσταση* ταυτίζονταν στη φιλοσοφική ορολογία της εποχής. Κατά την αντίληψη αυτή, ο ένας και μοναδικός Θεός τροποποιούσε τον εαυτό του και διαδραμάτιζε τρεις διαφορετικούς ρόλους ή είχε τρία διαφορετικά πρόσωπα-προσωπεία. Οι Απολογητές του 2ου αιώνα (Ιουστίνος, Αθηναγόρας, Θεόφιλος) αντέδρασαν, υποστηρίζοντας με την πενιχρή ορολογία τους ότι ο Θεός είναι ένας αλλά όχι *μοναχικός*. Παράλληλα, ο Ειρηναίος Λυώνος, χρησιμοποιώντας τη θεολογική και φιλοσοφική γλώσσα που είχε στη διάθεσή του, θεωρούσε τον Υιό και το Πνεύμα ως τα μόνα όντα που υπάρχουν *εκ της ουσίας* του Θεού και Πατρός. Μετά τον Θεόφιλο, ο Τερτυλλιανός είναι ο πρώτος λατινόφωνος θεολόγος που χρησιμοποιεί τον όρο *Τριάς* και διακρίνει τα πρόσωπα στην ενιαία θεότητα. Η ορολογία του για την Αγία Τριάδα, «una substantia, tres personae», *μία ουσία*, *τρία πρόσωπα*, θα περάσει στην Ανατολή μέσω του Ιππολύτου, του Μικρασιάτη αυτού θεολόγου που έδρασε στη Ρώμη, στο μεταίχμιο του 2ου και 3ου αιώνα. Στην ελληνόφωνη Ανατολή, η μετάφραση των όρων αυτών παρουσιάζει προβλήματα μοναρχιανισμού* ή Σαβελλιανισμού. Ο όρος substantia σήμαινε *υπόστασις*, δηλαδή, *ουσία*, ενώ ο όρος persona, αντιδάνειο του ελληνικού όρου *πρόσωπον*, δεν σήμαινε παρά προσωπείο ή ρόλο.

Το συγκεχυμένο αυτό πλαίσιο αλλάζει ριζικά με τη συμβολή και τη σύνθεση των Ελλήνων Πατέρων και ιδιαίτερα των Καππαδοκών θεολόγων, τόσο στο πεδίο της ορολογίας όσο και σε εκείνο του νοήματος των όρων. Οι όροι «οὐσία» και «ὑπόστασις», συνώνυμοι μέχρι τότε στην ελληνική σκέψη, διαχωρίζονται καθοριστικά. Συνάμα, η υπόσταση ταυτίζεται με τον όρο «πρόσωπον». Ένας όρος με σαφέστατο και συγκεκριμένο περιεχόμενο ταυτίζεται με έναν όρο ρευστό και πάντως δίχως κανένα οντολογικό περιεχόμενο. Η έννοια του *προσώπου*, έχοντας τις ρίζες της στην αρχαία οπτική, τη γραμματική, τη ρητορική και το θέατρο, συνδέεται έτσι για πρώτη φορά με την *υπόσταση*, για να εκφράσει με συγκεκριμένο και σταθερό τρόπο την ιδιαίτερη προσωπική ύπαρξη και ταυτότητα του Θεού. Ο Θεός είναι τρία πρόσωπα-υποστάσεις ως τρία *ιδιαίτερα όντα ή υπάρξεις* και όχι προσωπεία ή τροπικές εκδοχές της ουσίας. Κατά συνέπεια, ο λατινικός όρος substantia αποδίδεται με τον όρο *ουσία* ή *φύσις* και όχι πλέον με τον όρο *υπόστασις*. *Ο Θεός είναι ένας ως προς την ουσία και Τριαδικός ως προς*

τα πρόσωπα ή τις υποστάσεις του. Η ουσία σημαίνει την ενότητα του Θεού, ενώ η υπόσταση ή το πρόσωπο δηλώνει την ιδιαίτερη ύπαρξη και ετερότητα. Ωστόσο, πώς η πολλαπλότητα δεν αναιρεί την ενότητα; Πώς μπορεί να ερμηνευθεί το παράδοξο για τη λογική μυστήριο της Αγίας Τριάδος, δίχως να εισάγεται η τριθεΐα;

Πράγματι, οι Καππαδόκες Πατέρες, δίνοντας καινούριο νόημα και περιεχόμενο στους όρους και στις έννοιες της ελληνικής φιλοσοφίας, τονίζουν ότι η ουσία δεν υπάρχει γυμνή ή ανυπόστατη, αλλά υφίσταται πάντα σε πραγματικές και συγκεκριμένες υποστάσεις. Η ουσία δεν αποτελεί από μόνη της το πρωταρχικό αίτιο της ύπαρξης του Θεού ούτε συνιστά την αιτία του προσωπικού Τριαδικού τρόπου υπάρξεώς του, δεν παράγει αυτόματα και απρόσωπα την Τριαδική ζωή σαν να ήταν αυτόματα *καρπογόνος* από μια φυσική της ιδιότητα ή ανάγκη. Αυτό θα σήμαινε επιστροφή στην αρχαιοελληνική οντολογία και στον μονισμό της ουσίας*. Ο ένας Θεός δεν είναι αποκλειστικά η μία ουσία, καθόσον αυτή δεν νοείται γενικά και αόριστα ως ανυπόστατη και απρόσωπη. Το είναι του Θεού, η Τριαδική ύπαρξη και ζωή του, έχει ως αιτία το πρόσωπο του έχοντος ουσία Πατρός. Αιτία της ομοούσιας προσωπικής ετερότητας του Υιού και του Πνεύματος είναι ο Πατήρ. Έτσι, η προσωπική ετερότητα στον Τριαδικό Θεό δεν είναι αποτέλεσμα μιας αναγκαστικής φυσικής απορροής, όπως την παρουσίαζε ο (νεο)πλατωνισμός. Η φύση του Θεού είναι ομοουσίως Τριαδική. Η ύπαρξη του Υιού και του Πνεύματος δεν οφείλεται σε κάποια ακούσια πρόοδο ή επέκταση της ουσίας. Το πρόσωπο στη σκέψη των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας, λοιπόν, αποκτά σταθερό περιεχόμενο και αποβαίνει σημαντική οντολογική έννοια. Δηλώνει μια ιδιαίτερη προσωπική ταυτότητα, η οποία δεν μπορεί να τραπεί ή να μειωθεί στο ελάχιστο, αλλά ούτε και να υπάρξει αυτοτελώς, δίχως αναφορά, κοινωνία και σχέση με τα άλλα πρόσωπα, παραμένοντας πάντοτε μοναδική, διαφορετική και ανεπανάληπτη. Ο Υιός δεν είναι ο Πατήρ ή το Πνεύμα και είναι Υιός μόνο σε σχέση με τον Πατέρα. Η απόλυτη ταυτότητα και ετερότητά του πηγάζει ακριβώς από το γεγονός της αδιάκοπης κοινωνίας. Η διακοπή της σχέσης σημαίνει και αναίρεση της ύπαρξης του προσώπου. Στη βαπτισματική και ευχαριστιακή εμπειρία της Εκκλησίας, ο Θεός ονομάζεται και γνωρίζεται ως Τριαδική κοινωνία. Η προσευχή της Εκκλησίας, η λειτουργική της ευσέβεια, δεν εκφράζεται, αλλά ούτε και βιώνεται ερήμην της διακρίσεως των προσώπων της Αγίας Τριάδος.

Πηγές - Κείμενα

Ησαΐας 9, 5-6
Διότι γεννήθηκε για μας ένα παιδί, μας δόθηκε ένας γιος· πάνω στους ώμους του η εξουσία θα μένει και τ' όνομά του θα 'ναι: Σύμβουλος θαυμαστός, Θεός ισχυρός, αιώνιος Πατέρας και της Ειρήνης Άρχοντας. Μεγάλη θα 'ναι η εξουσία του, και η ειρήνη ατέλειωτη· στον θρόνο θα καθίσει του Δαβίδ και το βασίλειό του θα το θεμελιώσει και θα το στηρίξει στο δίκαιο και στο σωστό από τώρα και για πάντα. Αυτό θα το κάνει η φλογερή αγάπη του Κυρίου του σύμπαντος.

Δανιήλ 7, 13-14
Τα οράματά μου συνεχίζονταν στη διάρκεια της νύχτας: Μέσα στα σύννεφα του ουρανού είδα να έρχεται κάποιος που έμοιαζε με άνθρωπο· έφτασε μέχρι τον Προαιώνιο και οδηγήθηκε μπροστά του. Σ' αυτόν δόθηκαν εξουσία και δόξα και βασίλεια, ώστε όλοι οι λαοί, κάθε εθνικότητας και γλώσσας, να τον υπηρετούν. Η εξουσία του θα είναι αιώνια κι ατελεύτητη και το βασίλειό του δεν θα καταστραφεί ποτέ.

Κατά Ματθαίον 22, 41-46
Εκεί που ήταν συγκεντρωμένοι οι Φαρισαίοι, τους ρώτησε ο Ιησούς: «Τι νομίζετε για τον Μεσσία; Ποιανού απόγονος είναι;». «Του Δαβίδ», του απαντούν. Τους λέει: «Πώς τότε ο Δαβίδ, οδηγημένος από το Πνεύμα, τον ονομάζει "Κύριο"; Λέει: Ο Κύριος είπε στον Κύριό μου: κάθισε στα δεξιά μου ώσπου να υποτάξω τους εχθρούς σου κάτω απ' τα πόδια σου. Αν, λοιπόν, ο Δαβίδ τον ονομάζει "Κύριο", πώς είναι απόγονός του;».

Κατά Λουκάν 24, 44
Ύστερα τους είπε: «Αυτά εννοούσα με τα λόγια που σας έλεγα όταν ήμουν ακόμη μαζί σας, ότι δηλαδή πρέπει να εκπληρωθούν όλα όσα είναι γραμμένα για μένα στον νόμο του Μωυσή, στους προφήτες και στους Ψαλμούς».

Κατά Ιωάννην 5, 22-23
Επίσης ο Πατέρας δεν δικάζει κανέναν, αλλά έδωσε στον Υιό όλη την εξουσία να κρίνει τους ανθρώπους, έτσι ώστε όλοι να τιμούν τον Υιό, καθώς τιμούν τον Πατέρα.

Κατά Λουκάν 19, 10
Ο Υιός του Ανθρώπου ήρθε για ν' αναζητήσει και να σώσει αυτούς που έχουν χάσει τον δρόμο τους.

Κατά Ματθαίον 28, 19-20
Πηγαίνετε λοιπόν και κάνετε μαθητές μου όλα τα έθνη, βαφτίζοντάς τους στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος και διδάξτε τους να τηρούν όλες τις εντολές που σας έδωσα. Κι εγώ θα είμαι μαζί σας πάντα, ως τη συντέλεια του κόσμου. Αμήν.

Κατά Ματθαίον 25, 31-34
Όταν θα έρθει ο Υιός του Ανθρώπου με όλη του τη μεγαλοπρέπεια και θα τον συνοδεύουν όλοι οι άγιοι άγγελοι, θα καθίσει στον βασιλικό θρόνο του. [...] Θα πει τότε ο βασιλιάς σ' αυτούς που βρίσκονται δεξιά του: "ελάτε, οι ευλογημένοι απ' τον Πατέρα μου, κληρονομήστε τη βασιλεία που σας έχει ετοιμαστεί απ' την αρχή του κόσμου [...]".

Ρωμαίους 3, 21-22
Τώρα όμως έγινε αυτό που είχαν προαναγγείλει ο νόμος και οι προφήτες: αποκαλύφθηκε στον κόσμο η σωτήρια επέμβαση του Θεού, χωρίς τη μεσολάβηση του νόμου. Η σωτήρια αυτή επέμβαση του Θεού απευθύνεται, διά μέσου της πίστεως στον Ιησού Χριστό, σε όλους τους ανθρώπους και ο Θεός σώζει όλους όσοι πιστεύουν, χωρίς να κάνει διάκριση Ιουδαίων και εθνικών.

Φιλιππησίους 2, 6-11
Ο οποίος, αν και ήταν Θεός, δεν θεώρησε την ισότητά του με τον Θεό αποτέλεσμα αρπαγής, αλλά τα απαρνήθηκε όλα, και πήρε μορφή δούλου· έγινε άνθρωπος· και όντας πραγματικός άνθρωπος ταπεινώθηκε θεληματικά υπακούοντας μέχρι θανάτου, και μάλιστα θανάτου σταυρικού. Γι' αυτό και ο Θεός τον ανέβασε πολύ ψηλά και του χάρισε το όνομα που είναι πάνω απ' όλα τα ονόματα. Έτσι, στο όνομα του Ιησού όλα τα επουράνια, τα επίγεια και τα υποχθόνια θα προσκυνήσουν, και κάθε γλώσσα θα ομολογήσει ότι Κύριος είναι ο Ιησούς Χριστός, για να δοξάζεται έτσι ο Θεός Πατέρας.

Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών*
Με το να λέγουν δηλαδή αγένητο τον Θεό, λαμβάνουν την ονομασία αυτή από τα έργα που έγιναν, όπως λέχθηκε, και έτσι τον ονομάζουν ποιητή μόνο και δημιουργό, νομίζοντας ότι μπορούν με τον τρόπο αυτόν να θεωρήσουν δημιούργημα τον Λόγο, όπως τους αρέσει. Όποιος, όμως, λέγει τον Θεό Πατέρα, για την ονομασία αυτή εκκινεί εκ του Υιού, δίχως να αγνοεί ότι εφόσον υπάρχει Υιός, κατ' ανάγκη διά του Υιού δημιουργήθηκαν όλα τα κτιστά. Και αυτοί, βέβαια, όταν λέγουν αγένητο τον Υιό, τον χαρακτηρίζουν μόνο εκ των άλλων δημιουργημάτων, διότι δεν αναγνωρίζουν και αυτοί τον Υιό, όπως οι ειδωλολάτρες. Όποιος, όμως, λέγει Πατέρα τον Θεό, δίνει την ονομασία αυτή εκ του Λόγου. Αναγνωρίζοντας κάποιος τον Λόγο, τον θεωρεί συγχρόνως ότι είναι δημιουργός, και αντιλαμβάνεται ότι τα πάντα δημιουργήθηκαν δι' αυτού.

Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών*
Ο Υιός είναι αληθινός κατά φύση και γνήσιος Υιός του Πατρός, ίδιος Υιός εκ της ουσίας του Πατρός, αυτός είναι μονογενής Σοφία και αληθινός Λόγος του Θεού και μοναδικός. Δεν είναι κτίσμα ούτε δημιούργημα, αλλά γνήσιο γέννημα της ουσίας του Πατρός. Γι' αυτό είναι Θεός αληθινός, αφού είναι ομοούσιος με τον αληθινό Πατέρα.

Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών*
Εφόσον, όμως, ο Λόγος είναι ο δημιουργός των όντων και συνυπάρχει με τον Πατέρα, πώς είναι δυνατόν να προηγείται η βούληση αυτού που υπάρχει προαιώνια, σαν να μην υπήρχε αυτός ο ίδιος κάποτε; Διότι, εάν προηγείται η βούλησή του, πώς δημιουργήθηκαν δι' αυτού τα πάντα;

Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών*
Διότι τα άλλα δημιουργήθηκαν διά του Υιού εκ του μη όντος και έχουν διαφορά πολύ μεγάλη κατά τη φύση. Ο ίδιος, όμως, ο Υιός είναι φυσικό και αληθινό γέννημα του Πατρός.

Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών*
Διότι είναι αρκετό και μόνο όταν ακούμε για τον Λόγο του Θεού, να γνωρίζουμε και να σκεπτόμαστε ότι ο Θεός, η ύπαρξη του οποίου δεν προέρχεται από βούληση, έχει κατά την ουσία τον Λόγο και όχι εκ βουλήσεως. [...] ο Υιός, όμως, δεν είναι δημιούργημα που έγινε εκ των υστέρων εκ βουλήσεως, αλλά είναι γεννημένος εκ της ιδίας ουσίας.

Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή 236, Αμφιλοχίω Επισκόπω*
Η ουσία και η υπόσταση έχουν την ίδια διαφορά που έχει το κοινό προς το επί μέρους. Π.χ. τη διαφορά που έχει το ζώον άνθρωπος με τον τάδε συγκεκριμένο άνθρωπο. Γι' αυτό στη θεότητα ομολογούμε μία ουσία, έτσι ώστε ο ορισμός της ύπαρξής της να μη διαφοροποιείται και υπόσταση χωριστά κατά πρόσωπα, για να ενυπάρχει σε εμάς ασύγχυτη και σαφής η έννοια για τον Πατέρα, τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα.

Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή 210, Προς τους λογιωτάτους της Νεοκαισαρείας*
Πρέπει να γνωρίζει κανείς ότι, όπως εκείνος που δεν παραδέχεται την κοινότητα της θείας ουσίας, εκπίπτει σε πολυθεΐα, έτσι και εκείνος που απορρίπτει τη διάκριση των υποστάσεων οδηγείται στον ιουδαϊσμό.

Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή 38, Γρηγορίω αδελφώ περί διαφοράς ουσίας και υποστάσεως*

Γιατί ο Υιός εγεννήθη από τον Πατέρα και δι' αυτού γίνονται τα πάντα και μαζί μ' αυτόν αχώριστο υπάρχει το Άγιο Πνεύμα πάντοτε [...] Και ο Υιός, ο οποίος κάνει να γνωρίζεται το εκ του Πατρός εκπορευόμενο Πνεύμα δι' εαυτού και μεθ' εαυτού, διά μέσου του και μαζί του, ο γεννηθείς με λαμπρότητα μόνος και μονογενής εκ του αγεννήτου φωτός, δεν έχει τίποτε κοινό προς τον Πατέρα ή το Άγιο Πνεύμα ως προς τα ιδιώματά του, αλλά γνωρίζεται μόνο από τα σημεία που προαναφέραμε.

Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΛΑ΄, Θεολογικός 5ος*

Η Παλαιά κήρυττε φανερά τον Πατέρα, ενώ τον Υιό αμυδρότερα. Η Καινή φανέρωσε τον Υιό και άφησε να φανεί εν μέρει η θεότητα του Πνεύματος. Τώρα κατοικεί ανάμεσά μας το Πνεύμα και μας αποκαλύπτεται σαφέστερα.

Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΛΑ΄, Θεολογικός 5ος*

Και το «δεν γεννήθηκε» και το «γεννήθηκε» και το «εκπορεύεται» το χαρακτηρίσαμε αντίστοιχα Πατέρα, Υιό και Άγιο Πνεύμα, όπως ακριβώς λέγεται, για να διατηρείται το ασύγχυτο των τριών υποστάσεων μέσα στη μία φύση και στο ένα αξίωμα της θεότητας. Διότι ούτε ο Υιός είναι Πατήρ –ένας είναι ο Πατήρ– αλλά είναι αυτό που ακριβώς είναι ο Πατήρ. Ούτε το Πνεύμα είναι Υιός, επειδή προέρχεται εκ του Θεού –διότι ένας είναι ο μονογενής Υιός– αλλά είναι αυτό που ακριβώς είναι ο Υιός. Κατά τη θεότητα τα τρία είναι ένα και το ένα είναι τρία στις ιδιότητες.

Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΛΑ΄, Θεολογικός 5ος*

Τι λοιπόν; Θεός είναι το Πνεύμα; Βεβαιότατα. Τι, λοιπόν, και ομοούσιο; Βεβαίως, αφού είναι Θεός. Τότε, λέγει, απόδειξέ μου πώς από τον ίδιο Θεό το μεν ένα είναι Υιός, το δε άλλο όχι Υιός, αν και ομοούσια, και δέχομαι και το ένα Θεό και το άλλο Θεό. Απόδειξέ μου και συ ότι άλλο Θεός και άλλο φύση Θεού, και θα σου αποδείξω πώς στην ίδια Τριάδα είναι τα ίδια και τα ονόματα και τα πράγματα.

Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΚΘ΄, Θεολογικός 3ος*

Τρεις είναι οι κυριότερες αντιλήψεις περί Θεού: η αναρχία, η πολυαρχία και η μοναρχία. Τις δυο πρώτες χρησιμοποίησαν οι ειδωλολάτρες και ας συνεχίσουν να τις χρησιμοποιούν. Διότι και η αναρχία είναι κατάσταση άτακτη και η πολυαρχία είναι στασιαστική. Και έτσι αναρχία, και έτσι αταξία. Και τα δύο οδηγούν στο ίδιο αποτέλεσμα, δηλαδή στην αταξία και η αταξία στη διάλυση, διότι η αταξία είναι προπαρασκευή της διάλυσης. Εμείς, όμως, τιμούμε τη μοναρχία. Και μάλιστα τη μοναρχία, η οποία δεν περιορίζεται σε ένα πρόσωπο. Διότι συμβαίνει και το ένα να επαναστατεί κατά του εαυτού του και να γίνεται πολλά. Αλλά η μοναρχία την οποία πραγματοποιεί η ισοτιμία της φύσεως, η σύμπνοια της γνώμης, η ταυτότητα της κίνησης και η συμφωνία με το ένα πρόσωπο, πράγμα που δεν επιτυγχάνεται στην κτιστή φύση. Ώστε κι αν ακόμη υπάρχει διαφορά στον αριθμό, ωστόσο η ουσία δεν τεμαχίζεται. Γι' αυτό, ενώ είναι μονάδα στην αρχική ουσία, προχώρησε στη δυάδα και έμεινε στην Τριάδα. Και έτσι έχουμε τον Πατέρα, τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα.

Μάξιμος Ομολογητής,
Σχόλια εις το Περί θείων ονομάτων

Ο Θεός και Πατήρ κινημένος έξω από τον χρόνο κι από αγάπη προχώρησε στη διάκριση των υποστάσεων, παραμένοντας δίχως να χωριστεί από κάθε ένωση και κάθε απλότητα σε μέρη και να μειωθεί μέσα στην ολότητά του πέρα από κάθε ένωση και κάθε απλότητα.

Μάξιμος Ομολογητής, *Όροι διάφοροι*

Υπόσταση και πρόσωπο ταυτίζονται.

Γρηγόριος Παλαμάς,
Περί Εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος

Έργο φύσεως είναι και αυτή η προαιώνια και αΐδια γέννηση, ενώ η κτίση είναι έργο της θείας θέλησης. Οι Αρειανοί, λοιπόν, έλεγαν ότι ο Υιός προήλθε στην ύπαρξη διά της θελήσεως του Πατρός, καταλήγοντας στο συμπέρασμα αυτό από το γεγονός ότι δήθεν δεν έλαβε αυτή την ύπαρξη αθελήτως από τον Πατέρα. Οι δε Λατίνοι δηλώνουν ότι το Άγιο Πνεύμα προήλθε στην ύπαρξη διά της θελήσεως του Πατρός και του Υιού θεωρώντας ότι η εκπόρευση είναι αποστολή και ευδοκία και θέληση. Θα επισημάνουμε, λοιπόν, και εμείς προς αυτούς, ό,τι και ο μέγας Αθανάσιος προς τους Αρειανούς: ότι «το κατά φύση υπέρκειται της θέλησης και ότι η φύση δεν υπόκειται στη θέληση».

Στιχηρά Εσπερινού των Πατέρων Α΄ Οικουμενικής Συνόδου, Ήχος πλ. β΄

Ἐκ γαστρὸς ἐτέχθης πρὸ ἑωσφόρου, ἐκ Πατρὸς ἀμήτωρ πρὸ τῶν αἰώνων, κἂν Ἄρειος κτίσμα σε, καὶ οὐ Θεὸν δοξάζῃ, τόλμῃ συνάπτων σε τὸν κτίστην, τοῖς κτίσμασιν ἀφρόνως, ὕλην πυρὸς τοῦ αἰωνίου, ἑαυτῷ θησαυρίζων· ἀλλ' ἡ σύνοδος ἡ ἐν Νικαίᾳ, Υἱὸν Θεοῦ σε ἀνεκήρυξε, Κύριε, Πατρὶ καὶ Πνεύματι σύνθρονον.

Τριαδικός Κανών Μεσονυκτικού, Ωδὴ γ', Ήχος πλ. δ΄

Ὁ ὢν ἀγέννητος Πατήρ, καὶ τῆς ἰδίας οὐσίας, τὸ ἀπαύγασμα γεννήσας ἀρρεύστως, τὸν Υἱὸν φῶς ἐκ φωτός, ἐκπορευτῶς προβάλλεται, συμφυὲς φῶς τὸ Πνεῦμα, τὸ παντουργόν καὶ ὁμότιμον.

Ύμνοι Τριαδικοί
Μ. Τεσσαρακοστής, Ήχος γ΄

Πατέρα ἄναρχον, Υἱὸν συνάναρχον, Πνεῦμα συναΐδιον, Θεότητα μίαν χερουβικῶς δοξολογεῖν τολμῶντες λέγομεν· Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος εἶ ὁ Θεός.

Τριὰς ὁμοούσιε καὶ ἀδιαίρετε, Μονὰς τρισυπόστατε καὶ συναΐδιε, σοὶ ὡς Θεῷ τῶν Ἀγγέλων τὸν ὕμνον κραυγάζομεν· Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος εἶ ὁ Θεός.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Με τη βοήθεια εφαρμογής εξερεύνησης να εντοπίσετε με την ομάδα σας χαρακτηριστικές μεσσιανικές και χριστολογικές αναφορές σε λειτουργικά κείμενα των ακολουθιών των μεγάλων δεσποτικών εορτών (π.χ. στα βιβλικά αναγνώσματα του Εσπερινού των εορτών).
2. Να διερευνήσετε το περιεχόμενο του ύμνου «Ἐκ γαστρὸς ἐτέχθης πρὸ ἑωσφόρου» με βάση τα ερωτήματα: α) τι ακούτε, β) πώς ερμηνεύετε αυτό που ακούτε, γ) τι θέλετε να ερευνήσετε περισσότερο.
3. Να δημιουργήσετε με την ομάδα σας έναν χάρτη εννοιών με θέμα την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, στον οποίο να οργανώσετε πληροφορίες γύρω από αυτή, με βάση τα ερωτήματα «ποιος, πού, πότε, πώς, ποιο και γιατί».
4. Να αναλάβετε στην ομάδα σας διάφορους ρόλους, σαν να ήσασταν παρόντες στη Νίκαια κατά τη διεξαγωγή της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου. Σκεφτείτε νοερά τα ιστορικά γεγονότα και στη συνέχεια, στο πλαίσιο του ρόλου σας, ετοιμάστε σύντομο διάλογο ο οποίος να αναφέρεται στις ειδήσεις γύρω από τη Σύνοδο, πριν, κατά και μετά τη διεξαγωγή της.
5. Από τα κείμενα της ενότητας, να σημειώσετε στο τετράδιό σας βασικούς όρους, καθώς επίσης χαρακτηριστικές λέξεις και φράσεις, που εκφράζουν το χριστολογικό δόγμα.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2

«Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα»: Ο Υιός του Θεού γίνεται Υιός του Ανθρώπου

1. Η ενανθρώπηση του Θεού και η σωτηρία του κόσμου

1.1. Η έλευση του Θεού στον κόσμο: «Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν»

Ο λόγος της ενανθρώπησης ήταν η σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου. Καθώς ο κόσμος δημιουργήθηκε εκ του μη όντος και δεν είναι αιώνιος, η επιστροφή του στο *μη ον* υφίσταται πάντοτε ως απειλή για την ύπαρξή του. Η μόνη δυνατότητα για να ξεπεραστεί η απειλή αυτή είναι η σύνδεση του κτιστού με τον άκτιστο Θεό. Ο άνθρωπος, μόνος από την άλογη αλλά και τη λογική κτίση, είχε το προνόμιο και την αποστολή να ενώσει το κτιστό με το άκτιστο. Όμως αυτός, με την αρνητική άσκηση της ελευθερίας του, διέκοψε τη σχέση με τον άκτιστο Θεό, εισάγοντας έτσι στη ζωή του κόσμου την απειλή της τρεπτότητας, της φθοράς και του θανάτου.

Έτσι, χρειαζόταν η άμεση επέμβαση του ακτίστου, η οποία θα προϋπέθετε και την ελεύθερη συγκατάθεση του κτιστού, καθόσον το πρόβλημα της φθοράς και του θανάτου δεν είναι ηθικό αλλά αφορά κατεξοχήν στον τρόπο ύπαρξης των όντων. Μόνο με την ελεύθερη συνεργασία του ανθρώπου θα ήταν δυνατό να συνδεθεί και πάλι το κτιστό με τη ζωή του ακτίστου. Σε ένα κλίμα εντελώς διαφορετικό από τις δικανικές* θεωρίες της δυτικής θεολογίας που τοποθετούν την αιτία της ενανθρώπησης σε ηθικά, ψυχολογικά ή νομικά περιγράμματα, η πατερική θεολογία διέκρινε στο «ἀπ' αἰῶνος ἀπόκρυφον καὶ ἀγγέλοις ἄγνωστον μυστήριον» της ενανθρώπησης του Λόγου την έκφραση αγάπης και ελευθερίας του Τριαδικού Θεού.

1.2. Η σάρκωση του Υιού και Λόγου «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου»

Η ενανθρώπηση του Υιού και Λόγου είναι η υπέρτατη έκφραση της συγκατάβασης, φιλάνθρωπης οικονομίας και αγάπης του Θεού προς την ανθρωπότητα, η οποία εκδηλώνεται Τριαδικά. Ο Πατήρ ευδοκεί την ενανθρώπηση, ο Υιός εισέρχεται στην κτιστή και πεπερασμένη ανθρωπότητα και το Άγιο Πνεύμα επενεργεί μυστικά τη σύλληψη και γέννηση του Χριστού. Το πλαίσιο της ένσαρκης επιδημίας του Θεού ολοκληρώνεται με την ελεύθερη ανταπόκριση και συγκατάθεση της Παναγίας Θεοτόκου. Θείος και ανθρώπινος παράγοντας συμβάλλουν αποφασιστικά στην πραγματοποίησή της. Ασφαλώς, η πρωτοβουλία της ενανθρώπησης ανήκε στην ελεύθερη ευδοκία* του Τριαδικού Θεού. Αν, όμως, η ανθρωπότητα δεν συμμετείχε και αυτή ελεύθερα στην εκούσια κένωση* του Υιού, τότε αυτή ή δεν θα συνέβαινε ή θα ήταν οπωσδήποτε αναγκαστική. Ο όρος της ελεύθερης αυτής διαδικασίας εκπληρώνεται στο πρόσωπο της Θεοτόκου Μαρίας, η οποία ανταποκρίνεται ελεύθερα στη θεία θέληση.

Η προσωπική εγκατοίκηση του Υιού και Λόγου στα όρια του κτιστού είναι έργο του Αγίου Πνεύματος. Τόσο το άνοιγμα της κτιστής ύπαρξης στο άκτιστο όσο και η ένωσή της με τη θεότητα, συνιστούν το μυστήριο της επενέργειας του Αγίου Πνεύματος. Όμως, για να είναι δυνατή μια τέτοια ένωση, χρειαζόταν η υπέρβαση των φυσικών νόμων που καθορίζουν τον βιολογικό κύκλο της ανθρώπινης ζωής και τον εγκλωβίζουν στη φθορά και στον θάνατο. Τούτο κατορθώνεται με την παρθενική σύλληψη του Χριστού, την οποία ενήργησε το Άγιο Πνεύμα.

Μια μυστική αμοιβαιότητα και περιχώρηση συνδέει τον Χριστό με το Άγιο Πνεύμα. Ο Ιησούς Χριστός αναδεικνύεται ο κατεξοχήν Πνευματοφόρος, ο *κεχρισμένος* του Αγίου Πνεύματος. Σε Αυτόν αναπαύεται το πλήρωμα των ενεργειών και των χαρίτων του Αγίου Πνεύματος. Το Άγιο Πνεύμα μαρτυρεί τον Χριστό ως Θεό σε όλα τα στάδια της επίγειας οικονομίας του και, αμοιβαία, ο Χριστός αποκαλύπτει τη θεότητα και ομοτιμία του Αγίου Πνεύματος. Διά του Αγίου Πνεύματος, η ανθρώπινη φύση του Χριστού γίνεται στην Εκκλησία πηγή ακένωτη των ενεργειών της Αγίας Τριάδος προς σύμπασα την ανθρωπότητα και την κτίση. Διά του Αγίου Πνεύματος ο Χριστός αναλαμβάνει το Σώμα της Εκκλησίας, όπου ενσωματώνει ελεύθερα και ενοποιεί χαρισματικά κάθε ανθρώπινη ύπαρξη.

1.3. Ενανθρώπηση και θέωση

Η ενανθρώπηση υπήρξε ο πρωταρχικός σκοπός του Θεού στην πράξη της δημιουργίας. Το ανθρώπινο γένος, «καὶ πρὸ τοῦ θανάτου θνητὸν ὡς ἐκ ρίζης τοιαύτης», είχε ανάγκη την ένωση με το Αρχέτυπο. Η ιστορία της θείας Οικονομίας, επομένως, δεν εγκλωβίζεται μονοσήμαντα στο σχήμα «πτώση-απολύτρωση», αλλά εκτείνεται από τη δημιουργία μέχρι τα έσχατα. Γι' αυτό ακριβώς και η εν Χριστώ σωτηρία δεν συνδέεται απλά με την απεμπλοκή από το προπατορικό αμάρτημα, αλλά κυρίως με την πραγμάτωση του αρχικού σκοπού που ήταν η ένωση κτιστού και ακτίστου. Ο θεολογικός ορίζοντας της πατερικής ανθρωπολογίας κινείται σε μια εσχατολογική προοπτική. Σκοπός και κατάληξη της δημιουργίας ολόκληρης είναι η κοινωνία με τον Θεό, ενώ αρχέτυπο του ανθρώπου είναι ο ένσαρκος Λόγος, προς τον οποίο τείνει εξαρχής η ανθρωπότητα. Στην πρόνοια του Δημιουργού Θεού υπάρχει το εσχατολογικό *τέλος* των όντων, που είναι η αγαπητική κοινωνία και η ένωση με τον ίδιο μέσω του Χριστού. Έτσι, η ενσάρκωση αποσυνδέεται από το προπατορικό αμάρτημα και από το κλειστό διάνυσμα μεταξύ πτώσης και απολύτρωσης. Η προοπτική αυτή θα αναπτυχθεί σε βάθος στη θεολογία των *λόγων των όντων** του αγίου Μαξίμου του Ομολογητή. Η δημιουργία και η ιστορία των όντων κινείται και εξελίσσεται προς ένα τέλος, το οποίο συνίσταται στην πλήρη κοινωνία και αμετάπτωτη σχέση των κτιστών με τον άκτιστο Θεό.

2. Η διδασκαλία της Εκκλησίας για τον Ιησού Χριστό

2.1. Το δόγμα της Χαλκηδόνας: Τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος

Ο θεολογικός αγώνας της αρχαίας Εκκλησίας εναντίον των αιρέσεων, ο οποίος είχε στο επίκεντρό του το πρόσωπο του Χριστού, οριοθέτησε δογματικά την εν Χριστώ πίστη και εμπειρία της. Για τον Νεστόριο ο Ιησούς δεν ήταν Θεός αλλά θεοφόρος, αφού οι δύο φύσεις του Χριστού ήταν πλήρως διακεκριμένες. Η Παναγία υπήρξε απλώς *Χριστοτόκος ως ανθρωποτόκος* και όχι Θεοτόκος, αφού γέννησε έναν άνθρωπο, στον οποίο κατόπιν ενοίκησε ο Θεός Λόγος. Ο Μονοφυσιτισμός του Ευτυχούς, αντίθετα από τον Νεστόριο, πρέσβευε ότι η ανθρώπινη φύση του Χριστού απορροφήθηκε πλήρως από τη θεϊκή. Στη συνέχεια, ο Μονοθελητισμός, ενώ δεχόταν τις δύο φύσεις του Χριστού, αναγνώριζε μονάχα μία θέληση και μία ενέργεια στον Χριστό.

Η πατερική σκέψη ανέπτυξε τη θεολογία της με βάση τη βιβλική και εκκλησιαστική παράδοση. Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος απέρριψε τον Νεστοριανισμό και δογμάτισε ότι η Παναγία μπορεί να ονομάζεται *Θεοτόκος*. Η χριστολογία του Μεγάλου Αθανασίου αναπτύσσεται από τους κατοπινούς Πατέρες, όπως ο Κύριλλος Αλεξανδρείας, του οποίου η θεολογία θα αποτελέσει τη βάση της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου, η οποία αντιμετώπισε τον Μονοφυσιτισμό του Ευτυχή. Στην ίδια γραμμή αντιμετωπίστηκε διεξοδικά η νέα χριστολογική αίρεση του Μονοθελητισμού από τη θεολογία του αγίου Μαξίμου και την ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδο. Τέλος με την εικονομαχική έριδα, η οποία ανεφάνη ως τελευταία αναλαμπή του χριστολογικού Μονοφυσιτισμού και της υποτίμησης του υλικού στοιχείου, κλείνει ο χριστολογικός αυτός κύκλος, βρίσκοντας στο έργο του αγίου Ιωάννη Δαμασκηνού και στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο την έξοχη ανατομία της προηγούμενης χριστολογικής διδασκαλίας, αλλά και την υπεράσπιση της θεολογίας των εικόνων.

Σύμφωνα με την Ορθόδοξη Χριστολογία, στο πρόσωπο του ενανθρωπήσαντος Υιού η θεία φύση ενώθηκε με την ανθρώπινη. Κάθε ιδίωμα* και κάθε ενέργεια της ανθρώπινης ύπαρξης προσλήφθηκε από τον Χριστό. Τίποτε το ανθρώπινο (όπως ο νους, η έλλογη ψυχή ή το θέλημα) δεν έμεινε έξω από αυτή την ένωση. Ωστόσο, η ανθρωπότητα του Χριστού είναι ελεύθερη από κάθε φυσική και βιολογική αναγκαιότητα, καθώς γεννάται, υπερβαίνοντας τις βιολογικές δεσμεύσεις της κτιστής φύσης. Αλλά και ο άκτιστος Θεός με την ενανθρώπησή του υπερβαίνει τα όρια του ακτίστου και αρχίζει να υπάρχει με τον τρόπο του κτιστού. Μέσα από τη διπλή αυτή υπέρβαση, αλλά και την *αντίδοση** των ενεργειών και των ιδιωμάτων των δύο φύσεων, φανερώνεται η αλήθεια για τον Θεάνθρωπο Χριστό. Στο πρόσωπό του το κτιστό και το άκτιστο ενώθηκαν με έναν τρόπο που δεν επιδέχεται διαίρεση («ἀδιαιρέτως»), δίχως όμως να χαθεί η ιδιαίτερη και ξεχωριστή ταυτότητά τους («ἀσυγχύτως»).

Ταυτόχρονα, ο Χριστός ενσαρκώνει την ελεύθερη ένωση κτιστού και ακτίστου ως υπέρβαση του θανάτου. Η εκκλησιολογική εμπειρία του χριστολογικού δόγματος της Χαλκηδόνας βιώνεται ως ένας νέος τρόπος υπάρξεως του ανθρώπου. Η Εκκλησία στην ευχαριστιακή της συγκρότηση αποκαλύπτει το χριστολογικό παράδοξο της τέλειας ένωσης κτιστού και ακτίστου, δίχως να καταργείται η ιδιαιτερότητά τους. Η εμπειρία αυτή της Εκκλησίας υλοποιεί το υπαρξιακό και σωτηριολογικό περιεχόμενο της χριστολογίας. Στην Εκκλησία αποκτούμε μια νέα υπόσταση, έναν καινούριο τρόπο υπάρξεως, που πηγάζει από τη σχέση μας με τον Χριστό. Το ανθρώπινο πρόσωπο μπορεί να βιώσει το χριστολογικό δόγμα στη λειτουργική εμπειρία της Εκκλησίας ως αγάπη και ελευθερία, ως ένωση με τον Χριστό «ἀδιαιρέτως καὶ ἀσυγχύτως».

2.2. Η συμβολή της Θεοτόκου στο μυστήριο της ενανθρώπησης και η τιμή της Εκκλησίας προς το πρόσωπό της

Η εκλογή της Θεοτόκου βρίσκεται ουσιαστικά στο τέρμα μιας μακράς βιβλικής διήγησης που περιστρέφεται γύρω από το γενεαλογικό της δένδρο, με αναφορές σε εκλογές και υιοθεσίες που πραγματοποιούνται με τη συγκατάθεση των δικαίων ανθρώπων της Παλαιάς Διαθήκης. Στην πραγματικότητα, το «γένοιτό μοι» της Θεοτόκου υπήρξε «αβραμιαίο δικαίωμα», δηλαδή αυτό που υποσχέθηκε ο Θεός στον πατριάρχη Αβραάμ μέσα από την κατάληξη της μακράς προετοιμασίας των δικαίων της Παλαιάς Διαθήκης. Έτσι η συγκατάθεσή της στην ενανθρώπηση του Υιού έγινε πηγή και ρίζα της ελευθερίας του ανθρώπινου γένους. Η Θεομήτωρ υπήρξε η χορηγός της ανθρωπότητας του Χριστού, ο οποίος έζησε ως μέρος του σώματός της. Το μυστήριο της Θεοτόκου είναι αχώριστο από το μυστήριο του Χριστού, γι' αυτό και στην Ορθόδοξη «Θεοτοκολογία» και στη θεομητορική ευλάβεια των πιστών δεν παρατηρείται καμία αυτονόμηση από τη Χριστολογία, όπως αντίθετα συμβαίνει με τη λεγόμενη «Μαριολογία»* της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

Η Παναγία με την προσωπική της άσκηση ετοιμάζεται να υποδεχθεί τον Υιό και Λόγο του Θεού. Στην Παρθένο Μαρία φυσικό και γνωμικό θέλημα συμπίπτουν. Ανταποκρίνεται στη θεία κλήση εξ ονόματος ολόκληρου του ανθρωπίνου γένους και στο πρόσωπό της πραγματώνονται οι άπειρες δυνατότητες της ανθρώπινης φύσης. Η Παναγία, μόνη μέσα από όλη τη δημιουργία, κατόρθωσε τον σκοπό για τον οποίο υπάρχει η κτίση: να φθάσει στην πληρέστερη εγγύτητα με τον Θεό, να χωρέσει τον αχώρητο. Ολόκληρη η δημιουργία, πλέον, διά της Θεοτόκου έχει πρόσβαση στο γεγονός του Χριστού.

2.3. Το χριστολογικό δόγμα στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας

Η Εκκλησία υπήρξε εξαρχής μια *λατρεύουσα κοινότητα*, στην οποία ο «κανόνας της προσευχής»* ταυτιζόταν με τον «κανόνα της πίστης»* (lex orandi lex est credendi). Σύμφωνα με τον άγιο Ειρηναίο Λυώνος, «η διδασκαλία μας είναι σύμφωνη με την Ευχαριστία και η Ευχαριστία επικυρώνει τη διδασκαλία». Η λατρεία αποτέλεσε τον τρόπο με τον οποίο η Εκκλησία εξέφρασε τον βαθύτερο εαυτό της και σάρκωσε ευχαριστιακά και ποιητικά την πίστη και τη ζωή της. Ολόκληρη η λατρεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας αποτελεί ένα λειτουργικό σχόλιο του Συμβόλου της Πίστεως, το οποίο τοποθετείται στην καρδιά της ευχαριστιακής σύναξης. Ιδιαίτερα το χριστολογικό δόγμα διαπερνά και διαποτίζει τη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας. Όλη η λατρεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας εκφράζει ποιητικά, μελωδικά και βιωματικά το γεγονός του Χριστού, προσλαμβάνοντας τη θεολογία των Πατέρων και μεταποιώντας την σε ρέουσα ποιητική δοξολογία. Κάθε φορά που μεγάλες αιρέσεις αμφισβητούσαν την πίστη της Εκκλησίας, κορυφαίοι Πατέρες την υποστήριζαν συγγράφοντας θεολογικά κείμενα, σπουδαίοι υμνογράφοι την απέδιδαν με ποιητικό και δοξολογικό τρόπο, ενώ γνωστοί και άγνωστοι καλλιτέχνες την εξέφραζαν ευλαβικά με την εικονογραφία, τη ναοδομία και τις άλλες εκκλησιαστικές τέχνες. Η Εκκλησία χωρίς φόβο προσέλαβε ποικίλα πολιτισμικά στοιχεία και διαμόρφωσε ένα δικό της σύστημα λατρείας και έκφρασης αλλά και έναν ολόκληρο πολιτισμό, τον Ορθόδοξο πολιτισμό. Η ακτινοβολία του βυζαντινού πολιτισμού επιβίωσε και μετά την πάροδο των δέκα αιώνων του βίου του, και επέδρασε ευεργετικά σε πολλούς λαούς και πολιτισμούς μέχρι την εποχή μας.

Πηγές - Κείμενα

Ησαΐας 7, 14
Γι' αυτό ο ίδιος ο Κύριος θα σας δώσει ένα σημείο: η παρθένος θα συλλάβει και θα γεννήσει γιο, ο οποίος θα ονομαστεί "Εμμανουήλ".

Ψαλμός 8, 5-7
Τι είν' ο άνθρωπος, ώστε να νοιάζεσαι γι' αυτόν, ο κάθε άνθρωπος, ώστε να τον φροντίζεις; Λίγο πιο κάτω απ' τους αγγέλους τον κατέταξες, με δόξα τον στεφάνωσες και με τιμή· κυρίαρχο τον έβαλες σ' ό,τι τα χέρια σου δημιούργησαν, τα πάντα υπέταξες κάτω απ' την εξουσία του.

Κατά Λουκάν 1, 26-33
Τον έκτο μήνα της εγκυμοσύνης της Ελισάβετ, ο Θεός έστειλε τον άγγελο Γαβριήλ στην πόλη της Γαλιλαίας Ναζαρέτ σε μια παρθένο, που ήταν αρραβωνιασμένη με κάποιον που λεγόταν Ιωσήφ και προερχόταν από τη γενιά του Δαβίδ. Η παρθένος λεγόταν Μαριάμ. [...] Ο άγγελος της είπε: «Μη φοβάσαι, Μαριάμ, ο Θεός σού έδωσε τη χάρη του· θα μείνεις έγκυος, θα γεννήσεις γιο και θα τον ονομάσεις Ιησού. Αυτός θα γίνει μέγας και θα ονομαστεί Υιός του Υψίστου. Σ' αυτόν θα δώσει ο Κύριος ο Θεός τον θρόνο του Δαβίδ, του προπάτορά του. Θα βασιλέψει για πάντα στους απογόνους του Ιακώβ και η βασιλεία του δεν θα έχει τέλος».

Κατά Ματθαίον 16, 13-16
Όταν ήρθε ο Ιησούς στα μέρη της Καισάρειας του Φιλίππου, ρώτησε τους μαθητές του: «Ποιος λένε οι άνθρωποι πως είναι ο Υιός του Ανθρώπου;». Αυτοί απάντησαν: «Άλλοι λένε πως είναι ο Ιωάννης ο Βαπτιστής, άλλοι ο Ηλίας, άλλοι ο Ιερεμίας ή ένας από τους προφήτες». «Εσείς, ποιος λέτε πως είμαι;», τους λέει. Ο Σίμων Πέτρος απάντησε: «Εσύ είσαι ο Μεσσίας, ο Υιός του αληθινού Θεού».

Α΄ Ιωάννου 2, 22-23
Ποιος είναι ο ψεύτης; Δεν είναι αυτός που αρνείται πως ο άνθρωπος Ιησούς είναι ο Χριστός; Αυτός είναι ο αντίχριστος. Αυτός αρνείται συγχρόνως και τον Πατέρα και τον Υιό.

Κατά Ιωάννην 1, 1-3· 3, 14
Απ' όλα πριν υπήρχε ο Λόγος κι ο Λόγος ήτανε με τον Θεό, κι ήταν Θεός ο Λόγος. Απ' την αρχή ήταν αυτός με τον Θεό. Τα πάντα δι' αυτού δημιουργήθηκαν κι απ' όσα έγιναν τίποτα χωρίς αυτόν δεν έγινε. [...] Ο Λόγος έγινε άνθρωπος κι έστησε τη σκηνή του ανάμεσά μας και είδαμε τη θεϊκή του δόξα, τη δόξα που ο μοναχογιός την έχει απ' τον Πατέρα, ήρθε γεμάτος χάρη θεϊκή κι αλήθεια για μας.

Κατά Ιωάννην 8, 42· 8, 46
«Αν ο Θεός ήταν πραγματικά πατέρας σας», τους είπε ο Ιησούς, «θα με αγαπούσατε, επειδή εγώ από τον Θεό εξήλθα κι ήρθα σ' εσάς· εγώ δεν ήρθα από μόνος μου, εκείνος μ' έστειλε. [...] Ποιος από σας μπορεί να αποδείξει πως έκανα κάποια αμαρτία; Αν, λοιπόν, σας λέω την αλήθεια, γιατί δεν με πιστεύετε;».

Κολοσσαείς 2, 9-10
Γιατί μόνο στον Χριστό κατοικεί σωματικά όλη η θεότητα. Μόνο αυτός μπορεί να μας δώσει την πληρότητα της ζωής, αυτός που είναι κύριος κάθε αρχής και εξουσίας.

Α΄ Τιμόθεον 2, 5-6
Γιατί ένας είναι ο Θεός κι ένας ο μεσίτης μεταξύ Θεού και ανθρώπων, ο άνθρωπος Ιησούς Χριστός, που πρόσφερε τη ζωή του λύτρο για χάρη όλων.

Α΄ Τιμόθεον 3, 16
Όπως ομολογούμε, είναι μεγάλο το μυστήριο της πίστεως που μας αποκαλύφθηκε: Ο Θεός φανερώθηκε ως άνθρωπος, το Πνεύμα απέδειξε ποιος ήταν· φανερώθηκε στους αγγέλους, κηρύχθηκε στα έθνη, τον πίστεψε ο κόσμος, αναλήφθηκε με δόξα.

Α΄ Ιωάννου 5, 11-12
Ο Θεός μάς χάρισε την αιώνια ζωή, κι αυτή η ζωή υπάρχει στην κοινωνία με τον Υιό του. Όποιος έχει τον Υιό, αυτός μόνο έχει τη ζωή· όποιος δεν έχει τον Υιό του Θεού, αυτός δεν έχει ούτε τη ζωή.

Μέγας Αθανάσιος,
Περί της ενανθρωπήσεως του Λόγου
Διότι αυτός έγινε άνθρωπος, για να γίνουμε εμείς θεοί. Και αυτός φανερώθηκε με σώμα, για να έχουμε εμείς ορθή αντίληψη για τον αόρατο Πατέρα. Και αυτός υπέμεινε την ατίμωση εκ μέρους των ανθρώπων, για να κληρονομήσουμε εμείς την αθανασία.

Κύριλλος Αλεξανδρείας,
Επιστολή Δ', Προς Νεστόριον β'
Σάρκα εμψυχωμένη με ψυχή λογική ένωσε καθ' υπόσταση ο Λόγος με τον εαυτό του και έγινε άνθρωπος με άφραστο και ακατάληπτο τρόπο. Όχι μόνο κατά θέληση ή ευδοκία και ούτε προσλαμβάνοντας μονάχα πρόσωπο. Διαφορετικές είναι οι φύσεις που ενώθηκαν σε αληθινή ενότητα. Και ένας εκ δύο φύσεων είναι ο Χριστός και Υιός.

Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Λόγος κατά των μη βουλομένων ομολογείν Θεοτόκον την Αγίαν Παρθένον Θ'*
Και εάν χρίστηκε μετά την ένωση (των δύο φύσεων) και την ένωση δεν θέλουν να λένε ότι έγινε πριν γεννηθεί από την Παρθένο, τότε ούτε Χριστοτόκος θα ομολογηθεί η Παρθένος από αυτούς. Γιατί, εάν είναι Χριστοτόκος, οπωσδήποτε είναι και Θεοτόκος, εάν όμως δεν είναι Θεοτόκος, δεν είναι ούτε Χριστοτόκος.

Γρηγόριος Θεολόγος,
Επιστολή 101, Προς Κληδόνιον
Γιατί ό,τι δεν προσλαμβάνεται από τον Θεό, παραμένει αθεράπευτο, ενώ όποιο έχει ενωθεί με τον Θεό, αυτό είναι που σώζεται.

Κύριλλος Αλεξανδρείας,
Επιστολή Α', Προς μοναχούς
Γιατί αν είναι Θεός ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός, πώς δεν είναι Θεοτόκος η αγία Παρθένος που τον γέννησε; [...] Αυτήν την πίστη μάς παρέδωσαν οι Μαθητές (του Χριστού), έστω και αν δεν μνημόνευσαν τη λέξη. [...] Ο πατέρας μας Αθανάσιος της Εκκλησίας των Αλεξανδρέων [...] παντού αποκαλεί Θεοτόκο την αγία Παρθένο.

Έκθεσις πίστεως των Διαλλαγών
[Κύριλλος Αλεξανδρείας]
Γι' αυτό ακριβώς λοιπόν ομολογούμε τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, τον Υιό του Θεού τον Μονογενή, τέλειο Θεό και τέλειο άνθρωπο εκ ψυχής λογικής και σώματος, που γεννήθηκε προαιώνια εκ του Πατρός κατά την θεότητα και κατά τις έσχατες ημέρες ο ίδιος για μάς και για τη δική μας σωτηρία εκ Μαρίας της Παρθένου κατά την ανθρωπότητα· ομοούσιος με τον Πατέρα ο ίδιος κατά τη θεότητα και ομοούσιος με εμάς κατά την ανθρωπότητα. Γιατί έγινε ένωση δύο φύσεων για έναν Χριστό, έναν Υιό, για να ομολογούμε ένα Κύριο.

Όρος Πίστεως της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Ακολουθώντας λοιπόν τους αγίους Πατέρες, από συμφώνου όλοι μας διακηρύττουμε την ομολογία ότι ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός είναι ένας και μόνον Υιός, ο ίδιος τέλειος ως προς τη θεότητά του, και ο ίδιος τέλειος ως προς την ανθρωπότητά του, πραγματικά Θεός και πραγματικά ο ίδιος άνθρωπος με λογική ψυχή και σώμα, ομοούσιος με τον Πατέρα κατά τη θεότητα, και ομοούσιος ο ίδιος με εμάς κατά την ανθρωπότητα, σε όλα όμοιός μας χωρίς την αμαρτία· ομολογούμε επίσης ότι αφενός έχει γεννηθεί πριν απὸ τον χρόνο από τον Πατέρα κατά τη θεότητα, αφετέρου στις πρόσφατες ημέρες ο ίδιος γεννήθηκε από την παρθένο Μαρία τη Θεοτόκο κατά την ανθρωπότητα για χάρη μας και για τη σωτηρία μας, ένας και ίδιος Χριστός, Υιός, Κύριος, Μονογενής, ο οποίος φανερώθηκε σε δύο φύσεις ενωμένες μεταξύ τους κατά τρόπο ασύγχυτο, άτρεπτο, αδιαίρετο, αχώριστο, και από την ένωση αυτή καμία διαφορά των φύσεων δεν καταργήθηκε εξαιτίας της ενώσεως, αλλά μάλλον διασώθηκε η ιδιότητα καθεμιάς φύσεως, και καθεμιά από αυτές συναντά την άλλη σε ένα πρόσωπο και μία υπόσταση, χωρίς να χωρίζονται σε δύο πρόσωπα ή να διαιρούνται, αλλά να παραμένει ένας και ο ίδιος μονογενής Υιός, Θεός Λόγος, Κύριος Ιησούς Χριστός, όπως δι΄ αποκαλύψεως οι προφήτες δίδαξαν και όπως ο Κύριος Ιησούς Χριστός μάς αποκάλυψε και το Σύμβολο των Πατέρων μάς παρέδωσε.

Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Θαλάσσιον, Περὶ Διαφόρων Απόρων της Αγίας Γραφής*

Γιατί ο ποιητής των όλων, αυτός που έγινε κατ' οικονομία αυτό που δεν ήταν, έπρεπε να διασώσει αμετάβλητο και τον εαυτό του σε αυτό που ήταν από τη φύση του και σε αυτό που έγινε στη φύση κατ' οικονομία. Γιατί στον Θεό δεν είναι φυσικό να βλέπουμε μεταβολή, για τον οποίο δεν μπορούμε να σκεφτούμε καμιά απολύτως κίνηση σχετικά με την οποία γίνεται η μεταβολή σε όσα κινούνται. Αυτό είναι το μεγάλο και απόκρυφο μυστήριο. Αυτό είναι το μακάριο τέλος για το οποίο έχουν γίνει όλα.

Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Μαρίνον*

Με ευσεβή τρόπο ας ομολογήσουμε τον Χριστό αληθινά τέλειο Θεό και αληθινά τέλειο άνθρωπο, που είναι πραγματικά, κυριολεκτικά και αληθινά ο αυτός και δεν λέγεται έτσι με απλή και μόνο κλήση, και γι' αυτό ας τον κηρύξουμε ότι έχει δύο φύσεις, των οποίων αυτός είναι η υπόστασή τους, εφόσον δεν είναι άσαρκος, και με θάρρος ας διακηρύξουμε ότι έχει δύο φυσικά θελήματα σύμφωνα με τους Πατέρες. [...] Ένας λοιπόν είναι ο Χριστός από δύο φύσεις, τη θεία και την ανθρώπινη, Λόγος Μονογενής και Υιός και Κύριος της δόξας, με τις οποίες αναγνωρίζεται και με τις οποίες πιστεύουμε ότι υπάρχει. Κι έχει δύο κινήσεις γενικές και συστατικές εκείνων από τα οποία προερχόταν, δηλαδή ενέργειες, που αποτελέσματά τους ήταν τα επιμέρους ενεργήματα.

Νικόδημος Αγιορείτης,
Εγχειρίδιον Συμβουλευτικὸν

Καὶ ἀφίνω νὰ λέγω, ὅτι καὶ αἱ τάξεις τῶν Ἀγγέλων χρείαν εἶχον τῆς Ἐνσάρκου Οἰκονομίας, ὄχι μόνον ἵνα δι᾽ Αὐτῆς λάβωσι τὴν ἀτρεψίαν· πρὸ γὰρ ταύτης οὐκ εἶχον αὐτὴν κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν θεολόγων, ἀλλ᾽ ἵνα δι᾽ Αὐτῆς καὶ χωρητικώτεροι γένωνται, καὶ τρανοτέρων ἀκολούθως ἀπολαύωσι τῶν θεαρχικῶν ἐλλάμψεων καὶ μυστηρίων. [...]Ἔλαβε σχέσιν νὰ κοινωνηθῇ ὁ Πατὴρ κατ᾽ οὐσίαν μὲ τὸν ὁμοούσιόν Του Υἱὸν καὶ μὲ τὸ Πνεῦμά Του τὸ Ἅγιον· τὸν μὲν ἀπ᾽ αἰῶνος γεννῶν, τὸ δὲ ἐκπορεύων. [...]Ἔλαβε σχέσιν νὰ κοινωνηθῇ καθ᾽ ὑπόστασιν ὁ Υἱὸς μὲ τὴν ἀνθρωπότητα, δι᾽ ἣν σχέσιν προέγνω καὶ προώρισε τὴν μετ᾽ αὐτῆς ἐν χρόνῳ πραγματικὴν ἕνωσιν· ἡ γὰρ ἀνθρωπότης, ἰδίαν μὴ σχοῦσα ὑπόστασιν, τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως ἐκοινώνησεν, ἐν αὐτῇ τὸ εἶναι λαβοῦσα. Ἔλαβε σχέσιν ἀπ᾽ αἰῶνος ὁ Θεὸς (καὶ ἰδιαιτέρως τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, Ὃ ἐξαιρέτως πᾶσα ἡ κοινὴ ἐνέργεια τῆς Μακαρίας Τριάδος ἀνατίθεται), νὰ κοινωνηθῇ κατὰ τὴν ἐνέργειαν μὲ τὰ λοιπὰ κτίσματα, δι᾽ ἣν σχέσιν προέγνω καὶ προώρισε γενέσθαι πάντα τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητὰ κτίσματα.

Οἶκος του Ακαθίστου Ὕμνου

Σῶσαι θέλων τὸν κόσμον ὁ τῶν ὅλων κοσμήτωρ, πρὸς τοῦτον αὐτεπάγγελτος ἦλθε, καὶ ποιμὴν ὑπάρχων ὡς Θεός, δι' ἡμᾶς ἐφάνη καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος· ὁμοίῳ γὰρ τὸ ὅμοιον καλέσας, ὡς Θεὸς ἀκούει· Ἀλληλούϊα.

Ὅρθρος Πατέρων Δ΄ Οἰκουμενικής Συνόδου, Θεοτοκίο, Εξαποστειλάριο

Ἐν δύο ταῖς θελήσεσι, καὶ φύσεσι Πανάμωμε, μιᾷ δὲ τῇ ὑποστάσει, τίκτεις Θεὸν ἀπορρήτως, τὸν δι᾽ ἡμᾶς πτωχεύσαντα, μέχρι Σταυροῦ θελήματι, καὶ ἡμῖν χαρισάμενον, τὸν τῆς θεότητος πλοῦτον, τῇ ἐκ νεκρῶν Ἀναστάσει.

Αναστάσιμο Θεοτοκίο, Ήχος πλ. β΄

Τίς μὴ μακαρίσει σε, Παναγία Παρθένε; τίς μὴ ἀνυμνήσει σου τὸν ἀλόχευτον τόκον; ὁ γὰρ ἀχρόνως ἐκ Πατρὸς ἐκλάμψας Υἱὸς μονογενής, ὁ αὐτὸς ἐκ σοῦ τῆς Ἁγνῆς προῆλθεν, ἀφράστως σαρκωθείς, φύσει Θεὸς ὑπάρχων, καὶ φύσει γενόμενος ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς, οὐκ εἰς δυάδα προσώπων τεμνόμενος, ἀλλ' ἐν δυάδι φύσεων, ἀσυγχύτως γνωριζόμενος. Αὐτὸν ἱκέτευε, σεμνὴ Παμμακάριστε, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Τροπάριο β΄ Αντιφώνου της Θείας Λειτουργίας

Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς καί Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀθάνατος ὑπάρχων καί καταδεξάμενος διά τήν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθῆναι ἐκ τῆς Ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀτρέπτως ἐνανθρωπήσας· σταυρωθείς τε, Χριστέ ὁ Θεός, θανάτῳ θάνατον πατήσας, εἷς ὢν τῆς ἁγίας Τριάδος, συνδοξαζόμενος τῷ Πατρί καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· σῶσον ἡμᾶς.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να συσχετίσετε στην ομάδα σας το άρθρο του Συμβόλου της Πίστεως γύρω από την Ενανθρώπηση του Λόγου, με τον Οίκο του Ακαθίστου Ύμνου «Σῶσαι θέλων τὸν κόσμον» και με το βιβλικό απόσπασμα Τιμ 2, 5-6.
2. Στο εκπαιδευτικό λογισμικό «Φωτόδενδρο» να συμβουλευτείτε τα μαθησιακά αντικείμενα «Χρονογραμμή: Η Γ΄ και η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος: Σύγκληση και αποφάσεις» (http://photodentro.edu.gr/aggregator/lo/photodentro-lor-8521-1266) και «Εννοιολογικός χάρτης: Η Γ΄ και η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος: Αποφάσεις και σημασία» (http://photodentro.edu.gr/aggregator/lo/photodentro-lor-8521-1146). Να συσχετίσετε τα συμπεράσματά σας με το περιεχόμενο του κειμένου «Όρος της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου».
3. Να ξαναγράψετε με δικά σας λόγια το παραπάνω κείμενο του Μεγάλου Αθανασίου, δημιουργώντας ένα νέο σύντομο κείμενο, το οποίο να εμπλουτίσετε και με στοιχεία από τα παραθέματα του Κυρίλλου Αλεξανδρείας και του Μαξίμου Ομολογητή.
4. Αξιοποιώντας φράσεις και παραστάσεις από τους 24 Οίκους του Ακαθίστου Ύμνου, να ετοιμάσετε στην ομάδα σας μια ανάλογη ψηφιακή παρουσίαση του περιεχομένου του.
5. Να εκπονήσετε στην ομάδα σας σύντομη συνθετική δημιουργική εργασία με θέμα «Το χριστολογικό δόγμα στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας». Το τέχνημά σας μπορεί να είναι πολυτροπικό κείμενο, αφίσα ή ψηφιακή παρουσίαση.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

«Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα καὶ ταφέντα. Καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρα κατὰ τὰς Γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός»: Η Σταύρωση, η Ανάσταση και η Ανάληψη του Χριστού

1. Η κάθοδος στον Άδη

1.1. Η Σταύρωση: «Σταυρωθέντα τε ὑπέρ ἡμῶν»

Το μυστήριο της ενανθρώπησης του Χριστού κορυφώνεται με το σωτήριο Πάθος και την Ανάσταση. Η ανθρωπότητα που προσέλαβε ο Υιός, αν και αμόλυντη από την αμαρτία, ήταν θνητή και παθητή. Η πρόσληψη αυτή της θνητής ανθρωπότητας αποτελεί καίριο χαρακτηριστικό της χριστολογίας. Ο Υιός προσλαμβάνει εκούσια τη φθορά και τον θάνατο, για να μεταγγίσει στον άνθρωπο την αφθαρσία και τη ζωή. Δίχως αυτή την κοινωνία με το υπαρκτικό πρόβλημα του ανθρώπου, θα ήταν «φενακισμὸς καὶ σκηνὴ τὸ τῆς οἰκονομίας μυστήριον», κατά την τολμηρή έκφραση του αγίου Ιωάννη Δαμασκηνού.

Η βιβλική διήγηση, η πατερική διδασκαλία και η εκκλησιαστική υμνολογία, αναφέρονται κατά κόρον στην εκούσια πορεία του Χριστού προς το σταυρικό πάθος και τον θάνατο. Δίχως τον δρόμο του Σταυρού, δεν θα ήταν σωτήρια για τους ανθρώπους ούτε η διδασκαλία ούτε τα θαύματα του Χριστού. Ο Σταυρός αποτελεί το μέγα μυστήριο, που κατήργησε την αμαρτία και συμφιλίωσε τον άνθρωπο με τον Θεό. Για την Εκκλησία και μόνο το σύμβολο του Σταυρού ανακεφαλαιώνει και παριστάνει ολόκληρη την ένσαρκη οικονομία του Σωτήρος.

Η βιβλική εικόνα του «λύτρου» (Μτ 20, 28· Μκ 10, 45) και της «καταλλαγής» (Ρωμ 5, 11· Β Κορ 5, 18-19), με την οποία σημαίνεται η κενωτική πρωτοβουλία του Θεού, προσελήφθη από τη δυτική θεολογία ως ικανοποίηση της οργισμένης θείας δικαιοσύνης μέσω της θυσίας του Μονογενούς Υιού και της τιμωρίας για την εξιλέωση της αμαρτωλής ανθρωπότητας. Αντίθετα, για την Ορθόδοξη θεολογία ακόμη και οι πλέον οδυνηρές όψεις του θείου Πάθους πραγματοποιήθηκαν εκουσίως και από αγάπη. Ο Πατήρ ευδοκεί το μυστήριο της ενανθρώπησης, αλλά δεν τέρπεται από τη θυσία του Μονογενούς Υιού του πάνω στον Σταυρό. Ο Θεός δεν είχε ανάγκη από τη θυσία του Χριστού. Ανάγκη είχε ο άνθρωπος και το έργο αυτό το πραγματοποίησε ο Υιός ελεύθερα και αγαπητικά.

1.2. Η κορύφωση της κένωσης: «Καὶ παθόντα καὶ ταφέντα»

Το μυστήριο του πάθους του Χριστού σήμανε την πλήρη υπακοή και εγκατάλειψή του στο θέλημα του Πατρός, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την αναστροφή της θανάσιμης πορείας της αδαμικής παρακοής. Η πρώην νικημένη ανθρώπινη φύση, χάρη στο σταυρικό πάθος του Θεανθρώπου, υπερνικά τη δολιότητα του κακού, τη φθορά και τον θάνατο. Ο Σταυρός του Χριστού προξενεί την ίαση και απελευθέρωση από τον διπλό θάνατο του σώματος και της ψυχής. Και τούτο, διότι η ανθρωπότητα η οποία έπαθε και πέθανε στον Σταυρό, υπήρξε αδιαίρετα ενωμένη με την υπόσταση του Θεού και Λόγου. Αν και η ψυχή του Χριστού χώρισε τοπικά κατά την τριήμερη ταφή του σώματός του, ωστόσο παρέμεινε ενωμένη υποστατικά διά του Λόγου. Ο θάνατος της ανθρωπότητας του Χριστού δεν προκάλεσε φθορά και διάλυση στο σώμα, ενώ η τριήμερη νέκρωση και ταφή έδωσε την ευκαιρία στον μόνο ελεύθερο από τα δεσμά του θανάτου Χριστό να κατέλθει στον Άδη, για να κηρύξει και να ζωοποιήσει τους απ' αιώνος νεκρούς. Έτσι ο Χριστός με τον θάνατό του καταλύει και συντρίβει τα δεσμά του θανάτου, λυτρώνοντας σύσσωμο το γένος των ανθρώπων.

2. Η έγερση εκ νεκρών

2.1. Η Ανάσταση: «Καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρα»

Η ανάσταση του Ιησού δεν πραγματοποιήθηκε χάρη σε μια απρόσωπη θεϊκή ιδιότητα. Το μυστήριο της σωτηρίας ενεργείται τριαδικά και κατά την αναστάσιμη κορύφωσή του. Ο Θεός και Πατήρ διά του Αγίου Πνεύματος, το οποίο ζωοποιεί με τον μυστικό τρόπο του το δεσποτικό σώμα, αλλά και ο ίδιος ο απαθής Λόγος συνεργούν στην ανάσταση και ζωοποίησή του. Η μαρτυρία της Καινής Διαθήκης και η διδασκαλία των Πατέρων αποδίδει ιδιαίτερο ρόλο στο Άγιο Πνεύμα, ονομάζοντας την ανάσταση του Χριστού «πνευματική». Το αναστημένο κτιστό σώμα του Κυρίου είναι «πνευματικό», δηλαδή πλήρως ανακαινισμένο και ζωοποιούμενο μέσω των ακτίστων ενεργειών του συνεργούντος Αγίου Πνεύματος. Ο Χριστός είναι ο πρωτότοκος των νεκρών, ο οποίος εισέρχεται στην κτίση, αποκαλύπτοντας τον σκοπό και το τέλος της δημιουργίας. Εξαρχής ο άνθρωπος είχε ως σκοπό της ζωής του την αθανασία. Αυτό, όμως, που απέτυχε να πραγματοποιήσει ο πρώτος Αδάμ, το κατορθώνει σωματικά ο δεύτερος Αδάμ, ο Χριστός. Η πνευματική ένωση κτιστού και ακτίστου τον καθιστά απαρχή της αληθινής ζωής. Η Ανάσταση του Χριστού σηματοδοτεί και την ανάσταση του ανθρώπου, την επάνοδό του στην αθάνατη ζωή. Όπως κανείς δεν στάθηκε μάρτυρας κατά την πλάση του πρώτου Αδάμ, έτσι κανείς δεν είδε την Ανάσταση του δεύτερου Αδάμ. Ο Χριστός φανερώνεται στους μαθητές του «ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ», ελεύθερος από τους νόμους της φθοράς και της ανάγκης. Ενώ δεν έχει ανάγκη τροφής για να ζήσει, θα συμφάγει μαζί τους για να τους δείξει την πραγματικότητα της Ανάστασής του. Στις συναντήσεις του αυτές ο αναστημένος Χριστός εδραιώνει την πίστη των μαθητών και διανοίγει τον νου τους στη γνώση των Γραφών. Κυρίως, όμως, τους προετοιμάζει για την έλευση του Αγίου Πνεύματος, το οποίο θα οικοδομήσει την Εκκλησία Του.

2.2. Η Ανάσταση του Χριστού στο κέντρο της λειτουργικής ζωής της Εκκλησίας

Ο Σταυρός και η Ανάσταση του Χριστού αποτελούν το κέντρο της πίστης και της εμπειρίας της Εκκλησίας. Το Πάσχα για την Εκκλησία είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια γιορτή. Πάνω στην πασχάλια εμπειρία η Εκκλησία θεμελίωσε τη βαπτισματική και ευχαριστιακή ζωή της και με άξονα την εορτή του Πάσχα οικοδόμησε σταδιακά την πλούσια λειτουργική και υμνολογική της παράδοση αλλά και το ιεραποστολικό, κατηχητικό και ποιμαντικό έργο της.

Η λατρεία της αναπτύχθηκε με βάση την επαναλαμβανόμενη λειτουργική βίωση του Σταυρού και της Ανάστασης του Χριστού. Με κέντρο τις κατανυκτικές ακολουθίες της Μεγάλης Εβδομάδας και την πανηγυρική αναστάσιμη Λειτουργία του Πάσχα, η Εκκλησία ενέταξε στη ζωή της τα σωτηριώδη γεγονότα, διαμορφώνοντας ανάλογα τις περιόδους του λειτουργικού έτους, την κατανομή των βιβλικών αναγνωσμάτων, τον κύκλο των δεσποτικών και θεομητορικών εορτών, την υμνολογία, την κατηχητική και την ομιλητική αλλά και την ανάπτυξη του εικονογραφικού κύκλου και της ναοδομίας. Η ζωή της Εκκλησίας κινείται πλέον σε χρόνο λειτουργικό: Όλα συμβαίνουν σε έναν ανακαινισμένο χρόνο, ο οποίος διανοίγεται προς τα έσχατα. Μέσα από τη λατρεία μετέχει στα γεγονότα της επίγειας οικονομίας του Χριστού, ως να συμβαίνουν εδώ και τώρα, τα ανακεφαλαιώνει βιωματικά αλλά και προγεύεται ήδη την εσχατολογική παρουσία της Βασιλείας.

Η βίωση και η προσδοκία της Ανάστασης διαποτίζει ολόκληρη τη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. Με την επίκληση του Αγίου Πνεύματος, ο αναστημένος Χριστός επιστρέφει μυστηριακά στη ζωή της «ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ» και γνωρίζεται, όπως και κατά την αναστάσιμη πορεία προς Εμμαούς, «ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου» (Λκ 24,35). Κάθε φορά που τελείται η Θεία Ευχαριστία, «τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλομεν καὶ τὴν Ἀνάστασιν ὁμολογοῦμεν» (Θ. Λειτουργία Ιακώβου του Αδελφοθέου). Η Κυριακή, ημέρα τέλεσης της Ευχαριστίας, αντικαθιστά το Σάββατο. Ο εβδομαδιαίος λειτουργικός χρόνος αυτή την ημέρα έχει αρχή και τέλος. Είναι η *όγδοη ημέρα*, που συμβολίζει την υπέρβαση του συμβατικού χρόνου και προγεύεται τον άχρονο εσχατολογικό χρόνο της Βασιλείας. Ο ετήσιος λειτουργικός χρόνος συνδέεται άρρηκτα με τον εορτασμό του Πάσχα και την αναστάσιμη υμνολογία της *Οκτωήχου* ανά οκτώ εβδομάδες, όπως απαράμιλλα σμίλεψε ο Ιωάννης Δαμασκηνός.

Ωστόσο, η Ανάσταση δεν κατανοείται με τις φυσικές μας αισθήσεις ούτε αποδεικνύεται αντικειμενικά. Βιώνεται, όμως, με την πίστη μέσα στη μυστηριακή και λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. Συνάμα, η Ανάσταση είναι το θεμέλιο της μαρτυρίας και της αποστολής της Εκκλησίας προς τον κόσμο. Δίχως την ελπίδα και προσδοκία της Ανάστασης και της ζωής του μέλλοντος αιώνος, η πίστη της Εκκλησίας είναι μάταιη και ο λόγος της κενός. Έτσι, η αναστάσιμη εμπειρία αποτελεί διαχρονικά τη βάση και το θεμέλιο της αποστολής της Εκκλησίας «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Πραξ 1, 8).

3. Η πλήρωση της θείας Οικονομίας

3.1. Η Ανάληψη: «Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς»

Την Ανάσταση του Χριστού διαδέχεται η Ανάληψή του, δηλαδή η επάνοδος και η ενθρόνιση της ανθρώπινης φύσης του στην κοινωνία της Αγίας Τριάδος. Ο Χριστός, καταργώντας τον έσχατο εχθρό της ανθρώπινης ύπαρξης, δεν επιστρέφει στη γη· ανέρχεται στον θρόνο της δόξας και εγκαθίσταται στα δεξιά του Θεού και Πατρός, σημαίνοντας έτσι τη θέωση της ανθρωπότητας. Με τον τρόπο αυτό έδειξε ότι το μέλλον της ανθρωπότητας είναι η θεία υιοθεσία. Ο Υιός έγινε άνθρωπος, έπαθε, σταυρώθηκε, θανατώθηκε, αναστήθηκε και αναλήφθηκε, για να μεταδώσει την αθανασία στους ανθρώπους, για να προσφέρει τη δυνατότητα στον κάθε άνθρωπο να μετάσχει προσωπικά, ελεύθερα και ενεργητικά σε αυτήν. Τα γεγονότα αυτά παραδίδονται από τον Χριστό στους μαθητές του, ώστε με τη μυστηριακή τέλεση του Βαπτίσματος και της ευχαριστιακής θυσίας να παρέχεται και να κοινωνείται από όλους η σωτηρία και η θέωση.

Αυτή η κοινωνία των πιστών στα παθήματα και στην ανάσταση του Χριστού μέσα από τα μυστήρια της Εκκλησίας, δεν γίνεται ούτε μηχανικά ούτε αναγκαστικά. Κατά την ένδοξη Δευτέρα Παρουσία του Χριστού θα αναστηθούν μεν οι πάντες, αλλά δεν θα εισέλθουν όλοι στη ζωή της Βασιλείας. Η μυστηριακή χάρη που προσφέρεται ως αρραβώνας της Βασιλείας, πρέπει να γίνει αποδεκτή ελεύθερα και προσωπικά από τον κάθε άνθρωπο, ώστε να οδηγήσει στην πλήρη ανακαίνισή του. Η είσοδος στη ζωή της Βασιλείας προϋποθέτει την αμοιβαία σύνθεση της μυστηριακής κοινωνίας με την ασκητική ετοιμασία του πιστού.

3.2. Η προσμονή του Παρακλήτου και η πρόσκληση ελεύθερης μετοχής στο Σώμα του Χριστού

Η Ανάληψη του Χριστού συνδέεται άρρηκτα με την κάθοδο του Αγίου Πνεύματος κατά την Πεντηκοστή. Η οργανική αυτή αλληλουχία Αναλήψεως και Πεντηκοστής δηλώνει ότι η έλευση του Πνεύματος είναι αχώριστη από το έργο του Χριστού, ενώ παράλληλα επιβεβαιώνει το σωτηριολογικό μυστήριο της Αγίας Τριάδος. Η δράση του Αγίου Πνεύματος, αδιάκοπη και αχώριστη από το έργο του Υιού, καλύπτει εξαρχής ολόκληρο το πλαίσιο των σχέσεων του Θεού με τον κόσμο και τον άνθρωπο και, ασφαλώς, δεν πρωτοεμφανίζεται στην Πεντηκοστή.

Μετά το πέρας της Οικονομίας του Χριστού, μια νέα περίοδος εγκαινιάζεται στο έργο του Αγίου Πνεύματος, με την οικοδομή του Σώματος του Χριστού, δηλαδή, της Εκκλησίας. Η παρουσία και δράση του Πνεύματος ενεργοποιεί και κατευθύνει τον δυναμισμό της οικονομίας του Χριστού, φέρνοντας σε προσωπική κοινωνία τους ανθρώπους και ενσωματώνοντάς τους στη θεωμένη ανθρωπότητα του Χριστού. Το Άγιο Πνεύμα είναι αυτό που προσκαλεί τα ανθρώπινα πρόσωπα και τα παρακινεί στην ελεύθερη ενσωμάτωσή τους στο Σώμα του Χριστού. Αυτή ακριβώς η *προσωπική κοινωνία* και ενσωμάτωση των ανθρώπων στη θεωμένη ανθρωπότητα του Χριστού συνιστά το ιδιαίτερο έργο του Πνεύματος στην Εκκλησία. Διά του Αγίου Πνεύματος, τα ανθρώπινα πρόσωπα υπερβαίνουν τους φυσικούς περιορισμούς ή τις διαιρέσεις και ενσωματώνονται στην ενότητα και

Πηγές - Κείμενα

Ιεζεκιήλ 37, 5-6· 12-14

Ο Κύριος ο Θεός σάς λέει: Προσέξτε! Εγώ θα φέρω πνοή μέσα σας και θα πάρετε ζωή. Θα σας δώσω νεύρα και θα κάνω να ’ρθει πάνω σας σάρκα και θα τη σκεπάσω με δέρμα· μετά θα σας δώσω πνοή και θα πάρετε ζωή. Τότε θα μάθετε ότι εγώ είμαι ο Κύριος. [...] Θ’ ανοίξω τους τάφους σας και θα σας βγάλω μες απ’ αυτούς, λαέ μου, και θα σας φέρω στη χώρα του Ισραήλ. Κι όταν το κάνω αυτό θα μάθετε ότι εγώ είμαι ο Κύριος. Θα σας δώσω το Πνεύμα μου και θα ξαναβρείτε τη ζωή. Θα σας φέρω στη χώρα σας και θα μάθετε ότι εγώ είμαι ο Κύριος. Το είπα και θα το κάνω εγώ, ο Κύριος.

Α΄ Πέτρου 3, 18

Γιατί κι ο Χριστός υπέμεινε το πάθος μια για πάντα για τις αμαρτίες μας, ένας δίκαιος για χάρη των αμαρτωλών, για να μας φέρει κοντά στον Θεό. Θανατώθηκε σωματικά, το Πνεύμα όμως τον ζωοποίησε.

Α΄ Πέτρου 4, 6

Γι’ αυτόν τον λόγο άλλωστε ο Χριστός κήρυξε το χαρμόσυνο μήνυμά του και στους νεκρούς, ώστε παρότι ως άνθρωποι έχουν καταδικαστεί να είναι θνητοί, να βρουν στην τελική κρίση του Θεού τη ζωή που χορηγεί το Πνεύμα.

Πράξεις 1, 1-8

Στο πρώτο μου βιβλίο, Θεόφιλε, διηγήθηκα όλα όσα ο Ιησούς έκανε και δίδαξε, από την αρχή ως την ημέρα που αναλήφθηκε, αφού πρώτα έδωσε εντολές, με τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος, στους αποστόλους που είχε διαλέξει ο ίδιος. Μετά τον θάνατό του παρουσιάστηκε σ’ αυτούς ζωντανός με πολλές αποδείξεις· για σαράντα μέρες τούς εμφανιζόταν και τους μιλούσε σχετικά με τη βασιλεία του Θεού. Ενόσω ήταν μαζί τους κι έτρωγε, τους παρήγγειλε: «Μην απομακρυνθείτε από τα Ιεροσόλυμα, αλλά να περιμένετε από τον Πατέρα την εκπλήρωση της υποσχέσεως για την οποία σας μίλησα· ότι, δηλαδή, ενώ ο Ιωάννης βάφτιζε με νερό, εσείς θα βαφτιστείτε σε λίγες μέρες με το Άγιο Πνεύμα». Οι μαθητές, λοιπόν, συγκεντρώθηκαν μια μέρα και τον ρωτούσαν: «Κύριε, έφτασε άραγε η ώρα να αποκαταστήσεις τη βασιλεία στον Ισραήλ;». Κι αυτός τους απάντησε: «Εσείς δεν μπορείτε να γνωρίζετε τον ακριβή χρόνο· αυτόν τον κρατάει ο Πατέρας στην αποκλειστική του εξουσία. Θα λάβετε όμως δύναμη όταν θα ’ρθει το Άγιο Πνεύμα σ’ εσάς, και θα γίνετε μάρτυρες δικοί μου, στην Ιερουσαλήμ, σε όλη την Ιουδαία και στη Σαμάρεια και ως τα πέρατα της γης.

Κολοσσαείς 1,18-22

Γιατί τα πάντα δι' αυτού ήρθαν στην ύπαρξη, όσα στον ουρανό κι όσα στη γη, τα ορατά και τα αόρατα, θρόνοι και κυριότητες, αρχές και εξουσίες. Ό,τι υπάρχει είναι πλασμένο δι' αυτού κι αυτόν έχει σκοπό του. Υπάρχει αυτός πριν από καθετί κι αυτός τα πάντα συγκρατεί, για να μπορούν να υπάρχουν. Αυτός η κεφαλή του σώματος που είναι η εκκλησία, αυτός αρχή της νέας ανθρωπότητας απ' τους νεκρούς ο πρωταναστημένος, ώστε να γίνει σ' όλα εκείνος πρώτος.

Εφεσίους 1, 20-23

Τη δύναμή του αυτή την έδειξε με το να αναστήσει τον Χριστό από τους νεκρούς και να τον βάλει να καθίσει στα δεξιά του στον ουρανό, πάνω από κάθε αρχή και εξουσία και δύναμη και κυριότητα, πάνω από καθετί που ανήκει όχι μόνο στον τωρινό αλλά και στον μελλοντικό κόσμο. Τα σύμπαντα τα υπέταξε στην εξουσία του, κι αυτόν τον ίδιο τον Χριστό τον έδωσε στην εκκλησία ως υπέρτατο αρχηγό. Η εκκλησία είναι το σώμα του Χριστού, είναι η πληρότητα εκείνου ο οποίος με την παρουσία του γεμίζει πλήρως τα πάντα.

Α΄ Κορινθίους 15, 13-22

Αν δεν υπάρχει ανάσταση νεκρών, τότε ούτε ο Χριστός έχει αναστηθεί. Κι αν ο Χριστός δεν έχει αναστηθεί, τότε το κήρυγμά μας είναι χωρίς νόημα, το ίδιο και η πίστη σας. Επιπλέον παρουσιαζόμαστε και ψευδομάρτυρες απέναντι στον Θεό, αφού είπαμε γι' αυτόν ότι ανέστησε τον Χριστό ενώ δεν τον ανέστησε, αν βέβαια δεχτεί κανείς πως οι νεκροί δεν ανασταίνονται. Γιατί αν οι νεκροί δεν ανασταίνονται, τότε ούτε ο Χριστός έχει αναστηθεί. Κι αν ο Χριστός δεν έχει αναστηθεί, η πίστη σας είναι χωρίς περιεχόμενο· ζείτε ακόμα μέσα στις αμαρτίες σας. Πρέπει επίσης να συμπεράνει κανείς ότι και οι χριστιανοί που πέθαναν έχουν χαθεί. Αν η χριστιανική ελπίδα μας περιορίζεται μόνο σ' αυτήν τη ζωή, τότε είμαστε οι πιο αξιοθρήνητοι απ' όλους τους ανθρώπους. Η αλήθεια όμως είναι πως ο Χριστός έχει αναστηθεί, κάνοντας την αρχή για την ανάσταση όλων των νεκρών. Γιατί, όπως ο θάνατος ήρθε στον κόσμο από έναν άνθρωπο, έτσι από έναν άνθρωπο ήρθε και η ανάσταση των νεκρών. Όπως πεθαίνουν όλοι εξαιτίας της συγγένειας με τον Αδάμ, έτσι, χάρη στη συγγένεια με τον Χριστό, όλοι θα ξαναπάρουν ζωή.

Α΄ Κορινθίους 6, 14

Και ο Θεός που ανέστησε τον Κύριο, με τη δύναμή του θα αναστήσει κι εμάς.

Εφεσίους 1, 3-8

Ευλογημένος να είναι ο Θεός, ο Πατέρας του Κυρίου μας Ιησού Χριστού [...]. Μας λύτρωσε με το αίμα του Χριστού, συγχώρησε τις αμαρτίες μας με την πλούσια χάρη που μας την σκόρπισε περίσσια, μαζί με κάθε λογής φρόνηση και γνώση.

Γρηγόριος Θεολόγος,
Λόγος ΜΕ΄, Εις το Άγιον Πάσχα

Διότι σε ποιον δόθηκε το αίμα που χύθηκε για χάρη μας και για ποιο πράγμα χύθηκε το μέγα και περιβόητο αίμα του Θεού, αρχιερέα και θύματος ταυτόχρονα; Διότι βρισκόμαστε στην εξουσία του πονηρού στον οποίο είχαμε πωληθεί από την αμαρτία με αντίτιμο την απόλαυση της κακίας. Αν το λύτρο δεν ανήκει σε κανέναν άλλον παρά στον κάτοχο του δούλου, ρωτώ να μάθω σε ποιον προσφέρθηκε αυτό και για ποιο λόγο. Αν προσφέρθηκε στον πονηρό, μακρυά από μένα τέτοια βλασφημία! (αν όχι μόνο από τον Θεό, αλλά και τον ίδιο τον Θεό παίρνει ως λύτρο ο ληστής, και παίρνει τόσο υψηλό μισθό για τη δουλεία των ανθρώπων στο θέλημά του, γεγονός για το οποίο θα ήταν δίκαιο να λυπηθεί και να αφήσει ελεύθερους και εμάς). Αν προσφέρθηκε στον Πατέρα, πρώτον πώς έγινε αυτό; Διότι δεν κρατούμασταν αιχμάλωτοι από εκείνον. Δεύτερον, γιατί τάχα θα ευχαριστούσε το αίμα του Μονογενούς τον Πατέρα, ο οποίος δεν δέχθηκε ούτε τον Ισαάκ, όταν του είχε προσφερθεί ως θυσία από τον πατέρα του, αλλά άλλαξε τη θυσία και τοποθέτησε κριάρι στη θέση του λογικού θύματος; Είναι επομένως φανερό ότι το λαμβάνει ο Πατήρ, χωρίς να το ζητήσει ούτε και να το έχει ανάγκη, αλλά για να εκπληρωθεί το σχέδιο της σωτηρίας και επειδή έπρεπε να αγιασθεί ο άνθρωπος από την ανθρώπινη φύση του Θεού, για να μας ελευθερώσει ο ίδιος, αφού κατανίκησε με τη βία τον τύραννο, και για να μας επαναφέρει κοντά του με τη μεσιτεία του Υιού, ο οποίος έδωσε το αίμα του για να μας σώσει προς τιμήν του Πατρός, στον οποίο φαίνεται να παραχωρεί τα πάντα.

Ιωάννης Δαμασκηνός,
Έκδοσις ακριβής

Επίσης ομολογούμε ότι ο Λόγος πήρε όλα τα φυσικά και αδιάβλητα πάθη του ανθρώπου. Γιατί πήρε ολόκληρο τον άνθρωπο και όλα όσα ανήκουν στον άνθρωπο εκτός από την αμαρτία. [...] Όλα λοιπόν τα πήρε, για να τα αγιάσει. Δοκιμάστηκε με τους πειρασμούς και νίκησε, για να πραγματώσει σε μας τη νίκη και να δώσει στη φύση δύναμη να νικά τον αντίπαλο, ώστε η φύση που παλιότερα νικήθηκε, με όποιες προσβολές νικήθηκε, με αυτές να νικήσει αυτόν που παλιότερα την είχε νικήσει. [...] Χωρίς λοιπόν αμφιβολία τα φυσικά μας πάθη υπήρχαν στον Χριστό κατά φύση και πάνω από τη φύση. Κατά φύση κινούνταν σ' αυτόν, όταν παραχωρούσε στη σάρκα να παθαίνει τα δικά της, ενώ ήταν πάνω από τη φύση, γιατί στον Κύριο δεν προηγούνταν τα φυσικά πάθη από τη θέλησή του· τίποτε το αναγκαστικό δεν θεωρείται σ' αυτόν, αλλά όλα εκούσια· θέλοντας πείνασε, θέλοντας δίψασε. Θέλοντας δείλιασε και θέλοντας πέθανε.

Γρηγόριος Παλαμάς, *Ομιλία ΙΑ΄, Εις τον τίμιον και ζωοποιόν Σταυρόν*

Τούτο είναι ο Σταυρός του Κυρίου, η κατάργηση της αμαρτίας. [...] Και πολλοί φίλοι του Θεού μαρτυρήθηκαν από τον ίδιο τον Θεό και πριν από τον νόμο και μετά τον νόμο, χωρίς να έχει φανεί ακόμη ο Σταυρός. [...] Έτσι λοιπόν και ο Σταυρός του Χριστού ήταν ανάμεσα στους προπάτορες και πριν πραγματοποιηθεί ακόμη, διότι ενεργούνταν σε αυτούς το μυστήριό του.

Ευχὴ της Θείας Μετάληψης

Ὁ μόνος καθαρὸς καὶ ἀκήρατος Κύριος, ὁ δι᾽ οἶκτον φιλανθρωπίας ἀνεκδιήγητον τὸ ἡμέτερον ὅλον προσλαβόμενος φύραμα, ἐκ τῶν ἁγνῶν καὶ παρθενικῶν αἱμάτων τῆς ὑπερφυῶς κυησάσης σε, Πνεύματος Θείου ἐπελεύσει καὶ εὐδοκίᾳ Πατρὸς ἀϊδίου, Χριστὲ Ἰησοῦ, σοφία Θεοῦ καὶ εἰρήνη καὶ δύναμις· ὁ τῷ προσλήμματί σου τὰ ζωοποιὰ καὶ σωτήρια πάθη καταδεξάμενος, τὸν Σταυρόν, τοὺς ἥλους, τὴν λόγχην, τὸν θάνατον, νέκρωσόν μου τὰ ψυχοφθόρα πάθη τοῦ σώματος. Ὁ τῇ ταφῇ σου τὰ τοῦ ᾅδου σκυλεύσας βασίλεια, θάψον μου διὰ τῶν ἀγαθῶν λογισμῶν τὰ πονηρὰ διαβούλια, καὶ τὰ τῆς πονηρίας πνεύματα διασκέδασον. Ὁ τῇ τριημέρῳ σου καὶ ζωηφόρῳ Ἀναστάσει τὸν πεπτωκότα προπάτορα ἀναστήσας, ἀνάστησόν με τῇ ἀμαρτίᾳ κατολισθήσαντα, τρόπους μοι μετανοίας ὑποτιθέμενος. Ὁ τῇ ἐνδόξῳ σου Ἀναλήψει τῆς σαρκὸς θεώσας τὸ πρόσλημμα καὶ τοῦτο τῇ δεξιᾷ καθέδρᾳ τιμήσας τοῦ Πατρός, ἀξίωσόν με, διὰ τῆς τῶν ἁγίων σου μυστηρίων μεταλήψεως, τῆς δεξιᾶς μερίδος τῶν σῳζομένων τυχεῖν. Ὁ τῇ ἐπιδημίᾳ τοῦ παρακλήτου Πνεύματος σκεύη τίμια τοὺς ἱερούς σου μαθητὰς ἐργασάμενος, δοχεῖον κἀμὲ τῆς αὐτοῦ ἀνάδειξον ἐπελεύσεως. Ὁ μέλλων πάλιν ἔρχεσθαι κρῖναι τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, εὐδόκησον κἀμὲ προϋπαντῆσαί σοι ἐν νεφέλαις τῷ ποιητῇ καὶ πλάστῃ μου σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις σου.

Αναστάσιμα Ευλογητάρια, Ήχος πλ. α΄

Τῶν Ἀγγέλων ὁ δῆμος, κατεπλάγη ὁρῶν σε, ἐν νεκροῖς λογισθέντα, τοῦ θανάτου δὲ Σωτήρ, τὴν ἰσχὺν καθελόντα, καὶ σὺν ἑαυτῷ τὸν Ἀδὰμ ἐγείραντα, καὶ ἐξ Ἅιδου πάντας ἐλευθερώσαντα.

Αναστάσιμο Απολυτίκιο, Ήχος πλ. α΄

Τὸν συνάναρχον Λόγον Πατρὶ καὶ Πνεύματι, τὸν ἐκ Παρθένου τεχθέντα εἰς σωτηρίαν ἡμῶν, ἀναμνήσωμεν πιστοὶ καὶ προσκυνήσωμεν. Ὅτι ηὐδόκησε σαρκί, ἀνελθεῖν ἐν τῷ Σταυρῷ, καὶ θάνατον ὑπομεῖναι, καὶ ἐγεῖραι τοὺς τεθνεῶτας ἐν τῇ ἐνδόξῳ Ἀναστάσει αὐτοῦ.

Αναστάσιμοι Αίνοι, Στιχηρό, Ήχος πλ. δ΄

Ἔπαθες διὰ σταυροῦ, ὁ ἀπαθὴς τῇ Θεότητι, ταφὴν κατεδέξω τριήμερον, ἵνα ἡμᾶς ἐλευθερώσῃς τῆς δουλείας τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἀθανατίσας, ζωοποιήσῃς ἡμᾶς Χριστὲ ὁ Θεός, διὰ τῆς Ἀναστάσεώς σου φιλάνθρωπε.

Εσπερινός Αναλήψεως,
Στιχηρό Ιδιόμελο, Ήχος β'

Ἐτέχθης ὡς αὐτὸς ἠθέλησας, ἐφάνης, ὡς αὐτὸς ἠβουλήθης, ἔπαθες σαρκί, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐκ νεκρῶν ἀνέστης, πατήσας τὸν θάνατον, ἀνελήφθης ἐν δόξῃ, ὁ τὰ σύμπαντα πληρῶν, καὶ ἀπέστειλας ἡμῖν Πνεῦμα θεῖον, τοῦ ἀνυμνεῖν καὶ δοξάζειν σου τὴν Θεότητα.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Με ψηφιακή εφαρμογή αναζήτησης στην Κ.Δ. να εντοπίσετε με την ομάδα σας χαρακτηριστικές αναφορές για τη Σταύρωση και την Ανάσταση στις Επιστολές του Αποστόλου Παύλου. Ενδεικτικές λέξεις-κλειδιά για την αναζήτησή σας: «Ανάστασις», «ανεστήθη», «εσταυρώθη» κ.ά.
2. Να συσχετίσετε στην ομάδα σας το περιεχόμενο της εικόνας *Η εις Άδου Κάθοδος* με το περιεχόμενο του παραθέματος του Γρηγορίου του Θεολόγου.
3. Να διερευνήσετε στην ομάδα σας το κείμενο του Ιωάννη Δαμασκηνού, με βάση τα ερωτήματα: α) με ποια θεολογικά ζητήματα ασχολείται, β) ποια επιχειρήματα προβάλλει, γ) τι θέλετε να μελετήσετε περαιτέρω.
4. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των ύμνων της ενότητας, να συζητήσετε στην ομάδα σας πώς αιτιολογείται ότι η Ανάληψη και η Πεντηκοστή εντάσσονται στη Θεία Οικονομία.
5. Να βάλετε έναν δικό σας τίτλο σε καθεμία από τις δύο εικόνες του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου. Πώς τεκμηριώνετε την επιλογή σας;

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Χριστολογικές έριδες και πατερική παράδοση

1. Αιρετικές μονομέρειες και αποκλίσεις από τη χριστολογική διδασκαλία της Εκκλησίας

Ο Ιησούς Χριστός υπήρξε «σημεῖον ἀντιλεγόμενον». Γύρω από το πρόσωπο του Θεανθρώπου από πολύ νωρίς αναπτύχθηκαν διάφορες έριδες και αιρετικές αντιλήψεις στο πλαίσιο ποικίλων ιουδαϊκών, ελληνικών και ανατολικών αντιλήψεων και παραδόσεων. Ο Δοκητισμός* φαίνεται ότι έκανε την εμφάνισή του, ήδη, λίγο πριν το τέλος του 1ου αιώνα. Ο Γνωστικισμός* κυριάρχησε κατά τον 2ο και 3ο αιώνα. Με σαφή αντιβιβλική και αντιχριστολογική βάση ο Γνωστικισμός αποθέωσε τη «γνώση» ως την πνευματική ουσία του ανθρώπου και καταδίκασε την υλική του σύσταση. Ακολούθησε ο Άρειος με τη θεωρία του για τον Λόγο ως το πρώτο κτιστό δημιούργημα του Θεού. Κατά τον Απολλινάριο*, τον πρόδρομο αυτόν του Μονοφυσιτισμού, ο Λόγος δεν προσέλαβε ολόκληρη την ανθρώπινη φύση, αλλά μονάχα άψυχο και δίχως λόγο σώμα. Για τον Νεστόριο ο Ιησούς δεν ήταν Θεός αλλά θεοφόρος, αφού οι δύο φύσεις του Χριστού ήταν πλήρως χωρισμένες. Και η σχέση και η συνάφειά τους ήταν μονάχα ηθική. Η Παναγία ήταν απλώς Χριστοτόκος ως ανθρωποτόκος και όχι Θεοτόκος, αφού γέννησε έναν άνθρωπο στον οποίο κατόπιν ενοίκησε ο Θεός Λόγος. Ο Μονοφυσιτισμός του Ευτυχούς, αντίθετα από τον Νεστόριο, πρέσβευε ότι η ανθρώπινη φύση του Χριστού απορροφήθηκε πλήρως από τη θεϊκή. Στη συνέχεια ο Μονοθελητισμός, ενώ δεχόταν τυπικά τις δύο φύσεις του Χριστού, αναγνώριζε, ωστόσο, μονάχα μία θέληση και μία ενέργεια στον Χριστό. Ο κύκλος των χριστολογικών ερίδων και αμφισβητήσεων φαίνεται να κλείνει οριστικά για την Εκκλησία με την εικονομαχική έριδα και την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο, που σήμανε την αναστήλωση των εικόνων και τον θρίαμβο της Ορθοδοξίας. Οι εικονομάχοι, αρνούμενοι τη δυνατότητα εικαστικής αναπαράστασης του Χριστού και των αγίων, αρνούνταν τη θεολογία της ενανθρώπησης και των σωτηριολογικών συνεπειών της για τον άνθρωπο και για ολόκληρη την κτίση και την ιστορία.

1.1. Ο Χριστός ως άνθρωπος: Οι θέσεις του Νεστορίου

Ο Νεστόριος (328-431) επέκρινε τον όρο *Θεοτόκος* για την Παναγία και εισηγήθηκε τον όρο *Χριστοτόκος*. Για τον Νεστόριο άλλο είναι ο Θεός Λόγος και άλλο ο άνθρωπος Ιησούς. Ο γεννηθείς και σταυρωθείς και ταφείς υπήρξε άνθρωπος και όχι Θεός. Ο Θεός απλώς διήλθε από τη Χριστοτόκο Μαρία, η οποία δεν γέννησε Θεό, αλλά έναν κοινό άνθρωπο. Η αντίληψη αυτή εμπεριέχει γνωστικά στοιχεία, μιας και αποτελεί σαφώς γνωστική διδασκαλία ότι ο Ιησούς διήλθε διά της Μαρίας, όπως ακριβώς διέρχεται το νερό μέσα από κάποιο σωλήνα. Ο Ιησούς δεν ήταν Θεός αλλά μονάχα θεοφόρος. Κατά τον Νεστόριο κάθε φύση εισάγει και πρόσωπο. Δύο διαφορετικές φύσεις, όπως η θεία και η ανθρώπινη, δεν είναι δυνατό να ενωθούν πραγματικά, αλλά μονάχα να έλθουν σε κάποια συνάφεια σε μια ηθική και βουλητική σχέση. Οι δύο φύσεις ήταν ανέπαφες και τα ιδιώματα του Θεού Λόγου δεν μεταδόθηκαν στον άνθρωπο Ιησού. Τελικά, η Μαρία παραμένει ανθρωποτόκος. Ο Νεστόριος υποστήριζε την ύπαρξη δύο ασύνδετων φύσεων και δύο προσώπων στον Χριστό. Ωστόσο, ο Χριστός υπήρξε, κατά κάποιο τρόπο, ένα πρόσωπο. Μόνο που το πρόσωπο αυτό δεν ήταν ούτε ο Θεός Λόγος ούτε ο άνθρωπος Ιησούς, αλλά ένα άλλο κοινό πρόσωπο των δύο φύσεων που συνδέονταν εξωτερικά.

1.2. Ο Χριστός ως Θεός: Ο Μονοφυσιτισμός του Ευτυχή

Ο Ευτυχής προσπάθησε να αποφύγει τον σκόπελο του Νεστορίου, δηλαδή να αναγνωρίσει δύο πρόσωπα στον Χριστό, και προτίμησε να θυσιάσει τη μία φύση. Έτσι ο Ευτυχής έγινε ο κατεξοχήν εισηγητής του Μονοφυσιτισμού. Πράγματι, ο αρχιμανδρίτης Ευτυχής στην Κωνσταντινούπολη θα επιχειρήσει να καταπολεμήσει τον Νεστοριανισμό, οδηγώντας σε ακραία σημεία την αλεξανδρινή χριστολογία. Ακολουθώντας και ανανεώνοντας τις θέσεις του Απολλιναρίου*, ο Ευτυχής υποστήριζε δύο φύσεις πριν την ένωση και μία φύση μετά την ένωσή τους. Για λόγους «ευσέβειας» ο Ευτυχής δέχεται μία ένωση κατά την οποία η θεϊκή δύναμη ακύρωσε και εξοβέλισε την ανθρώπινη. Έτσι, από την άκρα ηθικοκρατία του Νεστορίου ο Ευτυχής οδηγήθηκε σε μιαν ακραία πνευματοκρατία. Η κοινωνία Θεού και ανθρώπου δεν πραγματώνεται αυθεντικά μέσα στην ιστορία, αλλά σε ένα μυστικιστικό και νοερό πλαίσιο, όπου κυριαρχεί αποκλειστικά το θεϊκό στοιχείο. Συνάμα, ο Ευτυχής υποστήριζε, όπως παλιότερα και οι δοκήτες, ότι ο Χριστός περιέφερε σώμα στην επίγεια οικονομία του, το οποίο, όμως, δεν ήταν ομοούσιο με εμάς,

επειδή, τελικά, υπήρξε μόνον Θεός. Έτσι η φράση «μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη», που είχε καταβολές από τον Απολλινάριο και την οποία χρησιμοποιούσε ορθόδοξα ο Κύριλλος Αλεξανδρείας, κατέληξε στον Ευτυχή απλώς σε «μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου». Η διδασκαλία του Ευτυχούς, όπως μάλιστα υποστηριζόταν από τον Διόσκορο Αλεξανδρείας, προκάλεσε την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο στη Χαλκηδόνα (451).

1.3. Από τον Μονοφυσιτισμό στον Μονοθελητισμό

Ο Μονοθελητισμός ξεπήδησε οργανικά από τον Μονοφυσιτισμό. Αν ο Χριστός έχει μία φύση, τότε έχει και μία θέληση και κατ' ακολουθία μία ενέργεια. Μπορεί, όμως, κάποιος να είναι μονοθελήτης, δίχως να είναι μονοφυσίτης; Ο Χριστός έχει δύο φύσεις, αλλά ως ενιαίο πρόσωπο, δεν μπορεί παρά να έχει μία θεανθρώπινη θέληση και ενέργεια, τη λεγόμενη «θεανδρική». Με τη διατύπωση «δύο φύσεις καὶ μία ἐνέργεια» ή «μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη καὶ μία ἐνέργεια», επιχειρήθηκε τον 7ο αιώνα να γίνει η ένωση μονοφυσιτών και ορθοδόξων για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, ώστε να επέλθει συμφωνία και επιστροφή στους κόλπους της Ορθοδοξίας των σημαντικών πληθυσμών των μονοφυσιτών στις παρυφές και στις εσχατιές της αυτοκρατορίας, οι οποίοι δεν ακολούθησαν τις αποφάσεις της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου. Προσπαθώντας να αποφύγει τις ορθόδοξες αντιρρήσεις, ο πατριάρχης Σέργιος αντί του όρου «μία ἐνέργεια», χρησιμοποίησε τη διατύπωση «εἷς ὁ ἐνεργῶν Χριστὸς». Ο πάπας Ονώριος προτίμησε τον όρο «μία θέλησις». Έτσι δίπλα στον Μονοθελητισμό, ανεφάνη παράλληλα και ο Μονοενεργητισμός. Τον Μονοθελητισμό και Μονοενεργητισμό πολέμησαν με τα κείμενά τους ο Σωφρόνιος Ιεροσολύμων και ο Μάξιμος Ομολογητής, στο έργο των οποίων στηρίχθηκε η ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδος (680-681).

1.4. Η χριστολογική πρόκληση της εικονομαχίας

Ο αυτοκράτορας Λέων Γ΄ ο Ίσαυρος, θεωρείται ως ο πρώτος υποκινητής της εικονομαχικής έριδας. Αντιλαμβανόταν την απόδοση τιμής στις εικόνες ως ειδωλολατρία. Ο γιος και διάδοχός του Κωνσταντίνος Ε΄ προχώρησε ένα βήμα παραπάνω. Η προσκύνηση των εικόνων είναι όχι απλά ειδωλολατρία αλλά αίρεση και για τον λόγο αυτό συγκάλεσε μεγάλη σύνοδο στην Ιέρεια το 754. Η σύνοδος αυτή έκανε λόγο «περί τῆς ἀπατηλῆς τῶν ὁμοιωμάτων χρωματουργίας», η οποία δεν συμβιβάζεται με την πνευματική λατρεία του Θεού, αλλά με τη λατρεία των κτισμάτων. Όσοι εικονίζουν την ανθρώπινη φύση του Χριστού είναι νεστοριανοί. Αν συγχέουν τις δύο φύσεις και τις εικονίζουν μαζί, τότε πρόκειται για μονοφυσίτες. Η μοναδική εικόνα που γίνεται δεκτή είναι η «εἰκών τοῦ ζωοποιοῦ σώματος» του Χριστού, η οποία ενυπάρχει στη Θεία Ευχαριστία. Η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας, το 787, την οποία συνεκάλεσε η αυτοκράτειρα Ειρήνη ύστερα από αίτημα του Ταρασίου, πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, αποκήρυξε τη σύνοδο της Ιέρειας και εξέφρασε πανηγυρικά την ορθόδοξη διδασκαλία για τις άγιες εικόνες. Η εικονομαχία έληξε οριστικά επί της αυτοκράτειρας Θεοδώρας και του Πατριάρχου Μεθοδίου, το 843. Έκτοτε, η Α΄ Κυριακή της Τεσσαρακοστής εορτάζεται ως εορτή του θριάμβου της Ορθοδοξίας.

Πέρα από τους ποικίλους πολιτικούς, ιδεολογικούς, πολιτισμικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους που γέννησαν και έθρεψαν την εικονομαχική έριδα, η εικονομαχία αμφισβήτησε έμπρακτα τη σωτηριολογική συνέπεια της ενανθρώπησης. Στην εικόνα δεν εικονίζεται η θεία φύση αλλά η υπόσταση του ενανθρωπήσαντος Θεού και Λόγου, ενώ η τιμή και η προσκύνηση δεν αφορά στα υλικά στοιχεία αυτά καθαυτά, αλλά *διαβαίνει* προς το εικονιζόμενο πρόσωπο. Μάλιστα, μέσω της ενανθρώπησης του Θεού και Λόγου, η ανθρώπινη φύση και γενικότερα η κτίση και η ύλη αγιάζονται. Κάτω από θεολογικές προϋποθέσεις, η ύλη μπορεί να αποτελέσει *εικόνα* και *σύμβολον*, το οποίο μπορεί να εκφράσει την αλήθεια της ενανθρώπησης. Τελικά, η άρνηση της εικόνας μαρτυρεί την υποτίμηση ή και την απόρριψη της ανθρώπινης φύσης του Χριστού και την επάνοδο σε μια μονοφυσιτική χριστολογία.

2. Η συμβολή των Πατέρων της Εκκλησίας

2.1. Κύριλλος Αλεξανδρείας

Ο άγιος Κύριλλος υπήρξε πρωταγωνιστής στη συγκρότηση της δογματικής θεολογίας και ιδιαίτερα της χριστολογίας της Εκκλησίας, όπως μάλιστα αποτυπώθηκε στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο. Για τον άγιο Κύριλλο, η χριστολογία είναι το κέντρο και η αφετηρία της δογματικής διδασκαλίας της Εκκλησίας. Στη γραμμή του Μ. Αθανασίου, δίδασκε ότι ο Λόγος προσέλαβε πλήρως την ανθρώπινη φύση (σώμα και ψυχή) με την οποία ενώθηκε η θεία φύση σε μία υπόσταση. Σε πλήρη αντίθεση προς τον Απολλινάριο, ο Κύριλλος τόνιζε την πληρότητα και ακεραιότητα της ανθρώπινης φύσης, την οποία προσέλαβε ο Υιός και Λόγος σαρκούμενος. Παράλληλα έκανε λόγο για τη μη τροπή της ανθρώπινης φύσης σε θεία σε ένα πλαίσιο περιχώρησης και αντίδοσης* των ιδιωμάτων τους. Όταν στην Αγία Γραφή λέγεται ότι ο Ιησούς έπαθε ή σταυρώθηκε ή έκλαψε ή φοβήθηκε, τότε αυτά λέγονται *ανθρωποπαθώς* και όχι *θεοπρεπώς*, εφόσον αφορούν στην ανθρωπότητα που ο Λόγος ανέλαβε. Εφόσον, όμως, ολόκληρη η ανθρώπινη φύση προσελήφθη, τότε τα ιδιώματά της αυτά λέγονται πλέον για τον Χριστό γενικά. Με τον τρόπο αυτό θεμελίωνε το σωτηριολογικό πλαίσιο του τρόπου ένωσης και περιχώρησης των δύο εν Χριστώ φύσεων στη μία υπόσταση του Θεού και Λόγου. Για τον λόγο αυτό, το όνομα *Θεοτόκος* με το ειδικό του περιεχόμενο αποτελεί σταθερά το θεολογικό θεμέλιο της χριστολογικής του διδασκαλίας.

2.2. Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος

Οι σοβαρές χριστολογικές έριδες και αιρέσεις, κυρίως του Απολλιναρίου, του Νεστορίου και του Ευτυχούς, οδήγησαν αρχικά στην πραγματοποίηση της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου στην Έφεσο, το 431, και πολύ σύντομα στη σύγκληση της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου στη Χαλκηδόνα, το 451. Κύριο θεολογικό χαρακτηριστικό του όρου της Συνόδου είναι ο ισχυρός τονισμός της ενιαίας υπόστασης ή του προσώπου του Χριστού. Ο Χριστός είναι «ἕνας καὶ ὁ αὐτὸς» κατά την υπόσταση και *διπλός* κατά τις φύσεις. Με τον τρόπο αυτό αναιρούνται οι αιρέσεις και του Νεστοριανισμού και του Μονοφυσιτισμού. Συνάμα με τη σαφή αναφορά στην πληρότητα της ανθρώπινης φύσης «ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος» καταδικάζεται ο Απολλιναρισμός. Ωστόσο, η υποστατική ένωση των δύο φύσεων προσδιορίζεται με τα επιρρήματα «ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως». Τα δύο πρώτα απευθύνονται κατά του Μονοφυσιτισμού και τα άλλα δύο κατά του Νεστοριανισμού. Η ανθρώπινη φύση, καθεαυτήν ανυπόστατη, ενώνεται στην υπόσταση του Λόγου. Εν τέλει, η ανθρωπότητα δεν είναι ανυπόστατη ούτε και αυθυπόστατη αλλά *ενυπόστατη*, όπως θα εξηγήσουν αργότερα ο Λεόντιος Βυζάντιος και ο Ιωάννης Δαμασκηνός. Η ανθρώπινη φύση έχει υπόσταση τον ίδιο τον Θεό Λόγο. Έτσι μονάχα είναι δυνατό να υπάρξουν σωτηριολογικές και υπαρκτικές συνέπειες για ολόκληρη την ανθρωπότητα και την κτίση. Η ανθρώπινη φύση έχει ως υπόσταση τον ίδιο τον Θεό Λόγο, δηλαδή το αρχέτυπό της. Η διδασκαλία της Δ' Οικουμενικής Συνόδου για το πρόσωπο του Χριστού, όπως και ολόκληρη η πατερική χριστολογία, εμπεριέχει καίριες σωτηριολογικές και υπαρξιακές συνέπειες για τον άνθρωπο και τον κόσμο ολόκληρο. Ο Χριστός ως Θεάνθρωπος είναι ο Σωτήρας του κόσμου, όχι γιατί προσφέρει μια ηθική διδασκαλία ή μια μυστικιστική και νοερή απόδραση από την ιστορία, αλλά γιατί αυτός ο ίδιος είναι η υπέρβαση της φθοράς και του θανάτου στην κτίση και στην ιστορία, και γιατί η ύπαρξή του μπορεί να μεταδώσει τον δικό της τρόπο ύπαρξης προς όλη την ανθρωπότητα. Στο πρόσωπο του Χριστού το κτιστό και το άκτιστο ενώθηκαν «ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως», δηλαδή δίχως να χάσουν την ετερότητα και την ξεχωριστή ταυτότητά τους. Καμία απόσταση δεν υφίσταται πλέον μεταξύ κτιστού και ακτίστου, παρά τη διάκριση και τη μεταξύ τους σχέση. Η υπέρβαση της φθοράς και του θανάτου, που πραγματοποιήθηκε εν Χριστώ, μπορεί να μεταδοθεί προς όλη την ανθρωπότητα. Ο θάνατος μπορεί να νικηθεί, εάν πραγματοποιηθεί το «αδιαιρέτως» μεταξύ κτιστού και ακτίστου.

2.3. Μάξιμος Ομολογητής

Η θεολογία του αγίου Μαξίμου του Ομολογητή αντιμετώπισε τον Μονοθελητισμό με βάση τη διδασκαλία περί των δύο φυσικών θελημάτων του Χριστού και τον χαρακτήρα του γνωμικού θελήματος. Ο Χριστός έχει δύο φύσεις και δύο φυσικά θελήματα και δύο ενέργειες. Η αντίδοση που υπάρχει μεταξύ των δύο φύσεων, ισχύει και μεταξύ των δύο θελήσεων ή ενεργειών του Χριστού. Εφόσον ο Χριστός έχει μία υπόσταση και δύο φυσικά θελήματα ή ενέργειες, το θείο θέλημα, όταν υπάρχει ανάγκη, παραχωρεί στην ανθρώπινη φύση την άδεια να ενεργήσει αυτά που της ανήκουν και την εκφράζουν (τα αδιάβλητα πάθη). Ωστόσο, παρά την ετερότητα των δύο φυσικών θελημάτων δεν υφίσταται αντιγνωμία ή εναντιότητα, καθόσον το ανθρώπινο θέλημα εναρμονίζεται με το θείο θέλημα. Ο ένας Χριστός διακρατεί και το θείο και το ανθρώπινο θέλημα. Στην όλη συζήτηση διαμορφώθηκε το λεγόμενο *φυσικό θέλημα* και το λεγόμενο *γνωμικό θέλημα*. Το γνωμικό θέλημα αφορά στα αυτεξούσια και λογικά όντα, εκφράζει το *πώς* της θελήσεως και σχετίζεται με *τον θέλοντα*, δηλαδή το πρόσωπο ή την υπόσταση. Έτσι, άλλο είναι η θέληση, που προέρχεται από τη φύση και άλλο το *πώς* της θελήσεως που αναφέρεται στον θέλοντα. Χρειάζεται πάντως να τονιστεί ότι *το γνωμικό θέλημα είναι ίδιον του ανθρώπου* και μάλιστα μετά την πτώση μπορεί ακόμη και να στασιάζει προς τη φορά της φύσης, προκαλώντας αλλοτρίωση της φύσης και του προσώπου. Αν ο Χριστός είχε ένα θέλημα και μάλιστα γνωμικό τότε γίνεται ψιλός και κοινός άνθρωπος, επιλέγοντας το καλό *κατά γνώμην*. Σε κάθε περίπτωση το γνωμικό θέλημα είναι γνώρισμα της υπόστασης των κτιστών όντων και δεν είναι δυνατό να υφίσταται στο πρόσωπο του Χριστού. Το ανθρώπινο θέλημα του Χριστού είναι φυσικό και όχι γνωμικό και ως τέτοιο ευθυγραμμίζεται με το θείο φυσικό θέλημά του.

2.4. Ιωάννης Δαμασκηνός

Ο Χριστός είναι ο ενανθρωπήσας Υιός, έχει θεία και ανθρώπινη φύση που διακρατούνται από τη μία και μοναδική υπόστασή του. Η θέληση και η ενέργεια αποτελούν δυνάμεις της φύσεως και όχι του προσώπου και είναι και αυτές διπλές. Ωστόσο, δεν *θέλουν* οι φύσεις αλλά το πρόσωπο, δηλαδή ο Χριστός, ο οποίος χρησιμοποιεί ανάλογα και εναρμονισμένα είτε το θείο είτε το ανθρώπινο θέλημά του. Προσλαμβάνοντας και ανακαινίζοντας την ανθρώπινη φύση, ο Χριστός με τον Σταυρό και την Ανάστασή του αναίρεσε όλες τις συνέπειες της πτώσης και άνοιξε τον δρόμο της σωτηρίας.

Ο Ιωάννης Δαμασκηνός εκφράζει την πλέον ώριμη φάση της δογματικής θεολογίας. Στο έργο του η τριαδολογία και η χριστολογία περιχωρούνται και η μία εμπλουτίζει και διευρύνει τη θεολογική ερμηνευτική και ορολογία της άλλης. Στην προοπτική αυτή κατανοείται και η εικονολογική θεολογία του Δαμασκηνού, η οποία εκφράζει καίριες χριστολογικές, ανθρωπολογικές και κοσμολογικές όψεις. Αντιπαλαίοντας με τις διάφορες φιλοσοφικές, γνωστικές, διαρχικές* και μανιχαϊστικές* ιδέες, οι οποίες υποτιμούσαν την ύλη, ο Ιωάννης Δαμασκηνός έδειξε τη χριστολογική θεμελίωση της ιερότητας και της εσχατολογικής προοπτικής του ανθρώπινου σώματος και γενικά της ύλης, που έγινε κατοικητήριο του ενανθρωπήσαντος Θεού. Η σωτηρία του ανθρώπου πραγματοποιήθηκε μέσω της ύλης που προσέλαβε ο Υιός και Λόγος. Η τιμή και η προσκύνηση των εικόνων δεν συνιστά ειδωλολατρία, αλλά αναφέρεται στον δημιουργό της ύλης, που έγινε πραγματικά άνθρωπος. Έτσι, ενώ δεν παριστάνεται η απερίγραπτη θεότητά του, εικονίζεται η ορατή ανθρωπότητά του. Η δε τιμή και προσκύνηση της εικόνας δεν αφορά στα υλικά προέλευσης και κατασκευής της, αλλά αναφέρεται στο εικονιζόμενο πρόσωπο, σύμφωνα και με τον δογματικό όρο της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου.

Πηγές - Κείμενα

Κύριλλος Αλεξανδρείας,
Επιστολή Δ', Προς Νεστόριον β'

Αποφάνθηκε λοιπόν η αγία και μεγάλη σύνοδος για αυτόν που γεννήθηκε Υιός Μονογενής εκ Θεού και Πατρός κατά φύση, τον αληθινό Θεό εκ Θεού αληθινού, το φως εκ του φωτός, διά του οποίου ο Πατήρ δημιούργησε τα πάντα, ότι κατέβηκε, σαρκώθηκε, ενανθρώπησε, έπαθε, αναστήθηκε την τρίτη ημέρα και ανέβηκε στους ουρανούς. Αυτά και εμείς οφείλουμε να ακολουθούμε στους λόγους και στα δόγματα, κατανοώντας τι δηλώνει η σάρκωση και η ενανθρώπηση του Λόγου. Διότι δεν λέγουμε ότι η φύση του Λόγου έγινε σάρκα, αφού μετασχηματίστηκε, ούτε ότι μεταβλήθηκε εξ ολοκλήρου σε άνθρωπο με ψυχή και σώμα. Αλλά ότι ο Λόγος ένωσε στον εαυτό του καθ' υπόσταση εμψυχωμένη σάρκα με ψυχή λογική κατά άφραστο και ακατάληπτο τρόπο και ότι έγινε άνθρωπος και έγινε υιός ανθρώπου, όχι κατά θέληση μόνον και κατ' ευδοκία αλλά ούτε προσλαμβάνοντας μονάχα πρόσωπο. Και ότι είναι διαφορετικές οι φύσεις που συνήλθαν σε αληθινή ενότητα, ένας εκ δύο (φύσεων) Χριστός και Υιός. [...] Και επειδή «για εμάς και για τη δική μας σωτηρία» ο Λόγος ένωσε με τον εαυτό του καθ' υπόσταση την ανθρώπινη φύση, προήλθε από γυναίκα και γι' αυτό λέγεται ότι γεννήθηκε σαρκικά. Διότι δεν γεννήθηκε πρώτα άνθρωπος κοινός από την αγία Παρθένο και ύστερα επιφοίτησε σε αυτόν ο Λόγος, αλλά αφού ενώθηκε ήδη από την ίδια τη μήτρα, λέγεται ότι υπέμεινε τη σωματική γέννηση, προσλαμβάνοντας με τη γέννηση τη δική του σάρκα. Έτσι, λέγουμε ότι έπαθε και αναστήθηκε. [...] Έτσι θα ομολογήσουμε έναν Χριστό και Κύριο, δίχως να τον συμπροσκυνούμε ως άνθρωπο μαζί με τον Λόγο, για να μην εκληφθεί ως ένα είδος φανταστικής διαίρεσης, λέγοντας το «συν», αλλά προσκυνώντας τον ως έναν και τον αυτόν, καθόσον το σώμα του δεν ήταν ξένο προς τον Λόγο, με το οποίο σώμα παρακάθεται με τον Πατέρα. Εξάλλου, δεν είναι σαν να παρακάθονται δύο υιοί αλλά ένας, ενωμένος με την ανθρωπότητα. [...] Γι' αυτό λοιπόν δεν πρέπει να διαιρείται σε δύο υιούς ο ένας Κύριος Ιησούς Χριστός. Με κανένα τρόπο δεν θα ωφελήσει την ορθότητα της πίστης, εάν θεωρηθεί ότι πρόκειται για ένωση προσώπων, όπως διατείνονται ορισμένοι. Διότι η Γραφή δεν λέγει ότι ο Λόγος ένωσε τον εαυτό του με το πρόσωπο ανθρώπου, αλλά ότι έγινε σάρκα. Το ότι ο Λόγος έγινε σάρκα δεν είναι τίποτε άλλο παρά το ότι όπως και εμείς προσέλαβε αίμα και σάρκα, έκανε δικό του το σώμα του και γεννήθηκε άνθρωπος από γυναίκα, δίχως να πάψει να είναι Θεός και να έχει γεννηθεί από τον Θεό Πατέρα, αλλά παρέμεινε ο ίδιος και μετά την πρόσληψη της σάρκας. Αυτό πρεσβεύει παντού ο λόγος της ακριβούς πίστεως. Γι' αυτό με παρρησία και θάρρος ονομάζουμε Θεοτόκο την αγία Παρθένο.

Όρος Πίστεως της ΣΤ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Ακολουθώντας τις άγιες και οικουμενικές πέντε συνόδους και τους αγίους και εγκρίτους Πατέρες και σύμφωνα με αυτούς (η Σύνοδος) ορίζει ότι ομολογεί τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν ως τον αληθινό Θεό μας, τον ένα της αγίας και ομοουσίου και ζωαρχικής Τριάδος τέλειο κατά τη θεότητα και τέλειο κατά την ανθρωπότητα, αληθινό Θεό και αληθινό άνθρωπο με λογική ψυχή και σώμα, ομοούσιο προς τον Πατέρα κατά την θεότητα και ομοούσιο με εμάς κατά την ανθρωπότητα, κατά πάντα όμοιο με εμάς δίχως αμαρτία· ο οποίος γεννήθηκε πριν τους αιώνες εκ του Πατρός κατά την θεότητα, και στις έσχατες μέρες ο ίδιος για εμάς και για τη δική μας σωτηρία γεννήθηκε εκ Πνεύματος Αγίου και Μαρίας της παρθένου – που όντως και αληθινά είναι Θεοτόκος– κατά την ανθρωπότητα· ένα και τον ίδιο Χριστό, Υιό, Κύριο, μονογενή, ο οποίος γνωρίζεται σε δύο φύσεις ασυγχύτως, ατρέπτως, αχωρίστως, αδιαιρέτως· πουθενά δεν αναιρείται η διαφορά των φύσεων εξαιτίας της ένωσης, ενώ διασώζεται η ιδιότητα κάθε μιας φύσης. Και η ένωση αυτή αναφέρεται σε ένα πρόσωπο και σε μία υπόσταση· δεν μερίζεται ή διαιρείται σε δύο πρόσωπα, αλλά είναι ένας και ο ίδιος Υιός μονογενής Λόγος του Θεού, ο Κύριος Ιησούς Χριστός. [...] Ομολογούμε επίσης δύο φυσικές θελήσεις ή θελήματα σε αυτόν και δύο φυσικές ενέργειες, αδιαιρέτως, ατρέπτως, αμερίστως, ασυγχύτως, σύμφωνα με τη διδασκαλία των αγίων Πατέρων κηρύττουμε.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής*

Επειδή λοιπόν δύο είναι οι φύσεις του Χριστού, παραδεχόμαστε δύο και τα φυσικά του θελήματα και τις φυσικές ενέργειες. Επειδή όμως μία είναι η υπόσταση των δύο φύσεων, παραδεχόμαστε ένα και τον ίδιο που θέλει και ενεργεί κατά τις δύο φύσεις με φυσικό τρόπο, από τις οποίες και στις οποίες και οι οποίες είναι ο Χριστός, ο Θεός μας, που θέλει και ενεργεί όχι διηρημένα αλλά ενωμένα· αφού θέλει και «ενεργεί καθεμιά μορφή με την κοινωνία του άλλου». Γιατί όποιων η ουσία είναι η ίδια, αυτών και η θέληση και η ενέργεια είναι η ίδια· όποιων όμως η ουσία είναι διαφορετική, αυτών διαφορετική είναι και η θέληση και η ενέργεια. Και αντίστροφα, όποιων η θέληση και η ενέργεια είναι η ίδια, αυτών και η ουσία είναι η ίδια· και όποιων διαφορετική η θέληση και η ενέργεια, αυτών και η ουσία είναι διαφορετική. Γι' αυτό στον Πατέρα και τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα από την ταυτότητα της ενέργειας και του θελήματος κατανοούμε την ταυτότητα της φύσεως. Και στη θεία οικονομία από τη διαφορά των φύσεων και γνωρίζοντας τη διαφορά των φύσεων ομολογούμε επίσης και τη διαφορά των θελημάτων και των ενεργειών.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής*

Στον Κύριό μας Ιησού Χριστό, επειδή οι φύσεις είναι διαφορετικές, διαφορετικές είναι και οι φυσικές θελήσεις της θεότητάς του και της ανθρωπότητάς του, δηλαδή οι θελητικές δυνάμεις. Επειδή όμως μια είναι η υπόσταση και ένας αυτός που θέλει, ένα είναι και το θελητό, δηλαδή το γνωμικό θέλημα, αφού η ανθρώπινη θέλησή του ακολουθεί τη θεία του θέληση και θέλει αυτά, που θέλει η θεία του θέληση. Είναι ανάγκη επίσης να γνωρίζουμε ότι άλλο είναι η θέληση, άλλο η βούληση, άλλο το θελητό και άλλο το θελητικό και άλλο αυτός που θέλει.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Διαλεκτικά*

Κυρίως το ενυπόστατο σημαίνει αυτό που δεν έχει δική του ύπαρξη αλλά γίνεται αντιληπτό μέσα στις υποστάσεις [...] αυτό που συντίθεται με κάποιο άλλο κατά την ουσία προς τον σχηματισμό ενός όλου και που αποτελεί σύνθετη υπόσταση, όπως ο άνθρωπος που αποτελείται από ψυχή και σώμα. [...] Επίσης σημαίνει τη φύση που την προσέλαβε κάποια άλλη υπόσταση και που έχει την ύπαρξή της μέσα σε αυτήν, όπως η σάρκα του Κυρίου που δεν αποτέλεσε ατομική υπόσταση.

Συνοδικόν της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Πιστεύουμε, όπως είδαν στα οράματά τους οι προφήτες, όπως δίδαξαν οι απόστολοι, όπως παρέλαβε την πίστη η Εκκλησία και οι διδάσκαλοί της την διατύπωσαν, όπως συμφώνησαν οι Εκκλησίες της οικουμένης, όπως έλαμψε η θεία χάρη, όπως η σοφία με παρρησία ομολόγησε και ο Χριστός βράβευσε. Έτσι σκεφτόμαστε, μιλάμε και κηρύσσουμε τον Χριστό, τον αληθινό Θεό μας, και τα έργα των αγίων του, τιμώντας τους με λόγια, με γραφές, με σκέψεις, με πνευματικές θυσίες, με ναούς και εικονίσματα. Σεβόμαστε και προσκυνούμε τον Χριστό επειδή είναι Θεός και Δεσπότης, τιμούμε τους αγίους επειδή είναι πραγματικοί υπηρέτες του κοινού μας Δεσπότη, απονέμοντάς τους σχετική προσκύνηση και όχι λατρεία.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας, Λόγος Α΄*

Στα παλιά τα χρόνια ο Θεός, ο ασώματος και ασχημάτιστος διόλου δεν εικονιζόταν, τώρα όμως επειδή έγινε ορατός κατά τη σάρκα και επικοινώνησε με τους ανθρώπους, εικονίζω το βλεπόμενο του Θεού. Δεν προσκυνώ την ύλη, προσκυνώ όμως τον δημιουργό της ύλης, αυτόν που για μένα έγινε ύλη και καταδέχτηκε να κατοικήσει στην ύλη και να εργαστεί τη σωτηρία μου διαμέσου της ύλης, και δεν θα σταματήσω να σέβομαι την ύλη, με αυτήν που συντελέστηκε η σωτηρία μου.

Όρος Δογματικός της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Ορίζουμε λοιπόν με κάθε ακρίβεια και επιμέλεια να ανατίθενται οι εικόνες που φτιάχνονται από χρώματα, ψηφίδες και από άλλα υλικά επί τούτου δίπλα στον τύπο του τίμιου και ζωοποιού σταυρού στις άγιες εκκλησίες του Θεού, στα ιερά σκεύη και στα ενδύματα, σε τοίχους και σε σανίδες, σε σπίτια και σε δρόμους, της εικόνας του Κυρίου και Θεού και Σωτήρα μας Ιησού Χριστού και της άχραντης δέσποινάς μας και αγίας Θεοτόκου, των τίμιων αγγέλων και όλων των αγίων και οσίων ανδρών –γιατί όσο θεωρούνται συνεχώς διαμέσου της ζωγραφικής αναπαράστασης, τόσο ανάγονται και αυτοί που τις βλέπουν προς τη μνήμη και τον πόθο των πρωτότυπων– και να αποδίδουν σε αυτές ασπασμό και τιμητική προσκύνηση –όχι βέβαια την αληθινή λατρεία σύμφωνα με την πίστη μας, η οποία αρμόζει μόνο στη θεία φύση, αλλά με τον ίδιο τρόπο όπως και στον τύπο του τίμιου και ζωοποιού σταυρού και στα άγια ευαγγέλια και στα υπόλοιπα ιερά αναθήματα– και να προσάγουν γι' αυτές τιμητικά και θυμιάματα και φώτα, σύμφωνα με τα αρχαία έθιμα. «Διότι η τιμή της εικόνας αναφέρεται στο πρωτότυπο» και εκείνος που προσκυνά την εικόνα, προσκυνά την υπόσταση του εικονιζόμενου.

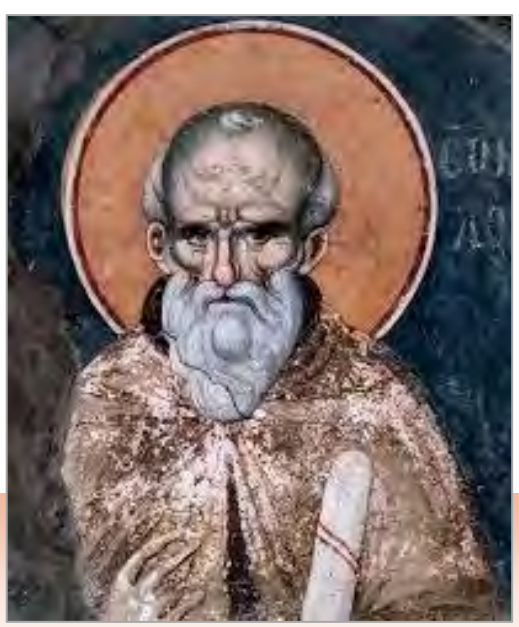

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας, Λόγος Β΄*

Σέβομαι, λοιπόν, την ύλη και τη θεωρώ σαν κάτι ιερό· την προσκυνώ, επειδή μέσω αυτής συντελέστηκε η σωτηρία μου· τη σέβομαι όχι ως Θεό, αλλά ως κτίσμα γεμάτο θεία ενέργεια και χάρη. Πράγματι, δεν είναι ύλη το ξύλο του σταυρού το τόσο χαριτωμένο και μακαριστό; Δεν είναι ύλη το σεπτό και άγιο όρος, ο τόπος του Γολγοθά; Δεν είναι ύλη ο άγιος τάφος, αυτή η πέτρα που δώρισε τη ζωή κι είναι η πηγή της ανάστασης μας; Δεν είναι ύλη η μελάνη και τα δέρματα των Ευαγγελίων; Δεν είναι ύλη η ζωογόνα τράπεζα που μας χορηγεί τον άρτο της ζωής; Δεν είναι ύλη το χρυσάφι και το ασήμι, από τα οποία κατασκευάζονται οι σταυροί και οι άγιες εικόνες και τα ποτήρια; Δεν είναι ύλη πάνω από όλα το σώμα και το αίμα του Κυρίου μου; Επομένως, ή πρέπει να παύσεις να σέβεσαι και να προσκυνάς όλα αυτά ή να παραδεχτείς την εκκλησιαστική παράδοση και την προσκύνηση των εικόνων του Θεού και των φίλων του.

Εσπερινός των Πατέρων, Δοξαστικό της Λιτής, Ήχος γ'

Ἀποστολικῶν παραδόσεων, ἀκριβεῖς φύλακες γεγόνατε, ἅγιοι Πατέρες· τῆς γὰρ ἁγίας Τριάδος τὸ ὁμοούσιον, ὀρθοδόξως δογματίσαντες, Ἀρείου τὸ βλάσφημον, συνοδικῶς κατεβάλετε, μεθ΄ὃν καὶ Μακεδόνιον, πνευματομάχον ἀπελέγξαντες, κατεκρίνατε Νεστόριον, Εὐτυχέα καὶ Διόσκορον, Σαβέλλιόν τε καὶ Σεβῆρον τὸν ἀκέφαλον, ὧν τῆς πλάνης αἰτήσασθε ῥυσθέντας ἡμᾶς, ἀκηλίδωτον ἡμῶν τὸν βίον, ἐν τῇ πίστει φυλάττεσθαι δεόμεθα

Αναστάσιμο Θεοτοκίο, Ήχος πλ. δ΄

Ὁ Βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν, διὰ φιλανθρωπίαν, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη· ἐκ Παρθένου γὰρ ἀγνῆς, σάρκα προσλαβόμενος καὶ ἐκ ταύτης προελθὼν μετὰ τῆς προσλήψεως, εἷς ἐστιν Υἱός, διπλοῦς τὴν φύσιν, ἀλλ' οὐ τὴν ὑπόστασιν· διὸ τέλειον αὐτὸν Θεόν, καὶ τέλειον ἄνθρωπον, ἀληθῶς κηρύττοντες, ὁμολογοῦμεν Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν, ὃν ἱκέτευε Μήτηρ ἀνύμφευτε, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Στα Μηναία της Εκκλησίας να εντοπίσετε τις εορτές των Πατέρων των Οικουμενικών Συνόδων. Τι διαπιστώνετε γύρω από το περιεχόμενο της Ακολουθίας που ψάλλεται; Από τα συναξάρια των εορτών να συλλέξετε στοιχεία γύρω από τη συμβολή των Συνόδων στη διατύπωση του χριστολογικού δόγματος.
2. Να δημιουργήσετε στην ομάδα σας μια χρονογραμμή με θέμα «Από την Γ΄ στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο». Να την εμπλουτίσετε με στοιχεία που αφορούν προκλήσεις αιρέσεων και με ονόματα Πατέρων της Εκκλησίας που ασχολήθηκαν με αυτές.
3. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραθέματα που αφορούν στη Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο, να συντάξετε ένα σύντομο κείμενο στην ομάδα σας, στο οποίο να αναπτύξετε τη γνώμη σας κατά πόσον η έριδα της εικονομαχίας σχετιζόταν με το χριστολογικό δόγμα.
4. Δεδομένου ότι στη χριστολογική έριδα παρενέβαινε συχνά η πολιτική εξουσία της εποχής (ο αυτοκράτορας), να συζητήσετε στην τάξη, με τη μέθοδο της αντιλογίας, κατά πόσον είναι ορθό από θεολογική σκοπιά οι σύγχρονοι πολιτικοί άρχοντες να αναμειγνύονται στη διευθέτηση των δογματικών διαφορών.
5. Στο τετράδιό σας να σημειώσετε βασικούς θεολογικούς όρους και έννοιες-κλειδιά, που αναφέρονται στο χριστολογικό δόγμα, στις οποίες να δώσετε σύντομους ορισμούς.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 5

«Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος»: Η εσχατολογική προσδοκία της Βασιλείας του Θεού

1. Η εσχατολογική προσμονή και η μέλλουσα κρίση

1.1. Η μέλλουσα επάνοδος του Χριστού: «Καὶ πάλιν ἐρχόμενον»

Η ένδοξη επάνοδος του Χριστού υπήρξε εξαρχής σταθερός προσανατολισμός της Εκκλησίας. Τόσο έντονη ήταν η προσδοκία της δεύτερης παρουσίας του Χριστού, ώστε οι πρώτοι χριστιανοί πίστευαν ότι πρόκειται να συμβεί στη δική τους γενιά. Αυτή η πρόγευση των εσχάτων συνδέθηκε με τη λατρευτική σύναξη της Θείας Ευχαριστίας ως εικόνας της εσχατολογικής σύναξης του διασκορπισμένου λαού με κέντρο τον Χριστό, όπως θα έλθει «ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ» (Ιω 7, 37). Η Θεία Ευχαριστία βιώνεται ως συμμετοχή και *ανάμνηση* στο δείπνο της Βασιλείας: «Μεμνημένοι τοίνυν [...] πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας». Πρόκειται ουσιαστικά για την πρώτη πραγμάτωση της Βασιλείας ως πρόγευσής της εντός της ιστορίας. Η Κυριακή ως όγδοη και αναστάσιμη ημέρα εικονίζει τη Βασιλεία, η οποία είναι ήδη παρούσα. Η προσδοκία του *καινού ουρανού* και της *καινής γης* είναι το βίωμα της ημέρας του Κυρίου, η οποία ξεκίνησε με την Ανάσταση και ολοκληρώνεται με την ένδοξη επάνοδό του. Η Εκκλησία ζει την προσδοκία της παρουσίας του Χριστού· στη λειτουργική εμπειρία του «μαρὰν ἀθᾶ» (Α Κορ. 16,22), ο Χριστός απαντά: «ναὶ ἔρχομαι ταχύ»· και η Εκκλησία εκφράζει την προσδοκία της λέγοντας: «ἀμήν, ναὶ ἔρχου, Κύριε Ἰησοῦ» (Απ 22, 20). Αυτές οι φράσεις δείχνουν ότι το βιβλίο της *Αποκάλυψης* δεν είναι ένα καταστροφολογικό κείμενο όπως συχνά εκλαμβάνεται, αλλά μια κατεξοχήν ευχαριστιακή μαρτυρία της αρχέγονης Εκκλησίας στο πλαίσιο της βιβλικής αποκαλυπτικής εσχατολογίας.

1.2. Η κρίση και η Βασιλεία: «Κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς»

Σε κάθε Θεία Λειτουργία τα έσχατα εισβάλλουν μυστηριακά και κρίνουν την ιστορία. Ο ίδιος ο Ιησούς προφήτευσε παραβολικά τη μέλλουσα επάνοδό του, η οποία και θα σημάνει την τελική κρίση της ιστορίας και την έναρξη της Βασιλείας (Μτ 25, 31-46). Η δεύτερη έλευσή του θα είναι ένδοξη, η θεότητά του δεν θα κρύβεται στην ανθρωπότητά του και θα είναι φανερή σε όλους. Καθήμενος στον θρόνο της δόξας του, θα κρίνει όλους τους ανθρώπους με βάση την έμπρακτη εφαρμογή της εντολής του Χριστού, δηλαδή της αγάπης προς τον συνάνθρωπο και μάλιστα προς τον αδύναμο: Ο πεινασμένος, ο ξένος, ο γυμνός, ο άρρωστος, ο φυλακισμένος είναι ο ίδιος ο Χριστός. Όποιος συμπαραστάθηκε στον πάσχοντα συνάνθρωπό του, συναντά τον ίδιο τον Χριστό. Με αυτό το κριτήριο της έμπρακτης αγάπης και αλληλεγγύης προς τον συνάνθρωπο ως αδελφό θα κριθούν οι πάντες και είτε θα εισέλθουν στην αιώνια ζωή της Βασιλείας είτε δεν θα συμμετάσχουν σε αυτήν.

Ο παράδεισος και η κόλαση δεν είναι τόπος, αλλά μάλλον *τρόπος* ύπαρξης. Όσοι έχουν «νοῦν καί πνεῦμα Χριστοῦ», θα δουν τη δόξα του ως φως, ενώ για άλλους θα είναι «πῦρ καταναλίσκον». Η ζωή με τον Χριστό σημαίνει συμμετοχή και κληρονομία της Βασιλείας και η ζωή χωρίς τον Χριστό σημαίνει κόλαση. Γι' αυτό και ο Ιωάννης Χρυσόστομος μπόρεσε να πει: «Αν πάω στον παράδεισο και μου πουν ότι ο Χριστός δεν είναι εκεί αλλά στην κόλαση, θα ζητήσω να πάω στην κόλαση, διότι η κόλαση με τον Χριστό γίνεται παράδεισος, όπως και ο παράδεισος χωρίς τον Χριστό γίνεται κόλαση».

1.3. Η εγκαινιασμένη εσχατολογία στη ζωή της Εκκλησίας

Η εσχατολογική εμπειρία της Εκκλησίας, η οποία κινείται μεταξύ δύο κεντρικών γεγονότων, της πρώτης και της δεύτερης παρουσίας του Χριστού, είναι αδιανόητη εκτός της ιστορίας. Με την ενανθρώπηση του Χριστού εγκαινιάσθηκε ήδη ο καινούριος κόσμος της Βασιλείας, ενώ με την Ανάσταση και την Πεντηκοστή τα έσχατα έχουν ήδη εισέλθει δυναμικά στην κτίση και στην ιστορία. Έτσι, παρά τις προσπάθειες εξελληνισμού του Χριστιανισμού, η θεολογία του παρέμεινε μια προφητική «θεολογία της ιστορίας». Ο Χριστιανισμός είναι ιστορικός, γιατί θεμελιώνει την οντολογία του στην ελευθερία του προσώπου. Δίχως την ελευθερία δεν υφίσταται κανένα νόημα ή σκοπός στην ιστορία, παρά μόνο η κυριαρχία της απρόσωπης φύσης και η αναγκαστική ανακύκλησή της.

Από τη δημιουργία του κόσμου έως τη συντέλεια, η πορεία της ιστορίας κινείται γραμμικά και ευθύγραμμα. Το κέντρο της ιστορίας είναι ο Χριστός, στο πρόσωπο και στο έργο του οποίου η ιστορία αποκτά νόημα και σκοπό. Παρ' όλα αυτά, μήπως η εσχατολογία της Εκκλησίας συνιστά τελικά μια υποτίμηση της ιστορίας; Τέτοιες αντιλήψεις δεν εκφράζουν την ορθή εσχατολογική θεώρηση της Εκκλησίας. Η Εκκλησία προλαμβάνει και βιώνει τα έσχατα, αγκαλιάζοντας την ίδια στιγμή κάθε πτυχή της ιστορίας. Κατά την ευχαριστιακή της πράξη, όπου ιστορία και εσχατολογία συμπλέκονται γόνιμα και δημιουργικά, η Εκκλησία προσλαμβάνει διαρκώς τον κόσμο και τον άνθρωπο. Οτιδήποτε αφορά στον κόσμο και στον άνθρωπο δεν της είναι αδιάφορο, γιατί η σωτηρία, την οποία ευαγγελίζεται εν Χριστώ, έχει ιστορική και κοσμική διάσταση.

2. Η έλευση της Βασιλείας

2.1. Βιβλικές και πατερικές μαρτυρίες για τον παράδεισο και την κόλαση

Στην Καινή Διαθήκη πάμπολλες είναι οι εικόνες και οι παραστάσεις με τις οποίες σημαίνεται ο παράδεισος και η κόλαση. Ο Χριστός συχνά κάνει λόγο για «ἀνάστασιν ζωῆς» και για «ἀνάστασιν κρίσεως» (Ιω 5, 29), για την τρυφή «τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς» (Απ 2,7) και για «τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον» (Μτ 25, 41). Ο Παύλος «ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ρήματα» (Β Κορ 12,3-4). Η πραγματικότητα του παραδείσου υπερβαίνει κάθε ανθρώπινη εμπειρία αυτού του κόσμου (Α Κορ 2, 9). Με την ίδια δόξα που θα φανερωθεί ο Χριστός, θα λάμψουν και οι άνθρωποι που θα ομοιωθούν στα έσχατα με τον Θεάνθρωπο (Κολ 3, 4· Α Ιω 3, 2). Η αιώνια ζωή της Βασιλείας υπερβαίνει τη φθορά και τον θάνατο (Μτ 22, 30-32), ενώ η θέα και γνώση του Θεού θα είναι πλέον άμεση (Ιω 17, 3· Α Ιω 3, 2). Ο ίδιος ο Ιησούς είπε ότι «ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν» (Ιω 14,2) και πως όλοι είναι καλεσμένοι στην ατελεύτητη χαρά της Βασιλείας (Ιω 16, 22· 17, 3).

Η πρωτοχριστιανική Εκκλησία ζούσε με την έντονη προσδοκία της δεύτερης έλευσης του Χριστού. Οι Απόστολοι Παύλος, Πέτρος και Ιωάννης κάνουν λόγο για την κάθοδο του Κυρίου και την παράδοξη συνάντηση ζώντων και τεθνεώτων με τον ένδοξο Χριστό (Α Θεσ 4, 16-17). Η φανέρωση του ένδοξου Χριστού θα σημάνει «καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν» (Β Πε 3, 7-13· Απ 21, 1-8), την εξάλειψη του πόνου και του θανάτου, την ανακαίνιση και ανακεφαλαίωση όλης της κτίσεως. Ο Χριστός θα αναφανεί «τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος», «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ» (Απ 1, 7-8· 21,1-8). Ο Χριστός, στις επίμονες ερωτήσεις των μαθητών του για τον χρόνο έλευσης της Βασιλείας του, απαντά λέγοντας ότι αυτό δεν είναι υπόθεση των ανθρώπων αλλά του Θεού και Πατρός και επιμένει στην αναγκαιότητα της πνευματικής εγρήγορσης των ανθρώπων κατά την αιφνίδια έλευσή της (Πραξ 1, 6-7. Μτ 24, 3, 13-14, 36, 44· Β Πε 3, 10).

Αντίστοιχα, πολλές και ποικίλες είναι οι παραστατικές εικόνες για την κόλαση, η οποία αποδίδεται ως απώλεια (Φιλ 3, 19· Β Πε 2, 3), όλεθρος αιώνιος (Β Θεσ 1, 9), θλίψη μεγάλη (Μτ 24, 21), μέλλουσα οργή (Μτ 3, 7· Λκ 3, 7), κόλαση αιώνια (Μτ 25, 46), πυρ αιώνιο (Μτ 18, 8), πυρ άσβεστο (Μκ 9, 43-44· Εβρ 10, 27· Μτ 13, 42), σκότος εξώτερον (Μτ 8, 12· 22, 13· 25, 30), κλαυθμός και βρυγμός οδόντων (Μτ 8, 12· 24, 51· Λκ 13, 28), αιώνιο ζοφερό σκότος (Β Πε 2, 17), θάνατος (Απ 21, 4), δεύτερος θάνατος (Απ 20, 14), γέεννα (Μτ 5, 22, 29· 10, 28· Μκ 9, 43, 47· Λκ 12, 5· Ιακ 3, 6) κ.ά. Η πατερική ερμηνεία στις βιβλικές αυτές περιγραφές δίνει έμφαση στο γεγονός ότι ο παράδεισος και η κόλαση δεν είναι υπόθεση ανταμοιβής και καταδίκης, αλλά εκφράζουν κυρίως τον τρόπο μετοχής μας στο μυστήριο του Χριστού με βάση την ελεύθερη προαίρεση κάθε ανθρώπου. Η κόλαση είναι η αυτοτιμωρία και ελεύθερη επιλογή του ανθρώπου να αντισταθεί στο θεραπευτικό και λυτρωτικό έργο του Χριστού. Η στέρηση και η απουσία του Θεού συνιστά κόλαση για τον άνθρωπο. Η σωτηρία, όπως λέγει ο Μάξιμος Ομολογητής, είναι το μυστήριο της ελευθερίας του ανθρώπου και όχι της τυραννίας του Θεού. Ο Θεός είναι αγάπη· «Όποιος δεν αγαπάει, δεν γνώρισε το Θεό, γιατί ο Θεός είναι αγάπη. [...] Όποιος αγαπάει δεν φοβάται. Η τέλεια αγάπη διώχνει το φόβο. Γιατί ο φόβος σχετίζεται με την τιμωρία κι όποιος φοβάται την τιμωρία, δείχνει πως δεν έχει φτάσει στην τέλεια αγάπη» (Α Ιω 4, 8-18). Οι αληθινοί φίλοι του Θεού δεν είναι δούλοι ούτε μισθωτοί, που περιμένουν την ανταμοιβή τους (Ιω 15, 15). Ο Θεός αγαπά όλους τους ανθρώπους, ακόμη και τους αμαρτωλούς· όλοι οι άνθρωποι, όμως, δεν δέχονται την αγάπη του Θεού. Η συμμετοχή στη θεία ζωή είναι ανάλογη με την καθαρότητα της καρδιάς του ανθρώπου. Για τον λόγο αυτό, η ασκητική παράδοση της Ανατολής έδωσε ιδιαίτερη σημασία στον αγώνα του πιστού για τη μετάνοια και την κάθαρση από τα πάθη. Ήδη από τώρα, τα μέλη της Εκκλησίας προγεύονται αυτό που θα ζουν με κάθε πληρότητα στη Βασιλεία.

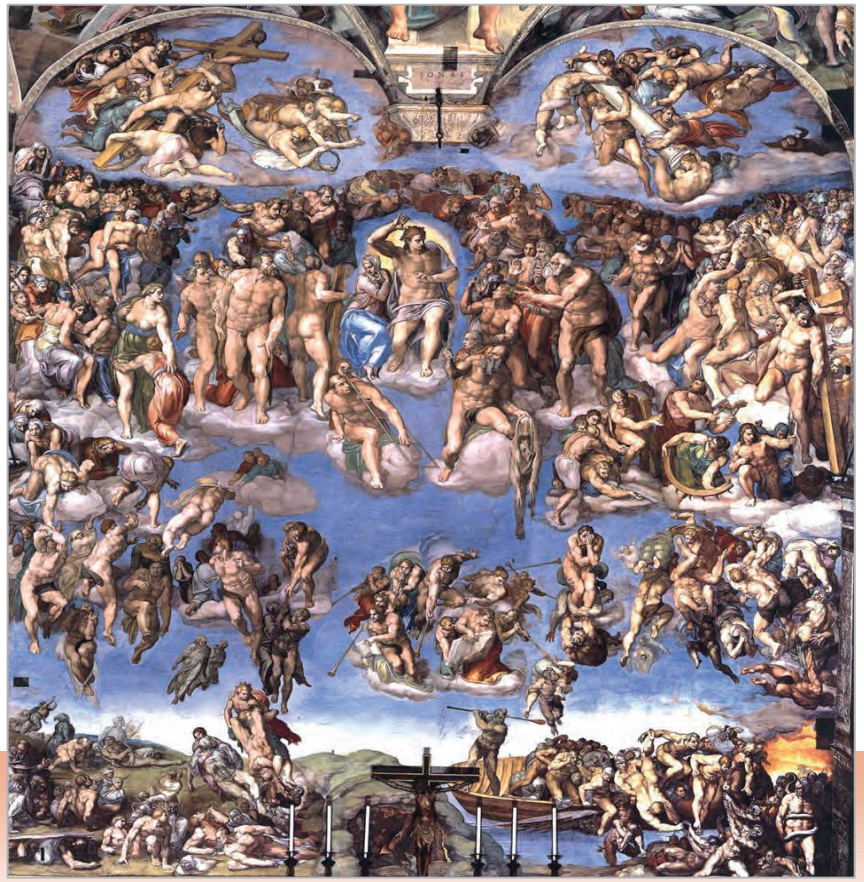

Είναι γεγονός ότι η δυτική παράδοση (Τερτυλλιανός, Αυγουστίνος, Προυδέντιος), εγκλωβισμένη στο κλειστό σχήμα «ενσάρκωση-απολύτρωση» που προκάλεσε το προπατορικό αμάρτημα, επέμεινε στις ανθρωπομορφικές παραστάσεις της κόλασης. Η νομική αντίληψη του παραδείσου και της κόλασης ως ανταμοιβής και ως τιμωρίας οδήγησαν τη δυτική θεολογία στις αντιλήψεις περί «Καθαρτηρίου πυρός» και απόλυτου προορισμού, καθώς και σε μια σειρά από απίθανες ειδωλολατρικές παραστάσεις της κόλασης. Η Ορθόδοξη Παράδοση δεν γνώρισε την ποιμαντική του φόβου, το βίωμα του τρομοκράτη και τιμωρού Θεού, την έννοια της ατομικής δικαίωσης, την καταβολή τιμήματος για την εξαγορά των αμαρτημάτων. Το ψυχολογικό σύνδρομο του Θεού ως σαδιστή πατέρα, ο οποίος χαίρεται να τιμωρεί κάθε παράβαση του αδύναμου ανθρώπου, εκφράζει μια καταλυτική αλλοίωση της αλήθειας του Θεού, οδηγώντας στον πνευματικό πανικό, στη διαρκή αίσθηση της ενοχής και στην ψυχική διαστροφή. Η αλλοτρίωση αυτή μετατρέπει τον Θεό σε άτεγκτο δικαστή και τον άνθρωπο σε παραβάτη. Αλλά η δικαιοσύνη του Θεού δεν είναι ο θεός του Θεού. Η δικαιοσύνη του Θεού είναι η αγάπη του Θεού· και η μετάνοια του ανθρώπου είναι η επίγνωση της έκπτωσης από την αγάπη του.

2.2. Χιλιαστικές και άλλες αιρετικές προσεγγίσεις

Η αναφορά στη χιλιετή βασιλεία του Χριστού στο 20ό κεφάλαιο της Αποκάλυψης από πολύ νωρίς διαμόρφωσε ποικίλες ενθουσιαστικές και χιλιαστικές τάσεις. Ασφαλώς, η έντονη προσδοκία της μέλλουσας Βασιλείας δεν είναι άσχετη με τις ιστορικές περιπέτειες και αγωνίες των πρώτων χριστιανών σε ένα εχθρικό κοινωνικό και κρατικό περιβάλλον. Ωστόσο, όλα αυτά λαμβάνουν ένα ιδιαίτερο νόημα, όταν βιώνονται στην ευχαριστιακή λειτουργία της Εκκλησίας, όπου ο Χριστός των εσχάτων είναι εμπειρικά εγγύς και παρών. Στην ευχαριστιακή σύναξη το Άγιο Πνεύμα φέρνει ήδη από τώρα ως απαρχή αυτό που μόνο στο τέλος της ιστορίας θα φανερωθεί πλήρως. Υπό το πρίσμα αυτό, το ερώτημα για το *πότε ακριβώς* της δεύτερης παρουσίας δεν διαδραματίζει καίριο ρόλο στη χριστιανική εσχατολογία. Στην ιστορία της Εκκλησίας δεν έπαψαν να αναφύονται διάφορες χιλιαστικές δοξασίες, διαιωνίζοντας τις αρχαίες γνωστικές και αποκαλυπτικές αιρέσεις. Μια σειρά αρχαίων αιρέσεων, συνδεδεμένες με τη γεωπολιτική των σταυροφοριών, έθρεψαν ποικίλες θρησκευτικές, κοινωνικές και πολιτικές ουτοπίες. Σε ορισμένους κλάδους του Προτεσταντισμού, ο χιλιασμός διαμόρφωσε μια σειρά από εσχατολογικές πλάνες που κινούνται γύρω από μια κατά γράμμα ερμηνεία της χιλιετούς Βασιλείας του Χριστού. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι Αντβεντιστές της Εβδόμης Ημέρας, οι Μορμόνοι κ.ά. επιχειρούν να συνδέσουν τις εσχατολογικές αναφορές της Αγίας Γραφής με συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και καταστάσεις ή ακόμη θεωρούν ότι η Δευτέρα Παρουσία του Χριστού έχει ήδη πραγματοποιηθεί, και διαρκώς προβλέπουν το επερχόμενο τέλος του κόσμου σε συγκεκριμένες ημερομηνίες.

2.3. Η Βασιλεία του Θεού: «Τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός» (Κολ 3, 11)

Σύμφωνα με τη βιβλική μαρτυρία, ο σκοπός της δημιουργίας του κόσμου, ήδη κατά την προαιώνια βουλή του Θεού, είναι η μεταμόρφωσή του σε Εκκλησία, δηλαδή σε Βασιλεία. Στην Αγία Γραφή η σημασία της «Βασιλείας τοῦ Θεοῦ» ή της «Βασιλείας τῶν οὐρανῶν» δεν αφορά σε μια ουτοπική ή στατική κατάσταση. Αντίθετα, σημαίνει την εσχατολογική πορεία και ολοκλήρωση της ιστορίας της σωτηρίας, την τελείωση του κόσμου, την αποκατάσταση της κοινωνίας μεταξύ Θεού και ανθρώπων. Επομένως, η ζωή της Εκκλησίας δεν αποτελεί ομοιόμορφη επανάληψη ή πρόσδεση στο παρελθόν, αλλά ανακαινιστική και μεταμορφωτική επενέργεια του Αγίου Πνεύματος στην κτίση και στην ιστορία. Η Ορθόδοξη θεολογία θεωρεί ότι η Εκκλησία, μολονότι δεν ταυτίζεται με τη Βασιλεία του Θεού, εντούτοις, χάρη στη Θεία Ευχαριστία, διατηρεί έναν άρρηκτο και δυναμικό δεσμό μαζί της. Τούτο συμβαίνει γιατί η ευχαριστιακή εμπειρία της Εκκλησίας εικονίζει και αντανακλά τα έσχατα της Βασιλείας. Καθώς δεν υπάρχει για τον εαυτό της, αλλά για να ζήσει ο κόσμος και να βρει το νόημά της η ιστορία, η Εκκλησία είναι μια κοινότητα που αγωνίζεται κατά της αμαρτίας και του θανάτου. Και ενώ διανύει ακόμη την *έβδομη ημέρα* της ιστορίας, μετέχει ωστόσο «ἐν ἐσόπτρῳ καὶ ἐν αἰνίγματι» στην ανέσπερη και ατελεύτητη *όγδοη ημέρα* της Βασιλείας.

Η Εκκλησία θα επιζήσει και πέραν της ιστορίας, γιατί αντλεί την ταυτότητά της από τη Θεία Ευχαριστία ως *κοινωνία των εσχάτων*. Κατά τον Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα, «η Θεία Ευχαριστία είναι το μόνο εκκλησιαστικό γεγονός, το οποίο θα επιβιώσει στη Βασιλεία. Στη Θεία Ευχαριστία η Εκκλησία υπερβαίνει τις αντινομίες της Ιστορίας και βιώνει έναν κόσμο όπως *θα είναι*, όταν νικηθεί ο θάνατος και εγκατασταθεί η Βασιλεία του Θεού». Η υπέρβαση της φθοράς και του θανάτου απαιτεί και προϋποθέτει το «ασκητικό κατόρθωμα» της ανθρώπινης ελευθερίας και αγάπης. Δίχως αυτό, κάθε όραμα του μέλλοντος αποβαίνει είτε τραγική ουτοπία είτε αναγκαστικός συμβιβασμός με τα πεπερασμένα σχήματα της ιστορίας. Η πρόσληψη και η μεταμόρφωση του κόσμου είναι η κύρια αποστολή της Εκκλησίας. Η Εκκλησία υπάρχει για να μαρτυρεί τον μεταμορφωμένο κόσμο της Βασιλείας. Η εσχατολογική αυτή λειτουργία της Εκκλησίας γίνεται ήθος και τρόπος ζωής για τον άνθρωπο και τον πολιτισμό του.

Πηγές - Κείμενα

Δανιήλ 7, 9-10
Συνέχισα να παρατηρώ, μέχρις ότου τοποθετήθηκαν θρόνοι και κάθισε ο Προαιώνιος. Το ένδυμά του ήταν λευκό σαν το χιόνι και η κόμη του κεφαλιού του σαν καθαρό μαλλί. Ο θρόνος του ήταν από φλόγες φωτιάς και είχε πύρινους τροχούς. Από μπροστά του ξεπηδούσε και κυλούσε ένα ποτάμι φωτιάς.

Κατά Ματθαίον 25, 31-46
Όταν θα έρθει ο Υιός του Ανθρώπου με όλη του τη μεγαλοπρέπεια και θα τον συνοδεύουν όλοι οι άγιοι άγγελοι, θα καθίσει στον βασιλικό θρόνο του. Τότε θα συναχθούν μπροστά του όλα τα έθνη, και θα τους ξεχωρίσει όπως ξεχωρίζει ο βοσκός τα πρόβατα από τα κατσίκια. Τα πρόβατα θα τα τοποθετήσει στα δεξιά του και τα κατσίκια στ' αριστερά του. Θα πει τότε ο βασιλιάς σ' αυτούς που βρίσκονται δεξιά του: "ελάτε, οι ευλογημένοι απ' τον Πατέρα μου, κληρονομήστε τη βασιλεία που σας έχει ετοιμαστεί απ' την αρχή του κόσμου. [...] Ύστερα θα πει και σ' αυτούς που βρίσκονται αριστερά του: "φύγετε από μπροστά μου, καταραμένοι· πηγαίνετε στην αιώνια φωτιά, που έχει ετοιμαστεί για τον διάβολο και τους δικούς του. [...] Αυτοί λοιπόν θα πάνε στην αιώνια τιμωρία, ενώ οι δίκαιοι στην αιώνια ζωή».

Κατά Ματθαίον 4,17
Μετανοείτε γιατί έφτασε η βασιλεία του Θεού.

Κατά Ιωάννην 12, 31-32
Έφτασε η ώρα που ο κόσμος αυτός θα κριθεί· έφτασε η ώρα που ο άρχοντας αυτού του κόσμου θα διωχτεί έξω από τον κόσμο. Εγώ, όταν θα υψωθώ από τη γη, όλους τους ανθρώπους θα τους τραβήξω κοντά μου».

Κατά Ιωάννην 17, 3
Και να ποια είναι η αιώνια ζωή: Ν' αναγνωρίζουν οι άνθρωποι εσένα ως τον μόνο αληθινό Θεό, καθώς κι εκείνον που έστειλες, τον Ιησού Χριστό.

Πράξεις 1, 11
Γαλιλαίοι, τι σταθήκατε και κοιτάτε στον ουρανό; Αυτός ο Ιησούς, που αναλήφθηκε από ανάμεσά σας στον ουρανό, έτσι θα 'ρθει πάλι, με τον ίδιο τρόπο που τον είδατε να πηγαίνει εκεί.

Α΄ Ιωάννου 3, 2
Αγαπητοί μου, τώρα είμαστε παιδιά του Θεού. Τι πρόκειται να γίνουμε στο μέλλον δεν έχει ακόμη φανερωθεί. Ξέρουμε όμως πως όταν ο Χριστός φανερωθεί στη δευτέρα παρουσία του, θα γίνουμε όμοιοι μ' αυτόν, γιατί θα τον δούμε όπως πραγματικά είναι.

Αποκάλυψις 22, 20
Αυτός που τα επιβεβαιώνει όλα αυτά λέει: «Ναι, έρχομαι σύντομα». «Αμήν· ναι, έλα, Κύριε Ιησού».

Κατά Ματθαίον 24, 36· 24, 44
Ποια όμως μέρα και ώρα θα έρθει το τέλος, κανένας δεν το ξέρει· ούτε οι άγγελοι των ουρανών, παρά μόνον ο Πατέρας μου. [...]
Γι' αυτό κι εσείς να είστε έτοιμοι, γιατί ο Υιός του Ανθρώπου θα έρθει την ώρα που δεν τον περιμένετε.

Κατά Ιωάννην 5, 29
Όσοι έχουν πράξει δίκαια στη ζωή τους, θ' αναστηθούν τότε για να λάβουν μέρος στην καινούρια ζωή· κι όσοι έπραξαν φαύλα έργα, θ' αναστηθούν για ν' αντιμετωπίσουν την καταδίκη.

Β΄ Κορινθίους 12, 3-4
Ξέρω ότι αυτός ο άνθρωπος –ή ήταν με το σώμα ή χωρίς το σώμα δεν το ξέρω, ο Θεός το ξέρει– μεταφέρθηκε ξαφνικά στον παράδεισο κι άκουσε λόγια που δεν μπορεί ούτε επιτρέπεται να τα πει άνθρωπος.

Α΄ Θεσσαλονικείς 4, 15-18
Γιατί, ο ίδιος ο Κύριος με πρόσταγμα, με φωνή αρχαγγέλου και με σάλπιγγα Θεού θα κατεβεί από τον ουρανό και αυτοί που πέθαναν πιστοί στον Χριστό θ' αναστηθούν πρώτοι. Έπειτα, εμάς που θα είμαστε ακόμα στη ζωή, θα μας αρπάξουν σύννεφα μαζί μ' εκείνους, για να προϋπαντήσουμε τον Κύριο στον αέρα κατά τον ερχομό του· κι έτσι θα είμαστε για πάντα μαζί με τον Κύριο. Ας παρηγορεί λοιπόν ο ένας τον άλλο με τα λόγια αυτά.

Β΄ Πέτρου 3, 10
Ωστόσο, η ημέρα του Κυρίου θα έρθει όπως ο κλέφτης τη νύχτα, και τότε οι ουρανοί θα εξαφανιστούν με τρομερό πάταγο, τα στοιχεία της φύσεως θα διαλυθούν στη φωτιά, και η γη, όπως κι όλα όσα έγιναν πάνω σ' αυτήν, θα κατακαούν.

Αποκάλυψις 1, 7-8
Νάτος, έρχεται μέσα στα σύννεφα και θα τον δούνε όλοι, ακόμα κι όσοι τον κεντήσαν με τη λόγχη, και θα θρηνήσουν εξαιτίας του όλοι οι λαοί της γης. Ναι, σίγουρα θα γίνει αυτό! «Εγώ είμαι το Άλφα και το Ωμέγα», λέει ο Θεός, ο Παντοκράτορας Κύριος, αυτός που αληθινά υπάρχει και υπήρχε και θα 'ρθεί.

Αποκάλυψις 21, 1-8
Άκουσα και μια δυνατή φωνή απ' τον ουρανό να λέει: «Τώρα πια η κατοικία του Θεού είναι μαζί με τους ανθρώπους. Θα κατοικήσει μαζί τους, κι αυτοί θ' αποτελούν τον λαό του. Ο ίδιος ο Θεός θα είναι μαζί τους. Θα διώξει κάθε δάκρυ από τα μάτια τους, κι ο θάνατος δεν θα υπάρχει πια· ούτε πένθος ούτε κλάμα ούτε πόνος θα υπάρχει πια, γιατί τα παλιά πέρασαν». Και αυτός που καθόταν στον θρόνο είπε: «Να, όλα τα κάνω καινούρια».

Αποκάλυψις 20, 7
Όταν τελειώσουν τα χίλια χρόνια, θα λυθεί ο σατανάς από τη φυλακή του.

Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος κγ΄*
Ω Τριάς, της οποίας εγώ καταξιώθηκα να γίνω και λάτρης και κήρυκας υπερβολικά ειλικρινής! Ω Τριάς, η οποία κάποτε θα γίνεις γνωστή στους πάντες, σε άλλους με φωτισμό και σε άλλους με τιμωρία!

Κύριλλος Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις*
Σύμφωνα με την πίστη της Εκκλησίας μας, σας διδάσκουμε και σας πληροφορούμε ότι ο Χριστός θα παρουσιαστεί στους ανθρώπους δύο φορές και όχι μόνο μία και ότι η δεύτερη Παρουσία του θα είναι ασύγκριτα πιο λαμπρή και πιο ένδοξη από την πρώτη. Διότι στην πρώτη φανερώθηκε σε όλη την έκτασή της η υπομονή του Χριστού, ενώ στη δεύτερη θα φανερωθεί όλη η δύναμη και η δόξα της Βασιλείας του.

Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Θαλάσσιον, Περί Θεολογίας και της Ενσάρκου Οικονομίας του Υιού του Θεού*
Ο Θεός είναι ο Ήλιος της δικαιοσύνης, όπως έχει γραφεί, σκορπώντας σ' όλους γενικά τις ακτίνες της καλοσύνης του, και η ψυχή γίνεται στο φρόνημα είτε κερί όταν αγαπά τον Θεό ή πηλός όταν αγαπά την ύλη. Όπως λοιπόν σύμφωνα με τη φύση του ο πηλός ξεραίνεται από τον ήλιο, ενώ το κερί κατά φύση μαλακώνει, έτσι και ψυχή που αγαπά την ύλη και τον κόσμο, ακούοντας τις νουθεσίες του Θεού κι αντιδρώντας με το φρόνημα καθώς ο πηλός σκληραίνει κι όπως ο Φαραώ, σπρώχνει τον εαυτό της στην καταστροφή. Αλλά κάθε ψυχή που αγαπά τον Θεό σαν κερί που είναι μαλακώνει και με την εισδοχή των θεϊκών σημείων και τύπων γίνεται πνευματικό κατοικητήριο του Θεού.

Ισαάκ ο Σύρος, ΛΕ΄
Παράδεισος είναι η αγάπη του Θεού, που χωρά τον παράδεισο όλων των μακαρισμών. Εκεί που ο μακάριος Παύλος ετράφη με τροφή υπερφυσική.

Ισαάκ ο Σύρος, ΚΒ΄
Είναι λάθος να νομίζει κανείς ότι οι αμαρτωλοί στερούνται στη γέεννα την αγάπη του Θεού. Η αγάπη είναι γέννημα της γνώσης της αλήθειας, που ξέρουμε ότι δίνεται σε όλους ανεξαιρέτως. Και η αγάπη ενεργεί τη δύναμή της με δύο τρόπους: αφενός τιμωρεί τους αμαρτωλούς, όπως συμβαίνει και εδώ μεταξύ φίλων, αφετέρου ευφραίνει όσους τηρούν αυτά που πρέπει. Και αυτή είναι, υποστηρίζω, η τιμωρία στη γέεννα: η σκληρότητα της κόλασης είναι η μεταμέλεια για την αγάπη.

Γρηγόριος Νύσσης, *Περί του βίου Μωϋσέως*
Διότι αυτή είναι η αληθινή τελειότητα, το να μην χωρίζεσαι από την κακία κατά τη διάρκεια του βίου σου εξαιτίας του δουλοπρεπή φόβου της τιμωρίας. Μήτε να πράττεις το καλό με την ελπίδα της ανταμοιβής, και να εμπορεύεσαι την ενάρετη ζωή με διαπραγματευτική και συναλλαγματική διάθεση, αλλά να τα καταφρονείς όλα εναποθέτοντας τις υποσχέσεις στην ελπίδα, θεωρώντας ως μόνο φοβερό, το να στερηθείς την αγάπη του Θεού.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής*
Γιατί μετά την ανάσταση ο χρόνος δεν θα αριθμείται με ημέρες και νύχτες· θα είναι μάλλον μια ανέσπερη ημέρα, όταν ο ήλιος της δικαιοσύνης θα λάμπει χαρούμενα στους δικαίους, ενώ στους αμαρτωλούς θα είναι βαθειά και απέραντη νύχτα.

Γρηγόριος ο Παλαμάς, *Ομιλία Δ΄, Περί δευτέρας παρουσίας*
Πραγματικά προς αυτό απέβλεπε η σύσταση του κόσμου από την αρχή και προς αυτόν τον σκοπό απέβλεπε η επουράνια εκείνη και αρχαιότατη βουλή του Πατρός, κατά την οποία ο άγγελος της μεγάλης βουλής του Πατρός επεξεργάσθηκε τον άνθρωπο ως ζώο όχι μόνο κατ' εικόνα, αλλά και καθ' ομοίωσή του, για να μπορέσει κάποτε να χωρέσει την μεγαλειότητα της θείας βασιλείας, την μακαριότητα της θείας κληρονομιάς, την τελειότητα της ευλογίας του ανωτάτου Πατρός, για την οποία έγιναν όλα τα ορατά και τα αόρατα.

Νικόλαος Καβάσιλας, *Περί της εν Χριστώ ζωής*
Αυτής της ζωής προσφορά του Θεού είναι το πνεύμα υιοθεσίας, από το οποίο προέρχεται η τέλεια αγάπη κατά την οποία ρυθμίζεται η μακαρία ζωή. Αυτός επέτρεψε να λάβουν τα μυστήρια του Θεού και σε αυτούς που έλαβαν εκείνον «έδωσε εξουσία να γίνουν τέκνα Θεού». Και γνώρισμα των τέκνων είναι η τέλεια αγάπη, από την οποία είναι μακρυά κάθε φόβος. Αυτός που αγαπά με εκείνον τον τρόπο δεν πρόκειται να φοβηθεί ούτε απώλεια μισθών ούτε κτυπήματα· το δεύτερο είναι γνώρισμα των δούλων, το πρώτο των μισθωτών· το να αγαπούν τόσο καθαρά παρατηρείται μόνο στους υιούς.

Αββάς Μακάριος, *Αποφθέγματα*

Είπε ο αββάς Μακάριος: Περπατώντας κάποτε στην έρημο, βρήκα ένα κρανίο νεκρού πεταμένο στο έδαφος και όταν το σάλευσα με τη ράβδο από φοινικιά, μου μίλησε το κρανίο. Και του λέγω: Ποιος είσαι εσύ. Μου αποκρίθηκε το κρανίο: Εγώ ήμουν αρχιερέας των ειδώλων που απέμειναν σε αυτόν τον τόπο. Κι εσύ είσαι ο Μακάριος ο πνευματοφόρος, που όποια ώρα σπλαχνισθείς τους ευρισκόμενους στην κόλαση κι ευχηθείς γι' αυτούς, ανακουφίζονται λιγάκι. Του λέγει ο γέρων: Ποια είναι η ανακούφιση και ποια η τιμωρία; Του λέγει: Όσο απέχει ο ουρανός από τη γη, τόσο είναι το πυρ από κάτω μας, ενώ στεκόμαστε μέσα στο πυρ από τα πόδια μέχρι το κεφάλι. Και δεν είναι δυνατό να δει κανείς άλλον πρόσωπο προς πρόσωπο, αλλά το πρόσωπο του καθενός είναι κολλημένο προς την πλάτη του άλλου. Όταν λοιπόν εσύ εύχεσαι για μας, τότε βλέπουμε λιγάκι το πρόσωπο του άλλου.

Στιχηρό Εσπερινού Απόκρεω, Ήχος πλ. β'

Ὅταν μέλλῃς ἔρχεσθαι, κρίσιν δικαίαν ποιῆσαι, Κριτὰ δικαιότατε, ἐπὶ θρόνου δόξης σου καθεζόμενος· ποταμὸς πύρινος, πρὸ τοῦ σοῦ Βήματος καταπλήττων ἕλκει ἅπαντας, παρισταμένων σοι, τῶν ἐπουρανίων Δυνάμεων, ἀνθρώπων κρινομένων τε, φόβῳ καθ' ἃ ἕκαστος ἔπραξε· τότε ἡμῶν φεῖσαι, καὶ μοίρας καταξίωσον Χριστέ, τῶν σῳζομένων ὡς εὔσπλαγχνος, πίστει δυσωποῦμέν σε.

Εσπερινός Απόκρεω,
Ιδιόμελο της Λιτής, Ήχος βαρύς

Τὰς τοῦ Κυρίου γνόντες ἐντολὰς οὕτω πολιτευθῶμεν· πεινῶντας διαθρέψωμεν, διψῶντας ποτίσωμεν, γυμνοὺς περιβαλώμεθα, ξένους συνεισαγάγωμεν, ἀσθενοῦντας καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ, ἐπισκεψώμεθα, ἵνα εἴπῃ καὶ πρὸς ἡμᾶς, ὁ μέλλων κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν· Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε, τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να μελετήσετε στην ομάδα σας την εικόνα της Μέλλουσας Κρίσης, με βάση τα ερωτήματα: α) σύμφωνα με όσα γνωρίζετε, πώς ερμηνεύετε το περιεχόμενο της εικόνας, β) πώς τεκμηριώνετε τις θέσεις σας, γ) ποιες ερωτήσεις συνεχίζετε να έχετε. Να συσχετίσετε το περιεχόμενο της εικόνας με αυτό της εικόνας των Αγίων Πάντων, καθώς και με το περιεχόμενο των παραθεμάτων από τον Ισαάκ τον Σύρο.
2. Σε θεολογικό λεξικό ή θεολογική εγκυκλοπαίδεια (ενδεικτικά: *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, Αθήνα 1962, *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 2010-2015) να βρείτε σύντομες πληροφορίες για τα θέματα: χιλιασμός / χιλιαστικές τάσεις, αποκατάσταση των πάντων, καθαρτήριο πυρ.
3. Να συντάξετε στην ομάδα σας σύντομο κείμενο με θέμα: «Έφτασε η βασιλεία του Θεού» (Μτ 4, 17), το οποίο μπορείτε να εμπλουτίσετε με στοιχεία από όλα τα κείμενα και τα παραθέματα της ενότητας.
4. Με έμπνευση από την αναφορά «πρόσωπο προς πρόσωπο» στο παράθεμα του Αγίου Μακαρίου, να επιλέξετε παραδείγματα από τον ανθρώπινο βίο, στα οποία αναδεικνύεται η σημασία των σχέσεων «πρόσωπο προς πρόσωπο» και να τα εκφράσετε με παγωμένες εικόνες ή εναλλακτικά με μια δική σας εικαστική δημιουργία.
5. Να εντοπίσετε με την ομάδα σας στο διαδίκτυο έργα τέχνης με θέμα τη μέλλουσα Παρουσία του Χριστού και να δημιουργήσετε σχετική ψηφιακή παρουσίαση με το ίδιο θέμα.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 5

«Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν»: Το Άγιο Πνεύμα και η συμβολή του στο έργο της σωτηρίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

1. Η πίστη της Εκκκλησίας για το Άγιο Πνεύμα

1.1. Το Άγιο Πνεύμα ως πρόσωπο της Αγίας Τριάδος: «Τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον»
- 1.1.1. Η μαρτυρία της Αγίας Γραφής για το Άγιο Πνεύμα
- 1.1.2. Η πρόκληση των πνευματολογικών αιρέσεων
- 1.1.3. Η διδασκαλία της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου

1.2. Άγιο Πνεύμα και ιστορία
- 1.2.1. Το Άγιο Πνεύμα χορηγός της ζωής: «Τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν»
- 1.2.2. Η συνέργεια του Αγίου Πνεύματος στη θεία Οικονομία: Το Άγιο Πνεύμα συμπαρίσταται και μαρτυρεί τον Ιησού Χριστό
- 1.2.3. Το καθοριστικό έργο του Αγίου Πνεύματος στη ζωή της Εκκλησίας: Ο Χριστός διά του Αγίου Πνεύματος «Ἐκκλησίας σάρκα ἀνέλαβεν» (Ιωάννης Χρυσόστομος)

2. Το Filioque και η ορθόδοξη διδασκαλία για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος

2.1. Το Filioque
- 2.1.1. Το ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο εμφάνισης του Filioque
- 2.1.2. Το θεολογικό περιεχόμενο και οι εκκλησιολογικές διαστάσεις της έριδας για το Filioque

2.2. Η διδασκαλία της Εκκλησίας για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος
- 2.2.1 Η αΐδια εκπόρευση από τον Πατέρα
- 2.2.2. Η αΐδια έκλαμψη και ανάπαυση του Πνεύματος στον Υιό
- 2.2.3. Η πέμψη και αποστολή του Αγίου Πνεύματος από τον Χριστό στον κόσμο

3. Το Άγιο Πνεύμα στη ζωή της Εκκλησίας

3.1. Άγιο Πνεύμα και Εκκλησία
- 3.1.1. Η εν Αγίω Πνεύματι ίδρυση και φανέρωση της Εκκλησίας ως Σώματος του Χριστού
- 3.1.2. Το Άγιο Πνεύμα στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας: «Ὅλον συγκροτεῖ τὸν θεσμὸν τῆς Ἐκκλησίας» (Εσπερινός της Πεντηκοστής)
- 3.1.3. Η πρόγευση της Βασιλείας ως έργο του Αγίου Πνεύματος

3.2. Το Άγιο Πνεύμα στη ζωή των πιστών
- 3.2.1. Το Άγιο Πνεύμα στην εν Χριστώ ζωή των πιστών
- 3.2.2. Τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος: Ενότητα και ποικιλία

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Η πίστη της Εκκλησίας για το Άγιο Πνεύμα

1. Το Άγιο Πνεύμα ως πρόσωπο της Αγίας Τριάδος: «Τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον»

1.1. Η μαρτυρία της Αγίας Γραφής για το Άγιο Πνεύμα

Σε ολόκληρη την Αγία Γραφή, Παλαιά και Καινή Διαθήκη, το Άγιο Πνεύμα μαρτυρείται αχώριστα με τον Πατέρα και τον Υιό. Η παρουσία του και το ιδιαίτερο έργο του φανερώνονται εξαρχής σε όλο το πλαίσιο των σχέσεων Θεού, κόσμου και ανθρώπου. Ήδη κατά τη δημιουργία, το Πνεύμα είναι παρόν και συνεργεί με τη ζωογόνο και τελειωτική ενέργειά του. Ο Πατήρ δημιουργεί τον κόσμο διά του Υιού, με τη συνέργεια του Αγίου Πνεύματος. Με τη ζωτική πνοή του Αγίου Πνεύματος δίνεται λογική ψυχή στον άνθρωπο. Οι τριαδικές ενέργειες προς την κτίση μεταδίδονται κατεξοχήν από το Άγιο Πνεύμα. Το ιδιάζον έργο του Αγίου Πνεύματος είναι ότι παρέχει την πληρότητα και την τελειότητα στα κτιστά όντα.

Η παρουσία και η δράση του Αγίου Πνεύματος είναι φανερή σε όλα τα στάδια της θείας Οικονομίας: Στη μακρά σειρά των δικαίων και των προφητών της Παλαιάς Διαθήκης, από τον Σηθ έως την Παρθένο Μαρία, στα παράδοξα συμβάντα που δίνουν νόημα στην ιστορία του Ισραήλ, στην παροχή του Νόμου, στις θείες επαγγελίες και στις προφητείες, στις θεοφάνειες του άσαρκου Λόγου, στον Ιωάννη Πρόδρομο και ιδιαιτέρως στη σύλληψη και στη γέννηση του Χριστού από τη Θεοτόκο. Ο Υιός και Λόγος του Θεού σαρκώνεται «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου». Η ενανθρώπηση έχει και πνευματολογική διάσταση. Ολόκληρο το έργο του Χριστού μαρτυρεί την αδιάκοπη κοινωνία και συμπαράσταση του Αγίου Πνεύματος στο έργο του ενανθρωπήσαντος Υιού και Λόγου του Θεού. Ο ίδιος ο Χριστός προαναγγέλει τον μεταμορφωτικό και εσχατολογικό ρόλο του Αγίου Πνεύματος στη συγκρότηση του Σώματος της Εκκλησίας και στη φανέρωση του μυστηρίου της Βασιλείας.

Μετά την ολοκλήρωση της οικονομίας του Χριστού, όταν πραγματοποιήθηκαν όλα όσα ήταν απαραίτητα για την ετοιμασία της σωτηρίας, αρχίζει μια νέα περίοδος με το έργο του Αγίου Πνεύματος. Το έργο αυτό είναι και πάλι αχώριστο από το πρόσωπο και το έργο του Χριστού. Με την Πεντηκοστή, οι μαθητές γίνονται μάρτυρες της έλευσης του Αγίου Πνεύματος. Το σωτηριώδες έργο του Χριστού διευρύνεται και μεταδίδεται σε όλη την ανθρωπότητα, μέσα από την οικοδομή του Σώματος της Εκκλησίας. Κατά την Πεντηκοστή, η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος έγινε η απαρχή της αδιάκοπης παρουσίας και δράσης του μέσα στην κοινότητα της Εκκλησίας. Έργο του Παρακλήτου είναι η υιοθεσία και η ένωση των πιστών με τον Χριστό. Καθώς ο Παράκλητος οδηγεί τους πιστούς «εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» (Ιω 16, 13), επιβεβαιώνεται η επαγγελία του Χριστού: «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Μτ 28, 20).

1.2. Η πρόκληση των πνευματολογικών αιρέσεων

Μετά την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, εμφανίστηκαν διάφορες πνευματολογικές αιρέσεις, ως συνέχεια και προέκταση του Αρειανισμού. Όπως ο Αρειανισμός αρνούνταν το δόγμα της Αγίας Τριάδος και παρουσίαζε τον Υιό και Λόγο του Θεού ως κτίσμα, έτσι και οι αιρέσεις αυτές αρνούνταν την ομοουσιότητα του Αγίου Πνεύματος, το οποίο εξελάμβαναν ως κτίσμα. Οι πιο γνωστές είναι οι διδασκαλίες του Ευνομίου και του Μακεδονίου.

Οπαδοί του Ευνομίου ήταν οι Ανόμοιοι, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η φύση του Υιού είναι διαφορετική από τη φύση του Πατρός και ότι το Άγιο Πνεύμα προέρχεται από την κτιστή ενέργεια του Υιού. Θεωρούσαν τον Υιό ως κατώτερο του Πατρός και το Άγιο Πνεύμα κατώτερο του Υιού κατά τη φύση. Πίστευαν, δηλαδή, ότι το Άγιο Πνεύμα είναι *κτίσμα κτίσματος*. Οι οπαδοί του Μακεδονίου ήταν Ομοιουσιανοί* και κυρίως πνευματομάχοι. Θεωρούσαν ότι το Άγιο Πνεύμα δεν είναι ομότιμο με τον Πατέρα και με τον Υιό ως προς τη φύση του και ως κτίσμα μετέχει απλώς σε ορισμένες θείες ενέργειες, ενώ δεν συμμετείχε καν στη δημιουργία της κτίσης. Στην αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων πρωταγωνίστησαν διάφοροι Πατέρες, οι οποίοι δίδασκαν το ομοούσιο και την ομοτιμία του Πατρός καθώς και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος, ενώ επίσης διέκριναν τον ιδιαίτερο τρόπο ύπαρξης κάθε προσώπου. Ό,τι έχει ο Πατήρ έχει και ο Υιός. Ό,τι κοινό έχουν ο Πατήρ και ο Υιός, έχει και το Άγιο Πνεύμα. Η διάδοση των πνευματομαχικών αντιλήψεων οδήγησε, τελικά, στη σύγκληση της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου.

1.3. Η διδασκαλία της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου

Η Β΄ Οικουμενική Σύνοδος, η οποία συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 381 μ.Χ., θεμελίωσε τις δογματικές αποφάσεις της περί Αγίου Πνεύματος κυρίως στη θεολογία των Καππαδοκών, αλλά και άλλων Πατέρων. Επαναβεβαίωσε την πίστη της στο Σύμβολο της Νίκαιας και καταδίκασε τις θέσεις του Σαβελλίου, των Ευνομιανών, των Αρειανών και των πνευματομάχων. Η Σύνοδος συμπλήρωσε το Σύμβολο της Πίστεως της Νίκαιας, με διεύρυνση της αναφοράς για το Άγιο Πνεύμα, με την προσθήκη των άρθρων που αναφέρονται στην Εκκλησία, στο ένα Βάπτισμα και στον χαρακτήρα του, καθώς και στην προσδοκία της ανάστασης των νεκρών και του μέλλοντος αιώνος.

Σε ένα σαφές τριαδολογικό πλαίσιο, το Άγιο Πνεύμα ομολογείται ότι είναι Θεός και ζωής χορηγός, εκπορεύεται εκ του Πατρός, συμπροσκυνείται και συνδοξάζεται ως Θεός ομότιμα με τον Πατέρα και τον Υιό. Η λεπτομερής αυτή αναφορά δεν υπήρχε στο Σύμβολο της Νίκαιας και οι πνευματολογικές αναφορές που χρησιμοποιήθηκαν επελέγησαν με προσοχή από την Αγία Γραφή. Με ποιμαντική και εκκλησιολογική ευθύνη η Σύνοδος χρησιμοποίησε μετριοπαθείς εκφράσεις, προκειμένου να πείσει τους πνευματομάχους να ενωθούν με τους Ορθοδόξους. Η Σύνοδος χρησιμοποίησε σαφώς τη διάκριση *φύσεως* και *υποστάσεως*, αλλά και την ταύτιση *υποστάσεως* και *προσώπου*, διακρίσεις και ταυτίσεις που εισηγήθηκαν οι Καππαδόκες και κυρίως ο Μέγας Βασίλειος, και οι οποίες εξέφραζαν πλέον σαφέστερα το τριαδολογικό δόγμα. Το συμπέρασμα είναι ότι τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος έχουν κοινή ουσία, διακρίνονται, όμως, ως προς τα πρόσωπα ή τις υποστάσεις τους.

2. Άγιο Πνεύμα και ιστορία

2.1. Το Άγιο Πνεύμα χορηγός της ζωής: «Τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν»

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Αγίου Πνεύματος, όπως δηλώνεται και στην προσωνυμία του, είναι η αγιότητα. Η αγιότητα, όπως και όλη η θεία ζωή, πηγάζει από τον Θεό και Πατέρα, αποκαλύπτεται διά του Υιού και τελειώνεται εν Πνεύματι: «Τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ» (Α Κορ 2, 10). Το Άγιο Πνεύμα εκφράζει, φανερώνει και παρέχει την τριαδική ενέργεια δίχως, όμως, να ταυτίζεται με αυτή, καθώς και ο Πατήρ φανερώνει την κοινή θεία ουσία δίχως να ταυτίζεται με αυτή. Η αγιότητα ως προσωνυμία του Αγίου Πνεύματος σημαίνει, επίσης, τη φανέρωση των ακτίστων ενεργειών του Θεού στο έργο της οικονομίας. Το Άγιο Πνεύμα ως δοτήρας της αγιότητας, αποκαλύπτεται κυρίως στο έργο του Χριστού και κατ' επέκταση στο μυστήριο της ενσωμάτωσης των πιστών στο Σώμα του, δηλαδή στην Εκκλησία, κατά την Πεντηκοστή.

Πέραν της αγιότητας, το Πνεύμα ονομάζεται «κύριον» για να δηλωθεί η ομοτιμία και ομοουσιότητα του προσώπου του με τον Πατέρα και τον Υιό. Είναι άφθονες οι βιβλικές μαρτυρίες που επιβεβαιώνουν ότι ο Παράκλητος είναι ιδιαίτερη υπόσταση της Αγίας Τριάδος και όχι μια απρόσωπη ενέργεια ή δύναμη.

Το Άγιο Πνεύμα είναι χορηγός της ζωής: «Τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ» (Β Κορ 3, 6). Αποκαλύπτει και χορηγεί τη ζωή ως δωρεά του Θεού προς την κτίση και την ανθρωπότητα. Με τη χάρη του αναγεννά τον άνθρωπο, μεταγγίζοντας την άκτιστη ζωή των εσχάτων και της Βασιλείας στην κτιστή και πεπερασμένη φύση του ανθρώπου. Το Άγιο Πνεύμα απελευθερώνει τη ζωή του ανθρώπου από τη φθορά της αμαρτίας και του θανάτου διότι μας ενώνει με την αναστημένη ανθρωπότητα του Χριστού. Άλλωστε, «ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία» (Β Κορ 3, 17).

2.2. Η συνέργεια του Αγίου Πνεύματος στη θεία Οικονομία: Το Άγιο Πνεύμα συμπαρίσταται και μαρτυρεί τον Ιησού Χριστό

Όπως στην αιωνιότητα, έτσι και στη θεία Οικονομία όλα ξεκινούν από τον Θεό και Πατέρα και τελειώνονται διά του Υιού εν Αγίω Πνεύματι, φανερώνοντας την τριαδική περιχώρηση και ενότητα. Στο έργο του Θεανθρώπου, απ' αρχής μέχρι τέλους, μαρτυρείται η βαθύτατη σχέση και η συνέργεια του Αγίου Πνεύματος. Ο Χριστός προαναγγέλλεται διά του Πνεύματος, γεννάται ως άνθρωπος, βαπτίζεται, διδάσκει, θαυματουργεί, σταυρώνεται και ανασταίνεται με την αδιάκοπη συμπαράσταση του Πνεύματος. Στην πατερική θεολογία, το Άγιο Πνεύμα συμπαρίσταται και μαρτυρεί τον Ιησού Χριστό. Ο Χριστός δοξάζεται ως Υιός του Θεού Πατρός εξαιτίας του Πνεύματος, αλλά και το Άγιο Πνεύμα αναγνωρίζεται ως Θεός εξαιτίας του Θεανθρώπου. Στη σχέση του Υιού προς το Πνεύμα υπάρχει ομότιμη αμοιβαιότητα και όχι αλληλοϋποταγή. Η αποστολή του Αγίου Πνεύματος δεν εγκαινιάζει μια διαφορετική οικονομία και το έργο του δεν μπορεί να διαχωριστεί από το έργο του Χριστού. Η αποστολή καθενός προσώπου είναι κοινό έργο της Αγίας Τριάδος. Η φανέρωση και χορηγία του Πνεύματος από τον Πατέρα διά του Υιού ή και εκ του Υιού δηλώνει την ομοουσιότητα και ομοβουλία του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Ο Χριστός αναδεικνύεται αυτός στον οποίο αναπαύεται το Πνεύμα θεοπρεπώς, αλλά και εκείνος ο οποίος παρέχει το Πνεύμα. Ο Χριστός αποστέλλει και χορηγεί τον Παράκλητο, ενώ το Άγιο Πνεύμα είναι η κληρονομία του Χριστού, τον οποίο δοξάζει, μαρτυρεί και καθιστά διαρκώς παρόντα στη ζωή της Εκκλησίας.

2.3. Το καθοριστικό έργο του Αγίου Πνεύματος στη ζωή της Εκκλησίας: Ο Χριστός διά του Αγίου Πνεύματος «Ἐκκλησίας σάρκα ἀνέλαβεν» (Ιωάννης Χρυσόστομος)

Ο Υιός με την ενανθρώπησή του προσέλαβε ολόκληρη την ανθρώπινη φύση, ώστε το σώμα του να αποτελέσει την Εκκλησία. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος συνδέει το γεγονός της Εκκλησίας με την πρόσληψη της ανθρωπότητας διά του Αγίου Πνεύματος, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι ο Χριστός «Ἐκκλησίας σάρκα ἀνέλαβεν». Τόσο η ενσάρκωση του Υιού όσο και η συγκρότηση της Εκκλησίας είναι έργο του Αγίου Πνεύματος. Διά του Αγίου Πνεύματος η ανθρώπινη φύση του Χριστού γίνεται στην Εκκλησία πηγή ακένωτη των ενεργειών της Αγίας Τριάδος προς σύμπασα την ανθρωπότητα και την κτίση. Με την αποστολή και τη δράση του Παρακλήτου, μετά την Ανάληψη, το γεγονός του Χριστού επεκτείνεται λαμβάνοντας καθολική διάσταση. Το έργο του Αγίου Πνεύματος στην Οικονομία του Χριστού αποτυπώνεται στα μυστήρια της Εκκλησίας. Ολόκληρη η μυστηριακή και λειτουργική ζωή της Εκκλησίας, καθώς επίσης η πνευματική ζωή των πιστών, θεμελιώνεται στην επίκληση, παρουσία και κοινωνία του Αγίου Πνεύματος. Δίχως τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, δηλαδή δίχως σωτηριολογικό περιεχόμενο, η εν Χριστώ ζωή και η ίδια η υπόσταση της Εκκλησίας θα ήταν ανώφελη.

Πηγές - Κείμενα

Γένεσις 1, 1-2
Στην αρχή ο Θεός δημιούργησε τον ουρανό και τη γη. Η γη όμως ήταν έρημη και ασχημάτιστη· ήταν σκοτάδι πάνω από την άβυσσο, και πάνω στα νερά έπνεε Πνεύμα Θεού.

Αριθμοί 11, 25
Τότε ο Κύριος κατέβηκε μέσα στη νεφέλη και μίλησε στον Μωυσή. Πήρε από το πνεύμα που του είχε δώσει και έδωσε στους εβδομήντα πρεσβυτέρους. Μόλις ήρθε το πνεύμα πάνω τους, άρχισαν να προφητεύουν, αλλά δεν συνέχισαν.

Ιωήλ 3, 1-2
Λέει ακόμα ο Κύριος: «Μετά απ' αυτά τα γεγονότα, το Πνεύμα μου πλουσιοπάροχα θα το χαρίσω σε κάθε άνθρωπο. Έτσι, οι γιοι κι οι θυγατέρες σας θα κηρύξουν το μήνυμά μου, οι γέροντές σας θεϊκά όνειρα θα δουν, κι οι νέοι σας οράματα. Εκείνο τον καιρό θα χαρίσω πλουσιοπάροχα το Πνεύμα μου ακόμη και στους δούλους και στις δούλες.

Ψαλμός 32
Με του Κυρίου τον λόγο στεριώθηκαν οι ουρανοί κι όλοι οι αστερισμοί τους, με την πνοή απ' το στόμα του.

Πράξεις 2, 1-4
Όταν έφτασε η ημέρα της Πεντηκοστής, ήταν όλοι μαζί συγκεντρωμένοι με ομοψυχία στο ίδιο μέρος. Ξαφνικά ήρθε από τον ουρανό μια βουή σαν να φυσούσε δυνατός άνεμος, και γέμισε όλο το σπίτι όπου έμεναν. Επίσης τους παρουσιάστηκαν γλώσσες σαν φλόγες φωτιάς, που μοιράστηκαν και κάθισαν από μία στον καθέναν απ' αυτούς. Όλοι τότε πλημμύρισαν από Πνεύμα Άγιο και άρχισαν να μιλούν σε άλλες γλώσσες, ανάλογα με την ικανότητα που τους έδινε το Πνεύμα.

Α΄ Κορινθίους 2, 10
Σ' εμάς όμως τα φανέρωσε ο Θεός με το Άγιο Πνεύμα. Γιατί το Πνεύμα εξετάζει τα πάντα, ακόμη και τα πιο βαθιά κρυμμένα σχέδια του Θεού.

Α΄ Κορινθίους 15, 45
Στον Αδάμ, τον πρώτο άνθρωπο, δόθηκε η φυσική ζωή. Αντίθετα, στον έσχατο Αδάμ, τον Χριστό, δόθηκε το Πνεύμα, και έγινε πηγή ζωής.

Α΄ Κορινθίους 12, 7-11
Στον καθένα δωρίζεται η φανέρωση του Αγίου Πνεύματος για το συμφέρον όλων. Στον ένα το Πνεύμα δίνει το χάρισμα να μιλάει με θεία σοφία, σ' έναν άλλο το ίδιο Πνεύμα δίνει το χάρισμα να μιλάει με θεία γνώση. Σε άλλον το ίδιο Πνεύμα δίνει ξεχωριστή δύναμη πίστεως, σε άλλον το ίδιο αυτό Πνεύμα δίνει τη δύναμη της θεραπείας ασθενειών. Σε άλλον το Πνεύμα δίνει τη δύναμη να κάνει θαύματα, σ' έναν άλλο, το δώρο να μεταβιβάζει μηνύματα από τον Θεό. Σε άλλον, το δώρο να διακρίνει τα ψεύτικα πνεύματα από το αληθινό Πνεύμα, σε άλλον τη δυνατότητα να λαλεί διάφορα είδη γλωσσών, και σε άλλον την ικανότητα να εξηγεί αυτές τις γλώσσες. Και όλα αυτά είναι ενέργειες ενός και του αυτού Πνεύματος, που χορηγεί τα χαρίσματα όπως αυτό θέλει στον καθένα χωριστά.

Β΄ Κορινθίους 3, 6
Αυτός μας αξίωσε να υπηρετήσουμε τη νέα διαθήκη, όχι το γράμμα του νόμου, αλλά το Πνεύμα του Θεού. Γιατί το γράμμα του νόμου οδηγεί στον θάνατο, ενώ το Πνεύμα δίνει ζωή.

Β΄ Κορινθίους 3, 17
Η λέξη «Κύριος» εδώ σημαίνει το Πνεύμα· και όπου υπάρχει το Πνεύμα του Κυρίου εκεί υπάρχει και ελευθερία.

Ρωμαίους 8, 9
Εσείς όμως δεν ζείτε κάτω από την εξουσία της αμαρτίας, αλλά ακολουθείτε τις εντολές του Πνεύματος, εφόσον βέβαια το Πνεύμα του Θεού κυριαρχεί στην ύπαρξή σας. Κι αν κάποιος δεν έχει το Πνεύμα του Χριστού, αυτός δεν ανήκει στον Χριστό.

Α΄ Ιωάννου 3, 24
Όποιος τηρεί τις εντολές του μένει ενωμένος μαζί του κι εκείνος μ' αυτόν. Το ξέρουμε πως ο Θεός ζει μέσα μας κι ανάμεσά μας από το Πνεύμα που μας έδωσε.

Μέγας Βασίλειος,
Περί του Αγίου Πνεύματος

Ποιος μπορεί να αρνηθεί ότι ολοκληρώθηκαν με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος οι σωτηριώδεις ενέργειες για τον άνθρωπο, που πραγματοποιήθηκαν από τον μεγάλο Θεό και Σωτήρα μας Ιησού Χριστό εξαιτίας της αγαθότητας του Θεού; Είτε θέλεις να εξετάσεις τα παλαιά, τις ευλογίες των πατριαρχών, τη βοήθεια του Νόμου, τους τύπους, τις προφητείες [...] τα θαύματα των δικαίων, είτε όλα όσα συνέβησαν κατά την ένσαρκη παρουσία του Κυρίου, όλα έγιναν διά του Αγίου Πνεύματος. Πρωτίστως ήταν συνδεδεμένο με τη σάρκα του Κυρίου, έγινε χρίσμα της και ήταν αχωρίστως παρόν, σύμφωνα με το της Γραφής «σε όποιον δεις να κατεβαίνει το Πνεύμα και να μένει σε αυτόν αυτός είναι ο Υιός μου ο αγαπητός». [...] Έπειτα σε κάθε ενέργειά του παρευρίσκετο το Πνεύμα. Και όταν ακόμη πειραζόταν από τον διάβολο, το Πνεύμα ήταν παρόν. [...] Και όταν τελούσε τα θαύματα ήταν αχωρίστως παρόν. [...] Και μετά την εκ νεκρών ανάσταση δεν απουσίαζε. Κατά τον ανακαινισμό δηλαδή του ανθρώπου και για να αποδώσει σε αυτόν πάλι τη χάρη που έλαβε από το εμφύσημα του Θεού και την έχασε, αφού ο Κύριος εμφύσησε στο πρόσωπο των μαθητών, είπε τα εξής: «λάβετε Πνεύμα Άγιον. Αν συγχωρείτε τις αμαρτίες, θα συγχωρούνται· αν δεν τις συγχωρείτε, θα παραμείνουν ασυγχώρητες». Και η οργάνωση της Εκκλησίας δεν διενεργείται σαφώς και αναντίρρητα διά του Αγίου Πνεύματος;

Διότι «αυτό έδωσε στην Εκκλησία πρώτον αποστόλους, δεύτερον προφήτες, τρίτον διδασκάλους, έπειτα θαυματουργικές δυνάμεις, χαρίσματα θεραπευτικά...». Διότι αυτή η τάξη έχει οριστεί σύμφωνα με την ποικιλία των δωρεών του Πνεύματος.

Μέγας Αθανάσιος,
Επιστολή προς Σεραπίωνα

Και πάλι επειδή είναι πηγή ο Πατήρ, ο δε Υιός ονομάζεται ποταμός, λέγεται ότι πίνουμε εμείς το Άγιον Πνεύμα· διότι έχει γραφεί «Όλοι εμείς ποτιστήκαμε σε ένα Πνεύμα». Αφού δε ποτιζόμαστε διά του Πνεύματος, άρα πίνουμε τον Χριστόν.

Γρηγόριος Θεολόγος,
Λόγος ΛΔ΄, Εις τους απ' Αίγύπτου επιδημήσαντας

Δεν πείθομαι ότι μπορώ να σωθώ από ένα κτίσμα. Αν το Άγιο Πνεύμα δεν είναι Θεός, ας θεωθεί πρώτα και ύστερα ας θεώσει και εμένα τον ομότιμο με αυτό.

Ιωάννης Χρυσόστομος,
Ομιλία προ της εξορίας

«Ο ουρανός και η γη θα παρέλθουν, οι λόγοι μου όμως δεν θα παρέλθουν». Και πολύ εύλογα· γιατί η Εκκλησία είναι πιο ποθητή στον Θεό από τον ουρανό. Δεν ανέλαβε σώμα ουρανού, αλλά ανέλαβε σάρκα Εκκλησίας· για την Εκκλησία υπάρχει ο ουρανός, όχι για τον ουρανό η Εκκλησία.

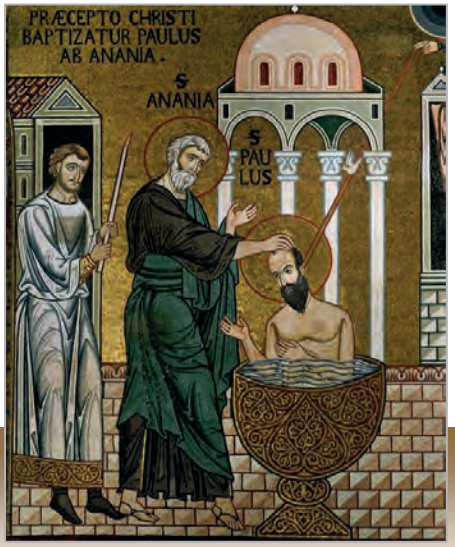

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής*
Αλλά, όπως ακριβώς, αφού ακούσαμε ότι υπάρχει Λόγος του Θεού, δεν νομίσαμε ότι είναι ανυπόστατος [...] έτσι αφού μάθαμε ότι υπάρχει Πνεύμα Θεού, που συνοδεύει τον Λόγο και φανερώνει την ενέργειά του, δεν το εκλαμβάνουμε σαν ανυπόστατη πνοή [...] αλλά ως δύναμη ουσιαστική, που θεωρείται η ίδια ανεξάρτητη σε ιδιαίτερη υπόσταση, προερχόμενη από τον Πατέρα και αναπαυόμενη στον Λόγο.

Μάξιμος Ομολογητής, *Περί Θεολογίας και της Ενσάρκου Οικονομίας του Υιού του Θεού*
Όταν βαπτισθήκαμε εν Χριστώ διά του Πνεύματος, ντυθήκαμε την κατά σάρκα πρώτη αφθαρσία· περιμένουμε τώρα την τελική κατά Χριστόν αφθαρσία του Πνεύματος, αφού βέβαια φυλάξαμε ακηλίδωτη την πρώτη με την καρποφορία αγαθών έργων και τη θεληματική νέκρωση.

A. Schmeman, *Για να ζήσει ο κόσμος*
Η Εκκλησία είναι η είσοδος στην αναστημένη ζωή του Χριστού, η κοινωνία της αιώνιας ζωής, η «ειρήνη και χαρά εν Πνεύματι Αγίω». Και είναι ή απαντοχή της «ανεσπέρου ημέρας» της Βασιλείας. Όχι απαντοχή κανενός «άλλου κόσμου», αλλά η πλήρωση όλων των πραγμάτων και όλης της ζωής στον Χριστό. Σε Εκείνον ο ίδιος ο θάνατος έγινε πράξη ζωής, γιατί Εκείνος γέμισε τον θάνατο με τον Εαυτό Του, με την αγάπη και με το φως Του. Σε Εκείνον «πάντα γαρ ημών εστιν, είτε... κόσμος είτε ζωή είτε θάνατος είτε ενεστώτα είτε μέλλοντα, πάντα ημών εστιν, ημείς δε Χριστού, Χριστός δε Θεού» (Α' Κορ. γ' 21-23). Και αν την κάνω δικιά μου αυτή την καινούργια ζωή, δικιά μου αυτή την πείνα και τη δίψα της Βασιλείας, δικιά μου αυτή την απαντοχή του Χριστού, δικιά μου τη βεβαιότητα πώς ο Χριστός είναι η Ζωή, τότε ο ίδιος ο θάνατός μου θα γίνει μια πράξη κοινωνίας με τη Ζωή. Γιατί μήτε ζωή μήτε θάνατος μπορούνε να μας χωρίσουνε από την αγάπη του Χριστού. Δεν ξέρω πότε και πώς θα έρθει το πλήρωμα. Δεν ξέρω πότε τα πράγματα όλα θα συντελειωθούνε στον Χριστό. Δεν ξέρω τίποτα για τα διάφορα «πότε» και για τα διάφορα «πώς». Ένα ξέρω, πως το μεγάλο αυτό Πέρασμα, το «Πάσχα» του κόσμου, έχει αρχίσει με τον Χριστό και πως το φως του «ερχόμενου κόσμου» μάς έρχεται μέσα στη χαρά και στην ειρήνη του Αγίου Πνεύματος, επειδή ανέστη Χριστός και Ζωή πολιτεύεται.

Αρχ. Σωφρόνιος, *Ο Γέροντας Σιλουανός*
Ώ, Πνεύμα Άγιο!
Συ μας αποκαλύπτεις τη γνώση του Θεού.
Συ μας δίνεις τη δύναμη ν' αγαπούμε τον Κύριο.
Συ εμπνέεις τις θείες σκέψεις.
Συ μας χαρίζεις το δώρο του λόγου.
Συ μας κάνεις ικανούς για τη δοξολογία.
Συ μας γεμίζεις χαρά και αγαλλίαση. [...]
Πού είσαι, Φως μου; Πού είσαι, χαρά μου;
Γιατί με εγκατέλειψες και θλίβεται η καρδιά μου;
Γιατί κρύφτηκες από μένα και πονεί η ψυχή μου;
Όταν ήλθες στην ψυχή μου, κατέκαψες τις αμαρτίες μου. Έλα και τώρα στην ψυχή μου και κάψε ξανά τις αμαρτίες μου, που Σε κρύβουν από μένα, όπως τα σύννεφα τον ήλιο. Έλα και δώσε μου με τον ερχομό Σου χαρά.
Γιατί αργείς Κύριε; Πού κρύβεσαι;
Πώς δεν Σε βλέπει η ψυχή μου;
Εσέ που είσαι πανταχού παρών, και σ' αναζητώ με πόνο;

Εσπερινός της Πεντηκοστής, Στιχηρά Ιδιόμελα, Ήχος α΄

Πεντηκοστὴν ἑορτάζομεν, καὶ Πνεύματος ἐπιδημίαν, καὶ προθεσμίαν ἐπαγγελίας, καὶ ἐλπίδος συμπλήρωσιν· καὶ τὸ μυστήριον ὅσον, ὡς μέγα τε καὶ σεβάσμιον! Διὸ βοῶμέν σοι· Δημιουργὲ τοῦ παντὸς Κύριε, δόξα σοι.

Γλώσσαις ἀλλογενῶν, ἐκαινούργησας Χριστὲ τοὺς σοὺς Μαθητάς, ἵνα δι΄ αὐτῶν σε κηρύξωσι, τὸν ἀθάνατον Λόγον καὶ Θεόν, τὸν παρέχοντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος.

Πάντα χορηγεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· βρύει προφητείας, ἱερέας τελειοῖ, ἀγραμμάτους σοφίαν ἐδίδαξεν, ἀλιεῖς θεολόγους ἀνέδειξεν, ὅλον συγκροτεῖ τὸν θεσμὸν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁμοούσιε καὶ ὁμόθρονε, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, Παράκλητε, δόξα σοι.

Εσπερινός της Πεντηκοστής, Στιχηρά Ιδιόμελα, Ήχος β΄

Εἴδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον, εὕρομεν Πίστιν ἀληθῆ, ἀδιαίρετον Τριάδα προσκυνοῦντες· αὕτη γὰρ ἡμᾶς ἔσωσε.

Ἐν τοῖς Προφήταις ἀνήγγειλας ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας, καὶ ἐν Ἀποστόλοις ἔλαμψε, Σωτὴρ ἡμῶν, ἡ χάρις τοῦ Πνεύματός σου· σὺ εἶ Θεὸς πρῶτος, σὺ καὶ μετὰ ταῦτα, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν.

Όρθρος Πεντηκοστής, Στιχηρά, Ήχος δ΄

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἦν μὲν ἀεί, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, ἀλλ' ἀεὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμένον, καὶ συναριθμούμενον, ζωή, καὶ ζωοποιοῦν, φῶς, καὶ φωτὸς χορηγόν, αὐτάγαθον, καὶ πηγὴ ἁγαθότητος· δι' οὗ Πατὴρ γνωρίζεται, καὶ Υἱὸς δοξάζεται, καὶ παρὰ πάντων γινώσκεται· μία δύναμις, μία σύνταξις, μία προσκύνησις, τῆς ἁγίας Τριάδος.

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, φῶς, καὶ ζωή, καὶ ζῶσα πηγὴ νοερά, Πνεῦμα σοφίας, Πνεῦμα συνέσεως, ἀγαθόν, εὐθές, νοερόν, ἡγεμονεῦον, καθαῖρον τὰ πταίσματα, Θεός, καὶ θεοποιοῦν, πῦρ, ἐκ πυρὸς προϊόν, λαλοῦν, ἐνεργοῦν, διαιροῦν τὰ χαρίσματα· δι' οὗ Προφῆται ἅπαντες, καὶ Θεοῦ Ἀπόστολοι, μετὰ Μαρτύρων ἐστέφθησαν. Ξένον ἄκουσμα, ξένον θέαμα, πῦρ διαιρούμενον, εἰς νομὰς χαρισμάτων.

Όρθρος Πεντηκοστής, Δοξαστικό, Ήχος πλ. β΄

Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ πανταχοῦ παρών, καὶ τὰ πάντα πληρῶν, ὁ θησαυρὸς τῶν ἀγαθῶν, καὶ ζωῆς χορηγός, ἐλθέ, καὶ σκήνωσον ἐν ἡμῖν, καὶ καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ πάσης κηλῖδος, καὶ σῶσον ἀγαθὲ τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Σε ψηφιακό ή συμβατικό ταμείο της Αγίας Γραφής να αναζητήσετε μαρτυρίες της Αγίας Γραφής για το Άγιο Πνεύμα. Να διακρίνετε διαφορετικές σημασίες της λέξης «πνεύμα» και χαρακτηριστικά χωρία τα οποία αναφέρονται στο πρόσωπο του Αγίου Πνεύματος.
2. Να ακούσετε το πρώτο στιχηρό των Αίνων της Πεντηκοστής και να σημειώσετε επιγραμματικά τα θεολογικά θέματα που αναδεικνύει. Αφού συμβουλευτείτε τα υποκεφάλαια της ενότητας που αναφέρονται στη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο και ακούσετε ξανά τον ύμνο, να συνδέσετε το περιεχόμενό του με τη διδασκαλία της Συνόδου.
3. Σκεφτείτε τον εαυτό σας στη θέση των μαθητών του Χριστού, όταν τους είπε, «ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» (Ιω 16, 13). Να εκφράσετε σκέψεις, προσδοκίες και προβληματισμούς με βάση αυτή την εμπειρία.
4. Αξιοποιώντας πληροφορίες από τον ύμνο «Πάντα χορηγεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον», να συντάξετε στην ομάδα σας ένα σύντομο κείμενο, το οποίο να αναφέρεται στη διδασκαλία της Εκκλησίας για το Άγιο Πνεύμα ως πρόσωπο της Αγίας Τριάδος.
5. Να εκπονήσετε στην ομάδα σας μια σύντομη συνθετική εργασία με θέμα «Πατέρες συγγραφείς πραγματειών περί του Αγίου Πνεύματος».

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Το Filioque και η ορθόδοξη διδασκαλία για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος

1. Το Filioque

1.1. Το ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο εμφάνισης του Filioque

Η δοξασία για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος από τον Πατέρα και τον Υιό (Filioque), η οποία δεν είναι ορθόδοξη, εμφανίστηκε, διαθόθηκε και επικράτησε σταδιακά στη δυτική Εκκλησία. Πολλοί ανιχνεύουν τις απαρχές του Filioque σε διάφορους αρχαίους Λατίνους θεολόγους. Ωστόσο, οι απαρχές αυτές φαίνεται να σχετίζονται κυρίως με τον ιερό Αυγουστίνο, ο οποίος, επηρεασμένος από νεοπλατωνικές θέσεις, προσπαθούσε να ερμηνεύσει το μυστήριο της Αγίας Τριάδος με ψυχολογικές σχέσεις, λογικά αξιώματα και κτιστές αναλογίες. Ο ιερός Αυγουστίνος αποδέχεται ότι αρχή της θεότητας είναι ο Πατήρ και ότι το Άγιο Πνεύμα έχει την ύπαρξη απευθείας από τον Πατέρα. Ωστόσο, ο Πατήρ παρέχει στον Υιό το υπέρχρονο δώρο του Πνεύματος, ώστε και ο Υιός από κοινού μετέχει στην εκπόρευση. Το Άγιο Πνεύμα, το οποίο είναι ο σύνδεσμος αγάπης μεταξύ του Πατρός και του Υιού, εκπορεύεται από τον Πατέρα και από τον Υιό ως από μία και μοναδική αρχή.

Το Filioque προστέθηκε για πρώτη φορά στο Σύμβολο Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως στη σύνοδο του Τολέδου (589). Στη συνέχεια, διαδόθηκε στη Γαλατία με τη σύνοδο στο Gentilly (767) και ευρύτερα στην επικράτεια των Φράγκων του Καρλομάγνου με τη σύνοδο της Φραγκφούρτης (794) και του Άαχεν (809/810). Η Ρώμη παρά τις ιστορικές δυσκολίες εξακολουθούσε να ακολουθεί την Ορθόδοξη διδασκαλία. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πάπας Λέων Γ΄ διέταξε να αποτυπωθεί το Σύμβολο χωρίς την προσθήκη, σε δύο εγχάρακτες πλάκες, στα ελληνικά και στα λατινικά, και να αναρτηθεί στον ναό του Αγίου Πέτρου. Η προσθήκη του Filioque καταδικάστηκε από τη σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως (879) επί Φωτίου.

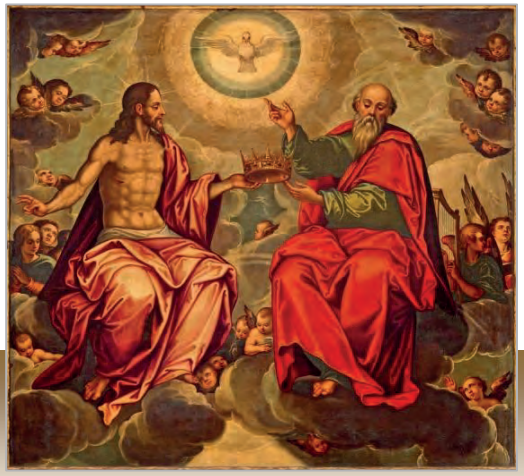

Στη Ρώμη, το Filioque αναφέρεται επίσημα για πρώτη φορά από τον πάπα Σέργιο Δ' (1009). Έκτοτε, ξεκίνησε μια ευρύτατη αντιπαράθεση γύρω από το Filioque, η οποία μέσα από τον αυξανόμενο ανταγωνισμό Ρώμης και Κωνσταντινούπολης οδήγησε στο οριστικό σχίσμα του 1054, επί πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλαρίου και πάπα Λέοντος Θ'. Με την πλήρη ανάπτυξη της σχολαστικής* θεολογίας κατά τον 12ο και 13ο αιώνα, θα επικρατήσει η αυγουστίνεια παράδοση και το Filioque θα καταστεί επίσημο δόγμα της χριστιανικής Δύσης με τη σύνοδο του Λατερανού το 1215.

1.2. Το θεολογικό περιεχόμενο και οι εκκλησιολογικές διαστάσεις της έριδας για το Filioque

Το Filioque φανερώνει μια τάση υποτίμησης του έργου του Αγίου Πνεύματος. Καθόσον προσέδωσε στο Άγιο Πνεύμα τον χαρακτήρα μιας σχεδόν απρόσωπης δύναμης, την οποία διαχειρίζεται ο Χριστός, οδήγησε σταδιακά τη δυτική θεολογία σε ένα είδος «χριστομονισμού»*, με άμεσες και συγκεκριμένες θεολογικές, εκκλησιολογικές και ποιμαντικές επιπτώσεις. Για παράδειγμα, η θεολογική τεκμηρίωση του παπικού πρωτείου σχετίζεται και με τη «φιλιοκβιστική» θεολογία. Ο Θωμάς Ακινάτης* στο έργο του *Contra errores Graecorum** παραλληλίζει την άρνηση του Filioque με την απόρριψη του πρωτείου του επισκόπου Ρώμης: Όπως ο Χριστός καθιδρύει την Εκκλησία του σφραγίζοντάς την με το Πνεύμα του, έτσι και ο τοποτηρητής του Χριστού, κάνοντας χρήση του πρωτείου του, φροντίζει για την υπακοή της Εκκλησίας στον Χριστό. Με το ίδιο πνεύμα, η Θεία Ευχαριστία εκλαμβάνεται κυρίως ως ανάμνηση του Μυστικού Δείπνου, δηλαδή, μιας παρελθούσης πράξεως. Η εμφάνιση και διάδοση της λατρείας της «Ιεράς Καρδίας»* του Ιησού μαρτυρεί κατά τον καλύτερο ίσως τρόπο την αποδέσμευση της χριστολογίας από την πνευματολογία και τελικά την αποδυνάμωση της ίδιας της χριστολογίας. Η θεώρηση του Αγίου Πνεύματος ως απλού εμπνευστή των ατομικών προσπαθειών του πιστού να μιμηθεί τα ηθικά έργα του ιστορικού Χριστού, συνέβαλε και στη διαμόρφωση της σχολαστικής θεωρίας για την κτιστή χάρη. Η χάρη βιώνεται ως κτιστή δωρεά και όχι ως άκτιστη κοινωνία των ενεργειών του Αγίου Πνεύματος. Με την άρνηση του άκτιστου χαρακτήρα των θείων ενεργειών ο άνθρωπος αδυνατεί να κοινωνήσει στη θεϊκή ζωή. Στο ίδιο πλαίσιο της συσκότισης της πνευματολογίας, εντάσσεται και η ανάπτυξη της «Μαριολογίας»*.

Η αποψίλωση του χριστολογικού μυστηρίου από την πνευματολογική του διάσταση τείνει να μετατρέψει την Εκκλησία από πνευματική και χαρισματική κοινότητα σε μια εγκόσμια ιεροκρατική δομή. Ακραίες εκδηλώσεις αυτής της τάσης είναι η Ιερά Εξέταση και οι απολυταρχικές τάσεις του Ρωμαίου ποντίφηκα*. Την απόλυτη αυτή θεσμοποίηση της Εκκλησίας, μέχρι του σημείου να μην αναγνωρίζει ούτε τον Χριστό ως αληθινή κεφαλή της, διεκτραγωδεί ο Ντοστογιέφσκυ στον μύθο του Μεγάλου Ιεροεξεταστή.

Η Προτεσταντική Μεταρρύθμιση (1517) αντέδρασε σε αυτόν τον ιδρυματικό και δικανικό* χαρακτήρα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Παρ' όλα αυτά, δεν απομακρύνθηκε από τη φιλιοκβιστική διδασκαλία. Απλώς, η Μεταρρύθμιση στράφηκε προς μια ατομοκεντρική και αναρχική εμπειρία του Πνεύματος, η επίκληση του οποίου, αντί να αποτελέσει βάση για την εύρεση της χαμένης ενότητας, έγινε αιτία αδιάκοπων διασπάσεων και ποικίλων αυθαιρεσιών.

2. Η διδασκαλία της Εκκλησίας για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος

2.1. Η αΐδια εκπόρευση από τον Πατέρα

Το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται από τον Πατέρα *φύσει* και όχι *χάριτι*, όπως στα κτίσματα. Όπως ο Υιός, έτσι και το Πνεύμα έχει αιτία και πηγή τον αγέννητο Πατέρα. Ο *τρόπος υπάρξεως* του Πνεύματος, το υποστατικό του ιδίωμα, είναι η *εκπόρευση* από τον Πατέρα, όπως ακριβώς το υποστατικό ιδίωμα του Υιού είναι η *γέννηση*. Πέρα από κάθε αναγκαιότητα, προέρχεται αϊδίως* από μόνο το πρόσωπο του Πατρός, κοινωνώντας αμείωτα και αμέριστα στην πατρική ουσία. Έτσι, το Πνεύμα είναι αληθινός Θεός όπως και ο Υιός, εκ του αληθινού Θεού και Πατρός. Είναι συνάναρχο, ομότιμο, συμπροσκυνούμενο και συνδοξαζόμενο με τον Πατέρα και τον Υιό. Είναι αδιαίρετο από τον Πατέρα και τον Υιό και, ενώ προέρχεται από τον Πατέρα, αναπαύεται και ενοικεί αϊδίως στον Υιό.

Δεν νοείται καμία προτεραιότητα της γέννησης του Υιού έναντι της εκπόρευσης του Πνεύματος και αντίστοιχα. Ο Υιός και το Πνεύμα προέρχονται στην ύπαρξη συναΐδια από τον Πατέρα. Μεταξύ τους υπάρχει αμοιβαία αλληλοπεριχώρηση, δίχως όμως να συγχέονται οι υποστάσεις τους. Το Άγιο Πνεύμα είναι και αυτό αίτιο όλων των όντων, τα οποία οδηγούνται στην τελείωση και στην πληρότητά τους εν Πνεύματι. Το Άγιο Πνεύμα δεν αποστέλλεται προς την κτίση μόνο διά του Υιού αλλά και από τον Πατέρα και έρχεται και αφ' εαυτού, καθόσον η αποστολή και φανέρωσή του είναι κοινό έργο του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Σύμφωνα με τους Καππαδόκες Πατέρες, η τάξη της Αγίας Τριάδος στην αϊδιότητα δεν ταυτίζεται με την τάξη κατά την οποία τα πρόσωπα αποκαλύπτονται στην οικονομία. Γι' αυτό και η τάξη με την οποία αποκαλύπτονται στην Αγία Γραφή μπορεί και να εναλλάσσεται. Τούτο μαρτυρεί το έργο του ίδιου του Αγίου Πνεύματος σε όλες τις φάσεις της θείας Οικονομίας.

2.2. Η αΐδια έκλαμψη και ανάπαυση του Πνεύματος στον Υιό

Η Ορθόδοξη θεολογία της Ανατολής έχει κατηγορηθεί ότι δεν ασχολείται με τις σχέσεις μεταξύ Υιού και Πνεύματος, κάτι που επιχείρησε να κάνει η διδασκαλία του Filioque. Ωστόσο, η Ορθόδοξη θεολογία αναπτύσσει τη λεγόμενη *διπλή πρόοδο* του Αγίου Πνεύματος, ιδιαίτερα από τον Μέγα Φώτιο και εξής, κυρίως τον 13ο και 14ο αιώνα με τη διδασκαλία του Γρηγορίου Κυπρίου και του Γρηγορίου Παλαμά. Η πλούσια αυτή πνευματολογία τονίζει τη διάκριση μεταξύ «θεολογίας» και «οικονομίας», τη μοναρχία του Πατρός, το ακοινώνητο των υποστατικών ιδιωμάτων, τη διάκριση ουσίας και ενεργειών. Η έριδα γύρω από τη διάκριση ουσίας και ενεργειών φανέρωσε ότι το δυτικό Filioque είναι μια διαφορετική τριαδολογία. Για την Ορθόδοξη θεολογία, αν η αΐδια εκπόρευση ταυτίζεται με τη χρονική αποστολή του Πνεύματος, τότε αλλοτριώνεται η σωτηριολογική αλήθεια και εμπειρία της Εκκλησίας.

Η Εκκλησία συνδέει την ανάπαυση του Πνεύματος στον Υιό όχι μόνο με την οικονομία της ενανθρώπησης του Λόγου, αλλά και με την αΐδια ζωή του Θεού. Η αΐδια ανάπαυση του Πνεύματος στον Υιό δηλώνει την ομοουσιότητα και την κοινή προέλευση. Το Πνεύμα δεν υπάρχει δίχως τον Πατέρα και τον Υιό. Το Άγιο Πνεύμα είναι του Υιού, κατά την ουσία και κατά την υπόσταση, αλλά δεν προέρχεται εκ του Υιού. Ωστόσο, κατά την ενέργεια το Πνεύμα είναι του Υιού και προέρχεται και εκ του Υιού. Η σημασία της διάκρισης ουσίας, υποστάσεως και ενεργειών είναι καθοριστική. Όπως στην οικονομία ο Χριστός φανερώνει τις ενέργειες και τα χαρίσματα του Πνεύματος, στην αΐδια Τριάδα το Πνεύμα εκλάμπει εκ του Υιού κατά τη φύση και κατά την ενέργειά του. Τούτο δηλώνει ακριβώς την τριαδική αλληλοπεριχώρηση της θείας ενέργειας.

2.3. Η πέμψη και αποστολή του Αγίου Πνεύματος από τον Χριστό στον κόσμο

Διαφορετική είναι, λοιπόν, η αΐδια υπαρκτική εκπόρευση του Πνεύματος εκ μόνου του Πατρός και διαφορετική η αΐδια φανέρωσή του διά του Υιού, καθώς και η εν χρόνω αποστολή του στην οικονομία της σωτηρίας. Επίσης διαφορετική είναι και η έγχρονη αποστολή του στην οικονομία της σωτηρίας. Όπως ακριβώς η αποστολή του Υιού από τον Πατέρα δεν είναι η προαιώνια γέννηση, έτσι και η αποστολή και επιφοίτηση του Παρακλήτου από τον Υιό στην οικονομία δεν είναι η προαιώνια εκπόρευση από τον Πατέρα. Μάλιστα, αυτή η πέμψη ή αποστολή λέγεται συχνά και εκπόρευση, χωρίς να συγχέεται με την αΐδια εκπόρευση, αφού η ευσέβεια δεν περιορίζεται σε λέξεις και σε ονόματα.

Η διά του Υιού αποστολή του Πνεύματος θεμελιώνεται στη διάκριση ουσίας, υποστάσεων και ενεργειών. Οι ενέργειες του Θεού είναι πάντοτε *ενυπόστατες* και όχι απρόσωπες δυνάμεις της Αγίας Τριάδος. Η πατερική θεολογία θεωρεί ότι το Άγιο Πνεύμα φανερώνεται και επιφοιτά προς τους ανθρώπους κατά την υπόστασή του, μολονότι δεν μετέχεται κατά την ουσία και κατά την υπόστασή του, παρά μόνο διά της χάριτος και της ενέργειάς του. Κάθε δωρεά και χορηγία του Θεού προς την κτίση οδηγείται στην πληρότητά της εκ του Πατρός διά του Υιού εν Αγίω Πνεύματι. Το «πέμπειν» είναι κοινό και για τα τρία πρόσωπα και όχι υποστατική ιδιότητα ενός και μόνου προσώπου. Έτσι, δεν αποστέλλεται μόνο το Πνεύμα διά του Υιού, αλλά και ο Υιός διά του Πνεύματος. Ο Χριστός, λοιπόν, πέμπει το Πνεύμα κατ' ευδοκίαν και συγκατάβαση, ενώ το Άγιο Πνεύμα είναι του Υιού κατά τη μετάδοση και φανέρωσή του. Την πίστη αυτή μαρτυρεί η κοινότητα της Εκκλησίας και κατά τη μετάδοση των ενεργειών του Πνεύματος στη μυστηριακή και λειτουργική ζωή.

Πηγές - Κείμενα

Κατά Λουκάν 1, 29-35
Εκείνη μόλις τον είδε ταράχτηκε με τα λόγια του και προσπαθούσε να εξηγήσει τι σήμαινε ο χαιρετισμός αυτός. Ο άγγελος της είπε: «Μη φοβάσαι, Μαριάμ, ο Θεός σού έδωσε τη χάρη του· θα μείνεις έγκυος, θα γεννήσεις γιο και θα τον ονομάσεις Ιησού. Αυτός θα γίνει μέγας και θα ονομαστεί Υιός του Υψίστου. [...] Η Μαριάμ τότε ρώτησε τον άγγελο: «Πώς θα μου συμβεί αυτό, αφού εγώ δεν έχω συζυγικές σχέσεις με κανέναν άντρα;». Ο άγγελος της απάντησε: «Το Άγιο Πνεύμα θα έρθει επάνω σου και θα σε καλύψει η δύναμη του Θεού· γι' αυτό και το άγιο παιδί που θα γεννήσεις θα ονομαστεί Υιός Θεού».

Κατά Ιωάννην 16, 13-15
Πολλά έχω ακόμη να σας πω, αλλά δεν μπορείτε τώρα να σηκώσετε μεγαλύτερο βάρος. Όταν όμως θα έρθει εκείνος, το Πνεύμα της Αλήθειας, θα σας οδηγήσει σε όλη την αλήθεια. Γιατί δεν θα μιλήσει από μόνος του, αλλά θα πει όσα θα ακούσει, και θα σας αναγγείλει αυτά που μέλλουν να συμβούν. Εκείνος θα φανερώσει τη δική μου δόξα, γιατί θα πάρει από αυτά που εγώ έχω και θα σας τα αναγγείλει. Όλα όσα ανήκουν στον Πατέρα είναι δικά μου· γι' αυτό σας είπα πως το Πνεύμα θα πάρει από αυτά που έχω εγώ και θα σας τα αναγγείλλει.

Κατά Ιωάννην 14, 25-26
Αυτά σας τα δίδαξα όλον αυτό τον καιρό που βρίσκομαι κοντά σας. Αλλά το Πνεύμα το Άγιο, ο Παράκλητος, που θα στείλει ο Πατέρας στο όνομά μου, εκείνος θα σας διδάξει τα πάντα και θα φέρει στη μνήμη σας όλα όσα σας έχω πει εγώ.

Κατά Ιωάννην 15, 26
Όταν έρθει ο Παράκλητος, που θα σας τον στείλω εγώ από τον Πατέρα, το Πνεύμα της Αλήθειας, που εκπορεύεται από τον Πατέρα, αυτός θα ερμηνεύσει την αποστολή μου. Αλλά κι εσείς θα δώσετε μαρτυρία για μένα, γιατί εξαρχής είστε μαζί μου.

Κατά Ιωάννην 20, 22
Έπειτα από τα λόγια αυτά, φύσηξε στα πρόσωπά τους και τους λέει: «Λάβετε Πνεύμα Άγιο».

Πράξεις 15, 28
Αποφασίστηκε ως σωστό από το Άγιο Πνεύμα και από μας να μη σας επιβάλουμε κανένα πρόσθετο βάρος, εκτός από αυτά τα αναγκαία.

Β΄ Κορινθίους, 13, 13
Η χάρη του Κυρίου Ιησού Χριστού και η αγάπη του Θεού και η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος ας είναι μαζί με όλους σας. Αμήν.

Ιερός Αυγουστίνος, *Περί της Τριάδος*

Δεν είναι χωρίς σημασία ότι σ' αυτήν την Τριάδα ονομάζουμε Λόγο του Θεού μόνο τον Υιό, Δωρεά του Θεού μόνο το Άγιο Πνεύμα και Θεό Πατέρα μόνον Εκείνον, από τον οποίο γεννιέται ο Λόγος και εκπορεύεται το Άγιο Πνεύμα σαν από την πρώτη του αρχή (principaliter). Λέγω: "σαν από την πρώτη του αρχή", διότι είναι αποδεδειγμένο ότι το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται επίσης από τον Υιό. Ωστόσο, εκείνος που δίνει αυτό στον Υιό είναι ο Πατήρ: όχι ότι ο Υιός υπήρξε κάποτε χωρίς να το έχει, αλλά αυτό που ο Πατήρ έδωσε στον μονογενή Λόγο του, του το έδωσε γεννώντας τον. Τον γέννησε, λοιπόν, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η κοινή Δωρεά τους να εκπορευόταν επίσης από τον Υιό, και το Άγιο Πνεύμα να είναι Πνεύμα των δύο άλλων Προσώπων.

Ιερός Αυγουστίνος, *Λόγοι CCLVII*

Αυτό που είναι η ψυχή για το ανθρώπινο σώμα, είναι το Άγιο Πνεύμα για το σώμα του Χριστού, την Εκκλησία. Το Άγιο Πνεύμα κάνει μέσα σ' ολόκληρη την Εκκλησία αυτό που η ψυχή κάνει σε όλα τα μέλη του ενός και μόνου σώματος. [...] Έτσι ο χριστιανός και καθολικός άνθρωπος ζει, όσο βρίσκεται μέσα στο σώμα. Όταν αποκοπεί, γίνεται αιρετικός. Το Πνεύμα δεν ακολουθεί το αποκομμένο μέλος. Αν, λοιπόν, θέλετε να ζείτε από το Άγιο Πνεύμα, διατηρείτε την αγάπη, αγαπάτε την αλήθεια, επιθυμείτε την ενότητα για να φτάσετε στην αιωνιότητα.

Ιερός Αυγουστίνος, *Περί της Τριάδος*

Όπως ο Πατήρ και ο Υιός είναι μοναδικός Θεός, και σχετικά με τη δημιουργία μοναδικός δημιουργός και μοναδικός Κύριος από άποψη σχέσεων, έτσι σε αναφορά με το Άγιο Πνεύμα, από την άποψη της σχέσεως, είναι μοναδική αρχή.

Θωμάς Ακινάτης,
Contra errores Graecorum

Η πλάνη αυτών που αρνούνται το πρωτείο του Τοποτηρητή του Χριστού για την καθολική Εκκλησία, μοιάζει με την άρνηση της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος σε σχέση με τον Υιό. Πράγματι, είναι ο ίδιος ο Χριστός, ο Υιός του Θεού, εκείνος που αγιάζει την Εκκλησία του και την σφραγίζει με το Άγιο Πνεύμα, όπως με ένα χάραγμα και με μια σφραγίδα. [...] Παρόμοια, ο Τοποτηρητής του Χριστού, με το πρωτείο του και με τις φροντίδες του, όπως ένας πιστός δούλος, διαφυλάσσει την καθολική Εκκλησία υποταγμένη στον Χριστό.

Αναστάσιος Βιβλιοθηκάριος,
Προς διάκονον Ιωάννην

Οι Έλληνες έχουν άδικο να συζητούν μαζί μας, διότι δεν θεωρούμε, όπως πιστεύουν, τον Υιό σαν την αρχή ή την αιτία του Αγίου Πνεύματος. Ωστόσο, επειδή δεν αγνοούμε καθόλου την ενότητα ουσίας του Πατρός και του Υιού, αναγνωρίζουμε ότι το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται εκ του Υιού, όπως ακριβώς εκπορεύεται και εκ του Πατρός, κατανοώντας βέβαια την εκπόρευση ως αποστολή.

Γρηγόριος Θεολόγος,
Περί του Αγίου Πνεύματος
Τι λοιπόν είναι η εκπόρευση; Πες μου συ τι είναι η αγεννησία του Πατρός και εγώ θα μιλήσω για τη φύση της γεννήσεως του Υιού και της εκπορεύσεως του Πνεύματος, και θα παραφρονήσουμε και οι δύο με το να εγκύψουμε στα μυστήρια του Θεού.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής*
Όταν πάλι εννοήσω τη σχέση μεταξύ των υποστάσεων, γνωρίζω, ότι ο Πατέρας είναι υπερούσιος ήλιος, πηγή της αγαθότητας, άβυσσος της ουσίας, του λόγου, της σοφίας, της δυνάμεως, του φωτός, της θεότητας, πηγή γεννητική και προβλητική του κρυφού αγαθού που έχει μέσα της. Αυτός λοιπόν είναι νους, του Λόγου άβυσσος, του Λόγου γεννήτορας διά μέσου του Λόγου προβολέας του εκφαντορικού Πνεύματος.

Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Θαλάσσιον, περί διαφόρων απόρων της θείας Γραφής*
Γιατί λέει, «και θα επαναπαυθεί επάνω του Πνεύμα Θεού, πνεύμα σοφίας, πνεύμα γνώσης και ευσέβειας· θα τον γεμίσει πνεύμα φόβου Θεού». Η κεφαλή της Εκκλησίας σύμφωνα με τη γνώμη της ανθρωπότητας είναι ο Χριστός. Άρα στην Εκκλησία έχει δωρηθεί αυτός που, ως Θεός έχει το Πνεύμα στη φύση του, τις ενέργειες του Πνεύματος. [...] Το Άγιο Πνεύμα δηλαδή, όπως από τη φύση ανήκει κατ' ουσίαν στον Θεό και Πατέρα, έτσι είναι από τη φύση του κατ'ουσίαν και του Υιού, εκπορεύεται από τον Πατέρα με τρόπο άφραστο μέσω του Υιού που γεννήθηκε από αυτόν και δωρίζει τις ενέργειές στη λυχνία, δηλαδή στην Εκκλησία, σαν λύχνους.

Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως,
Περί Αγίου Πνεύματος μυσταγωγίας
Γιατί αν για φυσικό λόγο ο Πατέρας προβάλλει το Πνεύμα και η Τριάδα έχει την ίδια φύση, τότε, λοιπόν, μαζί με πολλά και άλλα συγγενή ατοπήματα, από ποια αφορμή θα εξορμούσες στην ασεβή μυθολογία; Γιατί όχι μόνο θα μετέβαλες τον Υιό σε προβολέα του Πνεύματος, αλλά και το ίδιο το Πνεύμα θα χωριζόταν και θα μεριζόταν τόσο στη γέννηση του Υιού, όσο και στην προβολή του εαυτού του.

Γρηγόριος Κύπριος,
Αντιρρητικὸς κατὰ Βέκκου
Ο Χριστός πέμπει το Πνεύμα, προκειμένου να αγιάσει, να ζωοποιήσει, να ελευθερώσει, να υιοθετήσει. Δηλαδή, ενεργεί όλα αυτά μαζί με το Πνεύμα ή διά του Πνεύματος ή εν Πνεύματι. Σε όλα αυτά δεν διαφωνώ.

Γρηγόριος Παλαμάς, *Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος Α΄*
Και κατά μεν την ενέργεια είναι αυτού και εξ αυτού, ως εμφυσώμενο και πεμπόμενο και φανερούμενο, κατά δε την ύπαρξη και την υπόσταση είναι μεν αυτού, όχι δε εξ αυτού, αλλά εκ του γεννήσαντος αυτόν.

Γρηγόριος Παλαμάς, *Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος Α΄*
Η δε πρόοδος του Πνεύματος κηρύσσεται διπλή διά της θεοπνεύστου Γραφής· διότι προχέεται εκ του Πατρός διά του Υιού, κι αν θέλεις ακόμη και εκ του Υιού, προς όλους τους αξίους, στους οποίους αναπαύεται και ενοικεί.

Μπόρις Μπομπρίνσκοϋ,
Το "Filioque", χθες και σήμερα

Ὅσον ἀφορᾶ τὰ θετικὰ στοιχεῖα τῆς λατινικῆς θεολογίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, θὰ τὰ συνόψιζα σὲ τρία σημεῖα τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴ θέση τους σὲ μιὰ ὀρθόδοξη τριαδικὴ θεώρηση:

Α. Τὸ ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη καὶ ὁ δεσμὸς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ποὺ ἐμπνέεται πιθανὸν ἀπὸ ψυχολογικὲς ἀναλογίες τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου, βρίσκεται στὴν Ἀνατολὴ στὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ τὸ ΙΔ' αἰώνα, ἀνατοποθετημένη ὅμως μέσα σὲ ὀρθόδοξο τριαδικὸ πλαίσιο. Θὰ προσέθετα ἀκόμη ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξη τριαδικὴ συνείδηση τὸ ἅγιο Πνεῦμα δὲν ἔχει μόνο τὸ «προνόμιο» νὰ εἶναι ὁ σύνδεσμος τῶν θείων Ὑποστάσεων. Κάθε τριαδικὴ Ὑπόσταση συγκεντρώνει καὶ ἑνώνει τὶς ἄλλες στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της: ὁ Πατὴρ μέσα στὴν Μοναρχία ὡς ἡ πηγή, ὁ Υἱὸς ὡς Ἐκεῖνος στὸν ὁποῖο ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναπαύονται.

Β. Τὸ Πνεῦμα εἶναι τὸ κοινὸ δῶρο τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ.

Ἡ ὀρθοδοξία ἐν τούτοις θὰ προσθέσει στὸ σημεῖο αὐτό: α) ὅτι τὸ ἅγιο Πνεῦμα προσφέρεται ἐπίσης ἀπὸ μόνο Του, διότι κάθε θεϊκὸ δῶρο πρὸς τὰ δημιουργήματα εἶναι κοινὴ δωρεὰ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τὸ ἅγιο Πνεῦμα λοιπὸν δὲν εἶναι ξένο (ἀνενεργὸ) στὴ δική Του ἔλευση, β) Ὅτι τὸ ἅγιο Πνεῦμα ἀπὸ τὴν πλευρὰ Του μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τὸν Υἱὸ καὶ δι' Αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Εἶναι λοιπὸν ὄχι λιγότερο σωστὸ νὰ ποῦμε ὅτι τὸ Πνεῦμα παρεχόμενο, μᾶς παρέχει ἐπίσης τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό.

Γ. Ὁ ἄΐδιος Υἱὸς δὲν εἶναι ξένος στὴν ἐκπόρευση τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ὅμως θὰ προσθέσει ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, α) κατὰ τρόπο ἄρρητο, β) χωρὶς νὰ εἰσάγει τὴν ἰδέα τῆς αἰτιότητας, καὶ γ) χωρὶς νὰ θέτει σὲ ἀμφιβολία τὸν ἀκοινοποίητο χαρακτήρα τοῦ ὑποστατικοῦ ἰδιώματος τοῦ Πατρὸς νὰ εἶναι μόνος Πηγὴ καὶ Ἀρχὴ τῆς θεότητας τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος.

Εσπερινός Πεντηκοστής,
Δοξαστικό, Ήχος πλ. δ΄

Δεῦτε λαοί, τὴν τρισυπόστατον Θεότητα προσκυνήσωμεν, Υἱὸν ἐν τῷ Πατρί, σὺν ἁγίῳ Πνεύματι· Πατὴρ γὰρ ἀχρόνως ἐγέννησεν Υἱόν, συναΐδιον καὶ σύνθρονον, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐν τῷ Πατρί, σὺν Υἱῷ δοξαζόμενον, μία δύναμις, μία οὐσία, μία Θεότης, ἣν προσκυνοῦντες πάντες λέγομεν· Ἅγιος ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα δημιουργήσας δι' Υἱοῦ, συνεργίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, Ἅγιος ἰσχυρός, δι' οὗ τὸν Πατέρα ἐγνώκαμεν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπεδήμησεν ἐν κόσμῳ, Ἅγιος ἀθάνατος, τὸ Παράκλητον Πνεῦμα, τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐν Υἱῷ ἀναπαυόμενον, Τριὰς ἁγία, δόξα σοι.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να οργανώσετε στην ομάδα σας έναν εννοιολογικό χάρτη με θέμα το Filioque, στον οποίο να εντάξετε αναφορές από τα κείμενα της ενότητας με τις ορθόδοξες θέσεις, σε αντιπαραβολή με τις αντίστοιχες φιλιοκβιστικές θέσεις.
2. Αφού μελετήσετε το κείμενο του Γρηγορίου Παλαμά για τη διπλή πρόοδο του Αγίου Πνεύματος, να αναζητήσετε, πρώτα ατομικά και έπειτα στην ομάδα σας, στην Καινή Διαθήκη μαρτυρίες που τεκμηριώνουν αυτή τη θέση.
3. Στους πίνακες και στις εικόνες της ενότητας με θέμα την Αγία Τριάδα να αναζητήσετε τυχόν φιλιοκβιστικές ή αντίστοιχα ορθόδοξες προσεγγίσεις, με βάση τα ερωτήματα: Τι βλέπετε, πώς ερμηνεύετε αυτό που βλέπετε, τι θέλετε να μελετήσετε περισσότερο.
4. Να σημειώσετε στο τετράδιό σας α) βιβλικά και πατερικά χωρία που συνοψίζουν τη διδασκαλία της Εκκλησίας για το Άγιο Πνεύμα, και β) βασικούς όρους και έννοιες-κλειδιά από τη διδασκαλία της Εκκλησίας για το Άγιο Πνεύμα.
5. Να εκπονήσετε στην ομάδα σας μια ψηφιακή παρουσίαση με θέμα «Το Άγιο Πνεύμα στη θρησκευτική τέχνη Ανατολής και Δύσης».

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Το Άγιο Πνεύμα στη ζωή της Εκκλησίας

1. Άγιο Πνεύμα και Εκκλησία

1.1. Η εν Αγίω Πνεύματι ίδρυση και φανέρωση της Εκκλησίας ως Σώματος του Χριστού

Το μυστήριο της Εκκλησίας έχει αφετηρία αλλά και κατάληξη την κοινωνία των προσώπων της Αγίας Τριάδος. Η εκκλησιολογία, η ταυτότητα και το είναι της Εκκλησίας, δομείται πάνω στο Τριαδικό μυστήριο του Θεού. Απόλυτο αρχέτυπο της εκκλησιαστικής ενότητας είναι η τριαδική ενότητα. Η θέληση του Θεού για την πραγμάτωση της Εκκλησίας συνιστά κοινή και ενιαία ενέργεια του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Η φανέρωση της Εκκλησίας κατά την Πεντηκοστή συνιστά αποκάλυψη του μυστηρίου της Αγίας Τριάδος.

Ο Πατήρ, ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα αποκαλύπτονται στην ιστορία ως Ένας Θεός και συνάμα επιτελούν ιδιαίτερο έργο. Όλα τα στάδια της επί γης οικονομίας του Χριστού, από την ενσάρκωση μέχρι και την Ανάληψη, έχουν εκκλησιολογικές διαστάσεις. Με την Πεντηκοστή και την έλευση του Αγίου Πνεύματος το μυστήριο του Χριστού επεκτείνεται στην Εκκλησία και αφορά πλέον σε ολόκληρη τη δημιουργία του Θεού. Το Άγιο Πνεύμα είναι ο κατεξοχήν φορέας και χορηγός των ακτίστων ενεργειών της Αγίας Τριάδος προς την κτίση και την ιστορία. Με την ιδιαίτερη αποστολή του κατά την Πεντηκοστή «ὅλον συγκροτεῖ τὸν θεσμὸν τῆς Ἐκκλησίας». Η Εκκλησία, η οποία προέρχεται από το προαιώνιο σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου, συγκροτείται και υπάρχει στην ιστορία με την έλευση του Αγίου Πνεύματος. Η διαρκής και μόνιμη παρουσία του Παρακλήτου καθιστά την εκκλησιαστική κοινότητα έναν οργανισμό που ζει και αναπτύσσεται με τη χάρη του Χριστού. Η παρουσία και η δράση του Παρακλήτου είναι η κληρονομία και η δωρεά του Χριστού στην Εκκλησία μέχρι τα έσχατα. Στο πλαίσιο της συνθετικής αυτής θεώρησης το πρόβλημα της προτεραιότητας μεταξύ χριστολογίας και πνευματολογίας υπερβαίνεται πλήρως. Διά του Αγίου Πνεύματος η χριστολογία γίνεται μια μεθεκτή και εμπειρική πραγματικότητα.

1.2. Το Άγιο Πνεύμα στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας: «Ὅλον συγκροτεῖ τὸν θεσμὸν τῆς Ἐκκλησίας» (Εσπερινός της Πεντηκοστής)

Όπως ο Χριστός φανερώθηκε «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου», έτσι και η συγκρότηση των μελών του Σώματός του, δηλαδή της Εκκλησίας, πραγματοποιείται διά του Αγίου Πνεύματος. Προσλαμβάνοντας την ανθρώπινη σάρκα, ο Χριστός ανταπέδωσε τη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Σε αυτή τη διαλεκτική εν Χριστώ σχέση κτιστού και ακτίστου η πατερική θεολογία θεμελιώνει το περιεχόμενο και τη σημασία των μυστηρίων της Εκκλησίας. Διά της χάριτος του Πνεύματος, τα μυστήρια της Εκκλησίας φανερώνουν την παρουσία του θεανθρώπινου σώματος του Χριστού. Η ευχαριστιακή κοινωνία στο Σώμα του Χριστού απεργάζεται τη θεία υιοθεσία και την πνευματική αναγέννηση των ιδιαίτερων ανθρώπινων υπάρξεων, ώστε οι πιστοί να είναι «ἓν σῶμα καὶ ἓν Πνεῦμα» (Εφ 4, 4) με τον Θεάνθρωπο. Ο Χριστός επανέρχεται διά του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία και είναι παρών μυστηριακά ως «ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ μελιζόμενος* καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος, ἀλλὰ τοὺς μετέχοντας ἁγιάζων» (Θεία Λειτουργία Ιω. Χρυσοστόμου).

Ο άλλος Παράκλητος αποκαλύπτεται στην Εκκλησία ως ο τελεσιουργός της θείας αγάπης και κοινωνίας, που κάνει τα λογικά όντα να υπερβούν τους φυσικούς περιορισμούς τους και να ενωθούν μεταξύ τους και με τον Χριστό. Καρπός αυτής της θείας αγάπης είναι η κοινωνία και ο αγιασμός του Πνεύματος, ώστε «ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἓν πνεῦμά ἐστι» (Α Κορ 6,17). Με το Βάπτισμα και τη Θεία Ευχαριστία το Άγιο Πνεύμα αποβαίνει ο άμεσος συντελεστής της ενσωμάτωσης καθεμιάς ανθρώπινης ύπαρξης στην κοινωνία του Σώματος του Χριστού. Η ζωή του Χριστού είναι η ίδια η ζωή του Πνεύματος, που αναπαύεται μέσα του. Με την ευχαριστιακή επίκληση του Αγίου Πνεύματος ο άρτος και ο οίνος μεταβάλλονται σε Σώμα και Αίμα Χριστού και μεταδίδονται σε όλα τα μέλη του Σώματός του. Αν το Άγιο Πνεύμα καθοδηγεί τα διασκορπισμένα μέρη της ανθρωπότητας προς την ενότητα του Σώματος, κεφαλή της Εκκλησίας είναι ο ίδιος ο Χριστός ως Θεάνθρωπος. Το Άγιο Πνεύμα ενεργεί τη μυστική ζωή της Εκκλησίας, την εν Χριστώ ζωή, που βιώνεται εμπειρικά στα μυστήρια της Εκκλησίας, ιδιαιτέρως στο Βάπτισμα και στην Ευχαριστία, αλλά κατ' επέκταση και στη λειτουργική και ασκητική διάσταση της εκκλησιαστικής ζωής.

1.3. Η πρόγευση της Βασιλείας ως έργο του Αγίου Πνεύματος

Το Άγιο Πνεύμα φανερώνεται ως ο κατεξοχήν εσχατολογικός παράγοντας, ο οποίος διαρκώς αναπροσανατολίζει την πορεία της Εκκλησίας προς τη Βασιλεία. Υπερβαίνοντας τους περιορισμούς του χώρου και του χρόνου, ενοποιεί το παρελθόν και το παρόν με τα έσχατα και εισάγει ήδη από τώρα την Εκκλησία στο ανέσπερο δείπνο της Βασιλείας. Το Άγιο Πνεύμα φέρνει τα έσχατα στην ιστορία.

Με την Πεντηκοστή και τη συγκρότηση της Εκκλησίας ανοίγει ήδη η προοπτική της Βασιλείας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο απόστολος Πέτρος στο κήρυγμά του κατά την Πεντηκοστή αναφέρεται στις υποσχέσεις του Θεού στην Παλαιά Διαθήκη, οι οποίες τώρα εκπληρώνονται: «καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ Θεός, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα» (Πραξ 2, 17).

Η πρόγευση της Βασιλείας, όπως βιώνεται στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας, είναι έργο του Αγίου Πνεύματος. Όλα τα χαρίσματα και οι δωρεές με τις οποίες οικοδομείται το Σώμα του Χριστού απορρέουν από το Άγιο Πνεύμα. Διά των μυστηρίων το Άγιο Πνεύμα μεταφέρει την εμπειρία της Βασιλείας μέσα στην ιστορία. Τα γεγονότα αυτά είναι και ονομάζονται *μυστήρια* όχι γιατί έχουν απλώς έναν κρυφό και μυστηριώδη ή εξωτικό και απόκοσμο χαρακτήρα, αλλά διότι εισάγουν σε μια εμπειρία που υπερβαίνει τον παρόντα κόσμο. Γι' αυτό ακριβώς η Θεία Ευχαριστία, εικονίζοντας τη Βασιλεία, συνιστά ανάμνηση, όχι μόνο των γεγονότων της ζωής του Χριστού αλλά και «τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας» (Θ. Λειτουργία Ιω. Χρυσοστόμου). Παρόμοια εικονολογική διάσταση μπορούμε να αναγνωρίσουμε στο Βάπτισμα αλλά και στο μυστήριο της Ιεροσύνης. Αλλά μια τέτοια εμπειρία δεν είναι παρά μια πρόγευση, ένας αρραβώνας και μια πρόληψη των εσχάτων. Τα ευχαριστιακά δρώμενα της σύναξης μέσα στο παρόν της ιστορίας καθίστανται διά του Αγίου Πνεύματος *εικόνες* του μέλλοντος.

Τελικά, δίχως το Άγιο Πνεύμα η χριστολογία μοιάζει να είναι περισσότερο μια ιστορική πραγματικότητα ή ένας θεσμός του παρελθόντος και όχι μια εσχατολογική εμπειρία, η οποία έρχεται από το μέλλον της Βασιλείας. Η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος παρακινεί και πραγματοποιεί ελεύθερα κάθε φορά αυτή την εσχατολογική σύναξη «ἐπί τό αὐτό». Δίχως αυτήν την ελευθερία, που προσανατολίζει προς τα έσχατα, η Εκκλησία δεν μπορεί να λειτουργήσει ως θεσμός.

2. Το Άγιο Πνεύμα στη ζωή της Εκκλησίας

2.1. Το Άγιο Πνεύμα στην εν Χριστώ ζωή των πιστών

Το Άγιο Πνεύμα παρακινεί και ενδυναμώνει την ελευθερία του ανθρώπου να κοινωνήσει με τον Χριστό, να αποκτήσει την εν Χριστώ ζωή. Διά του Αγίου Πνεύματος πραγματοποιείται η εν Χριστώ υιοθεσία. Η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος είναι που φανερώνει τη χάρη του Χριστού, ο οποίος κατάργησε το «μεσότοιχον» του φραγμού μεταξύ Θεού και ανθρώπων. Η χάρη αυτή μεταδίδεται με τα μυστήρια της Εκκλησίας, τα οποία έχουν ως βάση και αφετηρία την έλευση του Πνεύματος στην Πεντηκοστή. Η εν Χριστώ ζωή ξεκινά με το Βάπτισμα και το Χρίσμα, ενώ τρέφεται και αναπτύσσεται διαρκώς με τη Θεία Ευχαριστία. Όλοι οι άγιοι με τον τρόπο αυτό, δηλαδή με τη μυστηριακή έλευση του Παρακλήτου, οδηγήθηκαν στην τελείωση της εν Χριστώ ζωής. Οι Πατέρες συχνά επισημαίνουν ότι θα ήταν ανώφελη κάθε μυστηριακή πράξη και τελετή της Εκκλησίας, αν δεν μετέδιδε τη χάρη του Αγίου Πνεύματος.

Η ασκητική παράδοση της Εκκλησίας υπενθυμίζει ότι χρειάζεται αδιάκοπη και διά βίου σπουδή στη συνεχή μνήμη του Χριστού. Αυτή είναι η ουσία της πνευματικής ζωής και της τελείωσης εν Αγίω Πνεύματι. Η άσκηση της αρετής αποσκοπεί στο να κοινωνήσει ο άνθρωπος ελεύθερα και με τη θέλησή του με τη γνώμη του Χριστού. Εν τέλει, η αρετή, όπως λέγει και ο Νικόλαος Καβάσιλας, είναι ο έρωτας για τον Χριστό, που συνίσταται στη φύλαξη και καρποφορία του πλούτου της χάριτος που λαμβάνεται στα μυστήρια. Ωστόσο, κάθε μυστήριο και κάθε ασκητική ετοιμασία οδηγεί στη Θεία Ευχαριστία. Γι’ αυτό και όλοι έχουν ανάγκη συνεχούς μετοχής στην Ευχαριστία, η οποία έχει εσχατολογική προοπτική. Στην εν Χριστώ ζωή τίποτε δεν είναι αυτοσκοπός παρά δυνατότητα αγάπης. Το Άγιο Πνεύμα ελευθερώνει τον άνθρωπο από τα δεσμά της ιστορίας, από τα δεσμά της βιολογικής του ύπαρξης και τον αναγεννά εν Χριστώ σε μια νέα ύπαρξη. Η εν Χριστώ ζωοποίηση του ανθρώπου συνιστά θεμελιακή λειτουργία του Αγίου Πνεύματος.

2.2. Τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος: Ενότητα και ποικιλία

Η ζωή της Εκκλησίας είναι διαρκής Πεντηκοστή, αδιάκοπη παρουσία και ενέργεια του Παρακλήτου στη μυστηριακή και ασκητική ζωή των μελών της, που εκδηλώνεται μέσα από μια ποικιλία χαρισμάτων. Σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο «Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα» (Α Κορ 12, 4). Η Εκκλησία είναι το Σώμα του Χριστού, στο οποίο όλα τα μέλη είναι διαφορετικά και επιτελούν διαφορετικές λειτουργίες που υπηρετούν την ενότητα και τη ζωή του. Όπως συμβαίνει και σε ένα βιολογικό σώμα, όπου πολλές λειτουργίες και διαφορετικά μέλη συνυπάρχουν, έτσι και στην Εκκλησία «ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη» (Α Κορ 12, 25) «καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη» (Α Κορ 12, 26). Το έργο του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία είναι πάντοτε ενοποιητικό και σε καμία περίπτωση διασπαστικό. Ακόμη και οι λεγόμενοι χαρισματούχοι δεν είναι δυνατό να διαχωρίζονται από το ένα και το αυτό Σώμα. Στην Εκκλησία, λοιπόν, δεν είναι δυνατό να υπάρχουν εκλεκτοί, ανώτερες και υποδεέστερες τάξεις των πιστών. Οι πάντες και τα πάντα οφείλουν να οικοδομούν την ενότητα και την κοινωνία του ενός Σώματος του Χριστού.

Η ενότητα αλλά και η ποικιλία στη ζωή της Εκκλησίας προκύπτει από την ορθή σχέση μεταξύ χριστολογίας και πνευματολογίας. Η ασύγχυτη αμοιβαιότητα χριστολογίας και πνευματολογίας, που θεμελιώνεται στο μυστήριο της Αγίας Τριάδος, δείχνει ότι ο Χριστός και το Άγιο Πνεύμα είναι αμοιβαίως οι συντελεστές της αυθεντίας και της ελευθερίας, της ενότητας και της ποικιλίας στη ζωή της Εκκλησίας.

Πηγές - Κείμενα

Ησαΐας 2, 2-3
Θα ’ρθούνε μέρες που το όρος του ναού θα κυριαρχεί πάνω στα βουνά, ψηλότερο απ’ όλα τ’ άλλα. Εκεί θα συρρέουν οι λαοί. Εκεί θα τρέχουν έθνη πολλά. «Εμπρός», θα λένε, «ας ανεβούμε στο όρος του Κυρίου, στον οίκο του Θεού του Ιακώβ, τον δρόμο του να μας διδάξει για να τον ακολουθούμε.

Κατά Ιωάννην 3, 5-6
Αν κανείς δεν γεννηθεί απ’ το νερό κι από το Πνεύμα, δεν μπορεί να μπει στη βασιλεία του Θεού. Ό,τι γεννιέται από τον άνθρωπο είναι ανθρώπινο, ενώ ό,τι γεννιέται από το Πνεύμα είναι πνευματικό.

Πράξεις 2, 14-18
Τότε σηκώθηκε ο Πέτρος μαζί με τους άλλους έντεκα αποστόλους και με δυνατή φωνή τούς είπε: [...] Αυτό θα συμβεί στις έσχατες ημέρες, λέει ο Θεός: Θα χαρίσω πλουσιοπάροχα το Πνεύμα μου σε κάθε άνθρωπο· έτσι, οι γιοι σας κι οι θυγατέρες σας θα κηρύξουν την αλήθεια· οι νέοι σας θα δουν οράματα κι οι γέροντές σας θα ονειρευτούν όνειρα θεϊκά. Και σ’ αυτούς που μου ανήκουν, άντρες και γυναίκες, θα χαρίσω, τις ημέρες εκείνες, πλουσιοπάροχα το Πνεύμα μου, κι αυτοί θα κηρύξουν την αλήθεια του Θεού.

Πράξεις 10, 44-46
Ενώ ακόμη ο Πέτρος έλεγε αυτά τα λόγια, κατέβηκε το Άγιο Πνεύμα πάνω σε όλους όσοι άκουγαν το κήρυγμα. Οι πιστοί που προέρχονταν από τους Ιουδαίους και είχαν έρθει μαζί με τον Πέτρο, έμειναν κατάπληκτοι βλέποντας να δίνεται και στους εθνικούς πλούσια η δωρεά του Αγίου Πνεύματος. Γιατί τους άκουγαν να μιλούν γλώσσες και να δοξάζουν τον Θεό.

Γαλάτας 4, 4-7
Όταν όμως έφτασε η ώρα που είχε καθορίσει ο Θεός, απέστειλε τον Υιό του. [...] Κι επειδή πραγματικά είστε παιδιά του, ο Θεός απέστειλε το Πνεύμα του Υιού του στις καρδιές μας, και αυτό φωνάζει: «Αββά, Πατέρα μου!» Συνεπώς, δεν είσαι πια δούλος, αλλά παιδί του Θεού. Και ως παιδί του που είσαι, θα γίνεις κληρονόμος του διά του Χριστού.

Α Κορινθίους 12, 4-11
Υπάρχουν διάφορα είδη χαρισμάτων, αλλά είναι ένα και το ίδιο Πνεύμα που τα χορηγεί· υπάρχουν διάφορα είδη διακονιών, αλλά η ανάθεσή τους προέρχεται από ένα και τον ίδιο Κύριο· και υπάρχουν διάφορα είδη δραστηριοτήτων, αλλά είναι ο ίδιος Θεός που τις θέτει σε ενέργεια όλες σε όλους. Στον καθένα δωρίζεται η φανέρωση του Αγίου Πνεύματος για το συμφέρον όλων. Στον ένα το Πνεύμα δίνει το χάρισμα να μιλάει με θεία σοφία, σ’ έναν άλλο το ίδιο Πνεύμα δίνει το χάρισμα να μιλάει με θεία γνώση. Σε άλλον το ίδιο Πνεύμα δίνει ξεχωριστή δύναμη πίστεως, σε άλλον το ίδιο αυτό Πνεύμα δίνει τη δύναμη της θεραπείας ασθενειών. Σε άλλον το Πνεύμα δίνει τη δύναμη να κάνει θαύματα, σ’ έναν άλλο, το δώρο να μεταβιβάζει μηνύματα από τον Θεό. Σε άλλον, το δώρο να διακρίνει τα ψεύτικα πνεύματα από το αληθινό Πνεύμα, σε άλλον τη δυνατότητα να λαλεί διάφορα είδη γλωσσών, και σε άλλον την ικανότητα να εξηγεί αυτές τις γλώσσες. Και όλα αυτά είναι ενέργειες ενός και του αυτού Πνεύματος, που χορηγεί τα χαρίσματα όπως αυτό θέλει στον καθένα χωριστά.

Α Κορινθίους 12, 12-13
Ο Χριστός μοιάζει με το σώμα, που ενώ είναι ένα, έχει πολλά μέλη· και όλα τα μέλη του ενός σώματος, αν και είναι πολλά, αποτελούν ένα σώμα. Κι εμείς όλοι, είτε Ιουδαίοι είτε μη Ιουδαίοι, είτε δούλοι είτε ελεύθεροι, γίναμε με το βάπτισμα διά του ενός Πνεύματος ένα σώμα, και όλοι ποτιστήκαμε από ένα και το αυτό Πνεύμα.

Προς Τίτον 3, 4-7
Όταν όμως ο σωτήρας μας ο Θεός φανέρωσε την καλοσύνη του και την αγάπη του στους ανθρώπους, μας έσωσε, όχι για τα καλά έργα που τυχόν κάναμε εμείς, αλλά γιατί μας σπλαχνίστηκε. Μας έσωσε με το βάπτισμα της αναγέννησης και της ανανέωσης που χαρίζει το Άγιο Πνεύμα, που το σκόρπισε πλούσια πάνω μας διά του Ιησού Χριστού του σωτήρα μας, για να δικαιωθούμε με τη δική του χάρη και να κληρονομήσουμε την αιώνια ζωή, που την προσδοκούμε.

Ιγνάτιος θεοφόρος, *Προς Μαγνησιείς*
Ας φροντίζετε, λοιπόν, να στερεώνεστε στα δόγματα του Κυρίου και των Αποστόλων ώστε πάντα όσα ποιείτε, να κατευοδωθήτε σαρκικά και πνευματικά, με πίστη και αγάπη, μέσα στον Υιό και τον Πατέρα και το Άγιο Πνεύμα, στην αρχή και στο τέλος, μαζί με τον αξιοπρεπέστατο επίσκοπό σας και τον αξιόπλοκο πνευματικό στέφανο του πρεσβυτερίου σας και των κατά Θεόν διακόνων. Υποταχθήτε στον επίσκοπο και αναμεταξύ σας, όπως ο Ιησούς Χριστός στον πατέρα κατά σάρκα και οι απόστολοι στον Χριστό και τον Πατέρα και το Πνεύμα, για να είναι η ένωση σαρκική και πνευματική.

Διδαχαί των Αποστόλων
Όσο για τη Θεία Ευχαριστία, αυτές τις ευχαριστήριες ευχές να λέτε. Πρώτα για το ποτήριο· Σ' ευχαριστούμε, Πατέρα μας, για την αγία άμπελο Δαυίδ του δούλου σου, που μας την χάρισες διά του Υιού σου Ιησού· σε σένα ας είναι η δόξα στους αιώνες. Για δε τον άρτο· Σ' ευχαριστούμε, Πατέρα μας, για τη ζωή και τη γνώση που μας χάρισες διά του Υιού σου Ιησού· σε σένα ας είναι η δόξα στους αιώνες. Όπως αυτός ο άρτος ήταν σκορπισμένος πάνω στα όρη και μαζεύτηκε και έγινε ένας, έτσι ας μαζευτεί και η Εκκλησία σου από τα πέρατα της γης στη Βασιλεία σου. Διότι δική σου είναι η δόξα και η δύναμη διά του Ιησού Χριστού στους αιώνες. Και κανείς να μη μεταλάβει από τον άρτο και τον οίνο παρά μονάχα όσοι βαπτίσθηκαν στο όνομα του Κυρίου. Διότι γι' αυτό είπε ο Κύριος· «Μη δώτε το άγιον τοις κυσί».

Ισαάκ ο Σύρος, *Λόγος ΚΒ΄*
[...] Μέχρι να φθάσουμε σε εκείνη την ενότητα, η οποία έχει διδάσκαλο την Αγία Τριάδα.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις την προς Έφεσίους*
Διότι όπου ευρίσκεται η κεφαλή, εκεί ευρίσκεται και το σώμα· και εφόσον είναι κεφαλή και σώμα, με καμία ενδιάμεση απόσταση δεν χωρίζονται· διότι εάν χωρίζονται, δεν θα υπήρχε σώμα, δεν θα υπήρχε κεφαλή. [...] Κοίταξε πόση τάξη χρησιμοποιεί ο Παύλος, πώς καμία λέξη δεν παραλείπει, για να παραστήσει τη δόξα του Θεού. [...] Με όλους, λοιπόν, συμπληρώνεται το σώμα του. Τότε συμπληρώνεται η κεφαλή, τότε γίνεται τέλειο το σώμα, όταν μαζί είμαστε ενωμένοι και συνδεδεμένοι.

Νικόλαος Καβάσιλας, *Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας*
Η δε κοινωνία του Αγίου Πνεύματος σημαίνει τη χάρη εκείνου· Λέγεται δε κοινωνία διότι, αφού ο Κύριος διά του σταυρού γκρέμισε «το μεσότοιχο του φραγμού», που ήταν ανάμεσα στον Θεό κι σε εμάς, όταν πλέον έπρεπε να συμφωνήσουν και επικοινωνήσουν οι έως τότε χωρισμένοι και χωρίς κανένα κοινό μεταξύ τους, τούτο το προκαλεί η επιδημία του Αγίου Πνεύματος στους αποστόλους. Με αυτό και το άγιο βάπτισμα και όλη η πηγή των θείων χαρίτων ανοίχθηκε στους ανθρώπους και κατά τον μακάριο Πέτρο «γίναμε κοινωνοί θείας φύσεως».

Νικόλαος Καβάσιλας, *Περί της εν Χριστώ ζωής*
Η επαγγελία για την ιερά τράπεζα ενοικίζει στον Χριστό μεν εμάς, σε εμάς δε τον Χριστό. Διότι, λέγει, «σε εμένα μένει κι εγώ σε αυτόν». Όταν μέσα μας μένει ο Χριστός, τι άλλο μας χρειάζεται, ή ποιο αγαθό μας διαφεύγει; Όταν μένουμε μέσα στον Χριστό, τι άλλο θα επιθυμήσουμε; Και ένοικο έχουμε και κατοικία, ώστε να είμαστε μακάριοι για την κατοικία και μακάριοι διότι εμείς γίναμε κατοικία τέτοιου ενοίκου.

Νικόλαος Καβάσιλας,
Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας

Αυτός είπε, «τούτο είναι το σώμα μου», «τούτο είναι το αίμα μου». Αυτός παρήγγειλε και στους αποστόλους και δι' αυτών σε όλη την Εκκλησία να πράττουν τούτο. Διότι λέγει, «αυτό να κάμετε σε ανάμνησή μου», και δεν παρήγγειλε να πράττουν τούτο, αν δεν επρόκειτο να χορηγήσει δύναμη, ώστε να μπορούν να το πράττουν. Και ποια είναι η δύναμη; Το Άγιο Πνεύμα είναι η δύναμη που όπλισε τους αποστόλους από τα άνω, σύμφωνα με τον λόγο του Κυρίου προς αυτούς· «καθήσατε στην πόλη Ιερουσαλήμ, έως ότου ενδυθήτε δύναμη από επάνω». Αυτό είναι έργο εκείνης της καθόδου· διότι το Πνεύμα δεν κατέβηκε μια μόνο φορά κι έπειτα μας εγκατέλειψε, αλλά είναι και θα είναι μαζί μας για πάντα. Ο Σωτήρ γι' αυτό το έστειλε, για να μένει μαζί μας αιωνίως· διότι λέγει «θα σας στείλω και άλλον Παράκλητο, για να μένει μαζί σας στον αιώνα, το Πνεύμα της αληθείας, το οποίο δεν μπορεί να λάβει ο κόσμος, διότι δεν το θεωρεί ούτε το γνωρίζει, εσείς δε το γνωρίζετε, διότι μένει μαζί σας και θα είναι μαζί σας». Αυτό καθαγιάζει τα μυστήρια με το χέρι και τη γλώσσα των ιερέων. Και δεν μας έστειλε μόνο το Άγιο Πνεύμα ο Κύριος, για να μένει μαζί μας, αλλά και ο ίδιος υποσχέθηκε ότι θα μένει μαζί μας έως τη συντέλεια του αιώνα. Αλλά ο μεν Παράκλητος παρίσταται αοράτως, διότι αυτός δεν φόρεσε σώμα, ο δε Κύριος και βλέπεται και στην αφή προσφέρεται με τα φρικτά και ιερά μυστήρια, αφού δέχθηκε τη φύση μας και την διατηρεί στον αιώνα.

Γρηγόριος Παλαμάς, *Τριάδες*

Η χάρη της θεώσεως λοιπόν είναι υπέρ φύση, αρετή και γνώση και όλα τα παρόμοια κατά τον άγιο Μάξιμο απέχουν από αυτήν απείρως. Βεβαίως κάθε αρετή και η δυνατότητα της μίμησης του Θεού καθιστά επιτήδειο τον κάτοχο προς τη θεία ένωση, η χάρη όμως τελεσιουργεί την απόρρητη αυτή ένωση διότι δι' αυτής όλος ο Θεός περιχωρεί σε όλους τους αξίους, σε όλον δε τον Θεό περιχωρούν όλοι οι άγιοι ολικώς, προσλαμβάνοντας αντί του εαυτού τους όλον τον Θεό και ως έπαθλο της ανάβασης προς αυτά αποκτούν αυτόν μόνο τον Θεό, «όπως συνδέεται η ψυχή προς το σώμα ως σε οικεία μέλη», και αυτός τους καταξιώνει να ευρίσκονται σε αυτόν διά της ενυπόστατης υιοθεσίας κατά δωρεάν και χάρη του Αγίου Πνεύματος. Όταν, λοιπόν, ακούσεις ότι ο Θεός ενδημεί σε εμάς διά των αρετών ή ότι διά της μνήμης έχουμε τον Θεό θεμελιωμένο μέσα μας, μη νομίζεις θέωση απλώς τούτο, δηλαδή την απόκτηση των αρετών, αλλά τη λαμπρότητα και χάρη του Θεού που μετέχεται διά των αρετών, όπως λέγει και ο μέγας Βασίλειος, ότι μία ψυχή, η οποία με τη δική της άσκηση και τη βοήθεια του Πνεύματος συναύξησε τις φυσικές ορμές, γίνεται κατά τη δίκαιη κρίση του Θεού άξια της λαμπρότητας, που παρέχεται διά της χάριτος του Θεού στους αγίους.

Συμεών Νέος Θεολόγος,
Ευχή εις το Άγιον Πνεύμα

Έλα εσύ το φως το αληθινό, έλα η αιώνια ζωή, έλα το μυστήριο που είναι κρυμμένο, έλα ο θησαυρός που δεν μπορεί να ονομαστεί, το πράγμα που δεν μπορεί να εκφωνηθεί, εσύ το φως το ανέσπερο, η αληθινή προσδοκία όλων όσοι πρόκειται να σωθούν, έλα εσύ η έγερση όσων κείτονται στη γη, η ανάσταση των νεκρών, έλα εσύ ο δυνατός, που δημιουργείς τα πάντα και τα μεταπλάθεις και τα αλλοιώνεις με τη θέλησή σου μόνο! [...] Σε ευχαριστώ που έγινες ένα πνεύμα μαζί μου, αλλά ασύγχυτα και δίχως τροπή και μεταβολή, εσύ ο Θεός των όλων.

Θεία Λειτουργία Ιωάννου Χρυσοστόμου

Ἔτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν, καὶ παρακαλοῦμέν σε καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν· κατάπεμψον τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα Δῶρα ταῦτα. [...] Μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ. [...] Ὥστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος, εἰς Βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρῖμα ἢ εἰς κατάκριμα.

Φώτης Κόντογλου, *Ο πολυαγαπημένος άγιος Σεραφείμ του Σάρωφ*

Ἦτανε μία συννεφιασμένη μέρα. Χιόνι πολὺ εἶχε σκεπάσει τὴ γῆ, καὶ πέφτανε πυκνὲς οἱ ἄσπρες μπαμπακοῦρες. Ὁ πάτερ Σεραφεὶμ μ᾽ ἔβαλε νὰ καθίσω δίπλα του, ἀπάνω σ᾽ ἕνα κομμένο δέντρο, σ᾽ ἕνα ξέφωτο μέσα στὸ δάσος. Ὕστερά μου εἶπε: «Ὁ Θεός μου φανέρωσε πὼς στὰ παιδικὰ χρόνια σου ἤθελες νὰ μάθης ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Σὲ συμβουλεύανε νὰ πηγαίνης στὴν ἐκκλησία, νὰ κάνης τὴν προσευχή σου στὸ σπίτι, νὰ δίνης ἐλεημοσύνη καὶ νὰ κάνης ὅλα τὰ καλὰ τὰ ἔργα, γιατὶ σ᾽ αὐτὰ βρίσκεται ὁ σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Μὰ δὲν σὲ ἱκανοποιούσανε αὐτὰ μοναχά. Λοιπόν σου λέγω πὼς ἡ προσευχή, ἡ νηστεία, οἱ ἀγρυπνίες καὶ κάθε ἄλλο χριστιανικὸ ἔργο εἶναι πολὺ καλά. Ἀλλὰ ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς μας δὲν εἶναι νὰ κάνουμε μοναχὰ αὐτὰ τὰ ἔργα, ἐπειδὴ αὐτὰ εἶναι τὰ μέσα ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ φθάσουμε στὸ σκοπὸ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Ὁ ἀληθινὸς προορισμὸς τοῦ χριστιανοῦ εἶναι νὰ ἀποκτήσουμε τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Γνώριζε πὼς κανένα καλὸ ἔργο δὲν φέρνει τοὺς καρποὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἂν δὲν γίνεται γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Σκοπὸς τῆς ζωῆς μας εἶναι μοναχὰ ἡ ἀπόκτηση τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Σκεφτείτε τον εαυτό σας στη θέση των πρώτων χριστιανών που βίωσαν το γεγονός της Πεντηκοστής. Να εκφράσετε τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας, σαν να ήσασταν παρόντες στο γεγονός, διαδοχικά για κάθε μια από τις χρονικές στιγμές που ορίζονται στα χωρία: Πραξ 2, 1· Πραξ 2, 4· Πραξ 2, 38· Πραξ 2, 41· Πράξ 2, 42. Ποια είναι τα συμπεράσματά σας;
2. Να διερευνήσετε ατομικά και έπειτα στην ομάδα σας: Πώς αιτιολογείται ότι στη Θεία Λειτουργία ευχαριστούμε για τη Θεία Κοινωνία του Σώματος και του Αίματος του Χριστού ψάλλοντας «ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον»; Να συσχετίσετε την απάντησή σας με το απόσπασμα από την Ευχή της Αναφοράς του Ιωάννου Χρυσοστόμου.
3. Να μελετήσετε στην ομάδα σας το απόσπασμα της ευχής του Συμεών του νέου Θεολόγου «Ἐλθέ τό φῶς τό ἀληθινόν, ἐλθέ ἡ αἰώνιος ζωή». Να συζητήσετε για όσα ο συγγραφέας θεωρεί ως δώρα του Αγίου Πνεύματος στο παρόν και στο μέλλον.
4. Σκεφτείτε ατομικά και έπειτα στην ομάδα σας, ποιο είναι το νόημα της αναφοράς του Αποστόλου Παύλου ότι το ανθρώπινο σώμα είναι ναός του Αγίου Πνεύματος (Α Κορ 6, 19).
5. Με αφετηρία το απόσπασμα Γαλ 5, 22 και όσα γνωρίζετε από την ενότητα, να πάρετε θέση σε μια νοητή γραμμή διαβάθμισης, ανάλογα με το κατά πόσον συμφωνείτε ή διαφωνείτε εάν οι αρετές είναι προϋπόθεση ή αποτέλεσμα της χάριτος του Αγίου Πνεύματος.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 6

«Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν»: Το μυστήριο της Εκκλησίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

1. Η θεανθρώπινη συγκρότηση της Εκκλησίας

1.1. Η συγκρότηση της Εκκλησίας
- 1.1.1. Κλήση και σύναξη των πιστών εν Χριστώ
- 1.1.2. Πασχάλιο Δείπνο και Πεντηκοστή
- 1.1.3. Εκκλησία και ιεραποστολή
- 1.1.4. Ευχαριστία και έσχατα

1.2. Τα γνωρίσματα της Εκκλησίας
1.2.1. Η ενότητα
1.2.2. Η αγιότητα
1.2.3. Η καθολικότητα
1.2.4. Η αποστολικότητα

2. Η Θεία Ευχαριστία ως το καθολικό μυστήριο της Εκκλησίας

2.1. Η μυστηριακή υπόσταση της Εκκλησίας
2.1.1. Η Εκκλησία ως Σώμα Χριστού «σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις» (Νικόλαος Καβάσιλας)
2.1.2. Ενότητα και κοινωνία
2.1.3. Εκκλησία, Ευχαριστία και Βασιλεία
2.2. Η μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας
2.2.1. Βάπτισμα, Χρίσμα και Θεία Ευχαριστία
2.2.2. Η μυστηριακή και ασκητική ζωή των πιστών
2.2.3. «Ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (Ιω 6, 51): Πρόσληψη και μεταμόρφωση του κόσμου και της ζωής

3. Το πολίτευμα της Εκκλησίας

3.1. Η ιστορική και η εσχατολογική διάσταση στο πολίτευμα της Εκκλησίας
3.1.1. Η Εκκλησία ως σύναξη του λαού του Θεού
3.1.2. Ο επίσκοπος ως προεστώς της Θείας Ευχαριστίας
3.1.3. Το πολίτευμα των εσχάτων και της Βασιλείας του Θεού
3.2. Δομή και οργάνωση της Εκκλησίας
3.2.1. Η συνύφανση θεσμού και χαρίσματος
3.2.2. Τα λειτουργήματα της Εκκλησίας: Κλήρος και λαός
3.2.3. Η συνοδική λειτουργία της Εκκλησίας

4. Εκκλησιολογικές προσεγγίσεις του Χριστιανισμού στη Δύση

4.1. Ο επίσκοπος Ρώμης και η Εκκλησία της Δύσης
4.1.1. Η θέση του επισκόπου Ρώμης στην αρχαία Εκκλησία
4.1.2. Το πρωτείο του Πάπα Ρώμης
4.1.3. Νεότερες εκκλησιολογικές θεωρήσεις μετά τη Β΄ Βατικανή Σύνοδο
4.2. Ο Προτεσταντισμός
4.2.1. Από τη Διαμαρτύρηση στον εκκλησιολογικό κατακερματισμό
4.2.2. Σύγχρονες εκκλησιολογικές προσεγγίσεις στο πλαίσιο της οικουμενικής κίνησης

5. Ενότητα και καθολικότητα της Εκκλησίας

5.1. Τοπική και οικουμενική Εκκλησία
5.1.1. Η σχέση μεταξύ τοπικής και οικουμενικής Εκκλησίας
5.1.2. Ενότητα και καθολικότητα της Εκκλησίας
5.2. Τα όρια της Εκκλησίας
5.2.1. Το κριτήριο της ορθοδοξίας στην πίστη της Εκκλησίας
5.2.2. Η έκφραση της ενότητας της Εκκλησίας διά του επισκόπου στη Θεία Ευχαριστία
5.2.3. Η αίρεση ως έκπτωση από την ενότητα και την καθολικότητα της Εκκλησίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Η θεανθρώπινη συγκρότηση της Εκκλησίας

1. Η συγκρότηση της Εκκλησίας

1.1. Κλήση και σύναξη των πιστών εν Χριστώ

Ο Χριστός, μετά τη Βάπτισή του στον Ιορδάνη και την έναρξη του κηρύγματός του, συγκάλεσε άμεσα τους δώδεκα μαθητές, οι οποίοι, «ἀφέντες ἅπαντα ἠκολούθησαν αὐτῷ» (Λκ 5, 11). Η Εκκλησία γεννάται με την κλήση του Χριστού. Μετά την Ανάσταση ο Χριστός εμφανίζεται στην κοινότητα των μαθητών και σε αυτήν την κοινότητα υπόσχεται να στείλει το Άγιο Πνεύμα. Η Εκκλησία αμέσως μετά την Πεντηκοστή συγκροτείται και υπάρχει ως κοινότητα των μελών του Σώματος του Χριστού. «Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Μτ 18, 20). Ο Χριστός είναι παρών στην κοινότητα των πιστών, η οποία ευθύς εξαρχής αποτελούσε τη σύναξη «ἐπί τὸ αὐτό» για την τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Η Εκκλησία είναι η κοινωνία των πιστών στο Σώμα του Χριστού. Η ίδια η Εκκλησία θεμελιώνεται ακριβώς πάνω στην κλήση του Θεανθρώπου. Σε αυτήν την κοινότητα, η οποία προλαμβάνει και εικονίζει τα έσχατα, υπερβαίνονται με τη χάρη του Χριστού όλες οι κοινωνικές και φυλετικές διακρίσεις. Τα πάντα εντάσσονται, αγιάζονται και μεταμορφώνονται στην Εκκλησία ενόψει της Βασιλείας. Το Άγιο Πνεύμα μεταβάλλει τα ευχαριστιακά είδη σε Σώμα και Αίμα Χριστού. Ο επίσκοπος εξεικονίζει τον Χριστό ως διακονία του μυστηρίου της ευχαριστιακής του παρουσίας. Τελικά, η Εκκλησία είναι η κλήση συμμετοχής στη νέα ζωή της Βασιλείας του Θεού, την οποία κάνει παρούσα εντός της ιστορίας η ευχαριστιακή σύναξη. Η κλήση απευθύνεται σε συγκεκριμένα πρόσωπα, όπως ο Χριστός απευθύνθηκε αρχικά στους μαθητές του, και γίνεται ενεργός μέσω του Βαπτίσματος και της συμμετοχής των πιστών στη Θεία Ευχαριστία.

1.2. Πασχάλιο Δείπνο και Πεντηκοστή

Ο ίδιος ο Χριστός κατά το πασχάλιο δείπνο του, συνέδεσε άρρηκτα την έλευση του Πνεύματος με το σωτηριώδες έργο του. Καταρχάς, ο Χριστός υπόσχεται στους μαθητές του ότι θα στείλει με τη συνευδοκία του Πατρός «ἄλλον Παράκλητον», ο οποίος θα παραμείνει στην κοινότητα των φίλων και μαθητών του και ο οποίος θα έχει ως έργο να δοξάσει και να φανερώσει τον Χριστό, αλλά και να οδηγεί πάντοτε προς αυτόν, εμπνέοντας το αποστολικό έργο και ενεργοποιώντας τους λόγους του Χριστού. Με την έλευση του Παρακλήτου θα μπορούν και πάλι να βλέπουν ανάμεσά τους τον Χριστό, ο οποίος θα βρίσκεται πλέον δοξασμένος στα δεξιά του Θεού και Πατρός. Με το έργο του Αγίου Πνεύματος ο Χριστός είναι παρών στο μυστήριο της Ευχαριστίας. Όταν ο Χριστός λέγει στον Μυστικό Δείπνο «δεν θα ξαναπιώ από τούτο τον καρπό του αμπελιού ως την ημέρα που θα το πίνω καινούριο μαζί σας στη βασιλεία του Πατέρα μου» (Μτ 26, 29), εννοεί ότι ο ίδιος θα είναι μυστηριακά παρών στο μυστήριο της κλάσης του άρτου και της πόσης του οίνου, καθόσον το μυστήριο αυτό παραπέμπει και αναφέρεται στη Βασιλεία του Θεού. Το καινό γέννημα της αμπέλου είναι η αιώνια Ευχαριστία της Βασιλείας του Θεού, η οποία προτυπώθηκε κατά το πασχάλιο εκείνο Δείπνο και θεμελιώθηκε κατόπιν με τον Σταυρό και με την Ανάστασή του Χριστού, όπου ο Χριστός προσφέρεται ως πασχάλιος και συνάμα εσχατολογικός αμνός «ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (Θεία Λειτουργία Ιω. Χρυσοστόμου). Ο Χριστός εν Αγίω Πνεύματι επιστρέφει στην κοινότητα των μαθητών και των φίλων του, δηλαδή στην Εκκλησία. Μετά την Πεντηκοστή «οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ» (Α Κορ 12, 30). Κατ' αυτόν τον τρόπο η Εκκλησία ζει στην ευχαριστιακή σύναξή της το μυστήριο της διαρκούς παρουσίας του Χριστού ως πρόγευση των εσχάτων και της Βασιλείας.

1.3. Εκκλησία και ιεραποστολή

Ευθύς αμέσως μετά την Πεντηκοστή η Εκκλησία δεν κλείνεται στον εαυτό της, αλλά ανοίγεται προς τον κόσμο και προς τα έθνη. Σύναξη και κλήση, Ευχαριστία και ιεραποστολή συγκροτούν εξαρχής την ταυτότητα της Εκκλησίας. Η *αποστολή* ή η *αποστολικότητα* είναι μια καίρια διάσταση της ταυτότητας της Εκκλησίας. Ο Χριστός οικοδομεί την Εκκλησία, αποστέλλοντας στον κόσμο τους δώδεκα μαθητές του, για να κηρύξουν το ευαγγέλιο της Βασιλείας με την έμπνευση του Αγίου Πνεύματος. Ο Χριστός είναι ο κατεξοχήν απεσταλμένος του Θεού και Πατρός, ο μόνος Απόστολος και Αρχιερέας του Θεού με σκοπό τη σωτηρία του κόσμου. Μαζί με τον Χριστό και τους δώδεκα, υπάρχει πάντοτε και ένας ευρύτερος κύκλος ανθρώπων, ανδρών και γυναικών, που τον ακολουθούν από τόπο σε τόπο. Αυτοί προέρχονται από την κοινότητα του λαού του Θεού και πρόκειται να διακονήσουν αποστολικά την πασχάλια και εσχατολογική αυτή πορεία του Χριστού. Έτσι, η αποστολικότητα αποβαίνει μια βασική εκκλησιολογική παράμετρος ως διαδοχή ανοικτών ευχαριστιακών κοινοτήτων που διαρκώς ευαγγελίζονται τον Χριστό και κινούνται ιεραποστολικά προς τον κόσμο. Τα βήματα των αποστόλων εμπνέονται από τη δράση του Αγίου Πνεύματος και γίνονται βήματα αύξησης και οικοδομής της Εκκλησίας. Σταδιακά η πρώτη Εκκλησία ανοίγεται προς τους εκτός και προς τα έθνη μέσα από θαυμαστά γεγονότα. Το κήρυγμά της, όπως αποτυπώνεται στην αποστολική μαρτυρία και διδαχή της Καινής Διαθήκης, είναι η ομολογία του Σταυρού και της Ανάστασης του Χριστού και ο ερχομός της Βασιλείας.

1.4. Ευχαριστία και έσχατα

Επισημάναμε ήδη ότι ο όρος «εκκλησία» στην Καινή Διαθήκη σημαίνει κυρίως τη σύναξη σε ορισμένο τόπο. Εξαρχής η Θεία Ευχαριστία ταυτίστηκε με το γεγονός της Εκκλησίας ως ο κατεξοχήν τρόπος πραγμάτωσής του. Η Εκκλησία πέρα από τον χαρακτήρα της ως κοινότητα που πορεύεται μέσα στην ιστορία, αντλεί την ύπαρξη και την τελική ταυτότητά της από τα έσχατα της Βασιλείας. Η Εκκλησία

δεν βιώνει απλώς τα γεγονότα της πίστης που συνέβησαν στο παρελθόν, όπως είναι η ενανθρώπηση, η διδασκαλία, ο θάνατος, η ανάσταση και η ανάληψη του Χριστού, αλλά προσλαμβάνει και προγεύεται ήδη από τώρα την εμπειρία της μελλοντικής Βασιλείας. Το εσχατολογικό αυτό όραμα της Ευχαριστίας αποτελεί και το ευαγγέλιο, τη μαρτυρία και την αποστολή της Εκκλησίας μέσα στην ιστορία και μέσα στον κόσμο, «ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς» (Μτ 6, 10). Η επίγεια Ευχαριστία της Εκκλησίας ταυτίζεται με την υπερουράνια της Βασιλείας. Ο προεστώς* επίσκοπος της ευχαριστιακής σύναξης δεν είναι εκπρόσωπος ή διαμεσολαβητής αλλά εικόνα του Χριστού, γι' αυτό θεωρείται ότι είναι «εἰς τύπον Θεοῦ» ή «εἰς τύπον καὶ τόπον Χριστοῦ». Τα δομικά χαρακτηριστικά της Ευχαριστίας ως εσχατολογικής σύναξης είναι: α) Η σύναξη του λαού, β) Ο Χριστός ως κέντρο της σύναξης, γ) Ο Χριστός (επίσκοπος) περιβάλλεται από το συνέδριο των Αποστόλων (πρεσβύτεροι), οι οποίοι μαρτυρούν την αλήθεια και γνησιότητα του προσώπου του. Συνάμα, η Ευχαριστία συνιστά μια *κοσμική λειτουργία* που συνάπτει την κτίση και τον χωροχρόνο της με την αδιάστατη διαχρονία και αφθαρσία της μέλλουσας Βασιλείας. Η Εκκλησία διά του Πνεύματος συνδυάζει την ιστορική πορεία με τη θέα και εμπειρία των εσχάτων. Είναι η εν χρόνω μετοχή και *κοινωνία των εσχάτων*. Έτσι ως Εκκλησία ορίζεται αυτή καθαυτή η ευχαριστιακή εμπειρία ως εικόνα και πρόγευση της Βασιλείας.

2. Τα γνωρίσματα της Εκκλησίας

2.1. Η ενότητα

Η Εκκλησία είναι *μία* κατά πρώτο λόγο, διότι μία είναι η κεφαλή της ο Χριστός και ένα το Σώμα της που ταυτίζεται με κάθε τοπική Εκκλησία, η οποία τελεί κανονικά την Ευχαριστία. Η ενότητα του Σώματος της Εκκλησίας αντανακλά την ενότητα των προσώπων της Αγίας Τριάδος, ως ενότητα μέσα από την προσωπική ετερότητα, και αφορά σε κάθε τοπική Εκκλησία καθ' εαυτήν αλλά και στην ένωση των κατά τόπους πολλών Εκκλησιών που συνιστούν και φανερώνουν τη μία κατά την οικουμένη Εκκλησία. Έτσι, οι πολλές τοπικές Εκκλησίες, αν και διαφορετικές ως προς την ποικιλία των γλωσσών και των πολιτισμών, οικοδομούν μία Εκκλησία, αφού διά της Ευχαριστίας συμπίπτουν μεταξύ τους. Η Εκκλησία είναι μία διότι επιπλέον συμπεριλαμβάνει, ενοποιεί και υπερβαίνει τον χώρο και τον χρόνο, είναι η Εκκλησία ζώντων και τεθνεώτων και του σύμπαντος κόσμου. Ακόμη υπερβαίνει και καταργεί κάθε είδους διακρίσεις μεταξύ των ανθρώπων στην κοινωνία του Σώματος του Χριστού.

2.2. Η αγιότητα

Η Εκκλησία είναι *αγία*, στη φύση και στη δομή της, όχι, ασφαλώς, διότι έχει αγίους ή κατέχει κάποιο απόθεμα αγιότητας, αλλά γιατί η κεφαλή της ο Χριστός είναι άγιος, γιατί προέρχεται από την ευδοκία του Θεού και Πατρός και οικοδομείται με τη χάρη και επενέργεια του Αγίου Πνεύματος. Αν στην Ευχαριστία προσφέρονται «τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις», αυτό προϋποθέτει ότι «Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. Ἀμήν». Η Εκκλησία έχει αγίους αλλά και αμαρτωλούς. Ωστόσο, η αγιότητά της δεν προέρχεται από την ηθική καθαρότητα και αρετή των μελών της. Ο *μόνος* Άγιος Χριστός κοινωνεί την αγιότητά του στα μέλη του Σώματός του κατά τη Θεία Ευχαριστία. Άρα η Εκκλησία μετέχει στην αγιότητα του Χριστού, ως το Σώμα του Χριστού.

2.3. Η καθολικότητα

Στενά συνυφασμένη με την ενότητα, η *καθολικότητα* της Εκκλησίας προβάλλει μια εξαιρετική πτυχή της δομής και διάρθρωσής της. Κάθε τοπική Εκκλησία που τελεί *κανονικά* τη Θεία Ευχαριστία έχει εκκλησιολογική πληρότητα, είναι το πλήρες Σώμα του Χριστού, η όλη Εκκλησία. Ο όρος *καθολική*, ο οποίος για πρώτη φορά συναντάται στον Ιγνάτιο Αντιοχείας, σημαίνει ακριβώς την εκκλησιολογική ακεραιότητα και πληρότητα κάθε τοπικής Εκκλησίας ώστε «ὅπου ἂν ᾖ ὁ Χριστός, ἐκεῖ ἡ Καθολική Ἐκκλησία». Καθολικές είναι οι κατά τόπους Εκκλησίες που πληρούν τις προϋποθέσεις της ολότητας και ταυτότητας του Σώματος του Χριστού εν τη Θεία Ευχαριστία και τω επισκόπω. Επρόκειτο, σαφώς, για ένα κριτήριο *ορθοδοξίας* έναντι των ποικιλώνυμων αιρέσεων που ξεπήδησαν από τη μήτρα του Γνωστικισμού. Ο όρος «καθολική εκκλησία» σημαίνει ότι κάθε τοπική Εκκλησία που τελεί κανονικά τη Θεία Ευχαριστία, που έχει δηλαδή ορθοδοξία και αποστολική διαδοχή, και συνδέεται με τις άλλες τοπικές Εκκλησίες, έχει εκκλησιολογική πληρότητα. Είναι το πλήρες Σώμα του Χριστού, η όλη Εκκλησία, και όχι τμήμα της.

2.4. Η αποστολικότητα

Στο πλαίσιο της αδιάκοπης χαρισματικής μεταβίβασης της Παράδοσης θεμελιώνεται και η περίφημη αποστολική διαδοχή, η *αποστολικότητα* της Εκκλησίας. Η αποστολική διαδοχή δεν είναι υπεράνω της Εκκλησίας αλλά πηγάζει από αυτήν. Ο επίσκοπος ως εγγυητής της αποστολικότητας είναι διάδοχος των Αποστόλων στην Ευχαριστία και στην ορθοδοξία της πίστεως και λαμβάνει χαρισματικά την ιεροσύνη του μέσα στην Ευχαριστία και για την Ευχαριστία στην υπ' αυτόν τοπική Εκκλησία. Η αποστολική διαδοχή είναι πρωτίστως διαδοχή ευχαριστιακών κοινοτήτων, ως γεγονός κοινωνίας του όλου Σώματος, και δεν αφορά σε μεμονωμένα άτομα. Συνεπώς, η επίκληση της αποστολικότητας παραπέμπει στην ίδια τη δομή του Σώματος της Εκκλησίας και δεν προέρχεται από οποιαδήποτε προσωπική αξία και ιδιότητα. Η Εκκλησία είναι μία, αγία, καθολική και αποστολική, γιατί η πίστη και η ζωή της ταυτίζεται απόλυτα με την πίστη και εμπειρία των Αποστόλων.

Πηγές - Κείμενα

Κατά Ματθαίον 5, 14-16

Εσείς είστε το φως για τον κόσμο· μια πόλη χτισμένη ψηλά στο βουνό, δεν μπορεί να κρυφτεί. Οι άνθρωποι, όταν ανάψουν το λυχνάρι, δεν το βάζουν κάτω από το δοχείο με το οποίο μετρούν το σιτάρι, αλλά το τοποθετούν στον λυχνοστάτη, για να φωτίζει όλους τους ανθρώπους του σπιτιού. Έτσι να λάμψει και το δικό σας φως μπροστά στους ανθρώπους, για να δουν τα καλά σας έργα και να δοξολογήσουν τον ουράνιο Πατέρα σας.

Κατά Ματθαίον 18, 20

Γιατί όπου είναι συναγμένοι δύο ή τρεις στο όνομά μου, εκεί είμαι κι εγώ ανάμεσά τους.

Κατά Μάρκον 14, 22-25

Κι ενώ έτρωγαν, πήρε ο Ιησούς το ψωμί, το ευλόγησε, το έκοψε κομμάτια και έδωσε στους μαθητές λέγοντας: «Λάβετε και φάγετε, αυτό είναι το σώμα μου». Ύστερα πήρε το ποτήριο, κι αφού είπε ευχαριστήρια προσευχή, τους το έδωσε, και ήπιαν απ' αυτό όλοι. Και τους είπε: «Αυτό είναι το αίμα μου, που επισφραγίζει τη νέα διαθήκη και χύνεται για χάρη όλων. Σας βεβαιώνω πως δεν θα ξαναπιώ από τον καρπό του αμπελιού ως την ημέρα εκείνη που θα το πίνω καινούριο στη βασιλεία του Θεού».

Κατά Ιωάννην 15, 4-5

Μείνετε ενωμένοι μαζί μου· τότε θα 'μαι κι εγώ ενωμένος μαζί σας. Όπως η κληματόβεργα δεν μπορεί να καρποφορήσει από μόνη της, αν δεν είναι ενωμένη με το κλήμα, το ίδιο κι εσείς αν δεν μείνετε ενωμένοι μαζί μου. Εγώ είμαι το κλήμα, εσείς οι κληματόβεργες. Εκείνος που μένει ενωμένος μαζί μου κι εγώ μαζί του, αυτός δίνει άφθονο καρπό, γιατί χωρίς εμένα δεν μπορείτε να κάνετε τίποτε.

Κατά Ιωάννην 17, 24

Πατέρα, θέλω αυτοί που μου έδωσες να είναι μαζί μου όπου είμαι κι εγώ, για να μπορούν να βλέπουν τη δόξα μου, τη δόξα που μου χάρισες, γιατί με αγάπησες προτού να γίνει ο κόσμος.

Κατά Ιωάννην 14, 15-26

Αν με αγαπάτε, τηρήστε τις εντολές μου. Κι εγώ θα παρακαλέσω τον Πατέρα να σας δώσει άλλον Παράκλητο, το Πνεύμα της Αλήθειας, ώστε να είναι για πάντα μαζί σας. [...] «Κύριε», του λέει ο Ιούδας, όχι ο Ισκαριώτης, «γιατί θα φανερώσεις τον εαυτό σου σ' εμάς κι όχι στον κόσμο;». «Όποιος με αγαπάει», του αποκρίθηκε ο Ιησούς, «θα τηρήσει τον λόγο μου. Κι ο Πατέρας μου θα τον αγαπήσει, και θα έρθουμε σ' αυτόν και θα κατοικήσουμε μαζί του. Αυτός που δεν με αγαπάει δεν ακολουθεί τα λόγια μου. Τα λόγια όμως που ακούτε δεν προέρχονται από μένα, αλλά από τον Πατέρα που μ' έστειλε. Αυτά σας τα δίδαξα όλον αυτό τον καιρό που βρίσκομαι κοντά σας. Αλλά το Πνεύμα το Άγιο, ο Παράκλητος, που θα στείλει ο Πατέρας στο όνομά μου, εκείνος θα σας διδάξει τα πάντα και θα φέρει στη μνήμη σας όλα όσα σας έχω πει εγώ».

Κατά Ιωάννην 16,12-15

Πολλά έχω ακόμη να σας πω, αλλά δεν μπορείτε τώρα να σηκώσετε μεγαλύτερο βάρος. Όταν όμως θα έρθει εκείνος, το Πνεύμα της Αλήθειας, θα σας οδηγήσει σε όλη την αλήθεια. Γιατί δεν θα μιλήσει από μόνος του, αλλά θα πει όσα θα ακούσει, και θα σας αναγγείλει αυτά που μέλλουν να συμβούν. Εκείνος θα φανερώσει τη δική μου δόξα, γιατί θα πάρει από αυτά που εγώ έχω και θα σας τα αναγγείλει. Όλα όσα ανήκουν στον Πατέρα είναι δικά μου· γι' αυτό σας είπα πως το Πνεύμα θα πάρει από αυτά που έχω εγώ και θα σας τα αναγγείλλει.

Κατά Ιωάννην 20, 21-23

Ήρθε ο Ιησούς, στάθηκε στη μέση και τους λέει: «Ειρήνη σ' εσάς! Όπως ο Πατέρας έστειλε εμένα, έτσι στέλνω κι εγώ εσάς». Έπειτα από τα λόγια αυτά, φύσηξε στα πρόσωπά τους και τους λέει: «Λάβετε Πνεύμα Άγιο. Σε όποιους συγχωρήσετε τις αμαρτίες, θα τους είναι συγχωρημένες· σε όποιους τις κρατήσετε ασυγχώρητες, θα κρατηθούν έτσι.

Πράξεις 1, 4-5
Μην απομακρυνθείτε από τα Ιεροσόλυμα, αλλά να περιμένετε από τον Πατέρα την εκπλήρωση της υποσχέσεως για την οποία σας μίλησα· ότι, δηλαδή, ενώ ο Ιωάννης βάφτιζε με νερό, εσείς θα βαφτιστείτε σε λίγες μέρες με το Άγιο Πνεύμα.

Πράξεις 2, 44-47
Όλοι οι πιστοί ζούσαν σε έναν τόπο και είχαν τα πάντα κοινά· πουλούσαν ακόμα και τα κτήματα και τα υπάρχοντά τους, και μοίραζαν τα χρήματα σε όλους, ανάλογα με τις ανάγκες του καθενός. Κάθε μέρα συγκεντρώνονταν με ομοψυχία στον ναό, τελούσαν τη θεία Ευχαριστία σε σπίτια, τρώγοντας την τροφή τους γεμάτοι χαρά και με απλότητα στην καρδιά. Δοξολογούσαν τον Θεό, κι όλος ο λαός τούς εκτιμούσε. Και ο Κύριος πρόσθετε κάθε μέρα στην εκκλησία αυτούς που σώζονταν.

Πράξεις 10, 42
Αυτός μας έδωσε εντολή να κηρύξουμε στον λαό και να μαρτυρήσουμε ότι αυτός είναι ο ορισμένος από τον Θεό κριτής των ζωντανών και των νεκρών.

Α΄ Κορινθίους 1, 10
Και τώρα, αδερφοί, σας ζητώ, στο όνομα του Κυρίου μας Ιησού Χριστού, να είστε όλοι σύμφωνοι μεταξύ σας και να μην υπάρχουν ανάμεσά σας διαιρέσεις, αλλά να είστε ενωμένοι, με μία σκέψη και με ένα φρόνημα.

Γαλάτας 5, 13
Ο Θεός, λοιπόν, αδερφοί μου, σας κάλεσε για να ζήσετε ελεύθεροι. Μόνο να μη γίνει η ελευθερία αφορμή για αμαρτωλή διαγωγή, αλλά με αγάπη να υπηρετείτε ο ένας τον άλλο.

Γαλάτας 3, 26-28
Είστε, λοιπόν, όλοι παιδιά του Θεού, αφού πιστεύετε στον Ιησού Χριστό. Κι αυτό, γιατί όσοι βαφτιστήκατε στο όνομα του Χριστού, έχετε ντυθεί τον Χριστό. Δεν υπάρχει πια Ιουδαίος και ειδωλολάτρης, δεν υπάρχει δούλος και ελεύθερος, δεν υπάρχει άντρας και γυναίκα· όλοι σας είστε ένας, χάρη στον Ιησού Χριστό.

Εφεσίους 5, 25-27
Ο Χριστός αγάπησε την εκκλησία και πρόσφερε τη ζωή του γι' αυτήν. Ήθελε έτσι να την εξαγιάσει, αφού την καθάρισε με το λουτρό του βαπτίσματος και με τον λόγο, ώστε η εκκλησία να του ανήκει ως νύφη με όλη της τη λαμπρότητα, την καθαρότητα και αγιότητα, χωρίς ψεγάδι ή ελάττωμα ή κάτι παρόμοιο.

Α' Τιμόθεον 3, 1-16
Είναι αληθινός ο λόγος ότι όποιος ορέγεται επισκοπή καλό έργο επιθυμεί. Γι' αυτό πρέπει ο επίσκοπος να είναι αδιάβλητος και σύζυγος μιας μόνο γυναίκας· να είναι προσεκτικός, συνετός, ευπρεπής, φιλόξενος, καλός δάσκαλος.

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Εφεσίους*
Προσπαθήστε να συνάζεστε συχνότερα για να ευχαριστείτε και να δοξάζετε τον Θεό. Διότι όταν μαζεύεστε συχνότερα, συντρίβονται οι δυνάμεις του σατανά, και εξαρθρώνεται η ολεθριότητά του με την ομόνοια της πίστεώς σας.

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Εφεσίους*
Άρα πρέπει να βαδίζετε πάνω στη γνώμη του επισκόπου, πράγμα που κάνετε. Το αξιονόμαστο πρεσβυτέριό σας, που είναι άξιο του Θεού έχει συναρμοστεί πάνω στον επίσκοπο, όπως οι χορδές στην κιθάρα. [...] Και σεις γίνετε χορός, ώστε σύμφωνοι όντας μέσα στην ομόνοια, και έχοντας λάβει μέλος του Θεού μέσα στην ενότητα, να ψάλλετε με μια φωνή διά του Ιησού Χριστού στον Πατέρα.

Ιγνάτιος Ανιοχείας, *Προς Σμυρναίους*
Όλοι να ακολουθείτε τον επίσκοπο, όπως ο Ιησούς Χριστός τον Πατέρα, και το πρεσβυτέριο όπως τους Αποστόλους. Και τους διακόνους να τους σέβεστε, διότι είναι εντολή του Θεού. Κανένας τίποτε ας μην κάνει χωρίς τον επίσκοπο από τα μέλη της Εκκλησίας. Εκείνη η Ευχαριστία ας θεωρείται βεβαία, η οποία γίνεται με τον επίσκοπο ή με όποιον αυτός ορίσει. Όπου αν φανεί ο επίσκοπος, εκεί ας είναι και το σύνολο, όπως ακριβώς εκεί που είναι ο Χριστός, εκεί είναι και η καθολική Εκκλησία.

Ειρηναίος Λυῶνος, *Κατά αιρέσεων*
Η δική μας γνώμη συμφωνεί με την Ευχαριστία και η Ευχαριστία, πάλι, επιβεβαιώνει τη γνώμη μας.

Κλήμης, *Α΄ Προς Κορινθίους*
Οι απόστολοι μάς κήρυξαν από τον Κύριο Ιησού Χριστό, ο Ιησούς Χριστός στάλθηκε από τον Θεό. Ο Χριστός, λοιπόν, από τον Θεό και οι απόστολοι από τον Χριστό. Και τα δύο έγιναν εύτακτα από το θέλημα του Θεού. [...] Κηρύσσοντας, λοιπόν, σε χώρες και πόλεις, εγκαθιστούσαν τους διαδόχους τους, αφού τους δοκίμαζαν μέσα στο πνεύμα και τους διόριζαν επισκόπους και διακόνους εκείνων που έμελλαν να πιστέψουν. Και αυτό όχι ως καινοτομία. Διότι από πολλούς χρόνους πριν ήσαν γραμμένα τα σχετικά με τους επισκόπους και τους διακόνους.

Ιωάννης Χρυσόστομος,
Εις την αγίαν Πεντηκοστὴν
Γιατί ένδυμα της Εκκλησίας είναι το πλήθος εκείνων που εκκλησιάζονται, καθώς και ο προφήτης λέγει, μιλώντας με θεϊκή έμπνευση για την Εκκλησία «θα φορέσεις όλους αυτούς σαν κόσμημα του νυμφίου και σαν στολή της νύμφης».

Ιωάννης Χρυσόστομος,
Εις την Α΄ Κορινθίους, Ομιλία 1
Την ονομάζει (ο Παύλος) Εκκλησία του Θεού για να δείξει ότι πρέπει να είναι ενωμένη. Διότι αν είναι του Θεού, έχει ενότητα και είναι μία, όχι μόνον στην Κόρινθο αλλά και σε όλη την οικουμένη. Διότι αυτή η ίδια η λέξη «εκκλησία» σημαίνει ένωση και συμφωνία, όχι χωρισμό. [...] Και αν ακόμη ο τόπος χωρίζει (τους πιστούς), ο Κύριος όμως που είναι ο ίδιος για όλους, τους ενώνει.

Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016)

Ἡ μία, ἁγία, καθολική καί ἀποστολική Ἐκκλησία εἶναι θεανθρωπίνη κοινωνία κατ' εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος, πρόγευσις καί βίωσις τῶν Ἐσχάτων ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ καί ἀποκάλυψις τῆς δόξης τῶν μελλόντων, καί ὡς διαρκής Πεντηκοστή, μία ἀσίγαστος προφητική φωνή ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ παρουσία καί μαρτυρία «τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖας ἐν δυνάμει» (Μάρκ. θ', 1). Ἡ Ἐκκλησία, ὡς σῶμα Χριστοῦ, «ἐπισυνάγει» (Ματθ. κγ΄, 37) ἐπ' Αὐτόν, μεταμορφώνει καί ἐμποτίζει τόν κόσμον μέ «τό ὕδωρ, τό ἀλλόμενον εἰς ζωήν αἰώνιον» (Ἰωάν. δ', 14). [...] Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, πιστή εἰς τήν ὁμόφωνον ταύτην ἀποστολικήν παράδοσιν καί μυστηριακήν ἐμπειρίαν, ἀποτελεῖ τήν αὐθεντικήν συνέχειαν τῆς μιᾶς, ἁγίας, καθολικῆς καί ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς αὕτη ὁμολογεῖται εἰς τό Σύμβολον τῆς πίστεως καί βεβαιοῦται διά τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως, αἰσθάνεται μείζονα τήν εὐθύνην αὐτῆς ὄχι μόνον διά τήν αὐθεντικήν βίωσιν τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς ὑπό τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἀλλά καί διά τήν ἀξιόπιστον μαρτυρίαν τῆς ἀληθείας πρός πάντας τούς ἀνθρώπους.

Θεία Λειτουργία Ιωάννου Χρυσοστόμου

Πρόσχωμεν. Τὰ Ἅγια τοῖς Ἁγίοις.
Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. Ἀμήν.

Θεία Λειτουργία Ιωάννου Χρυσοστόμου

Ὁ εὐλογῶν τοὺς εὐλογούντάς σε, Κύριε καὶ ἁγιάζων τοὺς ἐπὶ σοὶ πεποιθότας, σῶσον τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου. Τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας σου φύλαξον, ἁγίασον τοὺς ἀγαπῶντας τὴν εὐπρέπειαν τοῦ οἴκου σου. Σὺ αὐτοὺς ἀντιδόξασον τῇ θεϊκῇ σου δυνάμει καὶ μὴ ἐγκαταλίπης ἡμᾶς τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ.

Κοντάκιο των Εγκαινίων, Ήχος δ΄

Οὐρανὸς πολύφωτος ἡ Ἐκκλησία, ἀνεδείχθη ἅπαντας, φωταγωγοῦσα τοὺς πιστούς, ἐν ᾧ ἐστῶτες κραυγάζομεν, Τοῦτον τὸν Οἶκον, στερέωσον Κύριε.

Κοντάκιο της Πεντηκοστής, Ήχος πλ. δ΄

Ὅτε καταβὰς τὰς γλώσσας συνέχεε, διεμέριζεν ἔθνη ὁ Ὕψιστος· ὅτε τοῦ πυρὸς τὰς γλώσσας διένειμεν, εἰς ἑνότητα πάντας ἐκάλεσε, καὶ συμφώνως δοξάζομεν τὸ πανάγιον Πνεῦμα.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Με τη βοήθεια ψηφιακής εφαρμογής αναζήτησης να εντοπίσετε στην Αγία Γραφή χρήσεις του όρου «εκκλησία». Να συζητήσετε στην ομάδα σας τυχόν διαφορές στη χρήση των όρων «εκκλησία» και «εκκλησίες», καθώς επίσης να προσδιορίσετε τις περιπτώσεις όπου η «εκκλησία» ταυτίζεται με την ευχαριστιακή σύναξη.
2. Να δημιουργήσετε στην ομάδα σας έναν εννοιολογικό χάρτη με θέμα «Εκκλησία, Ευχαριστία και έσχατα». Από τα κείμενα της ενότητας να επιλέξετε κατάλληλες φράσεις, οι οποίες να διαφωτίζουν ή να τεκμηριώνουν το νόημα των εννοιών.
3. Αφού προσδιορίσετε το θεολογικό περιεχόμενο των όρων «ενότητα, αγιότητα, καθολικότητα, αποστολικότητα», να συσχετίσετε τα συμπεράσματά σας με τα χωρία Κολ 1, 18· Εφ 5, 25-27· Μτ 18, 20· Εφ 2, 20. Μπορείτε να εργαστείτε αρχικά ατομικά και στη συνέχεια στην ομάδα σας.
4. Με τη διαδικασία του ανοικτού διαλόγου, να συζητήσετε στην ολομέλεια της τάξης τη θέση ότι η Εκκλησία στη συγκρότησή της υπερβαίνει έναν κοινωνικό οργανισμό, ίδρυμα ή σωματείο.
5. Να δημουργήσετε στην ομάδα σας ένα σύντομο κείμενο με θέμα «Η συγκρότηση της Εκκλησίας», στο οποίο να εντάξετε οργανικά, με έναν δικό σας τρόπο, τις εικόνες της ενότητας. Στη δημιουργία σας, το κείμενο και οι εικόνες χρειάζεται να «συνομιλούν» μεταξύ τους και να υποστηρίζονται αμοιβαία.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Η Θεία Ευχαριστία ως το καθολικό μυστήριο της Εκκλησίας

1. Η μυστηριακή υπόσταση της Εκκλησίας

1.1. Η Εκκλησία ως Σώμα Χριστού «σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις» (Νικόλαος Καβάσιλας)

Η Εκκλησία πραγματώνεται κάθε φορά στα μυστήριά της που φανερώνουν τη ζωή της ως έκφραση της εσχατολογικής αλήθειας των όντων. Τα μυστήρια της Εκκλησίας αποτελούν φανερώσεις και λειτουργίες του Σώματος του Χριστού στην ιστορία κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εξεικονίζουν, να προγεύονται και να προλαμβάνουν την αλήθεια και ζωή της Βασιλείας.

Το Βάπτισμα, ως γνωστόν, ενσωματώνει τον πιστό στο Σώμα του Χριστού. Απελευθερώνοντας τον βαπτιζόμενο από τη φθορά που εισήγαγε το προπατορικό αμάρτημα, συνιστά νέα προσωπική γέννηση στην καινή ζωή της εκκλησιαστικής κοινότητας και, συνεπώς, οδηγεί και εντάσσει αμέσως στη Θεία Ευχαριστία. Το Χρίσμα αποτελεί την ενέργεια του Πνεύματος που ενδυναμώνει τον νεόφυτο πιστό στον αγώνα του ως μέλος της Εκκλησίας. Η ιεροσύνη του επισκόπου και κατ' επέκταση του πρεσβυτέρου και του διακόνου συνιστά τη χαρισματική λειτουργία και εικόνα της μυστηριακής παρουσίας του Χριστού στο Σώμα της Εκκλησίας και όχι μόνο είναι αδιανόητη εκτός της ευχαριστιακής κοινότητας, αλλά αφορά στην ίδια την υπόσταση και δομή της. Ο γάμος είναι η ένταξη της φυσικής σχέσης του άνδρα και της γυναίκας στο μυστήριο της σχέσης Χριστού και Εκκλησίας που πραγματώνεται στην ευχαριστιακή σύναξη. Το ίδιο και η μετάνοια ως άσκηση και θεραπεία του νοσούντος μέλους της κοινότητας, αποτελεί τη δυνατότητα επανένταξής του στην ευχαριστιακή κοινωνία. Το Ευχέλαιο, ο Αγιασμός, το κήρυγμα και κάθε άλλη αγιαστική και μυστηριακή πράξη της Εκκλησίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ευχαριστιακή λειτουργία της Εκκλησίας.

Την καθολική αυτή θεώρηση της Θείας Ευχαριστίας εκφράζει ο άγιος Νικόλαος Καβάσιλας, όταν στην *Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας* δηλώνει ότι η Εκκλησία «σημαίνεται» στα άχραντα και φρικτά μυστήρια του Χριστού, δηλαδή στην Ευχαριστία. Ο όρος «σημαίνεται» έχει ιδιαίτερο θεολογικό νόημα και προϋποθέτει ακριβώς την οργανική και βιωματική σχέση Ευχαριστίας και θείας Οικονομίας. Δεν πρόκειται για απλή λεκτική παρομοίωση, προσδιορίζει ο άγιος Νικόλαος Καβάσιλας, αλλά για πραγματική ταυτότητα. Η Εκκλησία φανερώνεται και εκφράζει την ταυτότητά της στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, όχι συμβολικά, αλλά πραγματικά και οντολογικά. Τα μυστήρια του Χριστού είναι το Σώμα και το Αίμα του, τα οποία για την Εκκλησία είναι αληθινή βρώση και πόση. Όπως το Σώμα του Χριστού δεν είναι σύμβολο του Χριστού, αλλά ο ίδιος ο Χριστός, έτσι ακριβώς το Σώμα της Εκκλησίας πραγματώνεται στο μυστήριο της Ευχαριστίας. Μετέχοντας σε αυτό, η Εκκλησία μεταβάλλεται η ίδια σε αυτό που είναι το Σώμα και το Αίμα του Χριστού. Η ταύτιση Εκκλησίας και Ευχαριστίας δεν είναι συμβολική, αλλά πραγματική.

1.2. Ενότητα και κοινωνία

Η Ευχαριστία είναι μια διαρκώς ανανεούμενη πράξη ενότητας. Ό,τι γίνεται στην Ευχαριστία αφορά στην υπέρβαση της βιολογικής υπόστασης, στη μεταβολή των υπαρκτικών δυνατοτήτων της φύσης, στην κοινωνία και αλληλοπεριχώρηση των μελών του Σώματος του Χριστού, στην πραγμάτωση του ανθρώπου ως προσώπου κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού. Το γεγονός της ενανθρώπησης του Θεού και Λόγου επεκτείνεται τώρα στην ευχαριστιακή σύναξη της Εκκλησίας, προσλαμβάνοντας κάθε μέλος της. Η Ευχαριστία και κάθε μυστηριακή πράξη που συνδέεται με αυτήν αναγεννά και μεταμορφώνει το σύνολο της ανθρώπινης υπόστασης στην ενότητα της φύσης και του προσώπου του Χριστού, *ενυποστασιάζει,* δηλαδή ενσωματώνει, στον Χριστό. Η Εκκλησία ως Σώμα, που έχει κεφαλή και προσωπικό κέντρο της ενότητας τον Χριστό, είναι έργο κατεξοχήν του Αγίου Πνεύματος ως φορέα και χορηγού της ζωής και της κοινωνίας της Αγίας Τριάδας. Αυτή η *προσωπική κοινωνία* του Σώματος του Χριστού διά του Αγίου Πνεύματος αποβαίνει γεγονός ελευθερίας και αγάπης, υπερβαίνοντας τα δεδομένα όρια του κτιστού και του ακτίστου.

1.3. Εκκλησία, Ευχαριστία και Βασιλεία

Στη Θεία Ευχαριστία εκδιπλώνεται ολόκληρη η οικονομία του Χριστού. Η βιωματική ένταξη και συμμετοχή των πολλών στην οικονομία του Χριστού, διά της οποίας αποκαλύπτεται ένας νέος τρόπος ύπαρξης και ζωής, μια άλλη, καινή σχέση Θεού, ανθρώπου και κόσμου, συνιστά την Εκκλησία ως Σώμα Χριστού. Η Θεία Λειτουργία εξεικονίζει την Εκκλησία όπως θα είναι στα έσχατα της Βασιλείας. Η Εκκλησία έχει *ήδη* κληρονομήσει τη Βασιλεία, καθόσον σε αυτήν εισήλθε ως πρόδρομος ο Χριστός, η Θεοτόκος, αλλά εκεί έχει ήδη αποσταλεί και μια ολόκληρη αποικία μυρίων αγίων, οι οποίοι ως ομογενείς πρεσβευτές των ανθρώπων αποτελούν «ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων» (Εβρ 12, 23). Σε κάθε περίπτωση, η Εκκλησία πορεύεται προς τα έσχατα της Βασιλείας, τα οποία και προγεύεται στη Θεία Ευχαριστία. Γι' αυτό ακριβώς και μια σειρά από αιτήματα στη Θεία Λειτουργία αναφέρονται στην επίτευξη της Βασιλείας με βάση τους μακαρισμούς, οι οποίοι ερμηνεύονται ευχαριστιακά και εσχατολογικά.

Η συμμετοχή στην ευχαριστιακή *ανάμνηση* και *θεωρία* της θείας Οικονομίας, η κοινωνία του Σώματος και του Αίματος του Θεανθρώπου, παρέχει στους πιστούς τη δυνατότητα να μετάσχουν με βεβαιότητα αλλά και οικειότητα στη ζωή του Χριστού. Η κοινωνία των μυστηρίων, αποκαλύπτει την εσχατολογική εμπειρία της μεταμόρφωσης και της μετάβασης των πιστών «ἀπό δόξης εἰς δόξαν». Η Εκκλησία στην ιστορική της πορεία, ασφαλώς, δεν ταυτίζεται πλήρως με τη Βασιλεία. Είναι μια κοινότητα που αγωνίζεται κατά της αμαρτίας και του θανάτου και άρα αποτελείται από

αμαρτωλούς και από αγίους. Και ενώ διανύει ακόμη την *έβδομη* ημέρα της ιστορίας, μετέχει ωστόσο «ἐν ἐσόπτρῳ καὶ ἐν αἰνίγματι», στην ανέσπερη και αδιάδοχη *όγδοη* ημέρα της Βασιλείας.

2. Η μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας

2.1. Βάπτισμα, Χρίσμα και Θεία Ευχαριστία

Το ενιαίο και μοναδικό μυστήριο του Χριστού αναδύεται στο μυστήριο της Εκκλησίας και εκφράζεται κυρίως διά της Θείας Ευχαριστίας. Στη βιβλική και πρώιμη παράδοση της Εκκλησίας είναι σαφές ότι σε καθεμιά τελετή ή μυστήριο παρέχεται η χάρη του Αγίου Πνεύματος. Το Βάπτισμα και το Χρίσμα συνδέονταν άρρηκτα με τη Θεία Ευχαριστία, εφόσον τελούνταν μέσα σε αυτή. Το Βάπτισμα συστήθηκε με την εν Χριστώ ανάπλαση της ανθρώπινης φύσης, κυρίως με τον Σταυρό και με την Ανάσταση του Χριστού. Η τριπλή ανάδυση και κατάδυση παριστάνει αλλά και ενεργεί τον τριήμερο θάνατο και την Ανάσταση του Σωτήρος Χριστού. Πρόκειται για σωτηριώδη γεγονότα που συνιστούν το «τέλος τῆς ὅλης οἰκονομίας». Το Βάπτισμα της Εκκλησίας μετά την Πεντηκοστή είναι πάντοτε βάπτισμα «ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος» (Ιω 3, 5). Με το Βάπτισμα ο Χριστός είναι και πάλι παρών στη ζωή της Εκκλησίας, αφού οι νεόφυτοι πιστοί λαμβάνουν με την ενέργεια του Πνεύματος τη χάρη του Χριστού. Το Βάπτισμα, το οποίο θεμελιώθηκε με τον θάνατο του Χριστού είναι ένωση με τον Θεάνθρωπο, καθόσον «ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν» (Ρωμ 6, 3).

Και στο Χρίσμα, η τελετή του οποίου στην αρχαία παράδοση της Εκκλησίας ακολουθεί αμέσως μετά το Βάπτισμα, χορηγείται και πάλι η χάρη και η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος. Το Χρίσμα χορηγεί στους χριστιανούς τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος, «διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται» (Α Κορ 12, 11), προς οικοδομήν της όλης Εκκλησίας. Αμέσως μετά το Βάπτισμα και το Χρίσμα, ο νεόφυτος πιστός, όντας μέλος του Σώματος του Χριστού, μπορεί να συμμετάσχει όχι απλώς στην Ευχαριστία, αλλά στην κοινότητα της Εκκλησίας, όπως την φανερώνει και την σημαίνει η Ευχαριστία. Το μυστήριο της Ευχαριστίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το μυστήριο του Χρίσματος. Διά του Αγίου Πνεύματος ο άρτος της ευχαριστιακής τράπεζας συγκροτείται σε Σώμα και Αίμα του Χριστού, όπως ακριβώς και στον μυστικό δείπνο του με τους μαθητές. Τα μυστήρια του Βαπτίσματος, του Χρίσματος και της Ευχαριστίας είναι οι πύλες από όπου εισέρχεται και κοινωνείται η έσχατη φιλανθρωπία και αγάπη του Θεού.

2.2. Η μυστηριακή και ασκητική ζωή των πιστών

Η ευχαριστιακή πράξη της πρόσληψης και αναφοράς της ζωής του κόσμου εκφράζει έμπρακτα τη δυνατότητα του ανθρώπου να γίνει πρόσωπο, υπερβαίνοντας τη βιολογική του υπόσταση, η οποία τελεί υπό το κράτος της φθοράς και του θανάτου. Η κίνηση του ανθρώπινου προσώπου, που διά της Ευχαριστίας καθίσταται εδώ και τώρα, *ήδη και όχι ακόμη*, εικόνα και πρόγευση των εσχάτων, συνιστά το περιεχόμενο του ασκητικού ήθους. Η άσκηση, στο πλαίσιο του ευχαριστιακού ήθους της Εκκλησίας, εκφράζει την ελευθερία του ανθρώπινου προσώπου να υπερβεί τη φθειρόμενη βιολογική ζωή, να μεταμορφώσει και να ανακαινίσει τη φύση από τους περιορισμούς της ατομικής αυτοτέλειας. Η άσκηση αφορά σε όλον τον άνθρωπο ως σώμα και ψυχή, όπως ακριβώς και η σωτηρία αναφέρεται στην ψυχοσωματική ακεραιότητα και πληρότητα του ανθρώπου. Το ασκητικό ήθος δεν συνιστά ατομικό αλλά κατεξοχήν *εκκλησιαστικό γεγονός*. Είναι το *κοινωνικό άνοιγμα* του προσώπου στη ζωή της κοινότητας ως συνύπαρξη και σχέση με τα άλλα μέλη του Σώματος του Χριστού, η κατάφαση στη ζωή ως αγάπη και ελευθερία. Διά των μυστηρίων ο άνθρωπος ενσωματώνει κάθε φάση της ζωής του στο ευχαριστιακό Σώμα της Εκκλησίας. Λαμβάνει την προσωπική υιοθεσία της σχέσης με την κοινωνία των προσώπων της Αγίας Τριάδας.

2.3. «Ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (Ιω 6, 51): Πρόσληψη και μεταμόρφωση του κόσμου και της ζωής

Με την πρόσληψη και αναφορά των ευχαριστιακών ειδών, ολόκληρη η υλική δημιουργία προσάγεται στον Θεό, για να ξεπεράσει τον θάνατο και τη φθορά. Το *λειτουργικό ήθος** της Ορθόδοξης Παράδοσης φανερώνει το νόημα και τον λόγο ύπαρξης του κόσμου και του ανθρώπου. Η Ορθόδοξη Λειτουργία συνιστά μια κατεξοχήν ευχαριστιακή πράξη *αναφοράς* του κόσμου και της ζωής από τον άνθρωπο στον Θεό. Είναι μια πρόσληψη του υλικού κόσμου από τον άνθρωπο, τον οποίο δεν χρησιμοποιεί για την ικανοποίηση της ατομικής του αυτοτέλειας και επιβίωσης, αλλά τον αναφέρει στον Δημιουργό του. Η ευχαριστιακή επαναπρόσληψη του κόσμου πραγματώνεται στο χριστολογικό μυστήριο της κοινωνίας κτιστού και ακτίστου. Ο Θεός προσλαμβάνει την κοινή σάρκα του κόσμου και του ανθρώπου. Διά της ύλης του κόσμου ο Θεός κοινωνεί με τον άνθρωπο. «Δεν θα σταματήσω να σέβομαι την ύλη, με αυτήν που συντελέστηκε η σωτηρία μου», επισημαίνει με ευχαριστιακό τρόπο ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός. Ο κόσμος γίνεται και πάλι ο τόπος και ο τρόπος της κοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό. Τα τίμια δώρα, ο άρτος και ο οίνος, ως τα υλικά στοιχεία που συνοψίζουν τη ζωή, καθαγιάζονται και μεταβάλλονται σε Σώμα και Αίμα Χριστού. Η ίδια η Ευχαριστία προσφέρεται «ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καί σωτηρίας». Κατά την έκφραση του αγίου Γρηγορίου Παλαμά, ο άνθρωπος οφείλει «να γίνει άλλος άγγελος του Θεού επί της γης, προσάγοντας διά του εαυτού του στον Θεό κάθε είδος κτίσεως, αφού μετέχει σε όλα τα όντα και στον υπεράνω των όντων, ώστε το κατ' εικόνα να πραγματωθεί επακριβώς».

Πηγές - Κείμενα

Κατά Ιωάννην 6, 54-58
Αυτός που τρώει τη σάρκα μου και πίνει το αίμα μου έχει ζωή παντοτινή, κι εγώ θα τον αναστήσω την έσχατη ημέρα. Γιατί η σάρκα μου είναι αληθινή τροφή και το αίμα μου αληθινό ποτό. Εκείνος που τρώει τη σάρκα μου και πίνει το αίμα μου είναι ενωμένος μαζί μου, κι εγώ μ' αυτόν. Ο Πατέρας, η πηγή της ζωής, με έστειλε κι εγώ ζω εξαιτίας του. Έτσι κι αυτός που τρώει εμένα, θα ζήσει εξαιτίας μου.

Α' Κορινθίους 10, 1-4
Δεν θέλω, αδερφοί, να σας διαφεύγει τι συνέβη στους προπάτορές μας, που ακολουθούσαν τον Μωυσή. Όλοι ήταν κάτω από την προστασία της νεφέλης και όλοι πέρασαν με ασφάλεια τη θάλασσα. Όλοι, μ' εμπιστοσύνη στον Μωυσή, πήραν το βάπτισμα της νεφέλης και της θάλασσας. Όλοι τους έφαγαν την ίδια θεόσταλτη τροφή, και όλοι τους ήπιαν το ίδιο θεόσταλτο ποτό· γιατί έπιναν νερό από τον θεϊκό βράχο που τους ακολουθούσε, κι αυτός ο βράχος ήταν ο ίδιος ο Χριστός.

Α' Κορινθίους 11, 26
Γιατί ωσότου να έρθει ο Κύριος, πάντοτε, όποτε τρώτε αυτό το ψωμί και πίνετε αυτό το ποτήριο, διακηρύττετε τον θάνατο του Κυρίου.

Β΄ Κορινθίους 1, 21-22
Ο Θεός, που στερεώνει κι εμάς κι εσάς στον Χριστό και μας έχρισε λαό του, είναι ο ίδιος που με τη σφραγίδα του μας εγγυάται το μέλλον και σαν πρόγευσή του δίνει μέσα στις καρδιές μας το Πνεύμα.

Ρωμαίους 6, 3-11
Το βάπτισμα στο όνομα του Χριστού σημαίνει συμμετοχή στον θάνατό του; Πραγματικά, το βάπτισμά μας σημαίνει τη συμμετοχή μας στον θάνατο και στην ταφή του Χριστού. Κι όπως ο Πατέρας Θεός με τη δύναμή του ανέστησε τον Χριστό από τους νεκρούς, το ίδιο κι εμείς μπορούμε να ζήσουμε μια νέα ζωή. Όπως δηλαδή ενταχθήκαμε οργανικά στο σώμα του Χριστού με μια πράξη που συμβολίζει συμμετοχή στον θάνατό του, έτσι θα συμμετάσχουμε πραγματικά και στην ανάστασή του. [...] Έτσι να σκέφτεστε κι εσείς για τον εαυτό σας: Έχετε πεθάνει για την αμαρτία, κι η ζωή σας βρίσκεται πια κοντά στον Θεό χάρη στην ένωσή σας με τον Ιησού Χριστό τον Κύριό μας.

Α΄ Ιωάννου 2, 27
Βέβαια, μέσα στις δικές σας καρδιές μένει το χρίσμα του Αγίου Πνεύματος που λάβατε από τον Χριστό, και δεν έχετε ανάγκη από δάσκαλο.

Διονύσιος Αρεοπαγίτης,
Περί εκκλησιαστικής ιεραρχίας

Καμιά σχεδόν ιεραρχική τελετή δεν είναι δυνατό να τελειωθεί χωρίς τη θειότατη Ευχαριστία, που σαν το κορύφωμα των επιμέρους τελετών πραγματοποιεί την οδήγηση του ομοιούμενου προς το Ένα και με τη θεοπαράδοτη δωρεά των τελειωτικών μυστηρίων τελεσιουργεί την κοινωνία με τον Θεό. Αφού λοιπόν κάθε άλλη ιεραρχική τελετή, μένοντας ατελής, δεν μπορεί να επιτύχει την κοινωνία και σύναξή μας προς το Ένα και λόγω του ατέλεστου θα έπρεπε να στερηθεί και της ιδιότητας της τελετής. Και το τέλος και το αποκορύφωμα όλων των τελετών είναι η μετάδοση των θεαρχικών μυστηρίων στον μυούμενο, είναι εύλογο ότι η ιεραρχική σύνεση βρήκε γι' αυτήν μια κυριολεκτική επωνυμία που ανταποκρίνεται στην αληθινή της ενέργεια: σύναξη.

Κύριλλος Ιεροσολύμων,
Κατηχήσεις Φωτιζομένων

Αυτό το Άγιο Πνεύμα, με τη σύμφωνη γνώμη του Πατρός και του Υιού, ενήργησε να συναφθεί η Καινή Διαθήκη στην Καθολική Εκκλησία. [...] Διότι κατά την ώρα της βάπτισης, όταν θα έλθεις μπροστά στους επισκόπους ή τους πρεσβυτέρους ή διακόνους (διότι η χάρη βρίσκεται παντού, και στις κωμοπόλεις και στις πόλεις, και στους απλούς ανθρώπους και στους λόγιους και στους δούλους και στους ελεύθερους, διότι η χάρη δεν προέρχεται από τους ανθρώπους, αλλά η χορήγησή της γίνεται από τον Θεό διά των ανθρώπων), να προσέλθεις στον βαπτιστή σου χωρίς να δίνεις προσοχή στο πρόσωπο αυτό που φαίνεται, αλλά να θυμάσαι το Άγιο Πνεύμα, αυτό για το οποίο τώρα γίνεται λόγος. Διότι αυτό παρευρίσκεται έτοιμο να σου σφραγίσει την ψυχή και σου δίνει σφραγίδα την οποία τρέμουν οι δαίμονες, σφραγίδα επουράνια και θεϊκή, όπως είναι γραμμένο, «αφού πιστέψατε σε αυτό, σφραγιστήκατε με το Πνεύμα το Άγιο που μάς υποσχέθηκε».

Μέγας Βασίλειος, *Εις Ψαλμούς 45*

Ποιος μπορεί να είναι ο ποταμός του Θεού, παρά το Άγιο Πνεύμα, το οποίο γεννιέται στους αξίους με την πίστη εκείνων που πίστευσαν στον Χριστό; Διότι λέγει, «Ο πιστεύων εις εμέ, ποταμοί εκ της κοιλίας αυτού ρεύσουσι». Και πάλι, «Εάν τις πίη εκ του ύδατος αλλομένου εις ζωήν αιώνιον». Αυτός λοιπόν ο ποταμός ευφραίνει συγχρόνως ολόκληρη την πόλη του Θεού, δηλαδή την Εκκλησία εκείνων που έχουν την πατρίδα τους στους ουρανούς. Ή πρέπει να εννοήσουμε ως πόλη που ευφραίνεται από την επίδραση του Αγίου Πνεύματος, ολόκληρη τη νοητή κτίση, από τις υπερκόσμιες δυνάμεις μέχρι και τις ανθρώπινες ψυχές. Μερικοί δίνουν ορισμό ότι η πόλη είναι ένα οργανωμένο σύστημα, που διοικείται σύμφωνα με τον νόμο. Αυτός ο ορισμός που δόθηκε στην πόλη ταιριάζει και για την άνω Ιερουσαλήμ, την επουράνια πόλη. Διότι και εκεί υπάρχει συγκέντρωση πρωτοτόκων, που έχουν απογραφεί στους ουρανούς. Και αυτό είναι θεμελιωμένο, διότι είναι αμετάβλητη η ζωή των αγίων και διοικείται σύμφωνα με τον ουράνιο νόμο.

Νικόλαος Καβάσιλας,
Εις την θείαν Λειτουργίαν

Σημαίνεται η Εκκλησία στα μυστήρια, όχι σαν σε σύμβολα, αλλά σαν τα μέλη απέναντι στην καρδιά και σαν τα κλαδιά απέναντι στη ρίζα του φυτού και, όπως είπε ο Κύριος, σαν τα κλήματα στην άμπελο. Διότι εδώ δεν πρόκειται για κοινότητα ονόματος μόνο ή για ομοιότητα αναλογίας, αλλά για ουσιαστική ταυτότητα. Πραγματικά τα μυστήρια είναι το σώμα και το αίμα του Χριστού, αλλά για την Εκκλησία αυτά είναι τροφή αληθινή και ποτό αληθινό. Και μετέχοντας σε αυτά δεν τα μεταβάλλει σε ανθρώπινο σώμα, σαν οποιαδήποτε άλλη τροφή, αλλά αυτή μεταβάλλεται σε εκείνα, καθώς τα ανώτερα νικούν. Άλλωστε και ο σίδηρος, όταν ενωθεί με το πυρ και γίνεται ο ίδιος πυρ, δεν μεταβάλλει το πυρ σε σίδηρο. Και όπως τον πυρακτωμένο σίδηρο δεν τον βλέπουμε σαν σίδηρο αλλά απλώς σαν πυρ, έτσι και αν θα μπορούσε κανείς να δει την Εκκλησία του Χριστού απλώς και μόνο με το να είναι ενωμένη με αυτόν και να μετέχει στις σάρκες του, δεν θα έβλεπε τίποτε άλλο παρά μόνο το σώμα του Κυρίου.[...] Γι' αυτό δεν είναι καθόλου αφύσικο ότι εδώ με τα μυστήρια σημαίνεται η Εκκλησία.

Νικόλαος Καβάσιλας, *Λόγοι Δ΄*

Τόσο τέλειο είναι το μυστήριο αυτό, αφού υπερέχει από κάθε άλλο μυστήριο, και τόσο πολύ οδηγεί στην ίδια την κορυφή των αγαθών, επειδή εδώ είναι και το απώτερο τέλος κάθε ανθρώπινου ζήλου. Διότι σε αυτό το μυστήριο επιτυγχάνουμε τον ίδιο τον Θεό και ο Θεός ενώνεται με εμάς στην τελειότερη ένωση· ποια συνάφεια θα μπορούσε να είναι πληρέστερη από το να γίνουμε ένα πνεύμα με τον Θεό; Γι' αυτό και στα άλλα μυστήρια τη δυνατότητα να τελειωθούν παρέχει μόνη η τελετή της Ευχαριστίας. Τα βοηθεί την ώρα της τέλεσης, καθώς δεν μπορούν να μυήσουν χωρίς αυτήν. Τα βοηθεί επίσης μετά την τελείωση ως προς τους μυηθέντες, όταν χρειαστεί να ανακαλέσει από τα μυστήρια την ακτίνα που συγχύστηκε με το σκότος των αμαρτιών. Το να αναβιώνει κανείς πάλι, αφού εκλείψει και νεκρωθεί από τις αμαρτίες, είναι έργο αποκλειστικό της ιερής τράπεζας.

Νικόλαος Καβάσιλας, *Λόγοι Β΄*

Γι' αυτό το βάπτισμα λέγεται φώτισμα, διότι παρέχοντας την αληθινή ύπαρξη μάς καθιστά γνώριμους στον Θεό και οδηγώντας προς το φως εκείνο μάς απομακρύνει από την σκοτεινή πονηρία. Γι' αυτό και λέγεται επίσης λουτρό, διότι είναι φώτισμα. Διότι έτσι επιτρέπει να συναντήσουμε το φως καθαρά, αφαιρώντας κάθε μολυσμό που σαν μεσότοιχο παρεμποδίζει από τις ψυχές μας τη θεία ακτίνα. [...] Λέγεται και χρίσμα διότι εγγράφει στους μυούμενους αυτόν που χρίστηκε για μας, τον Χριστό, και είναι σφραγίδα που αποτυπώνει τον ίδιο τον Σωτήρα. Πραγματικά το χρίσμα, φθάνοντας σε όλα γενικά τα σημεία του σώματος που το δέχεται και προσαρμόζοντάς το φέρει τον ίδιο τον χρισμένο τυπωμένο πάνω σε αυτό και δείχνει το είδος, όντας απαράλλακτα σαν σφραγίδα.

Αρχιμ. Βασίλειος, *Εισοδικόν*

Εκκλησιολογία και ανθρωπολογία έχουν την ίδια βάση· το τριαδικό και χριστολογικό δόγμα. Ο Λόγος σαρκούται και η θεολογία ιερουργείται στη ζωή των πιστών. Η εν Αγίω Πνεύματι θεολογία των χριστοκηρύκων Πατέρων μιλά για τη ζωή μας, τον Χριστό. Η υποστατική ένωση των δύο φύσεων του Κυρίου μάς κάνει κατά χάριν κοινωνούς στην εν Αγία Τριάδι απρόσιτη ζωή. Και ο τρόπος της υπάρξεως του εν Τριάδι Θεού αποτελεί τη μυστική οργάνωση του «κατ' εικόνα» είναι μας. Μόνο συμμορφούμενοι τω Χριστώ, γνωρίζοντάς Τον με μετοχή ζωής, «απολαμβάνομεν το ίδιον μέγεθος» (άγιος Ιγνάτιος, *Β.Ε.Π. 2, 282),* την κατά φύσιν λειτουργία και ελευθερία μας, ως Εκκλησία και ως πρόσωπα. Η Εκκλησιολογία και η πνευματικότης έχουν την ίδια βάση: το δόγμα. Η Εκκλησία είναι ο Χριστός, το ζων στην ιστορία Σώμα Του. Και κάθε πιστός την ανακεφαλαιώνει, είναι εν σμικρώ Εκκλησία.

Η προσωπική συνείδηση του πιστού έχει εκκλησιαστική διάσταση και το κάθε εκκλησιαστικό πρόβλημα είναι πρόβλημα της προσωπικής σωτηρίας του κάθε πιστού. […] Έξω από τον χώρο της Θείας Λειτουργίας, όπου φανερώνει τη δόξα Του με την προσφορά και κένωση του Υιού Του, και οι πιστοί ομολογούν την Τριαδική Αλήθεια με την προς αλλήλους αγάπη, δεν είναι δυνατόν να νοηθεί ορθόδοξη πίστη και θεολογία. «Το γάρ όλον εστίν πίστις και αγάπη, ων ουδέν προκέκριται» (*ΒΕΠ 2, 281).* Μόνο η ορθή Τριαδική πίστη, ιερουργημένη διά της αγάπης, μέσα στη Θεία Λειτουργία της ζωής της Εκκλησίας, μας κάνει να ενωνόμαστε αληθινά και ακατάλυτα, πλημμυρίζοντας μας από την άκτιστη χάρη της αθανάτου ζωής. Έξω από αυτή την ορθή πίστη δεν υπάρχει Θεία Λειτουργία: Δεν λειτουργεί σωστά η ζωή του ανθρώπου. Το «συνέρχεσθαι εν μιά πίστει και εν Ιησού Χριστώ» στην Ευχαριστία, που μας λέει ο άγιος Ιγνάτιος (*ΒΕΠ 2, 268*) είναι σαν να μας λέει: ελάτε στο πλήρωμα της ζωής.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να διερευνήσετε με την ομάδα σας την εικόνα *Εγώ ειμι η Άμπελος,* στην εισαγωγή της Θεματικής Ενότητας, με βάση τα ερωτήματα: Τι βλέπετε, πώς ερμηνεύετε αυτά που βλέπετε, τι θέλετε να ερευνήσετε ακόμη; Για το δεύτερο ερώτημα, μπορείτε να συμβουλευτείτε τα βιβλικά κείμενα της ενότητας. Ποια είναι τα συμπεράσματά σας γύρω από το εκκλησιολογικό, ευχαριστιακό και εσχατολογικό περιεχόμενο της εικόνας;
2. Να συντάξετε στην ομάδα σας σύντομο κείμενο με θέμα «Ἡ Ἐκκλησία σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις» (Νικόλαος Καβάσιλας).
3. Να εκφράσετε σκέψεις, πρώτα ατομικά και έπειτα στην ομάδα σας, για τη σημασία της ενεργού συμμετοχής των πιστών στο μυστήριο της Ευχαριστίας και της προσφοράς από τους ίδιους των τιμίων δώρων για την τέλεσή της.
4. Με αφετηρία την κεντρική θέση που έχει η Θεία Ευχαριστία στην Εκκλησία να συζητήσετε στην ολομέλεια της τάξης περιπτώσεις εκτροπών από αυτή τη θέση, π.χ. ιδιωτική, ηθικιστική, ωφελιμιστική ή μηχανιστική προσέγγιση της Ευχαριστίας, αποχή από τα μυστήρια της Εκκλησίας λόγω ιδεολογικοποίησης της πίστης κ.ά.
5. Με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού του μαθήματος «Στοιχεία Λειτουργικής και Τελετουργικής» να αναζητήσετε πληροφορίες και να συζητήσετε γύρω από την ιστορική προέλευση και την οργανική σχέση όλων των μυστηρίων με τη Θεία Ευχαριστία.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Το πολίτευμα της Εκκλησίας

1. Η ιστορική και η εσχατολογική διάσταση στο πολίτευμα της Εκκλησίας

1.1. Η Εκκλησία ως σύναξη του λαού του Θεού

Η Εκκλησία είναι μια εσχατολογική και συνάμα ιστορική κοινότητα ζωής με κέντρο το πρόσωπο και το έργο του Χριστού, την οποία συγκροτεί το Άγιο Πνεύμα. Η Εκκλησία οικοδομείται κάθε φορά που συνέρχεται για να τελέσει το κατεξοχήν γεγονός φανέρωσης και έκφρασής της, που είναι η Θεία Ευχαριστία. Η Εκκλησία είναι ο τόπος και ο τρόπος εμπειρικής βίωσης της εν Χριστώ ζωής και σωτηρίας καθ' οδόν προς τα έσχατα της ιστορίας. Η Θεία Ευχαριστία αποτελεί το καθολικό μυστήριο της Εκκλησίας, αλλά και το κατεξοχήν μυστήριο της ενότητάς της. Η Εκκλησία στη Θεία Ευχαριστία πραγματώνεται ως το Σώμα του Χριστού. Η κοινωνία με τον Χριστό ως κεφαλή του Σώματος της Εκκλησίας είναι συνάμα κοινωνία και με τα άλλα μέλη του. Διά της Ευχαριστίας η Εκκλησία είναι μια «καθολική» και εσχατολογική κοινότητα, δηλαδή αποβαίνει ένα γεγονός ενότητας και κοινωνίας όλων των αγίων και των μελών της, υπερβαίνοντας τους περιορισμούς του χρόνου και του τόπου, αλλά και κάθε είδους διακρίσεις και διαχωρισμούς. Αυτή η μία Εκκλησία αποτελείται από πολλές Εκκλησίες μέσα στον χρόνο και στον χώρο, δηλαδή συγκεκριμένες κοινότητες χριστιανών, όπως και η μία Ευχαριστία αποτελείται από πολλές Ευχαριστίες, οι οποίες συμπίπτουν μεταξύ τους ως ομόκεντροι κύκλοι. Ως «καθολική Εκκλησία» νοείται κάθε τοπική Εκκλησία.

1.2. Ο επίσκοπος ως προεστώς της Θείας Ευχαριστίας

Στην ευχαριστιακή σύναξη ο επίσκοπος ως κεφαλή του Σώματος εικονίζει τον Χριστό. Η ιερατική και θυσιαστική διακονία ή εξουσία, την οποία ασκεί η εκκλησιαστική ιεραρχία, προέρχεται από τον Χριστό και εκφράζεται από τη θέση του επισκόπου όχι ως εκπροσώπου αλλά ως εικόνας του Χριστού. Στην Καινή Διαθήκη, είναι σαφές ότι το Άγιο Πνεύμα όχι απλώς δεν αντιτίθεται στην τάξη, αλλά η δράση του είναι αυτή που συγκροτεί την τάξη της Εκκλησίας, καθώς και το κριτήριο της αλήθειας της. Οι κανόνες θεσπίστηκαν ακριβώς για τη διασφάλιση της ενότητας, της τάξης και της ειρήνης, αλλά και της έμπρακτης άσκησης του ποιμαντικού έργου της Εκκλησίας. Στην Ορθόδοξη Παράδοση η κανονική τάξη και παράδοση της Εκκλησίας εδράζεται στη θεανθρώπινη φύση της και πηγάζει από την ευχαριστιακή και μυστηριακή ζωή της. Η Εκκλησία ως χαρισματικό γεγονός της παρουσίας του Χριστού διά του Αγίου Πνεύματος στα μυστήρια, και ιδιαίτερα στη Θεία Ευχαριστία, προηγείται και έπεται η κανονική τάξη της, ως αποτέλεσμα της μυστηριακά συγκροτημένης κοινότητας. Η ιεροσύνη στην ευχαριστιακή και εσχατολογική της θεμελίωση είναι μετάδοση του ειδικού χαρίσματος από τον ίδιο τον Χριστό, που είναι παρών στην Εκκλησία διά του Αγίου Πνεύματος έως της συντελείας του αιώνος. Οι περί τον επίσκοπο πρεσβύτεροι ως εικόνες των Αποστόλων είναι πρωτίστως οι λειτουργοί του λόγου και της διδαχής και όχι, όπως επικράτησε μεταγενέστερα, οι αποκλειστικοί λειτουργοί των μυστηρίων. Και οι διάκονοι, που εύχονται εξ ονόματος του λαού, ως συνδετικός κρίκος κλήρου και λαού, υπογραμμίζουν το γεγονός της Ευχαριστίας ως *έργον του λαού* (λειτουργία). Κάθε ευχαριστιακή υπό τον επίσκοπο σύναξη συνιστά μια πλήρη Εκκλησία ως έκφραση του Σώματος του Χριστού.

1.3. Το πολίτευμα των εσχάτων και της Βασιλείας του Θεού

Ο λόγος και ο τρόπος με τον οποίο εκφράζεται η συγκρότηση της πόλης ως οργανωμένης κοινότητας ονομάζεται πολίτευμα. Η Εκκλησία κατά τον Μέγα Βασίλειο είναι η *πόλις του Θεού*, η οποία αρδεύεται από τον ποταμό του Αγίου Πνεύματος, γι' αυτό και το πολίτευμά της εικονίζει και αντανακλά το πολίτευμα της Βασιλείας. Οι καταβολές της Εκκλησίας όπως και ο προορισμός της είναι η αιωνιότητα του Θεού. Γι' αυτό και η ύπαρξη της Εκκλησίας εκτείνεται «πρὸ καταβολῆς κόσμου», αποτελώντας προαιώνιο μυστήριο στη βάση του βιβλικού και πατερικού σχήματος της *ευδοκίας* του Πατρός, της *αυτουργίας* του Υιού και της *συνέργειας* του Αγίου Πνεύματος. Ο αναστημένος Χριστός είναι το «τέλος» και η «πληρότητα» της δημιουργίας και αναφέρει τον λαό του, τα μέλη του Σώματός του, τα οποία οικειώνεται διά του Αγίου Πνεύματος, προς τον Θεό και Πατέρα. Στη Θεία Ευχαριστία εικονολογείται όλη η οικουμένη, την οποία απαρτίζουν ουράνια και επίγεια, ορατά και αόρατα, ζώντες και τεθνεώτες, οι χοροί των αγγέλων και των αγίων ανθρώπων, όπως εμφανίζονται στο άγιο δισκάριο. Το τριαδικό μυστήριο της ενότητας των θείων προσώπων ενεργείται σωτηριολογικά στη Θεία Ευχαριστία ως κοινωνία και ένωση των μελών της Εκκλησίας μεταξύ τους και με τον Χριστό, «ώστε να είναι όλοι ένα, όπως εσύ, Πατέρα, είσαι ενωμένος μ' εμένα κι εγώ μ' εσένα. Να είναι κι αυτοί ενωμένοι μ' εμάς, κι έτσι ο κόσμος να πιστέψει ότι μ' έστειλες εσύ. Εγώ τη δόξα που μου έδωσες την έδωσα σ' αυτούς, για να είναι ένα μεταξύ τους, όπως εμείς είμαστε ένα: Εγώ ενωμένος μαζί τους κι εσύ ενωμένος μαζί μου, ώστε ν' αποτελούν μια τέλεια ενότητα, κι έτσι ο κόσμος να καταλαβαίνει ότι μ' έστειλες εσύ κι ότι αγάπησες κι αυτούς όπως αγάπησες εμένα» (Ιω 17, 21-23). Η Εκκλησία συνιστά την ανακεφαλαίωση του μυστηρίου της θείας Οικονομίας που αποκαλύπτεται μέσα από την ιδιάζουσα συμβολή των προσώπων της Αγίας Τριάδος. Η *τριαδολογική βάση* αποτελεί μια πρώτη δομική αρχή της εκκλησιολογίας.

Πρωταρχικό στοιχείο της δομής της Ευχαριστίας ως εικόνας των εσχάτων είναι η σύναξη του λαού «ἐπὶ τὸ αὐτὸ». *Κέντρο της σύναξης αυτής είναι ο Χριστός* που ως δεύτερος Αδάμ ενοποιεί και ενσωματώνει στην ύπαρξή του τη διασκορπισμένη ανθρωπότητα. Αυτός είναι η μοναδική κεφαλή που συνέχει και ζωοποιεί τα μέλη του Σώματός του, τα οποία συνάγονται σε μία θεανθρώπινη ενότητα. *Η εν Χριστώ ένωση και σύναξη του λαού* είναι το δεύτερο συστατικό λειτούργημα της Εκκλησίας. Ο Χριστός της σύναξης αυτής περιβάλλεται από το συνέδριο των Αποστόλων, οι οποίοι μαρτυρούν εκ πείρας την αλήθεια και γνησιότητα του προσώπου του. *Η παρουσία και μαρτυρία των Αποστόλων πέριξ του Χριστού* είναι το τρίτο συστατικό λειτούργημα της Εκκλησίας.

2. Δομή και οργάνωση της Εκκλησίας

2.1. Η συνύφανση θεσμού και χαρίσματος

Οι Έλληνες Πατέρες, όπως ο Μέγας Αθανάσιος, οι Καππαδόκες, ο Ιωάννης Χρυσόστομος, ο Διονύσιος Αρεοπαγίτης, ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος, ο Γρηγόριος Παλαμάς και ο Νικόλαος Καβάσιλας, υπογραμμίζουν τη θεραπευτική διάσταση της εκκλησιολογίας στην ευχαριστιακή της προοπτική, όπως συνέβη εξαρχής και με την αρχαία Εκκλησία. Μεγαλειώδης κορύφωση της αρμονικής σύνθεσης μεταξύ ευχαριστιακής εμπειρίας και ασκητικού βιώματος, αλλά και ασφαλές θεμέλιο για τη μετέπειτα πατερική παράδοση, συνιστά η θεολογία του αγίου Μαξίμου του Ομολογητή. Η Εκκλησία ανοίγεται σε συμπαντικές διαστάσεις μιας *κοσμικής λειτουργίας*. Κατά τον Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη, «θέτοντας τη Θεία Λειτουργία στις κοσμικές της διαστάσεις ο άγιος Μάξιμος θεωρεί ότι η ευχαριστιακή αναφορά είναι το έσχατο στοιχείο που εκφράζει την ταυτότητα της Εκκλησίας. Στη μεταμόρφωση και προσαγωγή στον Χριστό σύμπαντος του αισθητού και νοερού

κόσμου, των σχέσεων των ανθρώπων μεταξύ τους και με τον υλικό κόσμο τοποθετεί τη θεραπευτική εκκλησιολογία». Το θεραπευτικό στοιχείο της κάθαρσης, η απαλλαγή του κόσμου από το κακό, είναι απαραίτητο, δίχως όμως να συνιστά το έσχατο και τελικό κριτήριο της εκκλησιολογίας. Τελικός προορισμός της Εκκλησίας είναι η ευχαριστιακή μεταμόρφωση όλης της δημιουργίας, υλικής και πνευματικής, η αναφορά και προσαγωγή της στον Θεό.

2.2. Τα λειτουργήματα της Εκκλησίας: Κλήρος και λαός

Ήδη στην Καινή Διαθήκη η διάκριση *κληρικών* και *λαϊκών* συνιστά μια σαφή και μόνιμη πραγματικότητα. Ο προεστώς *επίσκοπος* της ευχαριστιακής σύναξης περιβάλλεται από το συνέδριο των *πρεσβυτέρων*, ενώ οι *διάκονοι* αποτελούν τον συνδετικό κρίκο μεταξύ κλήρου και λαού. Ένας επίσκοπος σε κάθε πόλη, μία ευχαριστιακή σύναξη, μία Εκκλησία, υπήρξε ο οργανωτικός κανόνας της αρχαίας εκκλησιολογίας. Κατά συνέπεια, η αλήθεια και η ενότητα της Εκκλησίας εκφράζεται πάντοτε στο πλαίσιο της ευχαριστιακής και κανονικής ενότητας, «ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ», ώστε η όλη Εκκλησία, η *καθολική* Εκκλησία, είναι η κατά τόπους υπό τον επίσκοπο μία Ευχαριστία.

Πράγματι, η Εκκλησία ως σύναξη του λαού του Θεού «ἐπὶ τὸ αὐτὸ» εικονίζει ακριβώς την εσχατολογική σύναξη της Βασιλείας. Από τη σύναξη αυτή προέρχεται το λειτούργημα των λαϊκών ως ιδιαίτερη τάξη στη δομή της Εκκλησίας. Η παρουσία του Χριστού στο επίκεντρο της σύναξης εικονίζεται από τον προεστώτα επίσκοπο της Ευχαριστίας «εἰς τύπον καὶ τόπον Χριστοῦ». Το λειτούργημα του επισκόπου ως εικόνας του Χριστού συνιστά τη δεύτερη τάξη του κλήρου στη δομή της Εκκλησίας, στην οποία ανήκουν κατ' επέκταση και οι πρεσβύτεροι που εικονίζουν το συνέδριο των Αποστόλων. Όπως ο Χριστός είναι εν μέσω του λαού, ο επίσκοπος συνδέεται οργανικά με τη σύναξη του λαού διά των διακόνων που ενώνουν και διακρίνουν λειτουργικά κλήρο και λαό, αποτελώντας ένα ακόμη λειτούργημα στην τάξη του κλήρου. Οι λαϊκοί είναι το αναπόσπαστο πλήρωμα του κλήρου, το «βασίλειον ἱεράτευμα», το απαραίτητο λειτούργημα για την ύπαρξη του Σώματος της Εκκλησίας. Στη Θεία Ευχαριστία το «ἀμὴν» του λαού του Θεού, ως ενεργητική συμφωνία στα τελούμενα, συνιστά θεμελιώδη εκκλησιολογική προϋπόθεση.

2.3. Η συνοδική λειτουργία της Εκκλησίας

Ο Χριστός διά του Αγίου Πνεύματος ίδρυσε μία Εκκλησία, η οποία ταυτίζεται με το Σώμα του. Από τη μία ευχαριστιακή τράπεζα της αποστολικής κοινότητας η Εκκλησία επεκτάθηκε στις πολλές ευχαριστιακές συνάξεις των κατά τόπους Εκκλησιών. Η εκκλησιολογική πληρότητα και καθολικότητα μιας τοπικής Εκκλησίας θεμελιώνεται στη Θεία Ευχαριστία. Ήδη στην εποχή της Καινής Διαθήκης, κάθε τοπική ευχαριστιακή κοινότητα ονομάζεται «εκκλησία», ενώ από τους αποστολικούς πατέρες αποκαλείται «καθολική εκκλησία». Τη θέση των Αποστόλων λαμβάνουν οι «χειροτονημένοι» από αυτούς επίσκοποι ως προϊστάμενοι και κεφαλές συγκεκριμένων τοπικών Εκκλησιών. Οι πρεσβύτεροι περιβάλλουν τον επίσκοπο και οι διάκονοι συνδέουν πρακτικά και λειτουργικά τον κλήρο με τον λαό. Από τον 4ο αιώνα εμφανίζεται η ενορία και έτσι μέσα στα όρια της επισκοπής λειτουργούν και άλλες ευχαριστιακές συνάξεις, σε κάθε μία από τις οποίες προϊσταται ο επίσκοπος διά του πρεσβυτέρου.

Η οργανική ενότητα, κοινωνία και αλληλοπεριχώρηση των κατά τόπους Εκκλησιών πραγματώνεται με τον συνοδικό θεσμό, που τις συνδέει μεταξύ τους. Κάθε τοπική Εκκλησία, για να έχει εκκλησιολογική πληρότητα, δεν αρκείται μόνο στην υπό τον επίσκοπο ευχαριστιακή σύναξη, αλλά οφείλει να είναι σε πλήρη κοινωνία με τις υπόλοιπες τοπικές Εκκλησίες ανά τον κόσμο. Έτσι ο κάθε επίσκοπος που εκλέγεται και χειροτονείται συνοδικά, αλλά και μετέχει στη σύνοδό του ως επικεφαλής μιας τοπικής Εκκλησίας, αποτελεί τον σύνδεσμο της τοπικής με την Εκκλησία ανά την οικουμένη.

Ο επίσκοπος που προεδρεύει στη σύνοδο των επισκόπων μιας τοπικής Εκκλησίας λέγεται πρώτος. Το *λειτούργημα του πρώτου* στον συνοδικό θεσμό εκφράζει τα λεγόμενα «πρεσβεία τιμής» και ασκείται όχι ως καθυπόταξη, αλλά ως σχέση συναρμογής, ισοτιμίας και αλληλεξάρτησης με τους άλλους επισκόπους. Ο πρώτος ως κεφαλή τίποτε δεν πράττει χωρίς τα μέλη του σώματος, κατ' επέκταση δίχως τη σύνοδο. Κάθε επίσκοπος, είτε μητροπολίτης είτε πατριάρχης, είναι πάνω απ' όλα προεστώς της Ευχαριστίας που προσκομίζει στη σύνοδο τη μαρτυρία και εμπειρία του λαϊκού σώματος της ευχαριστιακής του συνάξεως ως αλήθεια της καθολικής Εκκλησίας.

Πηγές - Κείμενα

Α΄ Κορινθίους 11, 17-22

Πρώτα πρώτα, έμαθα πως όταν έχετε σύναξη παρουσιάζονται ανάμεσά σας διαιρέσεις. Και μερικά από αυτά που άκουσα τα πιστεύω. Βέβαια, είναι ανάγκη να παρουσιάζονται και διαιρέσεις μεταξύ σας, για να φαίνονται ανάμεσά σας αυτοί που πιστεύουν ειλικρινά.

Εβραίους 13, 8-14

Ο Ιησούς Χριστός είναι ο ίδιος χτες, σήμερα και για πάντα. Μην παρασύρεστε από διάφορες ξένες διδασκαλίες. Είναι προτιμότερο να στηρίζετε την καρδιά σας στη χάρη του Θεού παρά σε φαγητά. Όσοι βασίστηκαν σ' αυτά, δεν είδαν καμιά ωφέλεια. Εμείς έχουμε ένα θυσιαστήριο από το οποίο δεν έχουν το δικαίωμα να φάνε όσοι συνεχίζουν να λατρεύουν τον Θεό στη σκηνή. Τα σώματα των ζώων, που το αίμα τους εισάγεται από τον αρχιερέα στα άγια των αγίων για τη συγχώρηση των αμαρτιών, καίγονται έξω από το στρατόπεδο. Γι' αυτό κι ο Ιησούς, για να εξαγνίσει τον λαό του με το ίδιο του το αίμα, θανατώθηκε έξω από την πύλη. Ας πάμε, λοιπόν, κι εμείς έξω από το στρατόπεδο κοντά του, κι ας υποστούμε τον ίδιο μ' αυτόν εξευτελισμό. Γιατί δεν έχουμε εδώ μόνιμη πολιτεία, αλλά λαχταρούμε τη μελλοντική.

Τίτον 1, 5-9

Ο λόγος που σε άφησα στην Κρήτη ήταν να συνεχίσεις να διορθώνεις τις ελλείψεις και να εγκαταστήσεις σε κάθε πόλη πρεσβυτέρους, σύμφωνα με τις οδηγίες που σου έδωσα. Πρεσβύτερος να γίνεται όποιος είναι αδιάβλητος, άντρας μιας μόνο γυναίκας, και με παιδιά πιστά, που δεν κατηγορούνται για άσωτη ζωή ή είναι ανυπάκουα. Γιατί ο επίσκοπος, ως διαχειριστής του Θεού, πρέπει να είναι αδιάβλητος· [...] Αντίθετα, πρέπει να είναι φιλόξενος, ν' αγαπάει το καλό, να είναι συνετός, δίκαιος, ευσεβής, να κυριαρχεί στον εαυτό του· να είναι προσηλωμένος στο κήρυγμα που συμφωνεί με τη διδαχή που μας παραδόθηκε, και συνεπώς είναι αξιόπιστο. Έτσι ο επίσκοπος θα μπορεί και να καθοδηγεί σύμφωνα με τη σωστή διδασκαλία και να ελέγχει όσους είναι αντίθετοι σ' αυτήν.

Α΄ Κορινθίους 14, 26· 14, 37-40

Όταν έχετε λατρευτική σύναξη, ό,τι έχει να πει ο καθένας, είτε ψαλμό είτε διδασκαλία είτε αποκάλυψη είτε γλωσσολαλία είτε εξήγηση του νοήματος των γλωσσών, όλα να γίνονται με σκοπό την οικοδομή της εκκλησίας. [...] Αδερφοί μου, να έχετε ζήλο για το προφητικό χάρισμα, αλλά και τη γλωσσολαλία μην την εμποδίζετε. Όλα να γίνονται με ευπρέπεια και τάξη.

Πράξεις 15, 1-29

Μερικοί χριστιανοί που ήρθαν από την Ιουδαία δίδασκαν τους αδερφούς: «Αν δεν περιτέμνεσθε, όπως προστάζει ο νόμος του Μωυσή, δεν μπορείτε να σωθείτε». [...] Συγκεντρώθηκαν, λοιπόν, οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι για να εξετάσουν το θέμα. [...] Τότε αποφάσισαν οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι μαζί με όλη την εκκλησία να εκλέξουν από ανάμεσά τους μερικούς που να τους στείλουν στην Αντιόχεια μαζί με τον Παύλο και τον Βαρνάβα. Έτσι, εξέλεξαν τον Ιούδα, που λεγόταν και Βαρσαββάς, και τον Σίλα, ανθρώπους με εξέχουσα θέση ανάμεσα στους χριστιανούς, και τους έδωσαν να μεταφέρουν την ακόλουθη επιστολή:
«Οι απόστολοι, οι πρεσβύτεροι και οι αδερφοί, χαιρετούν τους αδερφούς που προέρχονται από τους εθνικούς στην Αντιόχεια, στη Συρία και στην Κιλικία. Επειδή ακούσαμε ότι μερικοί από μας ήρθαν και σας τάραξαν με τα λόγια τους και κλόνισαν τις ψυχές σας, χωρίς να τους έχουμε δώσει εντολή εμείς, αποφασίσαμε ομόφωνα να εκλέξουμε μερικούς άντρες και να τους στείλουμε σ' εσάς, μαζί με τους αγαπητούς μας Βαρνάβα και Παύλο, που έχουν αφιερώσει τη ζωή τους στο έργο του Κυρίου μας, του Ιησού Χριστού. Στείλαμε, λοιπόν, τον Ιούδα και τον Σίλα, οι οποίοι θα σας πουν και προφορικά τα ίδια πράγματα. Δηλαδή: αποφασίστηκε ως σωστό από το Άγιο Πνεύμα και από μας να μη σας επιβάλουμε κανένα πρόσθετο βάρος, εκτός από αυτά τα αναγκαία: να απέχετε από τα ειδωλόθυτα, το αίμα, το κρέας από πνιγμένα ζώα και την πορνεία. Αν φυλάγεστε από αυτά, θα κάνετε το σωστό. Υγιαίνετε».

Αποστολικός Κανὼν ΛΔ΄
Οι επίσκοποι καθενός έθνους πρέπει να αναγνωρίζουν τον μεταξύ τους πρώτο και να τον θεωρούν ως κεφαλή τους και τίποτε περιττό να μην πράττουν δίχως τη συγκατάθεση εκείνου. Να πράττει καθένας μόνον εκείνα που αφορούν στην επαρχία του και στα περίχωρά της. Αλλά και ο πρώτος τίποτε να μην πράττει δίχως τη συγκατάθεση όλων των επισκόπων. Κατ' αυτό τον τρόπο θα υπάρχει ομόνοια και θα δοξάζεται ο Θεός διά του Κυρίου εν Πνεύματι.

Αποστολικός Κανὼν ΛΖ΄
Δύο φορές κατ' έτος να πραγματοποιείται σύνοδος των επισκόπων ώστε να συνεξετάζουν αμοιβαία τα δόγματα της ευσέβειας και να εξομαλύνονται οι εκκλησιαστικές διαφωνίες. Μία πρώτη φορά την τέταρτη εβδομάδα της Πεντηκοστής και μία δεύτερη στις δώδεκα του μηνός Υπερβεταίου (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος).

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Φιλαδελφείς*
Φροντίστε, λοιπόν, να έχετε μία Ευχαριστία. Διότι μία είναι η σάρκα του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού και ένα ποτήριο σε ένωση του αίματός του, ένα θυσιαστήριο, όπως και ένας επίσκοπος μαζί με το πρεσβυτέριο και τους διακόνους τους συνδούλους μου. Έτσι ό,τι κάνετε, κατά Θεόν θα το κάνετε.

Ερμάς, *Ποιμήν*
Μου αποκαλύφθηκε, αδελφοί, ενώ κοιμόμουν, από έναν όμορφο νέο, που με ρώτησε: Ποια νομίζεις πως είναι αρχαιότερη από την οποία έλαβες το βιβλίο; Κι εγώ είπα: Η Σίβυλλα. Πλανάσαι, μου είπε, δεν είναι αυτή. Ποια είναι, ρώτησα: Η Εκκλησία, μου απάντησε. Και του είπα: Γιατί λοιπόν είναι αρχαιότερη; Διότι, λέγει, αυτή δημιουργήθηκε πρώτη από όλα. Γι' αυτό είναι αρχαιότερη και γι' αυτήν έγινε ο κόσμος.

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Μαγνησιείς*
Όπως ακριβώς, λοιπόν, ο Κύριος τίποτε δεν έκανε χωρίς τον Πατέρα, όντας ενωμένος μαζί του, ούτε μόνος του ούτε διά των αποστόλων, έτσι και σεις να μη κάνετε τίποτε χωρίς τον επίσκοπο και τους πρεσβυτέρους. Και μη σας περάσει η σκέψη ότι μπορεί κάτι να υπάρχει εύλογα ιδιαίτερο σε σας, αλλά ας είναι μια ομόθυμη προσευχή, μια δέηση, ένας νους, μια ελπίδα με αγάπη, με χαρά άμωμη, που είναι ο Ιησούς Χριστός, καλύτερο από τον οποίο τίποτε δεν υπάρχει. Όλοι σαν σε έναν ναό του Θεού να μαζεύεστε, σαν σε ένα θυσιαστήριο, στον ένα Ιησού Χριστό, που προήλθε από τον ένα Πατέρα και μένει και θα μένει ένας.

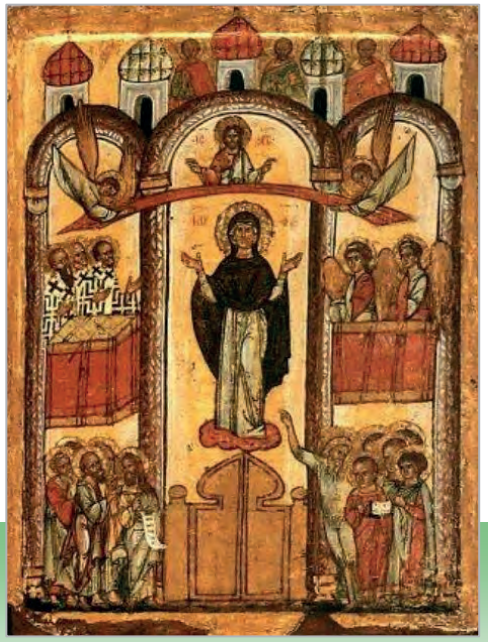

Ιωάννης Χρυσόστομος,
Εις Κολοσσαείς, Ομιλία Γ΄

Μη νομίζετε ότι εγώ τα λέγω αυτά. Η θεία χάρη τα λέγει, η οποία και σε ανάξιο ενεργεί, όχι εξαιτίας μας, αλλά εξαιτίας σας [...] ενόσω όμως συμβαίνει να καθόμαστε πάνω στον θρόνο αυτό, ενόσω έχουμε την εξουσία, έχουμε και την αξία και τη δύναμη, έστω και αν είμαστε ανάξιοι. [...] Εμείς είμαστε πρέσβεις του Θεού στους ανθρώπους. Και αν σας στενοχωρεί αυτό, όχι εμείς, αλλά αυτό το επισκοπικό αξίωμα, όχι ο τάδε, αλλά ο επίσκοπος. Κανείς ας μην ακούει εμένα, αλλά το αξίωμα. Ας κάνουμε λοιπόν τα πάντα σύμφωνα με το θέλημα του Θεού, για να ζήσουμε στη δόξα του Θεού.

Κανών Α΄ της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Εφόσον έτσι έχουν αυτά και μολονότι διαμαρτυρόμαστε, ωστόσο χαιρόμαστε γι' αυτά, όπως χαίρεται αυτός που βρίσκει λάφυρα πολλά, και ενστερνιζόμαστε τους θείους κανόνες με ανακούφιση και διατηρούμε ασάλευτη και ολόκληρη την προσταγή τους, όπως αυτοί εκτέθηκαν από τις σάλπιγγες του Πνεύματος, τους πανεύφημους Αποστόλους, τις έξι άγιες Οικουμενικές Συνόδους και τις τοπικές συνόδους που εξέδωσαν κανόνες και από τους αγίους Πατέρες μας. Όλοι φωτίστηκαν από το ένα και το αυτό Πνεύμα και όρισαν τα συμφέροντα. Και όσους παραπέμπουν σε ανάθεμα, τους αναθεματίζουμε και εμείς, και όσους στην καθαίρεση και εμείς τους καθαιρούμε, όσους σε αφορισμό και εμείς τους αφορίζουμε, όσους παραδίνουν σε επιτίμια, παρόμοια και εμείς τους υποβάλλουμε.

Ιωάννης Χρυσόστομος,
Εις την αγίαν Πεντηκοστήν

Εάν δεν ήταν το Άγιο Πνεύμα, δεν θα υπήρχαν στην Εκκλησία ποιμένες και διδάσκαλοι. Γιατί και αυτοί γίνονται από το Άγιο Πνεύμα, καθώς λέγει ο Παύλος, «Στο πνευματικό σας ποίμνιο σάς τοποθέτησε το Άγιο Πνεύμα ποιμένες και επισκόπους». Βλέπεις ότι και αυτό γίνεται από το Άγιο Πνεύμα; Εάν δεν είχε το Άγιο Πνεύμα ο κοινός αυτός πατέρας και διδάσκαλος, όπου πριν από λίγο ανέβηκε στο ιερό αυτό βήμα και σας ευχήθηκε όλους ειρήνη, δεν θα του λέγατε όλοι μαζί, «Και στο δικό σου Πνεύμα». [...] Γιατί, αν και άνθρωπος είναι αυτός που βρίσκεται εκεί, ο Θεός όμως είναι εκείνος που ενεργεί με τον άνθρωπο. Μην προσέχεις λοιπόν στον άνθρωπο που βλέπεις, αλλά προσπάθησε να καταλάβεις την αόρατη χάρη του Θεού. Εάν δεν ήταν παρόν το Άγιο Πνεύμα, δεν θα ιδρυόταν η Εκκλησία· αφού όμως υπάρχει η Εκκλησία, είναι ολοφάνερο ότι είναι παρόν το Άγιο Πνεύμα.

Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016)

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν τῇ ἑνότητι καί καθολικότητι αὐτῆς, εἶναι ἡ *Ἐκκλησία τῶν Συνόδων*, ἀπό τήν Ἀποστολικήν ἐν Ἱεροσολύμοις σύνοδον (Πράξ. ιε΄, 5-29) ἕως τῆς σήμερον. Ἡ Ἐκκλησία αὐτή καθ' αὐτήν εἶναι Σύνοδος ὑπό τοῦ Χριστοῦ συνεστημένη καί ὑπό τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καθοδηγουμένη, συμφώνως πρός τό ἀποστολικόν «ἔδοξε τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι καί ἡμῖν» (Πράξ. ιε', 28). Διά τῶν Οἰκουμενικῶν καί τῶν Τοπικῶν συνόδων, ἡ Ἐκκλησία εὐηγγελίσατο καί εὐαγγελίζεται τό μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος, τό ὁποῖον ἐφανερώθη διά τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ. Τό συνοδικόν ἔργον συνεχίζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀδιακόπως διά τῶν μεταγενεστέρων, καθολικοῦ κύρους, συνόδων – ὡς λ.χ. τῆς ἐπί Μεγάλου Φωτίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Μεγάλης συνόδου (879-880) καί τῶν ἐπί ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ συγκληθεισῶν Μεγάλων συνόδων (1341, 1351, 1368), διά τῶν ὁποίων ἐβεβαιώθη ἡ αὐτή ἀλήθεια τῆς πίστεως, ἐξαιρέτως δέ περί τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί περί τῆς μεθέξεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τάς ἀκτίστους θείας ἐνεργείας. Προσέτι δέ καί διά τῶν ἐν Κωσταντινουπόλει Ἁγίων καί Μεγάλων συνόδων τῶν ἐτῶν 1484 διά τήν ἀποκήρυξιν τῆς ἐνωτικῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας (1438-1439), τῶν ἐτῶν 1638, 1642, 1672 καί 1691 διά τήν ἀποκήρυξιν προτεσταντικῶν δοξασιῶν, ὡς καί τοῦ ἔτους 1872 διά τήν καταδίκην τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ ὡς ἐκκλησιολογικῆς αἱρέσεως.

Νίκος Ματσούκας,
Δογματική και Συμβολική Θεολογία

Η Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση ως τις αρχές του 4ου αιώνα διαμόρφωσε την οργάνωσή της κυρίως και κατά βάση πάνω στην επισκοπική εξουσία που ασκείται με συνόδους. Η εξουσία αυτή εξάπαντος έχει την αρχή της στις πρώτες οργανώσεις των χριστιανικών κοινοτήτων. […] Οι χριστιανικές κοινότητες σε Ανατολή και Δύση βρίσκουν την ενότητά τους κατεξοχήν στις λατρευτικές συνάξεις και στο περιεχόμενο της πίστης.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Ν. Ματσούκας, στο σχετικό παράθεμα, συνδέει την οργάνωση της αρχαίας Εκκλησίας με τη θέση του επισκόπου και τη λειτουργία των χριστιανικών κοινοτήτων. Να αναπτύξετε αυτή τη θέση σε ένα δικό σας εκτενέστερο κείμενο, αξιοποιώντας πληροφορίες και παραθέματα από τα κείμενα της ενότητας.
2. Με τη διαδικασία του ανοικτού διαλόγου, να συζητήσετε στην ολομέλεια της τάξης τη θέση της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου (2016) ότι «Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν τῇ ἑνότητι καί καθολικότητι αὐτῆς, εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῶν Συνόδων».
3. Να εξετάσετε στην ομάδα σας το νόημα των βιβλικών αναφορών «ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ» (Πραξ 15, 22), «ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδόν» (Πραξ 15, 25) και «ἔδοξε γὰρ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν» (Πραξ 15, 28), οι οποίες αφορούν στην Αποστολική Σύνοδο, και να συζητήσετε κατά πόσον οι φράσεις αυτές συμφωνούν μεταξύ τους.
4. Λαμβάνοντας υπόψη τα αποσπάσματα Α Κορ 12, 12-31· Εφ 4, 11-13· Εβρ 2, 10-12, να αποτιμήσετε στην ομάδα σας τη θέση που έχουν στην Εκκλησία οι κληρικοί και οι λαϊκοί.
5. Να επιλέξετε, πρώτα ατομικά και έπειτα στην ομάδα σας, 5-6 βασικές έννοιες-κλειδιά από την ενότητα και να τις σημειώσετε στο τετράδιό σας μαζί με τη σημασία τους.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Εκκλησιολογικές προσεγγίσεις του Χριστιανισμού στη Δύση

1. Ο επίσκοπος Ρώμης και η Εκκλησία της Δύσης

1.1. Η θέση του επισκόπου Ρώμης στην αρχαία Εκκλησία

Ο επίσκοπος που προεδρεύει στη σύνοδο των επισκόπων μιας τοπικής Εκκλησίας λέγεται πρώτος. Το λειτούργημα του πρώτου εκφράζει τα λεγόμενα «πρεσβεία τιμής» και ασκείται ως σχέση ισοτιμίας και συναρμογής με τους άλλους επισκόπους. Το λειτούργημα αυτό πηγάζει από την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας και δεν νοείται δίχως την ευχαριστιακή σύναξη της συγκεκριμένης Εκκλησίας. Το συνοδικό σύστημα της αρχαίας Εκκλησίας παγιώθηκε με τη διεξαγωγή των οικουμενικών συνόδων.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο επίσκοπος Ρώμης θεωρείτο ως «πρώτος μεταξύ ίσων» (primus inter pares) και η έδρα του ως πρωτόθρονη Εκκλησία, λόγω της αίγλης που απολάμβανε ως πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και ως τόπος του μαρτυρίου των κορυφαίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος απένειμε στον Κωνσταντινουπόλεως «τὰ ἴσα πρεσβεῖα» με τον Ρώμης. Παρά το ότι οι εξελίξεις αυτές δεν έγιναν αποδεκτές από τη Ρώμη, η ενότητα της Εκκλησίας δεν διαταράχθηκε μέχρι την περίοδο του ιερού Φωτίου. Το πατριαρχικό σύστημα της λεγόμενης πενταρχίας ξεχώρισε τις τοπικές Εκκλησίες της Ρώμης, της Κωνσταντινούπολης, της Αλεξάνδρειας, της Αντιόχειας και των Ιεροσολύμων, λόγω της εκκλησιαστικοπολιτικής και διοικητικής θέσης τους. Η Εκκλησία της Ρώμης προσέλαβε ιδιαίτερη σημασία μεταξύ των άλλων Εκκλησιών στη Δύση, ως μοναδική αποστολική Εκκλησία στη Δύση. Σταδιακά σχηματίσθηκε μια παράδοση, βάσει της οποίας οι τοπικές Εκκλησίες της Δύσης όφειλαν να συμφωνούν με την πίστη της Εκκλησίας της Ρώμης. Από το σημείο αυτό αρχίζει σταδιακά να μετεξελίσσεται το πρωτείο τιμής και πρωτοκαθεδρίας του Επισκόπου Ρώμης σε πρωτείο άσκησης εξουσίας και μάλιστα όχι απλώς στις άλλες Εκκλησίες της Δύσης αλλά και στις αποστολικές Εκκλησίες της Ανατολής.

Κάθε επίσκοπος είναι διάδοχος των αποστόλων γενικά και όχι ενός ειδικά αποστόλου. Την αντίληψη αυτή απηχεί ο Ειρηναίος Λυώνος, στο έργο του *Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως*, όπου αναφέρει «τη διαδοχή της μέγιστης και αρχαιότατης και γνωστής σε όλους Εκκλησίας που θεμελίωσαν στη Ρώμη οι δύο ένδοξοι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος. Αυτή η Εκκλησία έχει την Παράδοση από τους Αποστόλους και την πίστη που κηρύχθηκε στους ανθρώπους, με τη διαδοχή δε των επισκόπων, έφθασε μέχρι σε εμάς…». Το χωρίο αυτό είναι το μοναδικό που χρησιμοποιήθηκε ως πηγή από την ελληνική πατερική παράδοση για τη θεμελίωση του παπικού πρωτείου από την Α΄ Βατικανή Σύνοδο*, το 1870. Ο άγιος Ειρηναίος δεν προβάλλει κάποια αποκλειστικότητα της Εκκλησίας της Ρώμης έναντι των υπολοίπων, αλλά την ορθότητα κάθε αποστολικής Εκκλησίας, λόγω της αποστολικής διαδοχής ως προς τη διδασκαλία και την πίστη. Κάθε τοπική Εκκλησία ταυτίζεται πλήρως με την καθολική ανά τον κόσμο Εκκλησία, λόγω της κοινής αποστολικής παράδοσης.

1.2. Το πρωτείο του Πάπα Ρώμης

Κατά την οριστική ανάπτυξή του, το πρωτείο του πάπα Ρώμης θεμελιώθηκε σε μια ιδιαίτερη κατανόηση της αναφοράς του Ματθαίου: «Κι εγώ λέω σ' εσένα πως εσύ είσαι ο Πέτρος, και πάνω σ' αυτή την πέτρα θα οικοδομήσω την εκκλησία μου, και δε θα την κατανικήσουν οι δυνάμεις του άδη» (Μτ 16, 18). Το χωρίο αυτό, σε συνδυασμό με τη μυθώδη θεωρία ότι ο Πέτρος ίδρυσε την Εκκλησία της Ρώμης και διετέλεσε πρώτος επίσκοπός της, αποτέλεσε τη βάση για την περαιτέρω ανάπτυξη του παπικού πρωτείου, ως πρωτείο του Πέτρου έναντι των υπολοίπων αποστόλων. Σταδιακά η Ρώμη ανέπτυσσε την εκκλησιαστική της κυριαρχία σε όλη τη Δύση. Από τον 7ο αιώνα εμφανίζονται διάφορα κράτη στη Δύση με δικό τους εκκλησιαστικό ηγέτη, στα οποία οι πολιτικοί ηγέτες αναπτύσσουν καισαροπαπικές* τάσεις. Υπεράνω της πολιτικής εξουσίας είναι η ιερατική και υπεράνω της ιερατικής είναι ο πάπας ως κεφαλή της οικουμένης. Σύμφωνα με τις *Ψευδοϊσιδώρειες Διατάξεις**, ο Μέγας Κωνσταντίνος εγκαταλείποντας τη Δύση για τη νέα πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, κληροδότησε στον πάπα τη διοίκηση του δυτικού Ρωμαϊκού κράτους, καθώς και όλες τις πολιτικές εξουσίες και αυτοκρατορικές τιμές. Οι πάπες έγιναν πλέον πολιτικοί ηγέτες.

Η χριστιανική Δύση οικοδόμησε σταδιακά τη θεωρία του αποστολικού πρωτείου του Πέτρου, που κληρονομείται και αναπαράγεται προσωπικά από τον επίσκοπο Ρώμης. Πρόκειται για μια ολοκληρωτική εκκλησιολογία, που προβάλλει τον επίσκοπο Ρώμης όχι ως ισότιμο με τους άλλους και απλώς πρόεδρο της συνόδου του, αλλά ως αλάθητο υπερεπίσκοπο της παγκόσμιας Εκκλησίας υπεράνω συνοδικών δομών. Όλες οι προσωπικές εξουσίες του Χριστού, αλλά και το υποτιθέμενο πρωτείο του Πέτρου, μεταβιβάζονται στον Ρωμαίο ποντίφηκα*. Ως αντιπρόσωπος του Χριστού επί της γης, ο επίσκοπος Ρώμης κυβερνά «θείω δικαίω» απολυταρχικά την Εκκλησία, που λαμβάνει πλέον μια παγκόσμια καθιδρυματική δομή. Ως υπέρτατος επίσκοπος, ο Ρώμης κυβερνά άμεσα κάθε επισκοπική επαρχία, ενώ κάθε επίσκοπος εξαρτάται από τον πάπα από τον οποίο λαμβάνει απευθείας και την επισκοπική του εξουσία. Η λεγόμενη συλλογικότητα (collegialitas) των επισκόπων δεν είναι μια δομή υπεράνω των τοπικών Εκκλησιών, αλλά υπάγεται τελικά στον διάδοχο του Πέτρου. Το παπικό πρωτείο διεκδικεί μια παγκόσμια γεωγραφική δικαιοδοσία, όπως εμφαίνεται και από την επιλογή της ονομασίας «Καθολική Εκκλησία».

1.3. Νεότερες εκκλησιολογικές θεωρήσεις μετά τη Β΄ Βατικανή Σύνοδο

Η συγκεντρωτική εκκλησιολογία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, η οποία οδήγησε στο σχίσμα με την Ορθόδοξη Εκκλησία της Ανατολής, υπήρξε μεταξύ άλλων και η αιτία για την εμφάνιση και την ανάπτυξη της Μεταρρύθμισης. Στη νεότερη εποχή, δύο βασικές έννοιες κυριαρχούν στη διατύπωση του δόγματος περί Εκκλησίας. Άλλοτε τονίζεται η έννοια του *καθιδρύματος* και άλλοτε η έννοια της *κοινωνίας* ως βασικού γνωρίσματος της Εκκλησίας. Μετά τη σύνοδο του Τριδέντου* (1545-1563) προτάσσεται συνήθως η έννοια του καθιδρύματος, που εκλαμβάνει την Εκκλησία ως μια τέλεια οργανωμένη ιστορική κοινότητα (societas perfecta), ορατή και περιγραπτή. Το κλίμα αλλάζει κυρίως στον 20ό αιώνα, όταν η εκκλησιολογία αναπτύσσεται, με την επίγνωση της τραυματικής εμπειρίας της διαίρεσης, ως αναζήτηση της χαμένης ενότητας. Τις εξελίξεις επηρέασαν καθοριστικά η ίδρυση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών* (1948) και η Β΄ Βατικανή Σύνοδος* (1962-1965). Η σύγχρονη εκκλησιολογική στροφή διαμόρφωσε την πεποίθηση ότι ο 20ος αιώνας είναι «ο αιώνας της εκκλησιολογίας».

Η Β΄ Βατικανή Σύνοδος με τις αποφάσεις της αναβιώνει νέες μορφές συνοδικότητας και κυρίως διευρύνει την εκκλησιολογική αντίληψη και διδασκαλία. Η Παύλεια μυστηριακή εκκλησιολογία του Σώματος του Χριστού, της νύμφης ή της οικοδομής του Χριστού, του λαού του Θεού, επανακάμπτει έναντι της κοσμικής και φυσιοκρατικής* αντίληψης της πολιτείας του Θεού επί της γης. Το κρίσιμο ζήτημα στην εκκλησιολογία της Β΄ Βατικανής συνόδου είναι αν οι *τοπικές Εκκλησίες* έπονται λογικά από τη μία *παγκόσμια Εκκλησία*, αν δηλαδή η πολλαπλότητα απλώς ακολουθεί τη δεδομένη ενότητα ή αν *ενότητα* και *πολλαπλότητα* συμπίπτουν. Μια τοπική Εκκλησία είναι όντως μια πλήρης και καθολική Εκκλησία; Διότι διαφορετικά δεν μπορεί να γίνεται ρεαλιστικά λόγος για μια εκκλησιολογία της κοινωνίας, εάν το παπικό πρωτείο και αλάθητο, όπως και η εκκλησιολογία του παγκόσμιου καθιδρύματος, προηγείται κάθε τοπικής Εκκλησίας.

2. Ο Προτεσταντισμός

2.1. Από τη Διαμαρτύρηση στον εκκλησιολογικό κατακερματισμό

Ο Προτεσταντισμός εμφανίστηκε κατά κύριο λόγο ως διαμαρτυρία και προσπάθεια απελευθέρωσης από την εκκλησιαστική αυθεντία της Ρώμης. Η βασική εκκλησιολογική θέση του Λουθήρου, «Ecclesia semper reformanda»*, σήμανε μια ριζικά διαφορετική αντίληψη για την Εκκλησία, η οποία ως σώμα πιστών οφείλει διαρκώς να μεταρρυθμίζεται, δηλαδή να ανανεώνει και να αναθεωρεί τον τρόπο ζωής και σκέψης της. Κυρίως, όμως, οφείλει να αντιδρά στις εξωτερικές επιδράσεις που διαβρώνουν επικίνδυνα τη ζωή της. Μια δεύτερη αρχή ήταν η ριζική διάκριση μεταξύ εκκλησιαστικής και κοσμικής εξουσίας στην ανεξάρτητη άσκηση του έργου τους. Για τους Μεταρρυθμιστές, η μόνη δύναμη που μπορεί να διαθέτει η Εκκλησία είναι η δύναμη του Αγίου Πνεύματος. Το Άγιο Πνεύμα δεν συγκροτεί και εμπνέει την κοινότητα της Εκκλησίας, αλλά κυρίως την εσωτερική ζωή του πιστού, μεταφέροντας τον λόγο του Θεού απευθείας στις καρδιές των ανθρώπων. Η χριστιανική ζωή δεν αφορά σε μια ιστορική κοινότητα, αλλά κυρίως την ατομική ύπαρξη και πίστη, που τείνει να θεωρείται μάλλον ιδιωτική υπόθεση. Μοναδικό κριτήριο της πίστης είναι ο λόγος του Θεού που αποτυπώθηκε αυθεντικά στην Αγία Γραφή και στον οποίο κάθε πιστός μπορεί να έχει άμεσα πρόσβαση δίχως τη διαμεσολάβηση της παράδοσης ή των ιερατικών δομών της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Το τρίπτυχο sola scriptura, sola fide, sola gratia* αποϊεροποίησε τη θεσμική διαμεσολάβηση της εκκλησιαστικής, αλλά και της πολιτικής εξουσίας. Ο «εκδημοκρατισμός» της Βίβλου με τις μεταφράσεις στις διάφορες εθνικές γλώσσες πέραν της Βουλγάτα*, οδήγησαν τη Μεταρρύθμιση σε πλήθος αλληλοσυγκρουόμενων «προτεσταντισμών». Η

άρνηση συμμετοχής της ελεύθερης θέλησης του ανθρώπου στο έργο της σωτηρίας τόνισε τον χαρισματικό και υπερβατικό χαρακτήρα της πίστης και της χάρης, πέρα από ιεροκρατικές διαμεσολαβήσεις και αξιομισθίες*. Η σωτηρία είναι η απαλλαγή από το προπατορικό αμάρτημα. Ο Θεός προσφέρει τα πάντα για τη σωτηρία και ο άνθρωπος απλώς αποδέχεται με την πίστη το δώρο της σωτηρίας.

Η προσπάθεια της Μεταρρύθμισης οδήγησε, εν τέλει, στη δημιουργία μιας νέας Εκκλησίας, όπου η ορατή ενότητα και η ιστορική συνέχεια δεν είναι πλέον καθοριστική. Περισσότερο βαρύνει η εσωτερική εξάρτηση ως χαρισματική κοινωνία των μελών του Σώματος του Χριστού με την αναγεννητική δύναμη του Αγίου Πνεύματος. Στο έργο της δικαίωσης του ανθρώπου προηγείται η εν Χριστώ πίστη, η χάρη και οι δωρεές του Αγίου Πνεύματος στον άνθρωπο ως εσωτερική και χαρισματική ζωή και με βάση αυτό ακολουθεί και οικοδομείται η Εκκλησία ως ορατή κοινότητα των πιστών. Πρωτεύοντα λόγο έχει το κήρυγμα του ευαγγελίου και τα μυστήρια του Βαπτίσματος και της Ευχαριστίας. Η ιερατική δομή και οργάνωση της Εκκλησίας και η ιερά παράδοση, που δεν είναι τίποτε άλλο από παραδόσεις των ανθρώπων, δεν χρειάζονται για την πραγματική ενότητα της Εκκλησίας.

2.2. Σύγχρονες εκκλησιολογικές προσεγγίσεις στο πλαίσιο της οικουμενικής κίνησης

Ο 20ός αιώνας εμφάνισε σημαντικά θεολογικά ρεύματα στους κόλπους του Προτεσταντισμού. Η σκέψη και η κληρονομιά του Δανού συγγραφέα S. Kierkegaard του 19ου αιώνα θα επηρεάσει προφητικά και θα γονιμοποιήσει τη διαλεκτική θεολογία του K. Barth, του οποίου η σκέψη με τη σειρά της θα γονιμοποιήσει νέες συμπληρωματικές τάσεις σε θεολόγους όπως ο Fr. Gogarten, D. Bonhöffer, E. Brunner, R. Bultmann, J. Moltmann, E. Käseman, P. Tillich, W. Pannenberg κ.ά., καθένας από τους οποίους εκπροσωπεί και μια νέα τάση και πρωτοπορία στον χώρο της προτεσταντικής θεολογίας του 20ου αιώνα. Παράλληλα, εμφανίζονται τα πρώτα μεγάλα συνέδρια, τα οποία θα οδηγήσουν στην ίδρυση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών (ΠΣΕ), το 1948. Η παραδοσιακά χριστολογική θεμελίωση του βασικού άρθρου του καταστατικού χάρτη του ΠΣΕ, με την επίδραση των Ορθοδόξων, διευρύνθηκε σε μια τριαδολογική και δοξολογική βάση, ενώ πολλαπλασιάστηκαν οι αναφορές και προς την πνευματολογική συγκρότηση της χριστιανικής ζωής και κυρίως της Εκκλησίας. Η Ζ΄ Γενική Συνέλευση του ΠΣΕ στην Καμπέρα, το 1991, είχε ως κεντρικό θέμα «Ελθέ Άγιον Πνεύμα, ανακαίνισον πάσαν την κτίσιν», δείχνοντας έτσι μια γενικότερη τάση και στροφή προς την πνευματολογία με την επίδραση της Ορθόδοξης θεολογίας.

Στην ίδια προοπτική, το τμήμα «Πίστη και Τάξη» ύστερα από πολύχρονη και εργώδη προσπάθεια παρουσίασε το 1982 το συλλογικό οικουμενικό κείμενο «Βάπτισμα, Ευχαριστία, Ιεροσύνη: Συγκλίνουσες τάσεις στην πίστη», γνωστό ως κείμενο της Λίμα, το οποίο εκπονήθηκε υπό τη διεύθυνση των William H. Lazareth και Νίκου Νησιώτη. Στο κείμενο αυτό εκτίθενται οι συγκλίσεις και οι συμβολές Προτεσταντών, Ορθοδόξων και Ρωμαιοκαθολικών στα κρίσιμα για την εκκλησιολογία μυστήρια του Βαπτίσματος, της Ευχαριστίας και της Ιεροσύνης. Το 2012, τριάντα χρόνια μετά το κείμενο της Λίμα, το τμήμα «Πίστη και Τάξη» του ΠΣΕ ετοίμασε με τον ίδιο τρόπο το σημαντικό κείμενο «Εκκλησία: Προς μία κοινή θεώρηση», το οποίο εκπονήθηκε υπό τη διεύθυνση του John Gibaut και του Μητροπολίτη Κωνσταντίας και Αμμοχώστου Βασιλείου Καραγιάννη, επικεντρώνοντας αυτή τη φορά πιο συστηματικά στο ζήτημα της φύσης της Εκκλησίας μέσα από τη συστηματική θεολογική ανάλυση των βιβλικών μαρτυριών.

Πηγές - Κείμενα

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Ρωμαίους*

Ιγνάτιος, ο αποκαλούμενος και Θεοφόρος, προς την εκκλησία που ελεήθηκε από τον μέγα και ύψιστο Θεό και Πατέρα και τον μόνο Υιό του Ιησού Χριστό· προς την εκκλησία την αγαπημένη και φωτισμένη μέσα στο θέλημα εκείνου, ο οποίος θέλησε τα πάντα όσα υπάρχουν, κατά την πίστη και την αγάπη του Ιησού Χριστού, του Θεού μας· προς την εκκλησία που κάθεται σεβαστή από όλους, στη Ρώμη, άξια του Θεού, σε όλα της άξια, άξια μακαρισμού και επαίνων, γεμάτη άξια κατορθώματα και άξια αγνότητα, πρωτοκάθεδρη της αγάπης, χριστοκυβέρνητη, ησκιωμένη από το όνομα του Θεού Πατρός.

Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*

Επιπλέον σώζεται επιστολή του Διονυσίου (Κορίνθου) προς τους Ρωμαίους, απευθυνόμενη προς τον τότε επίσκοπο Σωτήρα (Ρώμης). Δεν υπάρχει τίποτε καλύτερο από το να παραθέσουμε τα λόγια της με τα οποία, επαινώντας το μέχρι των διωγμών διατηρημένο έθιμο των Ρωμαίων, γράφει: «Διότι εξαρχής υπάρχει σε εσάς τούτο το έθιμο, να ευεργετείτε ποικιλοτρόπως όλους τους αδελφούς και να στέλνετε εφόδια σε πολλές Εκκλησίες σε κάθε πόλη, είτε για να ανακουφίσετε τη φτώχεια αυτών που έχουν ανάγκη είτε για να ενισχύσετε τους αδελφούς που εργάζονται στα καταναγκαστικά έργα των μεταλλείων. Με τα εφόδια που στέλνετε από την αρχή, Ρωμαίοι, φυλάσσετε το πατροπαράδοτο έθιμο των Ρωμαίων, το οποίο ο μακάριος επίσκοπός σας Σωτήρ όχι μόνο διατήρησε, αλλά και αύξησε, προμηθεύοντας τους αγίους με άφθονη βοήθεια και παρηγορώντας με λόγια τους αδελφούς που προσέρχονταν σε αυτόν όπως ο φιλόστοργος πατέρας τα τέκνα».

Ειρηναίος Λυώνος, *Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως*

Σε αυτήν, λοιπόν, την Εκκλησία, λόγω της εξοχότερης προέλευσής της, πρέπει να συνέρχεται όλη η Εκκλησία, δηλαδή, οι απανταχόθεν πιστοί. Και σε αυτήν πάντοτε οι απανταχόθεν πιστοί διέσωσαν την αποστολική Παράδοση.

Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή 70, Ανεπίγραφος περί συνόδου*

Όταν όμως η ελπίδα μας διαψεύστηκε, δεν υπομείναμε άλλο και καταλήξαμε στο να ανακοινώσουμε με το γράμμα αυτό την παράκλησή μας να κινηθείτε σε βοήθειά μας και να στείλετε μερικούς από τους ομόφρονές σας, οι οποίοι θα συμβιβάσουν τους διεστώτες ή θα συμφιλιώσουν τις Εκκλησίες του Θεού ή τουλάχιστον θα καταστήσουν πιο φανερούς σε σας τους αίτιους της ακαταστασίας, ώστε από εδώ και πέρα να είναι και σε σας φανερό με ποιους να έχετε κοινωνία. Πάντως δεν ζητούμε τίποτε νέο, αλλά κάτι που ήταν σύνηθες και στους υπόλοιπους από τους παλαιούς μακάριους και θεοφιλείς άνδρες και ιδιαίτερα σε σας. Διότι γνωρίζουμε κατά συνεχή παράδοση, έχοντας διδαχτεί από τους πατέρες μας κατόπιν ερώτησής μας και από γράμματα που φυλλάσσονται ακόμη στα αρχεία μας, ότι ο Διονύσιος εκείνος που διέπρεψε στην έδρα σας στην ορθοδοξία και σε κάθε αρετή, επικοινώνησε με γράμματα με τη δική μας Εκκλησία των Καισαρέων και παρηγόρησε με γράμματα τους πατέρες μας και έστειλε ανθρώπους να λυτρώσουν αδελφούς από την αιχμαλωσία.

Μέγας Αθανάσιος,
Απολογητικός κατά Αρειανών

Λοιπόν, αγαπητοί, ανακοινώστε σε εμάς τα σχετικά για να γράψουμε και σε εκείνους και στους επισκόπους που οφείλουν πάλι να συνέλθουν για τον σκοπό αυτό να είναι όλοι παρόντες για να καταδικαστούν οι υπεύθυνοι και ποτέ πια να γίνεται ακαταστασία στις Εκκλησίες. [...] Διότι επίσκοποι ήταν αυτοί που έπασχαν και δεν ήταν τυχαίες οι Εκκλησίες που δοκιμάζονταν, αλλά ήταν εκείνες τις οποίες διεύθυναν προσωπικά οι απόστολοι. Γιατί δεν μάς γράψατε κυρίως για την Εκκλησία της Αλεξάνδρειας, μήπως δεν γνωρίζατε ότι αυτό ήταν αρχαία συνήθεια, πρώτα να γράφατε σε εμάς και έτσι έπειτα να απονέμεται το δίκαιο; Εάν λοιπόν κάτι τέτοιο ήταν ύποπτο για τον εκεί επίσκοπο, έπρεπε να γράψουν προς την εδώ Εκκλησία. Τώρα αυτοί που δεν μάς πληροφόρησαν και έπραξαν όπως αυτοί θέλησαν, θέλουν και εμείς που δεν τον καταδικάσαμε, να είμαστε σύμφωνοι μαζί τους. Έτσι, ούτε οι διατάξεις του Παύλου ούτε οι πατέρες μάς έχουν παραδώσει· αυτό είναι άλλη περίπτωση και νέος τρόπος ενέργειας. Παρακαλώ να δεχθείτε με μακροθυμία· αυτά που γράφω είναι χάριν του κοινού συμφέροντος. Διότι αυτά που έχουμε παραλάβει από τον μακάριο απόστολο Πέτρο, αυτά ανακοινώνω και σε σας. Και δεν θα έγραφα, επειδή νομίζω ότι αυτά είναι φανερά σε όλους, εάν δεν μας συγκλόνιζαν αυτά που έγιναν.

Ιωάννης Χρυσόστομος,
Ιννοκεντίω Επισκόπω Ρώμης

Παρακαλώ όμως για το εξής την άγρυπνη ψυχή σας, έστω και εκείνοι που γέμισαν τα πάντα με θορύβους νοσούν αμετανόητα και ανίατα· αυτούς που έχουν διάθεση να τα θεραπεύσουν αυτά να μη τους κακοχαραχτηρίσετε, ούτε να τους απαγορεύσετε, κατανοώντας το μέγεθος του εγχειρήματος. Γιατί ο αγώνας σας αυτός γίνεται για όλη σχεδόν την οικουμένη, για Εκκλησίες που έχουν γονατίσει, για λαούς που έχουν διασπαρεί, για κληρικούς που πολεμούνται, για επισκόπους που έχουν φυγαδευθεί, για θεσμούς πατέρων που έχουν αθετηθεί. Γι' αυτό και παρακαλούμε τη χάρη σας και μία και δύο και πολλές φορές, όσο περισσότερη είναι η παραζάλη, τόσο περισσότερη να δείξετε την προθυμία. Διότι περιμένουμε να γίνει κάτι περισσότερο, ώστε να διορθωθούν.

Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή 69,*
Αθανασίω επισκόπω Αλεξανδρείας

Την υπόληψη που είχαμε από παλιά για την τιμιότητά σου επιβεβαιώνει πάντοτε ο χρόνος, καθώς προχωρεί, και μάλλον την αυξάνει με τις νέες μαρτυρίες των επιμέρους γεγονότων. Στους περισσότερους είναι αρκετό να φροντίζει ο καθένας το ιδιαίτερο έργο του, για σένα όμως αυτό δεν είναι αρκετό. Η μέριμνά σου για όλες τις Εκκλησίες είναι τόσο μεγάλη, όση είναι και για εκείνη που ο κοινός Δεσπότης μας σου εμπιστεύθηκε ιδιαίτερα. Διότι δεν παύεις ούτε στιγμή να διαλέγεσαι, να νουθετείς, να στέλνεις γράμματα, να στέλνεις σε κάθε ευκαιρία ανθρώπους που δίνουν άριστη συμβουλή. [...] Θεωρήσαμε επιβεβλημένο να γράψουμε στον επίσκοπο Ρώμης να δείξει ενδιαφέρον για τις υποθέσεις μας και να του υποδείξουμε, επειδή είναι δύσκολο να στείλει από εκεί ανθρώπους κατά κοινή συνοδική απόφαση, να ρυθμίσει το πράγμα αυτός προσωπικά.

Ιννοκέντιος Ρώμης, *Επιστολή προς*
Ιωάννην Κωνσταντινουπόλεως

Ο επίσκοπος Ιννοκέντιος προς τους πρεσβυτέρους και διακόνους και προς ολόκληρο τον κλήρο και τον λαό της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως, που βρίσκονται υπό τον επίσκοπον Ιωάννην, αγαπητούς αδελφούς, εύχομαι να χαίρουν. [...] Και εμείς λοιπόν από τα ίδια τα γράμματά σας μπορούμε να σας προσφέρουμε παρηγοριά, γιατί δεν είμαστε ξένοι στο να συμπονούμε μαζί σας, επειδή και εμείς τιμωρούμαστε με σας. Γιατί ποιος θα μπορέσει να υποφέρει όσα σφαλερά γίνονται από εκείνους, που θα έπρεπε κυρίως να είναι σπουδαστές της ησυχίας, της ειρήνης και της ίδιας της ομόνοιας. Τώρα με διαφορετικό τρόπο απομακρύνονται από την προεδρία των Εκκλησιών τους αθώοι ιερείς, πράγμα που πρώτος έπαθε άδικα ο αδελφός και συλλειτουργός μας Ιωάννης, ο επίσκοπός σας, χωρίς να τύχει καμιάς ακρόασης. Κανένα έγκλημα δεν καταγγέλλεται εναντίον του ούτε εισακούεται. [...] Αλλά τι να κάνουμε τώρα προς το παρόν εναντίον αυτών; Είναι απαραίτητη η συνοδική εξέταση, η οποία παλιότερα είπαμε ότι πρέπει να συγκληθεί, διότι μόνο αυτή μπορεί να κατευνάσει τις κινήσεις αυτών των καταιγίδων. [...] Άλλωστε και εμείς πολλά σκεπτόμαστε, με ποιο τρόπο δηλαδή θα συγκληθεί η οικουμενική σύνοδος, πώς με τη θέληση του Θεού θα πάψουν οι ταραχώδεις κινήσεις.

Κανών ΣΤ΄ της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου

Να διατηρούνται τα παλαιά έθη στην Αίγυπτο, στη Λιβύη και Πεντάπολη ώστε ο επίσκοπος Αλεξανδρείας να ασκεί δικαιοδοσία σε όλες αυτές τις περιοχές˙ επειδή τούτο είναι σύνηθες και στον επίσκοπο Ρώμης. Παρόμοια και στην Αντιόχεια και στις άλλες επαρχίες να διακρατούνται τα πρεσβεία μεταξύ των Εκκλησιών.

Κανών Γ΄ της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου

Ο Κωνσταντινουπόλεως να έχει τα πρεσβεία τιμής μετά τον επίσκοπο Ρώμης, γιατί είναι η νέα Ρώμη.

Κανών ΙΖ΄ της Δ΄Οικουμενικής Συνόδου

Αν κάποιος αδικείται από τον μητροπολίτη του, μπορεί να προσφεύγει στον έξαρχο της διοικητικής περιφέρειας ή στον θρόνο του Κωνσταντινουπόλεως, όπως έχει λεχθεί.

Κανών ΚΗ΄ της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Τα ίδια και εμείς ορίζουμε και αποδεχόμαστε για τα πρεσβεία της αγιότατης Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως και Νέας Ρώμης, [...] η οποία απολαμβάνει ίσα πρεσβεία με την πρεσβυτέρα βασιλική Ρώμη, και ανυψώνεται στα εκκλησιαστικά ζητήματα και υπάρχει ως δεύτερη μετά από εκείνη. Και άρα, οι μητροπολίτες των διοικήσεων του Πόντου, της Ασίας και της Θράκης, καθώς και οι επίσκοποι των βαρβαρικών εθνών που υπάγονται στις εν λόγω διοικήσεις να χειροτονούνται από τον αγιώτατο θρόνο της αγιότατης Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως.

Κανών ΛΣΤ΄ της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου

Ορίζουμε ώστε ο θρόνος της Κωνσταντινουπόλεως να απολαμβάνει ίσα πρεσβεία με τον θρόνο της πρεσβυτέρας Ρώμης και στα εκκλησιαστικά πράγματα, όπως εκείνος, να ανυψώνεται και να υπάρχει δεύτερος μετά από εκείνον. Μετά από αυτόν να ακολουθεί ο θρόνος της μεγαλόπολης της Αλεξάνδρειας, μετά ο Αντιοχείας και μετά από αυτόν ο θρόνος της πόλης των Ιεροσολύμων.

Α' Βατικανή Σύνοδος, Δογματικό σύνταγμα «Pastor aeternus»

Αν, λοιπόν, κάποιος λέγει ότι ο ρωμαίος ποντίφηκας έχει απλώς το καθήκον της εποπτείας και της καθοδήγησης και όχι πλήρη και κυρίαρχη εξουσία δικαιοδοσίας σε ολόκληρη την Εκκλησία, όχι μόνο όσον αφορά στην πίστη και στην ηθική αλλά και σε σχέση με την πειθαρχία και την κυβέρνηση της Εκκλησίας που διαδόθηκε σε όλο τον κόσμο ή ότι έχει μόνο ένα μεγαλύτερο μερίδιο και όχι την πληρότητα αυτής της υπέρτατης εξουσίας ή ότι η εξουσία του δεν είναι συνηθισμένη ή άμεση σε όλους και σε κάθε μία από τις εκκλησίες, όπως σε όλους και σε κάθε έναν από τους ποιμένες και τους πιστούς, ανάθεμα έστω.

Η εν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος (1895) προς τον Πάπα Λέοντα ΙΓ΄

Οἱ θεῖοι Πατέρες, τιμῶντες τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης μόνον ὡς ἐπίσκοπον τῆς πρωτευούσης πόλεως τοῦ κράτους, ἀπέδωκαν αὐτῷ προεδρείας πρεσβεῖα τιμητικά, θεωρήσαντες αὐτὸν ἁπλῶς ὡς πρῶτον τῇ τάξει ἐπίσκοπον, τοῦτ' ἔστι πρῶτον ἐν ἴσοις, ἄπερ πρεσβεῖα καὶ τῷ Κωνσταντινουπόλεως ἀπένειμαν κατόπιν.

Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016), *Σχέσεις της Ορθοδόξου Εκκλησίας προς τον λοιπόν χριστιανικόν κόσμον*

Άρθρο 1: Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, οὖσα ἡ Μία, Ἁγία, Καθολική καί Ἀποστολική Ἐκκλησία, ἐν τῇ βαθείᾳ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοσυνειδησίᾳ αὐτῆς πιστεύει ἀκραδάντως ὅτι κατέχει κυρίαν θέσιν εἰς τήν ὑπόθεσιν τῆς προωθήσεως τῆς χριστιανικῆς ἑνότητος ἐντός τοῦ συγχρόνου κόσμου.

Άρθρο 4: Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ἀδιαλείπτως προσευχομένη «ὑπέρ τῆς τῶν πάντων ἑνώσεως», ἐκαλλιέργει πάντοτε διάλογον μετά τῶν ἐξ αὐτῆς διεστώτων, τῶν ἐγγύς καί τῶν μακράν, ἐπρωτοστάτησε μάλιστα εἰς τήν σύγχρονον ἀναζήτησιν ὁδῶν καί τρόπων τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἑνότητος τῶν εἰς Χριστόν πιστευόντων, μετέσχε τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως ἀπό τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς καί συνετέλεσεν εἰς τήν διαμόρφωσιν καί περαιτέρω ἐξέλιξιν αὐτῆς. Ἄλλωστε, ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία χάρις εἰς τό διακρῖνον αὐτήν οἰκουμενικόν καί φιλάνθρωπον πνεῦμα, θεοκελεύστως αἰτούμενον «πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καί εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» (Α’ Τιμ. 2, 4), ἀείποτε ἠγωνίσθη ὑπέρ ἀποκαταστάσεως τῆς χριστιανικῆς ἑνότητος.

Πάπας Φραγκίσκος, *Ομιλία στην 50ή επέτειο από τη σύσταση της Συνόδου των Επισκόπων*

Η *συνοδικότητα,* ως συστατική διάσταση της Εκκλησίας, μας προσφέρει το πιο κατάλληλο ερμηνευτικό πλαίσιο για να κατανοήσουμε την ίδια την ιεραρχική διακονία. Αν αντιλαμβανόμαστε ότι, καθώς λέει ο άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος, «Εκκλησία και Σύνοδος είναι συνώνυμα» -διότι η Εκκλησία δεν είναι άλλο παρά μια «από κοινού πορεία» του Ποιμνίου του Θεού στους δρόμους της ιστορίας που οδηγούν στη συνάντηση με τον Χριστό, τον Κύριο– αντιλαμβανόμαστε επίσης ότι στο εσωτερικό της δεν μπορεί κανείς να «υψωθεί» υπεράνω των άλλων. […] Υπηρετώντας τον Λαό του Θεού, ο κάθε Επίσκοπος, για το τμήμα του Ποιμνίου που του έχει ανατεθεί, καθίσταται τοποτηρητής του Χριστού (vicarius Christi), τοποτηρητής εκείνου του Ιησού, ο οποίος, κατά το τελευταίο δείπνο, έσκυψε να πλύνει τα πόδια των αποστόλων (βλ. Ιω. 13,1-15). Και σε ένα παρόμοιο περιβάλλον, ο ίδιος ο Διάδοχος του Πέτρου, δεν είναι άλλο παρά ο δούλος των δούλων του Θεού (servus servorum Dei).

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να δημιουργήσετε με την ομάδα σας μια χρονογραμμή, στην οποία να εντάξετε γεγονότα και πληροφορίες γύρω από τις ιστορικές εξελίξεις του Χριστιανισμού στη Δύση, με επίκεντρο τις εκκκλησιολογικές αντιλήψεις της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και του Προτεσταντισμού.
2. Να μελετήσετε στην ομάδα σας τα παραθέματα από τους Κανόνες Οικουμενικών Συνόδων της ενότητας και να απαντήσετε στα ερωτήματα: α) ποιο είναι το θέμα τους, β) ποιο πρόβλημα επιλύουν, γ) ποια είναι η σημασία τους στην εποχή μας;
3. Να συντάξετε στην ομάδα σας ένα σύντομο κείμενο στο οποίο να απαριθμήσετε τους θεολογικούς λόγους για τους οποίους το πρωτείο του επισκόπου Ρώμης, όπως διαμορφώθηκε στη δεύτερη χιλιετία, δεν είναι αποδεκτό από την Ορθόδοξη Εκκλησία.
4. Να δημιουργήσετε με την ομάδα σας έναν νοητικό χάρτη με θέμα την εξάπλωση και πολυδιάσπαση του Προτεσταντισμού, λαμβάνοντας υπόψη και συσχετίζοντας τα μαθησιακά αντικείμενα στο Φωτόδενδρο: http://photodentro.edu.gr/aggregator/lo/photodentro-lor-8521-1145 και http://photodentro.edu.gr/aggregator/lo/photodentro-lor-8521-1242. Να μετατρέψετε τον νοητικό χάρτη σε εννοιολογικό, προσθέτοντας πληροφορίες γύρω από τις νεότερες εκκλησιολογικές εξελίξεις στον χώρο του Προτεσταντισμού.
5. Σκεφτείτε τον εαυτό σας (συλλογικός ρόλος) στη θέση ενός κληρικού ο οποίος δέχεται ερωτήσεις από μια ομάδα ξένων επισκεπτών, Καθολικών και Προτεσταντών, γύρω από το εκκλησιολογικό καθεστώς της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Να ετοιμάσετε ένα σύντομο κείμενο με την απάντησή σας.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Ενότητα και καθολικότητα της Εκκλησίας

1. Τοπική και οικουμενική Εκκλησία

1.1. Η σχέση μεταξύ τοπικής και οικουμενικής Εκκλησίας

Η Εκκλησία είναι μία, συνίσταται, όμως, από πολλές τοπικές Εκκλησίες. Κάθε τοπική Εκκλησία είναι καθολική, ως το όλο Σώμα του Χριστού, καθόσον έχει ευχαριστιακή και κανονική πληρότητα και συνδέεται οργανικά με τις άλλες τοπικές Εκκλησίες, ως προς την πίστη, τη λατρεία και τη ζωή. Στη γενική δομή και διάρθρωση της Εκκλησίας, η ορθόδοξη εκκλησιολογία βασίζεται στον *συνοδικό θεσμό,* μέσω του οποίου οι τοπικές Εκκλησίας επιβεβαιώνουν δυναμικά την υφιστάμενη σχέση τους, αποτελώντας τη *μία* κατά την οικουμένη Εκκλησία. Κάθε τοπική Εκκλησία, για να έχει εκκλησιολογική πληρότητα, δεν αρκείται μόνο στην υπό τον επίσκοπο ευχαριστιακή σύναξη, αλλά οφείλει να έχει πλήρη κοινωνία πίστης, λατρείας και ζωής με τις υπόλοιπες τοπικές Εκκλησίες ανά τον κόσμο. Η συνοδικότητα, λοιπόν, προβάλλει ως *γεγονός κοινωνίας* και *ενότητας* των τοπικών Εκκλησιών.

Ο συνοδικός θεσμός ιστορικά και θεολογικά προκύπτει από την ευχαριστιακή συγκρότηση της Εκκλησίας. Οι καταβολές του βρίσκονται στην ίδια την ευχαριστιακή δομή της τοπικής Εκκλησίας. Στην πρωτοχριστιανική κοινότητα των Ιεροσολύμων η εκλογή του Ματθία (Πραξ 1, 15-26) και των επτά διακόνων (Πραξ 6, 1-6) και κυρίως η Αποστολική Σύνοδος (Πραξ 15, 1-31) συνιστούν τις απαρχές της συνοδικής πράξης της Εκκλησίας. Οι «απόστολοι και οι πρεσβύτεροι» διακρίνονται του «πλήθους» ως πρωταγωνιστές για τη λήψη των αποφάσεων και της ανακοίνωσής τους στις άλλες Εκκλησίες. Το *συνέδριο του επισκόπου*, το οποίο αποτελείται από τους πρεσβυτέρους, αλλά και με την παρουσία του λαού, έκρινε κατά την ευχαριστιακή σύναξη ζητήματα που αφορούσαν την ομόνοια και ενότητα της Εκκλησίας ως προϋπόθεση για τη Θεία Κοινωνία. Αυτή η μορφή συνοδικότητας εμφανίζεται, ήδη, στις επιστολές του Παύλου. Ήδη από τη γένεσή της, η ίδια η ευχαριστιακή κοινότητα υπό τον επίσκοπο και το συνέδριο των πρεσβυτέρων συνιστά σύνοδο του λαού του Θεού, κάθε φορά που συνέρχεται «ἐπὶ τὸ αὐτό» (Πραξ 2, 1).

Η συνοδικότητα δεν αφορά πλέον σε μια τοπική Εκκλησία, αλλά στην ευχαριστιακή σύνδεση και κοινωνία πολλαπλών τοπικών Εκκλησιών μεταξύ τους. Οι έριδες του Πάσχα μεταξύ της Εκκλησίας της Ρώμης και των Εκκλησιών της Μικράς Ασίας, η αίρεση του Μοντανισμού* ή ο καθορισμός του κανόνα* των βιβλίων της Καινής Διαθήκης, προκαλούν συνόδους που αντιμετωπίζουν ζητήματα ευχαριστιακής κοινωνίας μεταξύ τοπικών Εκκλησιών. Αλλά και οι οικουμενικές σύνοδοι της Εκκλησίας, μολονότι προκαλούνταν από κάποια αιρετική διδασκαλία, συνέδεαν το δόγμα με την ευχαριστιακή και, συνεπώς, με την εκκλησιαστική κοινωνία. Αυτό μαρτυρούν και τα αναθέματα, στα οποία κατέληγαν οι αποφάσεις τους. Εξάλλου, ο αποκλεισμός από τη Θεία Ευχαριστία ενός ή περισσοτέρων μελών από τον επίσκοπο μιας τοπικής Εκκλησίας και η ευχαριστιακή ή μη φιλοξενία τους από άλλες τοπικές Εκκλησίες, οδήγησε σύμφωνα με τον 5ο κανόνα της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου και στην καθιέρωση των τοπικών συνόδων σε μόνιμη και τακτική βάση. Ο ευχαριστιακός χαρακτήρας του συνοδικού θεσμού εξηγεί επίσης, γιατί η σύνθεση των συνόδων υπήρξε επισκοπική εξαρχής. Ο επίσκοπος ως προεστώς της Ευχαριστίας και «ζῶσα εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ», συγκροτεί και εκφράζει την ενότητα του ευχαριστιακού Σώματος, δηλαδή, την καθολικότητα της τοπικής Εκκλησίας. Η διπλή αυτή σχέση προκύπτει, αφενός, διότι καθίσταται επίσκοπος μιας συγκεκριμένης τοπικής Εκκλησίας και, αφετέρου, διαμέσου αυτής και μόνον είναι μέλος της συνόδου που περιλαμβάνει και εκφράζει περισσότερες τοπικές Εκκλησίες. Η εκλογή, χειροτονία και εγκατάσταση ενός νέου επισκόπου συνιστά ήδη ένα ευχαριστιακό γεγονός της συνόδου επισκόπων μιας ευρύτερης περιοχής. Ο νεοεκλεγείς επίσκοπος συνδέεται όχι μόνο με την υπ’ αυτόν τοπική Εκκλησία, αλλά και με την Εκκλησία της οικουμένης.

1.2. Ενότητα και καθολικότητα της Εκκλησίας

Η ενότητα της Εκκλησίας ήδη στην Καινή Διαθήκη θεμελιώνεται χριστολογικά και πνευματολογικά. Η Εκκλησία είναι *μία* διότι τα μέλη της, διά του ενός Αγίου Πνεύματος συγκροτούν ένα σώμα με κεφαλή τον Χριστό. Η Εκκλησία είναι κλήση και ένταξη στο Σώμα του Χριστού, δηλαδή, σε μια υφιστάμενη ενότητα λόγω του Χριστού και του Αγίου Πνεύματος. Γι’ αυτό και η Εκκλησία είναι «ἓν σῶμα καὶ ἓν Πνεῦμα… εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα» (Εφ 4, 4-5). Η ενότητα δε αυτή τελικά θεμελιώνεται στην ενότητα της Αγίας Τριάδος, εφόσον διά του Αγίου Πνεύματος, οι πολλοί εντάσσονται στην ενότητα μεταξύ Πατρός και Υιού «ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν» (Ιω 17, 21). Στην πορεία της προς τη Βασιλεία η Εκκλησία διαρκώς προσλαμβάνει και αναφέρει τα πάντα στον Χριστό, ώστε η τελική κατάληξή της, να είναι η ανακεφαλαίωση και η ένταξη των πάντων στη ζωή του Θεού. Η Εκκλησία συμπεριλαμβάνει ζώντες και κοιμηθέντες, ανθρώπους και αγγέλους, είναι στρατευόμενη επί γης και ήδη θριαμβεύουσα στη Βασιλεία, ενοποιώντας το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον στη διαχρονία της Βασιλείας του Θεού. Συνεπώς, η ενότητα είναι και ήδη βιώνεται ως εσχατολογικό γεγονός.

Κατά τον Ιωάννη Χρυσόστομο, η Εκκλησία ζει μέσα στην ενότητα και στην ποικιλία, είναι τοπική και κατά την οικουμένη. Η ενότητα της Εκκλησίας τόσο σε τοπικό όσο και σε οικουμενικό επίπεδο εκφράζεται διά της Θείας Ευχαριστίας. Στη Θεία Ευχαριστία η Εκκλησία συγκροτείται σε Σώμα Χριστού, δηλαδή πραγματώνει την άρρηκτη κοινωνία και ενότητα με την κεφαλή της. Η Εκκλησία, όπως και η Βασιλεία προς την οποία πορεύεται, μολονότι είναι «ἐν τῷ κόσμῳ», «οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» (Ιω 17, 11· 18, 36). Στην Εκκλησία είναι πιθανό να προκύπτουν διχογνωμίες, διαιρέσεις και σχίσματα, αιρέσεις και ποικίλες διαφοροποιήσεις, αναιρώντας την ενότητα της πίστης, της λατρείας και της ζωής της. Γι’ αυτό οι αποστολικοί πατέρες, τονίζουν την ενότητα της Εκκλησίας με κέντρο τη Θεία Ευχαριστία και τον επίσκοπο, ως κανονικό διάδοχο των αποστόλων, όχι απλώς στην τυπική διαδοχή αλλά και στην ίδια πίστη και εμπειρία. Εφόσον ένας

είναι ο Χριστός, δεν μπορεί να υπάρχουν πολλά και διαφορετικά σώματα του Χριστού, πολλές και διαφορετικές Εκκλησίες. Ο Χριστός δεν διαιρείται, αλλά συγκαλεί τους πάντες στην ενότητα του ενός Σώματός του, καθώς και το Άγιο κατά την Πεντηκοστή «εἰς ἑνότητα πάντας ἐκάλεσε» (Κοντάκιο της Πεντηκοστής). Ένας είναι ο Χριστός, ένας ο ναός του Αγίου Πνεύματος, μία η αγία, καθολική και αποστολική Εκκλησία, ως εικόνα που αντανακλά την ενότητα της Αγίας Τριάδος. Η ενότητα της Εκκλησίας είναι στενά συνδεδεμένη με την καθολικότητά της. Ένα μόνο κριτήριο υπάρχει για την καθολικότητα της Εκκλησίας και αυτό είναι η εν Πνεύματι παρουσία του Χριστού: «ὅπου ἂν ᾖ Ἰησοῦς Χριστός, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία».

2. Τα όρια της Εκκλησίας

2.1. Το κριτήριο της ορθοδοξίας στην πίστη της Εκκλησίας

Η πίστη της Εκκλησίας δεν είναι μια αφηρημένη και θεωρητική διδασκαλία, αλλά στηρίζεται σε ιστορικά γεγονότα της κοινότητας του λαού του Θεού. Η αποστολική παράδοση είναι το κατεξοχήν στοιχείο που εκφράζει την αλήθεια της ζωής της Εκκλησίας. Οι Πατέρες θεολογούν πάντοτε υπομνηματίζοντας τα βιβλικά γεγονότα πάνω στα οποία θεμελιώνεται η πίστη, η λατρεία και η ζωή της Εκκλησίας. Η πίστη έχει μακρά ιστορική διαδρομή: Ξεκινώντας από την Παλαιά Διαθήκη, κορυφώνεται στο πρόσωπο και στο έργο του Χριστού και ακολούθως καταλήγει στη ζωή της Εκκλησίας. Ο Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, δεν εγκλωβίζονται στο γράμμα των βιβλικών κειμένων, αλλά ανοίγονται στο βαθύτερο πνεύμα τους, συνδέοντας τη θεολογία με τη λειτουργική και ασκητική εμπειρία της Εκκλησίας στη γλώσσα κάθε εποχής. Η θεολογία της Αγίας Τριάδος και η εν Χριστώ οικονομία της σωτηρίας, η οποία συνεχίζεται διά του Αγίου Πνεύματος, συνιστούν έκφραση της πίστης και εμπειρίας ενός κοινού Σώματος, καθώς πορεύεται μέσα στην κτίση και στην ιστορία. Μολονότι οι κύριες αιρέσεις από τον 4ο αιώνα, οι οποίες αφορούν μάλιστα στο τριαδικό και στο χριστολογικό δόγμα της Εκκλησίας, προέρχονται από τη μήτρα του Ελληνισμού, η πατερική θεολογία δεν έπαψε να αποδομεί την παγανιστική* ειδωλολατρία και συνάμα να συνομιλεί και να προσλαμβάνει κριτικά τις πολιτισμικές κατακτήσεις της αρχαιοελληνικής παιδείας και παράδοσης.

Όπως μία είναι η Εκκλησία, μία είναι η Ευχαριστία και η πίστη της. Η μία αυτή πίστη ομολογείται και παραλαμβάνεται στην Εκκλησία διά του Βαπτίσματος, βεβαιώνεται και διδάσκεται με τη χαρισματική και διδακτική αυθεντία των επισκόπων. Πρόκειται για το περίφημο «χάρισμα της αληθείας» (charisma veritatis), που μεταδίδεται διά της χαρισματικής διαδοχής των επισκόπων, οι οποίοι προϊστανται στις κατεξοχήν χαρισματικές και λειτουργικές πράξεις του Βαπτίσματος και της Ευχαριστίας. Αλλά η αποστολική διαδοχή εκπληρώνεται μέσω της Ευχαριστίας και της ορθής πίστης.

2.2. Η έκφραση της ενότητας της Εκκλησίας δια του επισκόπου στη Θεία Ευχαριστία

Εξ αφορμής της Θείας Ευχαριστίας ως συλλειτουργίας κατά τη σύνοδο των επισκόπων μιας περιφέρειας, τέθηκε και το ζήτημα του προεδρεύοντος σε αυτήν. Από το ευχαριστιακό και συνοδικό αυτό γεγονός προέκυψε και το λειτούργημα του πρώτου στον συνοδικό θεσμό. Το επισκοπικό λειτούργημα του πρώτου και η στερέωση της συνοδικής δομής της Εκκλησίας δεν αντιπροσωπεύουν φαινόμενα προσαρμογής στους πολιτικούς και δημόσιους τύπους, αλλά πηγάζουν από εκκλησιολογικές αρχές και προϋποθέσεις. Ο πρώτος ως κεφαλή δεν είναι απόλυτος μονάρχης και τίποτε δεν πράττει δίχως τη συγκατάθεση των άλλων, αλλά και οι υπόλοιποι επίσκοποι δεν προβαίνουν δίχως τον πρώτο σε ενέργειες που αφορούν τόσο στη δική τους επισκοπή, αλλά και τις άλλες τοπικές Εκκλησίες. Συνεπώς, η σύνοδος δεν είναι υπεράνω των τοπικών Εκκλησιών ή των επισκόπων, αλλά αποτελεί έκφραση της κοινωνίας, της συναίνεσης και της ενότητάς τους. Κάθε επίσκοπος, είτε μητροπολίτης είτε πατριάρχης, είναι πάνω από όλα προεστώς της Ευχαριστίας που προσκομίζει στη σύνοδο τη μαρτυρία και εμπειρία του σώματος της ευχαριστιακής του σύναξης. Γι’ αυτό και υφίσταται ισοτιμία ψήφου και γνώμης όλων των επισκόπων, με μόνη διαφορά την πρωτοκαθεδρία.

2.3. Η αίρεση ως έκπτωση από την ενότητα και την καθολικότητα της Εκκλησίας

Η πατερική θεολογία και οι τοπικές και οικουμενικές σύνοδοι, αντιμετωπίζοντας πλήθος αιρέσεων και ξένων διδασκαλιών, ιουδαϊκών, ελληνιστικών και ανατολικών διαρχικών* ή άλλων φιλοσοφικών συστημάτων, δεν έπαψαν να τονίζουν την οικουμενική διάσταση και καθολικότητα της Εκκλησίας. Την ενότητα και οικουμενικότητα αυτή μαρτυρεί η πατερική σκέψη, η οποία παρά την ποικιλία των σχολών και των ρευμάτων, αλλά και τον πλούτο της θεολογικής έκφρασής της, συγκλίνει με θαυμαστό τρόπο στην ενιαία θεολογική ερμηνεία των δογμάτων της Εκκλησίας. Από τη μίξη παραφυάδων του Ιουδαϊσμού και του Ελληνισμού θα αναδυθεί το ρεύμα του Γνωστικισμού*, που αναστάτωσε την αρχαία Εκκλησία κατά τον 2ο και 3ο αώνα και απέβη η μήτρα και άλλων αιρέσεων. Επιλέγοντας μέρος της πίστης, η αίρεση καταλύει και διαβρώνει την ενότητα, την καθολικότητα και την αποστολικότητά της. Οι διδασκαλίες των αιρετικών στην πράξη αγνοούν την ιστορία της θείας Οικονομίας, γι’ αυτό και είναι προσωρινές, αυθαίρετες, συγκρητιστικές* και αποσπασματικές κατασκευές, που δεν έχουν καθολική και μόνιμη ισχύ. Συχνά οι αιρέσεις έχουν αιτία τα ανθρώπινα πάθη της εγωπάθειας, της εμμονής, της κρυφής και απαγορευμένης γνώσης, της φιλαρχίας και της ιδιοτέλειας ή ακόμη και της αμάθειας και του φανατισμού. Άλλοτε εκφράζουν τις πολιτικές συγκυρίες και σκοπιμότητες ή κατευθύνονται από τις κοινωνικές συνθήκες, άλλοτε απηχούν τις διάφορες θρησκευτικές δοξασίες του εξωχριστιανικού κόσμου και άλλοτε αποτελούν επιδράσεις συγκεκριμένων φιλοσοφικών ρευμάτων και αντιλήψεων. Παρ’ όλα αυτά, μόνιμος και σταθερός παραμένει ο προσανατολισμός της μίας, αγίας, καθολικής και αποστολικής Εκκλησίας που προσδοκά έντονα και ήδη βιώνει τα έσχατα της Βασιλείας, πέρα από τους περιορισμούς του χώρου και του χρόνου, στην ευχαριστιακή δομή και συνοδική διάρθρωσή της.

Πηγές - Κείμενα

Εφεσίους 4,2-16

Να ανέχεστε με αγάπη ο ένας τον άλλο και να προσπαθείτε να διατηρείτε, με την ειρήνη που σας συνδέει μεταξύ σας, την ενότητα που δίνει το Πνεύμα του Θεού. Ένα σώμα αποτελείτε όλοι κι ένα πνεύμα σάς ενώνει, όπως και μία είναι η ελπίδα σας για την οποία σας κάλεσε ο Θεός. Ένας Κύριος υπάρχει, μία πίστη, ένα βάπτισμα. Ένας Θεός και Πατέρας όλων, που κυριαρχεί σε όλους, ενεργεί μέσα απ' όλους και κατοικεί σε όλους σας. Στον καθένα μας όμως έχει δοθεί κάποιο ιδιαίτερο χάρισμα, σύμφωνα με το μέτρο που δωρίζει ο Χριστός. [...] Αυτός, λοιπόν, σε άλλους έδωσε το χάρισμα του αποστόλου, σε άλλους του προφήτη, σε άλλους του ευαγγελιστή και σ' άλλους του ποιμένα και δασκάλου, για να καταρτίζουν τους πιστούς για το έργο της διακονίας, ώστε να οικοδομείται το σώμα του Χριστού. Έτσι θα καταλήξουμε όλοι στην ενότητα που δίνει η πίστη και η βαθιά γνώση του Υιού του Θεού, θα γίνουμε ώριμοι και θα φτάσουμε στην τελειότητα που μέτρο της είναι ο Χριστός. [...] Αντίθετα, έχοντας την αληθινή πίστη και την αγάπη, ας φτάσουμε σε όλα μας αυτόν που είναι η κεφαλή, δηλαδή τον Χριστό. Αυτός συναρμολογεί και συνδέει με αρθρώσεις ολόκληρο το σώμα· και κάθε μέλος, κατά το μέτρο του χαρίσματος που του χορηγήθηκε, συμβάλλει στην αύξηση του σώματος και στην οικοδομή του με αγάπη.

Α΄ Κορινθίους 1, 10-13

Και τώρα, αδερφοί, σας ζητώ, στο όνομα του Κυρίου μας Ιησού Χριστού, να είστε όλοι σύμφωνοι μεταξύ σας και να μην υπάρχουν ανάμεσά σας διαιρέσεις, αλλά να είστε ενωμένοι, με μία σκέψη και με ένα φρόνημα. Αυτό το γράφω, αδερφοί μου, γιατί με πληροφόρησαν για σας άνθρωποι της Χλόης ότι έρχεστε σε προστριβές μεταξύ σας. Θέλω να πω ότι ο καθένας σας λέει κάτι διαφορετικό. Ο ένας λέει: «Εγώ είμαι του Παύλου», ο άλλος: «Εγώ είμαι του Απολλώ», ένας άλλος: «Εγώ είμαι του Κηφά» και κάποιος άλλος: «Εγώ είμαι του Χριστού». Διαμοιράστηκε, λοιπόν, ο Χριστός;

Ιούδα 1, 17-21

Εσείς όμως, αγαπητοί μου, να θυμάστε τα προφητικά λόγια των αποστόλων του Κυρίου μας Ιησού Χριστού: «Στους έσχατους χρόνους», σας έλεγαν, «θα εμφανιστούν άνθρωποι που θα σας εμπαίζουν και θα ζουν σύμφωνα με τις αμαρτωλές επιθυμίες τους». Αυτοί είναι που προκαλούν τις διαιρέσεις· κυριαρχούνται από τις φυσικές τους επιθυμίες κι όχι από το Πνεύμα του Θεού. Εσείς όμως, αγαπητοί μου, συνεχίστε να προοδεύετε στεριωμένοι πάνω στο θεμέλιο της πανάγιας πίστης σας και προσεύχεστε με τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος. Διατηρήστε τον εαυτό σας στην αγάπη του Θεού, προσμένοντας το έλεος του Κυρίου μας Ιησού Χριστού, που θα μας χαρίσει την αιώνια ζωή.

Διαταγαί των Αγίων Αποστόλων

Σε ευχαριστούμε, Πατέρα μας, για τη ζωή που μας γνώρισες διά του Παιδίου σου Ιησού, διά του οποίου δημιούργησες τα πάντα και όλα τα προνοείς, και τον οποίο απέστειλες για τη δική μας σωτηρία να γίνει άνθρωπος. [...] Εσύ Δέσποτα Παντοκράτορα, Θεέ αιώνιε, όπως αυτό ήταν διασκορπισμένο και αφού συνάχθηκε έγινε ένας άρτος, έτσι συνάγαγε την Εκκλησία σου από τα πέρατα της γης στη Βασιλεία σου.

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Τραλλιανούς*

Σας παρακαλώ, λοιπόν, όχι εγώ, αλλά η αγάπη του Ιησού Χριστού. Να μεταλαβαίνετε μόνο χριστιανική τροφή και να απέχετε από αλλότρια βότανα, τα οποία είναι η αίρεση. Οι πλάνοι μπλέκουν στις ιδέες τους, που τις τρέφει ο εγωισμός, τον Ιησού Χριστό και τις προσφέρουν ως θανάσιμο φαρμάκι ανακατεμένο με γλυκό κρασί, για να το πίνουν ευχάριστα όσοι το πάρουν και να πεθάνουν.

Ειρηναίος Λυώνος, *Κατά αιρέσεων*

Η δική μας γνώμη συμφωνεί με την Ευχαριστία και η Ευχαριστία, πάλι, επιβεβαιώνει τη γνώμη μας. Προσφέρουμε στον Θεό τα δικά του, κηρύσσοντας δεόντως την κοινωνία και την ένωση και ομολογώντας την έγερση του σώματος και του πνεύματος. Όπως το ψωμί που προέρχεται από τη γη, όταν λαμβάνει και την επίκληση του Θεού, δεν είναι πλέον κοινό ψωμί, αλλά Ευχαριστία που συνίσταται από δύο στοιχεία, το επίγειο και το επουράνιο, έτσι και τα σώματά μας, όταν λαμβάνουν την Ευχαριστία, δεν είναι πλέον φθαρτά, διότι έχουν την ελπίδα της αιώνιας ανάστασης.

Ειρηναίος Λυώνος, *Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως*

Η Εκκλησία, αν και έχει εξαπλωθεί σε όλη την οικουμένη, μέχρι τα πέρατα της γης, από τους Αποστόλους και τους μαθητές εκείνων παρέλαβε την πίστη σε ένα Θεό, Πατέρα παντοκράτορα, «αυτόν που δημιούργησε τον ουρανό και τη γη και τις θάλασσες και όλα όσα υπάρχουν»· και σε ένα Χριστό, τον Υιό του Θεού, που έγινε άνθρωπος για τη δική μας σωτηρία· και στο Πνεύμα το Άγιο. [...] Αυτό το κήρυγμα και αυτή την πίστη παρέλαβε η Εκκλησία, μολονότι έχει εξαπλωθεί σε όλο τον κόσμο και με επιμέλεια τα φυλάσσει σαν να κατοικεί σε ένα σπίτι. Παρομοίως τα πιστεύει, σαν να έχει μία ψυχή και την ίδια καρδιά. Τα διακηρύσσει με αρμονία και τα διδάσκει και τα παραδίδει σαν να έχει ένα στόμα. Οι διάλεκτοι ανά τον κόσμο είναι ανόμοιοι, αλλά η δύναμη της παράδοσης είναι μία και η αυτή.

Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Εις το κατά Ιωάννην*

Διότι αν όλοι μετέχουμε στον ένα άρτο, όλοι αποτελούμε ένα σώμα. Γιατί ο Χριστός δεν μπορεί να μερίζεται. Γι' αυτό και η Εκκλησία αποτέλεσε σώμα Χριστού και εμείς ξεχωριστά μέλη, σύμφωνα με τη σύνεση του Παύλου.

Κύριλλος Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις*

Η Εκκλησία λοιπόν ονομάζεται καθολική, επειδή είναι απλωμένη σε όλη την οικουμένη, από τη μια άκρη ως την άλλη άκρη της γης και επειδή διδάσκει πλήρη και αδιάκοπα όλα τα δόγματα που πρέπει να γνωρίζουν οι άνθρωποι.

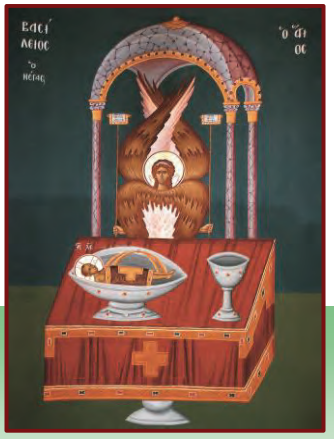

Κανών Δ΄ της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου
Η εκλογή και χειροτονία επισκόπου οφείλει να γίνεται από την επαρχιακή σύνοδο. Σε περίπτωση που αυτό είναι αδύνατο λόγω κάποιας επείγουσας ανάγκης ή εξαιτίας της απόστασης, αρκεί η παρουσία τριών επισκόπων που συνέρχονται «ἐπὶ τὸ αὐτὸ», έχοντας την έγγραφη γνώμη και των απόντων συνεπισκόπων τους, για να τελέσουν την εκλογή και χειρονονία. Το κύρος αυτών των πράξεων για κάθε επαρχία επισφραγίζεται από τον οικείο μητροπολίτη.

Κανών Ε΄ της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου
Για το ζήτημα των ακοινώνητων κληρικών ή λαϊκών σε κάθε επισκοπική επαρχία, να ισχύει η αρχή, σύμφωνα με τον σχετικό κανόνα, όσοι τέθηκαν σε ακοινωνησία και αποβλήθηκαν, η υπόθεσή τους να μην εξετάζεται από εκείνους που τους απέβαλαν. Να εξετάζεται αν έγιναν αποσυνάγωγοι από ενδεχόμενη μικροψυχία, φιλονικία ή κάποια προσωπική αποστροφή του επισκόπου. Προκειμένου να γίνεται δεόντως η εξέταση, κρίθηκε καλό, ανά έτος, σε κάθε επαρχία δύο φορές τον χρόνο να συνέρχεται σύνοδος. Ώστε με την κοινή σύναξη όλων των επισκόπων της επαρχίας «ἐπὶ τὸ αὐτὸ» να εξετάζονται παρόμοια ζητήματα και όσοι προσέκρουσαν στον επίσκοπο να θεωρούνται από όλους ως ακοινώνητοι μέχρι να αποφασίσει υπέρ αυτών η σύνοδος των επισκόπων με πιο φιλάνθρωπη απόφαση.

Ιωάννης Δαμασκηνός,
Έκδοσις ακριβής
Η πίστη εντούτοις είναι διπλή. «Ἔστι γὰρ πίστις ἐξ ἀκοῆς». Γιατί ακούγοντας τις θείες Γραφές, πιστεύουμε στη διδασκαλία του Πνεύματος. […] «Ἔστι δέ», επίσης, «πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων», ή αδίδαχτη και ακλόνητη ελπίδα σ' αυτά που έχει υποσχεθεί ο Θεός και στην επιτυχία των παρακλήσεών μας. Η πρώτη λοιπόν είναι της δικής μας γνώμης, ενώ η δεύτερη των χαρισμάτων του Πνεύματος. Πρέπει να ξέρουμε ότι με το βάπτισμα αποβάλλουμε ολόκληρο το κάλυμμα από τη γένεσή μας, δηλαδή την αμαρτία και γινόμαστε Ισραηλίτες πνευματικοί και λαός του Θεού.

Γρηγόριος Παλαμάς,
Αντιρρητικός προς Ακίνδυνον
Υποστηρίζουμε ότι τα πράγματα δεν εξαρτώνται από τα ονόματα, αλλά ότι η σημασία των νοημάτων προκύπτει κατάλληλα από τα πράγματα. Γιατί τα ονόματα έχουν ως αιτία τα πράγματα και τα πράγματα δεν έχουν αιτία τα ονόματα.

Γρηγόριος Παλαμάς, *Ομιλία ΙΕ΄*
Αλλά με τη χάρη του είμαστε ένα κατά την πίστη σε αυτόν και ανήκουμε στο ένα σώμα της Εκκλησίας του, έχοντας μια κεφαλή, αυτόν· και ένα πνεύμα ποτισθήκαμε διά της πανάγιας χάριτος του Πνεύματος.

Μητροπολίτου Περγάμου Ιωάννου Ζηζιούλα, *Έργα Α΄, Εκκλησιολογικὰ μελετήματα*

Πρῶτα πρῶτα, στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία ὁ ἐπίσκοπος, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἦταν ὁ προεστὼς τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας, ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἐνσαρκωτὴς καὶ ἐκφραστὴς τῆς ἐνότητας ὁλόκληρης τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας. Συγχρόνως, καὶ ἐπειδὴ ἡ εὐχαριστιακὴ κοινότητα ἀπὸ τὴ φύση της ἐκφράζει καὶ φανερώνει τὸν ὅλο Χριστὸ καὶ τὴν ὅλη («καθολικὴ») Ἐκκλησία, στὸ πρόσωπο τοῦ ἐπισκόπου ἡ τοπικὴ ἐκκλησία ὑπερέβαινε κάθε ἔννοια τοπικισμοῦ, ὥστε, μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες τοπικὲς ἐκκλησίες, νὰ συναποτελεῖ τὴν μία, ἁγία, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία. Ἦταν, λοιπόν, πολὺ φυσικὸ κάθε πράξη τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀποσκοποῦσε στὴν ἔκφραση τῆς ἑνότητας τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως ἦταν ἡ σύνοδος, νὰ ἐκδηλώνεται διὰ τοῦ ἐπισκόπου. Συνεπῶς, ἡ ἐπισκοπικὴ σύνθεση τῆς συνόδου ἔχει οὐσιαστικὴ θεολογικὴ βάση, γι᾽ αὐτὸ καὶ δικαίως ἐπιβάλλεται ἐκκλησιολογικὰ στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία. Ὁ ἐπίσκοπος, ὡς προεστὼς τῆς Εὐχαριστίας, εἶναι ὁ ἐκφραστὴς τῆς ἑνότητας τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας καθεαυτήν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑνότητάς της μὲ τὶς ἄλλες τοπικὲς ἐκκλησίες, ἀφοῦ ἀνέκαθεν οἱ σύνοδοι ἀπέβλεπαν πρὸς τὴν ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας.

Θεία Λειτουργία Μεγάλου Βασιλείου

Μνήσθητι, Κύριε, πάσης Ἐπισκοπῆς Ὀρθοδόξων, τῶν ὀρθοτομούντων τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας. Μνήσθητι, Κύριε, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου, καὶ τῆς ἐμῆς ἀναξιότητος, συγχώρησόν μοι πᾶν πλημμέλημα ἑκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον, καὶ μὴ διὰ τὰς ἐμὰς ἁμαρτίας κωλύσῃς τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος ἀπὸ τῶν προκειμένων Δώρων. Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Πρεσβυτερίου, τῆς ἐν Χριστῷ Διακονίας, καὶ παντὸς ἱερατικοῦ Τάγματος, καὶ μηδένα ἡμῶν καταισχύνῃς τῶν κυκλούντων τὸ ἅγιόν σου θυσιαστήριον. Ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ἐν τῇ χρηστότητί σου, Κύριε, ἐπιφάνηθι ἡμῖν ἐν τοῖς πλουσίοις σου οἰκτιρμοῖς, εὐκράτους καὶ ἐπωφελεῖς τοὺς ἀέρας ἡμῖν χάρισαι, ὄμβρους εἰρηνικοὺς τῇ γῇ πρὸς καρποφορίαν δώρησαι. Εὐλόγησον τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου, παῦσον τὰ σχίσματα τῶν Ἐκκλησιῶν, σβέσον τὰ φρυάγματα τῶν ἐθνῶν, τὰς τῶν αἱρέσεων ἐπαναστάσεις ταχέως κατάλυσον, τῇ δυνάμει τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος. Πάντας ἡμᾶς πρόσδεξαι εἰς τὴν βασιλείαν σου, υἱοὺς φωτὸς καὶ υἱοὺς ἡμέρας ἀναδείξας, τὴν σὴν εἰρήνην, καὶ τὴν σὴν ἀγάπην χάρισαι ἡμῖν, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν· πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Σε συλλογή ή λεξικό βιβλικών όρων (ενδεικτικά: *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1963· *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 2010-2015. Xavier Léon - Dufour, *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, μτφρ. Σ. Αγουρίδης κ.ά., Άρτος Ζωής, Αθήνα 1980) να διερευνήσετε στην ομάδα σας την εμφάνιση, την καθιέρωση και το νόημα των όρων «Καθολική Εκκλησία» και «αίρεση».
2. Να μελετήσετε στην ομάδα σας τα πατερικά κείμενα της ενότητας και να καταγράψετε τα στοιχεία στα οποία, κατά τους Πατέρες, θεμελιώνεται η ενότητα της Εκκλησίας.
3. Με τη μέθοδο της αντιλογίας, να συζητήσετε στην ολομέλεια της τάξης κατά πόσον είναι επιβεβλημένο και αναγκαίο οι πιστοί να μετέχουν στην Ευχαριστία και τα μυστήρια της Εκκλησίας πρωτίστως στην ενορία τους.
4. Κάποιοι επισκέπτες του τόπου μας, οι οποίοι είναι Χριστιανοί αλλά δεν είναι Ορθόδοξοι, ρωτούν έναν Ορθόδοξο κληρικό εάν μπορούν να κοινωνήσουν στην Ορθόδοξη Θεία Λειτουργία. Σκεφτείτε τον εαυτό σας στη θέση αυτού του κληρικού (συλλογικός ρόλος) και εξηγήστε με απλά λόγια την Ορθόδοξη προσέγγιση στο ζήτημα αυτό. Μπορείτε να αντλήσετε επιχειρήματα από τα κείμενα της ενότητας.
5. Να οργανώσετε στην ομάδα σας μια ψηφιακή παρουσίαση με θέμα «Ενότητα και καθολικότητα της Εκκλησίας σύμφωνα με τα κείμενα-αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016)» (https://www.holycouncil.org).

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 7

«Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν»: Η κοινωνία των εσχάτων

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

1. Η προσδοκία της Βασιλείας του Θεού

1.1. Η προσμονή των εσχάτων
- 1.1.1. Η εσχατολογική προσδοκία
- 1.1.2. Η πρόγευση της Βασιλείας

1.2. Η λειτουργική ζωή της Εκκλησίας ως εικόνα της Βασιλείας
- 1.2.1. Εσχατολογικές διαστάσεις στη Θεία Ευχαριστία και στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας
- 1.2.2. Η εσχατολογική προσμονή στη λειτουργική τέχνη της Εκκλησίας

2. Η «όγδοη ημέρα»

2.1. Η ανάσταση του γένους των ανθρώπων
- 2.1.1. Η ανάσταση ως προέκταση της νίκης του Χριστού επί του θανάτου
- 2.1.2. Ανάσταση ψυχών και σωμάτων

2.2. Η ζωή του «μέλλοντος αἰῶνος»
- 2.1.1. Η προσωπική ελευθερία ως προϋπόθεση της θέωσης
- 2.2.2. Η ανακαίνιση της Δημιουργίας: Πρωτολογία και εσχατολογία
- 2.2.3. «Ἰδοὺ καινὰ ποιῶ πάντα» (Απ 21, 5): Η ζωή του μέλλοντος αιώνος

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Η προσδοκία της Βασιλείας του Θεού

1. Η προσμονή των εσχάτων

1.1. Η εσχατολογική προσδοκία

Η εσχατολογία αποτελεί συνήθως το τελευταίο κεφάλαιο των εγχειριδίων της Δογματικής, το οποίο επιχειρεί να παρουσιάσει την πίστη και τη διδασκαλία της Εκκλησίας για τα έσχατα. Συγκεκριμένα, για τη ζωή μετά τον θάνατο, μέχρι την καθολική ανάσταση, την κρίση και την τελείωση των πάντων. Η Αγία Γραφή αφηγείται τις ενέργειες του Θεού στην κτίση και στην ιστορία των ανθρώπων. Η ιδέα του γραμμικού χρόνου και της πορείας της ιστορίας προς ένα τέλος, έναν σκοπό, έχει προέλθει από τη βιβλική παράδοση. Ο κόσμος είναι η δημιουργία του Θεού που κτίσθηκε για να οδηγηθεί μέσω του ανθρώπου στην έσχατη τελείωση. Το *εφάπαξ* γεγονός του Χριστού υπήρξε το κεντρικό και αποφασιστικό σημείο τομής στη σχέση Θεού και ιστορίας. Στο πρόσωπο και στο έργο του Χριστού, από την ενανθρώπηση ως το πάθος και την Ανάσταση ανακεφαλαιώνεται ολόκληρος ο χρόνος της *κοινωνίας* του κόσμου και του ανθρώπου με τον Θεό. Το μέλλον, ενώ ήδη εκπληρώνεται στο πρόσωπο του Χριστού, παραμένει αναμενόμενο. Η εσχατολογική αυτή προοπτική περιλαμβάνει τον άνθρωπο, τον κόσμο και την ιστορία σε μια ολότητα. Η Ανάσταση, ως κατεξοχήν εσχατολογικό γεγονός αποτελεί εξ ολοκλήρου δωρεά και χάρη του Θεού. Το γεγονός αυτό βιώνεται στη Θεία Ευχαριστία, η οποία ως ανάμνηση και ως επίκληση των έργων του Θεού συνιστά την αποφασιστική πράξη του Θεού στην ιστορία, που είναι η Ανάσταση και η καθολική επέκτασή της στην κτίση και στην ιστορία. Η εσχατολογία της Εκκλησίας διέρχεται μέσω της Ευχαριστίας.

1.2. Η πρόγευση της Βασιλείας

Η θεολογία των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας προσεγγίζει την Εκκλησία περισσότερο ως ενδιάμεσο στάδιο μέχρι τη μέλλουσα Βασιλεία. Η κοινή τράπεζα της Ευχαριστίας, το Κυριακό δείπνο της Εκκλησίας, είναι η κύρια εκδήλωση της έντονης προσδοκίας των εσχάτων, καθώς και της πρόγευσης του καινούριου κόσμου της ερχόμενης Βασιλείας. Η δεύτερη έλευση του Κυρίου Ιησού Χριστού θα σημάνει και την τελική ημέρα της κρίσης, όταν ο Χριστός θα επανέλθει «μετὰ δόξης». Όλα σχεδόν στη Θεία Ευχαριστία εικονίζουν, προαναγγέλλουν και προλαμβάνουν τα έσχατα της Βασιλείας. Από την έναρξή της δηλώνεται σαφώς ότι η πράξη της Ευχαριστίας αποτελεί φανέρωση της Βασιλείας του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος.

Η Ευχαριστία δεν εικονίζει τα έσχατα με έναν μηχανικό και αυτοματικό τρόπο, αλλά προϋποθέτει την ασκητική συνεργία των πιστών. Τόσο η παραβολή της μέλλουσας κρίσης όσο και οι Μακαρισμοί (Μτ 5, 3-16) κατανοήθηκαν από την αρχαία Εκκλησία ως αγώνας και ως στράτευση για τη σταδιακή μεταμόρφωση και τον εκκλησιασμό του κόσμου, για την υπέρβαση του κακού, για την αναγγελία της ερχόμενης Βασιλείας. Γι' αυτό και μακαρίζονται ως κληρονόμοι της Βασιλείας «οἱ πτωχοί τῷ πνεύματι», «οἱ πενθοῦντες», «οἱ πραεῖς», «οἱ πεινῶντες καί διψῶντες τήν δικαιοσύνην», «οἱ ἐλεήμονες», «οἱ καθαροί τῇ καρδίᾳ», «οἱ εἰρηνοποιοί», «οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης». Η θέωση των αγίων στην Ορθόδοξη Παράδοση είναι μια πρόγευση και ένας εικονισμός των εσχάτων, ο άγιος είναι πολίτης της Βασιλείας του Θεού.

2. Η λειτουργική ζωή της Εκκλησίας ως εικόνα της Βασιλείας

2.1. Εσχατολογικές διαστάσεις στη Θεία Ευχαριστία και στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας

Η δημιουργία και η ιστορία των όντων κινείται και εξελίσσεται προς ένα τέλος, την πλήρη κοινωνία των κτιστών με τον άκτιστο Θεό, μέσω του Χριστού. Στην πατερική θεολογία και ιδιαίτερα στα ερμηνευτικά υπομνήματα και σχόλια στη Θεία Λειτουργία, η Ευχαριστία φανερώνεται ως *θεωρία*, *τύπος* και *εικόνα*, ως αφηγηματική αναπαράσταση και ως ανακεφαλαίωση της οικονομίας του Χριστού. Σήμερα, ο Χριστός φαίνεται και κοινωνείται μυστηριακά στην Ευχαριστία, όμως, στα έσχατα θα είναι ορατός και θα μεταλαμβάνεται δίχως παραπετάσματα. Γι' αυτό ακριβώς η Ευχαριστία, εικονίζοντας τη Βασιλεία, συνιστά ανάμνηση και «τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας» (Θ. Λειτουργία Ιω. Χρυσοστόμου) ως αποκαλυπτική πρόγευση και κοινωνία.

Η Θεία Λειτουργία εξεικονίζει την Εκκλησία όχι όπως είναι τώρα, αλλά όπως θα είναι στα έσχατα της Βασιλείας. Κορύφωση και συνάμα αιτία της είναι η τελείωση των μελών του εκκλησιαστικού σώματος. Τελικά, το μυστήριο της Ευχαριστίας είναι το άνοιγμα της Εκκλησίας προς τη Βασιλεία, προς την εσχατολογική σύναξη, την «πανήγυριν των πρωτοτόκων» (Εβρ 12, 23).

Το Άγιο Πνεύμα μέσω της οικονομίας του Χριστού πραγματώνει την κοινωνία κτιστού και ακτίστου μέσω των μυστηρίων στο σώμα της Εκκλησίας. Δεν αποτελεί απλώς έναν άλλον παράκλητο στη θέση του Χριστού, αλλά το Πνεύμα το Άγιο γίνεται ο τρόπος με τον οποίο ο Χριστός *επιστρέφει* «ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ» στην Εκκλησία και γίνεται η συλλογική κεφαλή του Σώματός του, που έλκει και ενώνει τους πολλούς. Διά του Αγίου Πνεύματος ο Χριστός είναι μυστηριακά παρών στην Εκκλησία.

Η εν Χριστώ ζωή ριζώνει και ξεκινάει στην παρούσα ζωή, τελειώνεται όμως στη μέλλουσα ζωή της Βασιλείας, γιατί το περιεχόμενό της δεν προέρχεται από τον παρόντα κόσμο, αλλά από τα έσχατα της ιστορίας. Όλα τα μυστήρια της Εκκλησίας συντελούν σε αυτή την πορεία της εν Χριστώ ζωής, ωστόσο, το πλήρωμα και την τελείωσή της παρέχει το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Η τελειότητα του μυστηρίου της Ευχαριστίας έγκειται στην τελειότητα και κορύφωση της ένωσης με τον Χριστό. Η Θεία Ευχαριστία τελειοί και τα άλλα μυστήρια, διότι ενεργεί ως άφεση των αμαρτιών και μετά το Βάπτισμα, αναδεικνύοντας το Σώμα του Χριστού ως μοναδικό φάρμακο κατά της αμαρτίας.

2.2. Η εσχατολογική προσμονή στη λειτουργική τέχνη της Εκκλησίας

Η εσχατολογική προσδοκία σαρκώθηκε κατεξοχήν στον ναό ως τόπο τέλεσης της Θείας Ευχαριστίας και συνακόλουθα σε όλο το εύρος της λειτουργικής τέχνης της Εκκλησίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά την περίοδο των διωγμών η τέλεση της Ευχαριστίας συνδέθηκε με το μαρτύριο των Χριστιανών, το οποίο, ήδη με τον πρωτομάρτυρα Στέφανο προσέλαβε εσχατολογική σημασία. Έτσι, η Θεία Ευχαριστία ετελείτο πάνω στους τάφους των μαρτύρων και αργότερα στα εγκαίνια κάθε ναού τοποθετούνται λείψανα αγίων και μαρτύρων στην ευχαριστιακή τράπεζα.

Κατά τον Μάξιμο τον Ομολογητή, ο κόσμος και ο άνθρωπος, στο μέτρο που έχουν ενταχθεί στην Εκκλησία και στην Ευχαριστία της, θα συμμετάσχουν και στα αγαθά της αιώνιας Ευχαριστίας της Βασιλείας. Το ακροτελεύτιο μέρος των λειτουργικών ευχών, όπως και η εκφώνηση «Εἷς Ἅγιος, εἷς Κύριος», φανερώνει τη μελλοντική ενότητα, η οποία θα έχει ανεξάντλητη πηγή την αγιότητα του Θεού. Η κοινωνία των αχράντων μυστηρίων, που ακολουθεί, θα οδηγήσει κατά το μέλλον στην εν Χριστώ θέωση των πιστών. Κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας ο άνθρωπος είναι *λειτουργικό ον*, δηλαδή η ύπαρξή του είναι βαθύτατα «ευχαριστιακή» και δοξολογική έναντι του Θεού. Την αποκαλυπτική αυτή εμπειρία της Εκκλησίας μεταφέρει και εκφράζει κατεξοχήν η γλώσσα της Ορθόδοξης εικονογραφίας.

Η εικόνα αναπαριστά το πρόσωπο ως «ναό του Αγίου Πνεύματος», που γίνεται τόπος των θείων ενεργειών και κοσμείται από αυτό που η υμνολογία της Εκκλησίας ονομάζει *κάλλος* και *ωραιότητα*. Αυτό σημαίνει ότι το περιεχόμενο, η σημασία και η λειτουργία της εικόνας στην Εκκλησία έχει έναν βαθύτατο εσχατολογικό προσανατολισμό. Γι' αυτό και η τέχνη της ορθόδοξης εικόνας, κατά την υψηλή ανάπτυξή της, συνδέθηκε άρρηκτα με τη θεολογία και την ευχαριστιακή εμπειρία της Εκκλησίας, εκφράζοντας τα πρόσωπα και τα όντα όχι όπως είναι τώρα, αλλά όπως *θα είναι* στη Βασιλεία του Θεού. Τα πρόσωπα, αναδυόμενα από το σκοτάδι της ανυπαρξίας και της φθοράς, φωτίζονται με ζωηρά χρώματα. Το φως στην ορθόδοξη εικόνα υπερβαίνει τη φυσιοκρατική δέσμευση της ευθύγραμμης διάδοσης, με αποτέλεσμα τα εικονιζόμενα όντα να εμφανίζονται σχεδόν ελεύθερα από τη φυσική αναγκαιότητα, ως υπαρκτά και μετά την ενδοϊστορική και

πρόσκαιρη ζωή τους. Στην ορθόδοξη εικόνα ο Χριστός είναι «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος». Όπως ο Χριστός αναγνωρίζεται μετά την Ανάσταση «ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου» (Λκ 24,35), έτσι και η εικόνα αναδεικνύεται και ερμηνεύεται μέσα στην ευχαριστιακή κοινότητα της Εκκλησίας. Ο Χριστός είναι η ιστορική έκφραση του θείου κάλλους και το Άγιο Πνεύμα, το οποίο πληροί την ανθρωπότητά του, είναι η *θεωρημένη* Βασιλεία της Ωραιότητας. Ο Παράκλητος αποκαλύπτεται κατεξοχήν ως Πνεύμα της Ωραιότητας. Μέσω του Αγίου Πνεύματος ο άνθρωπος αναμορφώνει «τὸ ἀρχαῖον κάλλος» και κοινωνεί στην όντως ωραιότητα.

Τα παραπάνω εσχατολογικά χαρακτηριστικά αναγνωρίζονται σε όλες τις εκκλησιαστικές και ιδιαιτέρως στις λειτουργικές τέχνες: Από την εικονολογική γλώσσα και αισθητική της ναοδομίας, της υμνογραφίας και της εκκλησιαστικής μουσικής, μέχρι την εμμελή απαγγελία των ευχών και του Ευαγγελίου, τα εκκλησιαστικά άμφια, την οργάνωση του εορτολογίου και την τάξη των ακολουθιών. Ο θεολόγος, ο εικονογράφος, ο υμνογράφος και ο μελωδός της Εκκλησίας, είναι ο θεατής και προφήτης της εσχατολογικής ολοκλήρωσης της δημιουργίας.

Κατά τον Μάξιμο τον Ομολογητή, η ολοκλήρωση της αρχικής ωραιότητας προκύπτει στο τέλος, στα έσχατα της ιστορίας, και λαμβάνει το όνομα της Βασιλείας. Η αλήθεια των όντων δεν βρίσκεται στην αρχή τους, σε αυτό που ήταν, αλλά σε αυτό που *θα είναι*. Ο άνθρωπος ως άλλος *μικρόκοσμος* καλείται να εκφράσει και να καλλιεργήσει το κάλλος της κτίσης. Η ίδια η φύση αναμένει στενάζοντας για να σωθεί η ωραιότητά της από τον άνθρωπο. Ο αληθινός κόσμος είναι ο μεταμορφωμένος κόσμος που ξαναβρίσκει την πρωταρχική του λεπτότητα και ωραιότητα με τη συμβολή του ανθρώπου, αλλά με πρωταγωνιστή τον Θεάνθρωπο Χριστό. Το φως του Χριστού, που δοξάζει τα σώματα των αγίων όπως εμφαίνεται στην εκκλησιαστική εικονογραφία και όχι μόνο, διαχέει τη θεϊκή ωραιότητα προς σύμπασα τη δημιουργία μέχρι τα απώτατα βάθη της «ύλης». Έτσι, ακόμη και η ύλη και τα κτιστά σώματα μεταμορφώνονται και ανακαινίζονται, καθώς και ολόκληρος ο κόσμος στον μέλλοντα αιώνα της Βασιλείας.

Πηγές - Κείμενα

Κατά Μάρκον 1, 14-15
Μετά τη σύλληψη του Ιωάννη, ο Ιησούς ήρθε στη Γαλιλαία και κήρυττε το χαρμόσυνο μήνυμα για τη βασιλεία του Θεού. «Συμπληρώθηκε», έλεγε, «ο καθορισμένος καιρός κι έφτασε η βασιλεία του Θεού· μετανοείτε και πιστεύετε στο χαρμόσυνο αυτό μήνυμα».

Κατά Ματθαίον 6, 33
Πρώτα απ' όλα να επιζητείτε τη βασιλεία του Θεού και την επικράτηση του θελήματός του.

Κατά Ματθαίον 7, 21
Στη βασιλεία του Θεού δεν θα μπει όποιος μου λέει «Κύριε, Κύριε», αλλά όποιος κάνει το θέλημα του ουράνιου Πατέρα μου.

Κατά Ματθαίον 13, 45
Η βασιλεία των ουρανών πάλι μοιάζει μ' έναν έμπορο, που ζητούσε να βρει όμορφα μαργαριτάρια. Κι όταν βρήκε ένα πανάκριβο μαργαριτάρι, πήγε και πούλησε όλα όσα είχε και το αγόρασε.

Κατά Ματθαίον 25, 34
Ελάτε, οι ευλογημένοι απ' τον Πατέρα μου, κληρονομήστε τη βασιλεία που σας έχει ετοιμαστεί απ' την αρχή του κόσμου.

Κατά Μάρκον 9, 1
Σας βεβαιώνω πως υπάρχουν μερικοί ανάμεσα σ' αυτούς που βρίσκονται εδώ, οι οποίοι δεν θα γευτούν τον θάνατο, πριν δουν να έρχεται δυναμικά η βασιλεία του Θεού.

Κατά Λουκάν 8, 10
Σ' εσάς έδωσε ο Θεός να γνωρίσετε τα μυστήρια της βασιλείας του, ενώ στους υπολοίπους αυτά δίνονται με παραβολές, ώστε να κοιτάζουν αλλά να μη βλέπουν και ν' ακούνε αλλά να μην καταλαβαίνουν.

Κατά Ιωάννην 6, 54
Αυτός που τρώει τη σάρκα μου και πίνει το αίμα μου έχει ζωή παντοτινή, κι εγώ θα τον αναστήσω την έσχατη ημέρα.

Ρωμαίους 14, 17
Μην ξεχνάτε πως η βασιλεία του Θεού δεν είναι φαγητά και ποτά, αλλά δικαιοσύνη, ειρήνη και χαρά, που δίνει το Άγιο Πνεύμα.

Α΄ Κορινθίους 11, 26
Γιατί ωσότου να έρθει ο Κύριος, πάντοτε, όποτε τρώτε αυτό το ψωμί και πίνετε αυτό το ποτήριο, διακηρύττετε τον θάνατο του Κυρίου.

Β΄ Κορινθίους 6, 2
Να, τώρα είναι ο καιρός της χάρης, τώρα είναι η ημέρα της σωτηρίας.

Β΄ Πέτρου 3, 10-13

Ωστόσο, η ημέρα του Κυρίου θα έρθει όπως ο κλέφτης τη νύχτα, και τότε οι ουρανοί θα εξαφανιστούν με τρομερό πάταγο, τα στοιχεία της φύσεως θα διαλυθούν στη φωτιά, και η γη, όπως κι όλα όσα έγιναν πάνω σ' αυτήν, θα κατακαούν. Αν, λοιπόν, τα πάντα θα διαλυθούν μ' αυτόν τον τρόπο, σκεφτείτε ποια πρέπει να είναι η συμπεριφορά σας: Να είναι άγια κι αφιερωμένη στον Θεό, όσον καιρό θα προσμένετε με ζήλο και λαχτάρα τον ερχομό της ημέρας του Θεού. Τότε οι ουρανοί θα διαλυθούν στη φωτιά και τα στοιχεία της φύσεως θα καούν και θα λιώσουν. Εμείς όμως, σύμφωνα με την υπόσχεση του Θεού, προσμένουμε καινούριους ουρανούς και καινούρια γη, όπου θα βασιλεύει η δικαιοσύνη.

Αποκάλυψις 2, 7

Όποιος έχει αυτιά, ας ακούσει τι λέει το Πνεύμα στις εκκλησίες. Σ' όποιον νικήσει θα του δώσω να φάει τον καρπό από το δέντρο της ζωής, που βρίσκεται στον παράδεισο του Θεού μου.

Αποκάλυψις 22, 12-14

«Να, έρχομαι σύντομα», λέει ο Ιησούς, «και φέρνω μαζί μου την ανταμοιβή μου, για ν' ανταποδώσω στον καθένα ανάλογα με τα έργα του. Εγώ είμαι το Άλφα και το Ωμέγα, ο πρώτος και ο έσχατος, η αρχή και το τέλος». Μακάριοι όσοι τηρούν τις εντολές του, για να έχουν δικαίωμα να φάνε από το δέντρο της ζωής και να περάσουν τις πύλες για να μπουν στην πολιτεία.

Αποκάλυψις 21, 1-8

Τότε είδα έναν καινούριο ουρανό και μια καινούρια γη. Ο πρώτος ουρανός κι η πρώτη γη είχαν εξαφανιστεί κι η θάλασσα δεν υπήρχε πια. Κι είδα την άγια πόλη, τη νέα Ιερουσαλήμ, να κατεβαίνει από τον ουρανό, από τον Θεό, έτοιμη σαν τη νύφη που στολισμένη περιμένει τον άντρα της. Άκουσα και μια δυνατή φωνή απ' τον ουρανό να λέει: «Τώρα πια η κατοικία του Θεού είναι μαζί με τους ανθρώπους. Θα κατοικήσει μαζί τους, κι αυτοί θ' αποτελούν τον λαό του. Ο ίδιος ο Θεός θα είναι μαζί τους. Θα διώξει κάθε δάκρυ από τα μάτια τους, κι ο θάνατος δεν θα υπάρχει πια· ούτε πένθος ούτε κλάμα ούτε πόνος θα υπάρχει πια, γιατί τα παλιά πέρασαν».

Και αυτός που καθόταν στον θρόνο είπε: «Να, όλα τα κάνω καινούρια». Και μου λέει: «Γράψε, γιατί τα λόγια μου είναι αληθινά κι αξίζει κανείς να τα εμπιστευθεί». Και πρόσθεσε: «Εκπληρώθηκαν όλα· εγώ είμαι το Άλφα και το Ωμέγα, η αρχή και το τέλος· εγώ σ' όποιον διψάει θα δώσω δωρεάν να πιει από το νερό που δίνει ζωή. Αυτά θα τα κληρονομήσει ο νικητής· κι εγώ θα είμαι Θεός του, κι αυτός παιδί μου. Οι δειλοί, όμως, οι άπιστοι, οι βδελυροί, οι φονιάδες, οι πόρνοι, οι μάγοι, οι ειδωλολάτρες κι όσοι αντιστρατεύονται την αλήθεια, θα 'χουν το μερίδιό τους στη λίμνη που καίγεται με φωτιά και θειάφι. Αυτός είναι ο δεύτερος θάνατος».

Διδαχή των 12 Αποστόλων

Θυμήσου, Κύριε, την Εκκλησία σου, ώστε να την γλιτώσεις από κάθε κακό και να την τελειοποιήσεις με την αγάπη σου (Πρβλ. Α΄ Ιω. 2,5), και σύναξε από τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα (Ματθ. 24,31), αυτήν που αγιάστηκε, στη βασιλεία σου την οποία ετοίμασες γι' αυτήν. Γιατί δική σου είναι η δύναμη και η δόξα στους αιώνες.

Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Θαλάσσιον*

Σε αυτό το τέλος ατενίζοντας δημιούργησε ο Θεός τις ουσίες των όντων. Αυτό είναι κυρίως το πέρας της πρόνοιας και εκείνων που η πρόνοια προνοεί, σύμφωνα με το οποίο γίνεται η επανασυναγωγή στον Θεό όλων των ποιημάτων του. Αυτό είναι το μυστήριο που περικλείει όλους τους αιώνες και φανερώνει την υπεράπειρη και που άπειρες φορές απείρως προϋπάρχει από τους αιώνες μεγάλη βουλή του Θεού, της οποίας βουλής αγγελιοφόρος έγινε ο ίδιος ο σύμφωνος με την ουσία του Θεού Λόγος, όταν έγινε άνθρωπος, και φανέρωσε, αν μου επιτρέπεται να πω, τον ίδιο τον βαθύτερο πυθμένα της Πατρικής αγαθότητας κι έδειξε μέσα σε αυτόν το τέλος, που για χάρη του τα δημιουργήματα έλαβαν σαφώς την αρχή της ύπαρξής τους. Διότι για τον Χριστό, δηλαδή για το κατά Χριστόν μυστήριο, όλοι οι αιώνες και όλα όσα περιέχουν έχουν λάβει την αρχή και το τέλος του είναι τους, Γιατί πιο πριν από τους αιώνες προϋπονοήθηκε η ένωση, του ορίου και της αοριστίας, του μέτρου και της αμετρίας, του πέρατος και της απειρίας, του δημιουργού και της δημιουργίας, της στάσης και της κίνησης, και η ένωση αυτή έγινε στο πρόσωπο του Χριστού, όταν φανερώθηκε στο τέλος των χρόνων και πραγματοποίησε την πρόγνωση του Θεού...

Μάξιμος Ομολογητής, *Μυσταγωγία*

Τίνος σύμβολο είναι στη γενική σημασία της η θεία ανάγνωση του αγίου Ευαγγελίου

Στη γενική εκδοχή της υποδηλώνει τη συντέλεια του κόσμου τούτου. Έπειτα δηλαδή από τη θεία ανάγνωση του αγίου Ευαγγελίου, κατεβαίνει και ο αρχιερέας από τον θρόνο και γίνεται από τους λειτουργούς η απόλυση και η απομάκρυνση των κατηχουμένων και όσων είναι ανάξιοι για το θείο αντίκρυσμα των μυστηρίων, που μέλλουν να παρουσιασθούν. Δείχνει η ίδια και προτυπώνει την αλήθεια, που αυτής είναι εικόνα κι αποτύπωση, κι είναι σαν να φωνάζει με όλα αυτά ότι, αφού κηρυχθεί σ' όλη την οικουμένη, όπως έχει γραφεί, το Ευαγγέλιο της Βασιλείας, μαρτυρία για όλα τα έθνη, τότε θα φτάσει το τέλος. Θα φτάσει τότε, κατά τη δεύτερη παρουσία του, θέλω να πω από τον ουρανό, με ανείπωτη δόξα ο μεγάλος Θεός και Σωτήρας μας Ιησούς Χριστός. Ο ίδιος ο Κύριος με εξαγγελτική φωνή αρχαγγέλου και με τον ήχο της σάλπιγγας του Θεού θα κατεβεί από τον ουρανό, γράφει ο θείος Απόστολος.

Τι σημαίνει η είσοδος των αγίων Μυστηρίων

Η είσοδος πάλι των αγίων και σεβαστών Μυστηρίων είναι η αρχή κι ο πρόλογος, όπως έλεγε ο μεγάλος εκείνος γέροντας, της καινούργιας διδαχής, που θα γίνει στους ουρανούς, σχετικά με την οικονομία του Θεού για μας και η αποκάλυψη του μυστηρίου της σωτηρίας μας, που είναι κρυμμένο στ' άδυτα της θεϊκής μυστικότητας. «Δεν θα πιώ, λέει ο Θεός Λόγος στους μαθητές του, στο εξής από τον καρπό του αμπελιού ως τη μέρα εκείνη, οπότε θα το πίνω καινούργιο μαζί σας μέσα στη Βασιλεία του Πατέρα μου».

Αρχ. Σωφρόνιος,
Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστί

Η Λειτουργία, στο σύνολο της, συμπεριλαμβάνει όχι μόνο τα βιβλικά γεγονότα που αναφέρονται στην οικονομία της σωτηρίας του ανθρώπου, αλλά γενικά τη ζωή του κόσμου και ακόμη εκείνο, το οποίο υπήρχε προ καταβολής κόσμου και το οποίο αναμένομε, «ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν» (Α' Κορ. ιε' 28)· όταν «χρόνος ούκέτι ἔσται» (Αποκ. ι' 6). Γι' αυτή τη διάβαση από την πρόσκαιρη πραγματικότητα στην αιώνια μάς προετοιμάζει η Θεία Λειτουργία.

Φ. Ντοστογιέφσκι, *Αδελφοί Καραμάζωφ*

- Καραμάζωφ! Φώναξε ο Κόλιας. Είν' αλήθεια αυτό που λέει η θρησκεία ότι θ' αναστηθούμε ανάμεσα στους νεκρούς κι ότι θα ξαναϊδωθούμε, κι όλοι μαζί θα δούμε πάλι τον Ιλιούσα;
- Και βέβαια! Θ' αναστηθούμε, θα ξαναδούμε ο ένας τον άλλο, θ' ανιστορήσουμε χαρούμενα, όλ' αυτά που περάσαμε... απάντησε ο Αλιόσα μισο-χαμογελώντας, μισο-ενθουσιασμένος.
- Ω, τι όμορφο που θάναι αυτό! έκανε ο Κόλιας.
- Και τώρα, αρκετά κουβεντιάσαμε, πάμε στο δείπνο, που μας περιμένουν. Και μη σας κάνει εντύπωση, αν υπάρχουν πολλά φαγητά και ποτά στο νεκρώσιμο τραπέζι. Είν' ένα παλιό έθιμο, που έχει και την καλή του πλευρά, είπε ο Αλιόσα χαμογελώντας. Ωραία λοιπόν! Πάμε τώρα χέρι-χέρι!
- Και πάντα έτσι, σ' όλη μας τη ζωή, χέρι – χέρι! Ένα «ζήτω» για τον Καραμάζωφ! φώναξε πάλι ο Κόλιας μ' ενθουσιασμό. Κι όλα τα παιδιά ζητωκραύγασαν.

Φώτης Κόντογλου,
Πονεμένη Ρωμιοσύνη

Ἡ βυζαντινή ζωγραφική εἶναι αὐτό τό δροσερό νερό, πού σέ ἀναπαύει. Δέν συγκινεῖ μέ τόν τρόπο πού συγκινεῖ ἡ κοσμική ζωγραφική. Ἡ βυζαντινή ζωγραφική μεταμορφώνει τόν κόσμο πού ζωγραφίζει ἀπό ὑλικόν σέ πνευματικόν καί, μέ τά ἔργα της, δέν ἔχει σκοπό νά συγκινήσει τόν ἄνθρωπο, ἀλλά νά τόν ἀναπλάσει, νά κάνει πνευματικό κάθε αἴσθημά του. Μέ κάποια σχήματα καί μέ κάποια χρώματα μυστικά, μέ κάποιες κινήσεις πού φαίνουνται παράδοξες, θέλει νά ἐκφράσει τόν θεϊκόν ἔρωτα πού κατακαίει τούς ἁγίους πού ζωγραφίζει. Καμμιά τέχνη δέν τό ἔκαμε αὐτό τόσο ἐξαίσια. Ὅποιος λοιπόν δέν νοιώθει αὐτό τό στοιχεῖο, δέν ἔνοιωσε τίποτα ἀπό τή βαθειά οὐσία τῆς βυζαντινής ζωγραφικής, ὅπως εἶναι συνηθισμένος στά συνηθισμένα καί στά τριμμένα. Πῶς μπορεί τό «ὑπέρ φύσιν» νά παρασταθεῖ μέ τά φυσικά μέτρα; Τό πνεῦμα δέν μπαίνει στά στενά καλούπια, μέσα στά ὁποῖα χωρᾶνε τά συνηθισμένα καί σαρκικά αἰσθήματα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Χριστός ἀναποδογύρισε τά πάντα. Ἔδωσε στόν ἄνθρωπο νέα καρδιά, καινούργια μάτια, καινούργια αὐτιά, καινούργια γλώσσα, «γλῶσσαν καινήν». Ὁ ἀπόστολος Παῦλος κράζει: «Τά ἀρχαία παρῆλθεν, ἰδού γέγονε καινά τά πάντα».

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να ακούσετε σε αφήγηση το παράθεμα από τους Αδελφούς Καραμάζωφ και να εκφράσετε αυθόρμητες σκέψεις γύρω από το περιεχόμενο του διαλόγου. Να επαναλάβετε τη δραστηριότητα, αφού προηγουμένως μελετήσετε την περικοπή Β΄ Πέτρου 3, 10-13.
2. Αντλώντας επιχειρήματα από τα κείμενα της ενότητας, να προσπαθήσετε να εξηγήσετε στην ομάδα σας την επιγραφή της εικόνας «Η Χώρα των ζώντων». Να συσχετίσετε τα συμπεράσματά σας με την εικόνα του επιτύμβιου μνημείου στην αρχή της ενότητας.
3. Να συντάξετε σύντομο κείμενο στο οποίο να αναπτύξετε τη θέση σας γιατί ο υμνωδός του Πάσχα αναφέρει την Ανάσταση του Χριστού ως «ἄλλης βιοτῆς, τῆς αἰωνίου, ἀπαρχήν» (Κανόνας του Πάσχα, Ωδή ζ΄).
4. Να εντοπίσετε με την ομάδα σας αναφορές για τη Βασιλεία στο κείμενο της Θείας Λειτουργίας του Ιωάννου Χρυσοστόμου. Ποια συμπεράσματα εξάγετε από την έρευνά σας;
5. Σε μια επίσκεψη μελέτης στον ναό, να βρείτε με την ομάδα σας στοιχεία που να τεκμηριώνουν τη θέση ότι ο ορθόδοξος ναός αποτελεί εικόνα της Βασιλείας.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Η «όγδοη ημέρα»

1. Η ανάσταση του γένους των ανθρώπων

1.1. Η ανάσταση ως προέκταση της νίκης του Χριστού επί του θανάτου

Ο Θεός της Αγίας Γραφής δρα και ενεργεί στην ιστορία. Ως ιστορία εδώ εκλαμβάνεται η σκόπιμη και προγραμματισμένη πορεία του κόσμου προς ένα εσχατολογικό τέλος. Η Παλαιά Διαθήκη διαδραμάτισε ρόλο παιδαγωγίας και προπαρασκευής όλης της ανθρωπότητας για τον Χριστό, που είναι το «τέλος της ιστορίας». Στην Καινή Διαθήκη, ο Χριστός διά του Αγίου Πνεύματος είναι παρών και κατοικεί στην κοινότητα της Εκκλησίας, στην οποία πλέον συνεχίζεται η ιστορία της σωτηρίας.

Το Σύμβολο της Πίστης αρχίζει με το ρήμα «πιστεύω» και ολοκληρώνεται με το ρήμα «προσδοκῶ», το οποίο ανακαλεί το «ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου» της Κυριακής προσευχής. Στο κέντρο της πίστης, της ζωής και της λατρείας της Εκκλησίας βρίσκεται η πίστη στην Ανάσταση του Χριστού ως κορύφωση της θείας οικονομίας. Το γεγονός της Ανάστασης ταυτίζεται με το πρόσωπο και το έργο του Χριστού· «ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή. ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται· καὶ πᾶς ὁ ζῶν καὶ πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα» (Ιω 11, 25-26). Στην Ορθόδοξη Παράδοση η απόκριση «Ἀληθῶς Ἀνέστη» στον πασχάλιο χαιρετισμό αποδίδει την ιστορικότητα της Ανάστασης του Χριστού. Ο Απόστολος Παύλος αναφέρει ως θεμέλιο και βάση της ανάστασης των νεκρών την Ανάσταση του Χριστού, η οποία αποτελεί την «ἀπαρχὴ» της ανάστασης όλων των ανθρώπων στα έσχατα της Βασιλείας. Ο Χριστός με την Ανάστασή Του εμφανίζεται ως νέος Αδάμ, ως απαρχή της καινής κτίσης, που εγκαινίασε ήδη τη ζωή του μέλλοντος αιώνος. Όταν όλοι αναστηθούν, τότε θα έχει πλέον καταργηθεί ο έσχατος εχθρός του ανθρώπου που είναι ο θάνατος και η Βασιλεία του Θεού θα είναι σταθερή και μόνιμη πραγματικότητα. Ο αγώνας της Εκκλησίας έγκειται στο να διατηρεί πάντοτε ενεργό τον σύνδεσμό της, ως σώμα και μέλη εκ μέρους, με την κεφαλή της που είναι ο Χριστός. Ο σύνδεσμος είναι η χάρη του Αγίου Πνεύματος, η οποία ενοικίζεται αδιάκοπα στα μέλη του Σώματος της Εκκλησίας με τα μυστήρια.

1.2. Ανάσταση ψυχών και σωμάτων

Η πατερική ανθρωπολογία θεωρεί ότι ο άνθρωπος δεν είναι μόνο σώμα ή μόνο ψυχή αλλά «τό συναμφότερον». Ο άνθρωπος είναι πλάσμα «ψυχῇ τε καὶ σώματι κτιστὸν» και η ζωή του προέρχεται χαρισματικά από τον Θεό. Οι Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας κάνουν λόγο για τρεπτότητα* ακόμη και για νέκρωση της αυτεξούσιας ψυχής, όταν αυτή δεν ζωοποιείται από τη χάρη του Αγίου Πνεύματος και πωρώνεται από τη ζωή της αμαρτίας.

Η διατήρηση της «αθανασίας» της ψυχής μετά την πτώση σχετίζεται αποκλειστικά με την προοπτική της εν Χριστώ αποκατάστασης ολόκληρου του ανθρώπου ως ψυχοσωματικής οντότητας. Μολονότι η ψυχή παραμένει καθ' έτερο τρόπο αθάνατη και μετά την πτώση, εντούτοις εξαχρειώνεται και αλλοτριώνεται όταν απομακρύνεται από τη θεία ζωή. Μετά την οικονομία του ενανθρωπήσαντος Θεού, ο χρόνος της ζωής κάθε ανθρώπου γίνεται καιρός πραγμάτωσης της ελεύθερης μετάνοιας και επιστροφής του στη ζωή του Θεού. Βέβαια, η υπέρβαση του θανάτου πραγματοποιήθηκε μονάχα από τον Χριστό, ο οποίος θα την επεκτείνει χαρισματικά προς όλους τους ανθρώπους κατά τη δεύτερη έλευσή του.

Η ανάσταση, επειδή αφορά στην ανθρώπινη φύση που προσέλαβε ο Χριστός, αφορά σε όλους τους ανθρώπους. Καθώς επισημαίνει ο Νικόλαος Καβάσιλας, οι πάντες θα αναστηθούν, ακόμη και εκείνοι που δεν ετοιμάστηκαν προς τον αθάνατο βίο με τη δύναμη των μυστηρίων. Όλοι θα αναστηθούν και θα μετάσχουν με αγέραστα σώματα στην ανάσταση του Χριστού, την οποία εισήγαγε στον κόσμο μονάχα ο θάνατος του Χριστού. Ωστόσο, δεν θα συμμετάσχουν όλοι στην αιώνια ζωή της Βασιλείας, επειδή αυτό, όπως και η θεωρία του Θεού και η συνύπαρξη με τον Χριστό, είναι υπόθεση της ελευθερίας του ανθρώπου. Γι' αυτό και παρέχεται μονάχα σε εκείνους οι οποίοι θέλησαν, αγάπησαν και πόθησαν τη ζωή της Βασιλείας. Για τους λοιπούς τα έσχατα θα σημάνουν την ανάσταση των σωμάτων τους κατά θεία δωρεά, ενώ η θέλησή τους θα τους εμποδίζει να εισέλθουν στη Βασιλεία. Η ανάστασή τους, δεν θα είναι ανάσταση ζωής, αλλά ανάσταση κρίσης. Η καθολική ανάσταση θα σημάνει το τέλος της ιστορίας του κόσμου της φθοράς. Το σημαντικότερο, όμως, γεγονός των εσχάτων θα είναι η έναρξη της καινούριας ζωής της Βασιλείας.

2. Η ζωή του «μέλλοντος αιώνος»

2.1. Η προσωπική ελευθερία ως προϋπόθεση της θέωσης

Η φθορά όπως και ο θάνατος οφείλονται στη διακοπή της προσωπικής σχέσης με τον Θεό. Η αθανασία και η θέωση δεν είναι υπόθεση της κτιστής φύσης του ανθρώπου, αλλά της ελευθερίας, τόσο από το μέρος του Θεού που την παρέχει όσο και από το μέρος του ανθρώπου που μετέχει σε αυτήν. Άλλωστε, το Άγιο Πνεύμα, κατεξοχήν παράγοντας ελευθερίας και χάριτος, είναι αυτό που διενεργεί τη θέωση στους ανθρώπους. Όταν πνέει το Άγιο Πνεύμα, δημιουργεί *γεγονότα ελευθερίας*.

Τούτο συμβαίνει ευθύς εξαρχής από τη δημιουργία έως το γεγονός του Χριστού και της Εκκλησίας, συνεχίζεται κυρίως στα μυστήρια, και με πιο αποκαλυπτικό τρόπο θα πραγματοποιηθεί στα έσχατα κατά την κοινή ανάσταση και ζωοποίηση. Τα μυστήρια της Εκκλησίας είναι κατεξοχήν γεγονότα ελευθερίας. Στα έσχατα θα καταργηθεί ο θάνατος με ένα *μελλοντικό γεγονός*, με την ανάσταση των σωμάτων λόγω της Ανάστασης του Χριστού. Μέχρις ότου έλθει η ανάσταση των σωμάτων, η λύση του προβλήματος βρίσκεται στην Εκκλησία. Το Άγιο Πνεύμα, ως γεγονός ελευθερίας και κοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό, πραγματοποιεί τη θέωση όχι υποχρεωτικά, αλλά ολότελα προσωπικά και ελεύθερα. Ο άνθρωπος, αγγίζοντας τα όρια της ελευθερίας του, φθάνει σε ένα σημείο. Εκεί ακριβώς, ο Χριστός με την Ανάστασή του, του προσφέρει τη δωρεά της όντως ζωής. Το εχέγγυο της ελπίδας για την ανάσταση είναι η Ευχαριστία ως το μυστήριο της Καινής Διαθήκης, όπου βρίσκεται η εμπειρία της Ανάστασης του Χριστού.

Ο Θεός «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» (Α Τιμ 2, 4). Ο άνθρωπος είναι μεταξύ της ζωής και του θανάτου. Ο Θεός τον καλεί να εκλέξει τη ζωή έναντι του θανάτου (Δτ 30, 19). Η εκλογή αυτή της ζωής είναι άσκηση της ελευθερίας του ανθρώπου στην παρούσα ζωή· «ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας» (Β Κορ 6, 2). Μετά θάνατον, δεν υπάρχει τροπή ούτε μετάνοια της ψυχής, όχι γιατί δεν την δέχεται ο Θεός, αλλά γιατί ο άνθρωπος δεν μπορεί να αρνηθεί τον εαυτό του.

Η Ορθόδοξη Παράδοση εξέφρασε την προοπτική της σωτηρίας περισσότερο ως θεραπεία και ως μέθεξη στη ζωή του Θεού. Στη θεολογική παράδοσή της, οι κολασμένοι νιώθουν οδύνη, επειδή είναι τυφλοί πνευματικά και άρα δεν μπορούν να δουν τον Θεό, οπότε η *ιαματική θεώρηση της σωτηρίας* προέβαλε ως θεολογούμενο ζήτημα την *αποκατάσταση των πάντων*. Η αποκατάσταση, τελικά, σημαίνει ότι τον τελευταίο λόγο τον έχει ο Θεός και η ανθρώπινη ελευθερία. Κατά τον Νίκο Ματσούκα, το αξιοπρόσεκτο της σημασίας της αποκατάστασης των πάντων έγκειται στο γεγονός της σωτηρίας ως θεραπείας, της αθανασίας ως μέθεξης στη ζωή του Θεού, της τελείωσης ως θέωσης, της παραδείσιας ζωής ως έρωτα και κοινωνίας με τον Θεό, ενώ η κόλαση θεωρείται ως ανέραστη και ακοινώνητη ζωή. Η στέρηση της Βασιλείας θα είναι τέτοια που, ενώ οι άγιοι θα βλέπουν τον Θεό ως φως, αυτοί θα τον αισθάνονται ως «πῦρ καταναλίσκον» (Εβρ 12, 29). Σε αυτή τη θεραπευτική αντίληψη της σωτηρίας εντάσσεται και η σημασία των μνημόσυνων ως ενότητα ζώντων και τεθνεώτων μέσω της Ευχαριστίας. Η Εκκλησία προσεύχεται για τους νεκρούς, διότι χάρη στην Ανάσταση του Χριστού, ο Θεός τους διακρατεί στη δική του αιώνια μνήμη.

2.2. Η ανακαίνιση της Δημιουργίας: Πρωτολογία και εσχατολογία

Η χριστιανική θεολογία πρέπει να κατανοηθεί ως θεολογία της ιστορίας. Ήδη, από την «αρχή» της δημιουργίας, υποδηλώνεται ένα «τέλος». Κεντρικός άξονας της δημιουργίας είναι η μέλλουσα ενανθρώπηση του Λόγου, η οποία τέμνει και καθοδηγεί ολόκληρη την ιστορία των σχέσεων Θεού και ανθρώπου πολύ πριν την πραγματοποίησή της. Τίποτε το εντελώς καινούριο δεν μπορεί να συμβεί μέσα στην ιστορία που να υπερβαίνει τον Χριστό. Ο

Χριστός είναι η αρχή και το τέλος. Η Εκκλησία είναι μια κοινότητα ιστορική μέσα στην κτίση, η οποία οδεύει προς την εσχατολογική πληρότητα. Η κίνηση της ιστορίας είναι μια συνεχής και προς τα εμπρός πορεία. Από μια ορθόδοξη προοπτική αξίζει να επισημανθεί ότι το νόημα του κόσμου και του ανθρώπου δεν βρίσκεται πέρα και μετά από την ιστορία, αλλά μέσα και διαμέσου της ιστορίας.

Η χριστιανική Ανατολή, δίχως να μειώνει τη σημασία του ιστορικού χαρακτήρα της θείας Οικονομίας, προσανατολίζεται περισσότερο σε μια εσχατολογική προσέγγιση και μυσταγωγική εμπειρία. Έτσι, γιορτάζει με ιδιαίτερη λαμπρότητα το πασχάλιο γεγονός της Ανάστασης του Χριστού, γύρω από το οποίο περιστρέφεται ολόκληρη η λειτουργική της ζωή, η οποία είναι φορτισμένη από το εσχατολογικό γεγονός της Ανάστασης ως υπέρβασης του πάθους και του Σταυρού. Η Ανατολή δεν αρκείται στην ιστορική επανάληψη των ιδρυτικών λόγων της Ευχαριστίας κατά τον Μυστικό Δείπνο, αλλά επικαλείται την έλευση του Αγίου Πνεύματος ως πρόγευση της Βασιλείας. Σύμφωνα με την Αγία Γραφή, ο σκοπός της δημιουργίας του κόσμου, ήδη κατά την προαιώνια βουλή του Θεού, είναι η μεταμόρφωσή του σε Εκκλησία, δηλαδή, σε Βασιλεία. Κατά την Ορθόδοξη θεολογία, η Εκκλησία, ενόσω διαρκεί η ιστορία, δεν ταυτίζεται ακόμη, αλλά μετέχει στη ζωή και στη Βασιλεία του Θεού. Το Άγιο Πνεύμα είναι η μυστική ζωή της Εκκλησίας, η ανανεωτική πνοή των εσχάτων και της Βασιλείας, η οποία ζωογονεί και απελευθερώνει την ιστορία από τα δεσμά της.

Η Εκκλησία είναι μια κοινότητα που αγωνίζεται κατά της αμαρτίας και του θανάτου αποτελούμενη από αμαρτωλούς και από αγίους. Και ενώ διανύει ακόμη την εβδόμη ημέρα της ιστορίας, μετέχει ωστόσο, «δι᾽ ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» (Α Κορ 13, 12), στην ανέσπερη ογδόη ημέρα της Βασιλείας. Η Εκκλησία αποτελεί εσχατολογική πρόσληψη της Βασιλείας, επειδή, όχι απλώς τελεί, αλλά ταυτίζεται με τη Θεία Ευχαριστία κατεξοχήν, η οποία είναι και η μοναδική οντολογική εικόνα της Βασιλείας του Θεού μέσα στην ιστορία. Η θέωση ως τελικός σκοπός του ανθρώπου, ενώ συντελείται εντός του κόσμου και της ιστορίας, ολοκληρώνεται στα έσχατα της Βασιλείας.

Η «ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις» σηματοδοτεί ότι «τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα» (Β Κορ 5, 17). Η ανάσταση των νεκρών θα σημάνει και την έναρξη της Βασιλείας. Η δημιουργία του Θεού ξεκίνησε με το «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» (Γεν 1, 1) και ολοκληρώνεται με το τέλος του χρόνου και της ιστορίας, καθόσον στη Βασιλεία του Θεού «χρόνος οὐκέτι ἔσται» (Απ 10, 6). Στην Ορθόδοξη Παράδοση η πρωτολογία συνδέεται άρρηκτα με την εσχατολογία, καθώς θεωρούνται υπό το πρίσμα της ιστορίας της θείας Οικονομίας, σε μια πορεία ανάπτυξης και ολοκλήρωσης με κέντρο το πρόσωπο και το έργο του Χριστού.

Πηγές - Κείμενα

Κατά Λουκάν 20, 37-38
Ότι άλλωστε οι νεκροί ανασταίνονται, αυτό το αναφέρει κι ο Μωυσής, όταν μιλάει για τη βάτο, και λέει ότι ο Κύριος είναι Θεός του Αβραάμ, Θεός του Ισαάκ και Θεός του Ιακώβ. Ο Θεός δεν είναι Θεός νεκρών αλλά ζωντανών, γιατί γι' αυτόν όλοι είναι ζωντανοί.

Κατά Ιωάννην 5, 24
Η δική μου βασιλεία δεν προέρχεται απ' αυτόν τον κόσμο.

Κατά Ιωάννην 5, 24-29
Σας βεβαιώνω πως όποιος δέχεται τα λόγια μου και πιστεύει σ' αυτόν που με έστειλε, έχει κιόλας την αιώνια ζωή και δεν θα αντιμετωπίσει την τελική κρίση, αλλά έχει κιόλας περάσει από τον θάνατο στη ζωή. Να είστε βέβαιοι πως πλησιάζει ο καιρός, έφτασε κιόλας, που οι νεκροί θ' ακούσουν τη φωνή του Υιού του Θεού, κι όσοι την ακούσουν θα ζήσουν. Γιατί όπως ο Πατέρας είναι πηγή ζωής, έτσι έκανε και τον Υιό πηγή ζωής· και του έδωσε την εξουσία να κρίνει τους ανθρώπους, γιατί αυτός είναι ο Υιός του Ανθρώπου. Μην απορείτε γι' αυτό. Πλησιάζει ο καιρός που όλοι οι νεκροί θ' ακούσουν τη φωνή του. Όσοι έχουν πράξει δίκαια στη ζωή τους, θ' αναστηθούν τότε για να λάβουν μέρος στην καινούρια ζωή· κι όσοι έπραξαν φαύλα έργα, θ' αναστηθούν για ν' αντιμετωπίσουν την καταδίκη.

Ρωμαίους 8, 18-21
Πιστεύω πραγματικά πως αυτά που τώρα υποφέρουμε, δεν ισοσταθμίζουν τη δόξα που μας επιφυλάσσει ο Θεός στο μέλλον. Γιατί όλη η κτίση προσμένει με λαχτάρα πότε θα φανερωθεί η δόξα των παιδιών του Θεού. Ξέρετε, βέβαια, πως η κτίση υποτάχθηκε κι αυτή στη φθορά, όχι γιατί το ήθελε αλλά γιατί έτσι θέλησε αυτός που την υπέταξε. Έχει όμως πάντοτε την ελπίδα, κι αυτή ακόμα η κτίση, πως θ' απελευθερωθεί από την υποδούλωσή της στη φθορά, και θα μετάσχει στην ελευθερία που θ' απολαμβάνουν τα δοξασμένα παιδιά του Θεού.

Ρωμαίους 8, 11-13
Κι αν κατοικεί στο είναι σας το Πνεύμα του Θεού που ανέστησε τον Ιησού από τους νεκρούς, αυτός που ανέστησε τον Χριστό από τους νεκρούς θα δώσει και στα θνητά σας σώματα ζωή με το Πνεύμα του, που ζει μέσα σας. Συνεπώς, αδερφοί μου, είμαστε οφειλέτες, αλλά όχι προς τον φυσικό άνθρωπο, που απαιτεί διαγωγή σύμφωνη με τις επιθυμίες του. Γιατί, αν ζείτε σύμφωνα με τις επιθυμίες του φυσικού ανθρώπου, σας περιμένει βέβαιος θάνατος. Αν όμως νεκρώνετε τις αμαρτωλές επιθυμίες σας με τη βοήθεια του Πνεύματος, θα ζήσετε.

Β΄ Κορινθίους 12, 2-4
Ξέρω έναν άνθρωπο πιστό, ο οποίος πριν από δεκατέσσερα χρόνια ανυψώθηκε μέχρι και τον τρίτο ουρανό –δεν ξέρω αν ήταν με το σώμα του ή χωρίς το σώμα, αυτό ο Θεός το ξέρει. Ξέρω ότι αυτός ο άνθρωπος –ή ήταν με το σώμα ή χωρίς το σώμα δεν το ξέρω, ο Θεός το ξέρει– μεταφέρθηκε ξαφνικά στον παράδεισο κι άκουσε λόγια που δεν μπορεί ούτε επιτρέπεται να τα πει άνθρωπος.

Α΄ Κορινθίους 2, 6-7
Εγώ μιλάω για το σοφό σχέδιο του Θεού, που έμεινε μυστικό και κρυμμένο από τους ανθρώπους, το σχέδιο που καθόρισε ο Θεός πριν από τη δημιουργία του κόσμου αποβλέποντας στη δική μας δόξα.

Α΄ Κορινθίους 15, 20-24
Η αλήθεια όμως είναι πως ο Χριστός έχει αναστηθεί, κάνοντας την αρχή για την ανάσταση όλων των νεκρών. Γιατί, όπως ο θάνατος ήρθε στον κόσμο από έναν άνθρωπο, έτσι από έναν άνθρωπο ήρθε και η ανάσταση των νεκρών. Όπως πεθαίνουν όλοι εξαιτίας της συγγένειας με τον Αδάμ, έτσι, χάρη στη συγγένεια με τον Χριστό, όλοι θα ξαναπάρουν ζωή. Ο καθένας με τη σειρά του: πρώτος αναστήθηκε ο Χριστός, έπειτα θ' αναστηθούν όσοι είναι δικοί του, την ημέρα της παρουσίας του. Ύστερα θα έρθει το τέλος, όταν ο Χριστός, έχοντας καταργήσει κάθε αρχή και κάθε εξουσία και δύναμη, θα παραδώσει τη βασιλεία στον Θεό και Πατέρα.

Εβραίους 12, 21-24
Ήταν μάλιστα τόσο φοβερό το φαινόμενο, ώστε ο Μωυσής είπε: Είμαι γεμάτος φόβο και τρόμο. Αντίθετα, εσείς προσήλθατε στο όρος Σιών, στην πόλη του αληθινού Θεού, στην επουράνια Ιερουσαλήμ, σε μυριάδες αγγέλους, σε πανηγύρι, και σε σύναξη των πρωτοτόκων υιών του Θεού, που τα ονόματά τους έχουν καταγραφεί στους ουρανούς. Προσήλθατε στον Θεό, που είναι κριτής των πάντων, και σε πνεύματα δίκαιων ανθρώπων, που έχουν φτάσει στην τελείωση· και στον Ιησού, μεσίτη νέας διαθήκης, και σε αίμα εξαγνισμού, που ο Θεός το εισακούει καλύτερα από το αίμα του Άβελ.

Αποκάλυψις 1, 4-8
Εύχομαι να σας δίνουν χάρη και ειρήνη ο Θεός, αυτός που αληθινά υπάρχει, υπήρχε και θα 'ρθεί, και τα εφτά πνεύματα που είναι μπροστά στον θρόνο του, καθώς κι ο Ιησούς Χριστός, ο αξιόπιστος μάρτυρας. Αυτός αναστήθηκε πρώτος από τους νεκρούς κι εξουσιάζει τους άρχοντες της γης. Αυτός μας αγαπάει κι έχει χύσει το αίμα του για να μας καθαρίσει από τις αμαρτίες μας· μας έκανε έτσι μετόχους στην εξουσία του και κοινωνούς στην προσφορά λατρείας στον Πατέρα του Θεό. Σ' αυτόν ανήκει η δόξα και η δύναμη για πάντα· αμήν. Νάτος, έρχεται μέσα στα σύννεφα και θα τον δούνε όλοι, ακόμα κι όσοι τον κεντήσαν με τη λόγχη, και θα θρηνήσουν εξαιτίας του όλοι οι λαοί της γης. Ναι, σίγουρα θα γίνει αυτό! «Εγώ είμαι το Άλφα και το Ωμέγα», λέει ο Θεός, ο Παντοκράτορας Κύριος, αυτός που αληθινά υπάρχει και υπήρχε και θα 'ρθεί.

Ειρηναίος Λυώνος, *Κατά Αιρέσεων*
Και όπως ακριβώς το ξύλο της αμπέλου, όταν φυτευτεί στη γη, καρποφορεί στον καιρό του, και ο κόκκος του σιταριού, όταν πέσει στη γη και διαλυθεί, υψώνεται πολλαπλάσιος με το Πνεύμα του Θεού που συνέχει τα πάντα. Με τη σοφία του Θεού στη συνέχεια τα χρησιμοποιούν οι άνθρωποι. Αυτά τα είδη (ο σίτος και ο οίνος), προσλαμβάνοντας τον λόγο του Θεού, γίνονται Ευχαριστία, δηλαδή σώμα και αίμα Χριστού. Με τον ίδιο τρόπο και τα σώματά μας, που τρέφονται από την Ευχαριστία και τίθενται στη γη και διαλύονται μέσα της, θα αναστηθούν στον καιρό τους, διότι ο Λόγος του Θεού τους χαρίζει την ανάσταση για τη δόξα του Θεού και Πατρός.

Ειρηναίος Λυώνος, *Κατά Αιρέσεων*
Άλλη είναι η πνοή της ζωής, η οποία κάνει ψυχικό τον άνθρωπο, και άλλο το Πνεύμα που ζωοποιεί και καθιστά πνευματικό τον άνθρωπο. [...] Το Πνεύμα όμως το όρισε ιδιαίτερα για τον Θεό, που το εκχέει στους έσχατους καιρούς με την υιοθεσία προς την ανθρωπότητα. Την πνοή την έταξε από κοινού στην κτίση και την χαρακτήρισε ως δημιούργημα. Η πνοή, λοιπόν, είναι πρόσκαιρη, αλλά το Πνεύμα είναι αιώνιο.

Ωριγένης, *Περί αρχών*
Υπάρχει ανάσταση νεκρών, όπως υπάρχει και κόλαση αλλά όχι απέραντη. Όταν τιμωρείται το σώμα, τότε και η ψυχή κατά ένα μικρό μέρος καθαρίζεται και έτσι αποκαθίσταται στην αρχαία τάξη. Και θα αποκατασταθούν και οι ασεβείς άνθρωποι και οι δαίμονες στην προηγούμενη τάξη πραγμάτων.

Ιωάννης Χρυσόστομος,
Εις Εφεσίους, Ομιλία ΙΗ΄
Διότι όπως ακριβώς υπάρχει θάνατος του σώματος, έτσι υπάρχει και της ψυχής. «Διότι η αμαρτάνουσα ψυχή», λέγει, «θα πεθάνει». Ο θάνατος της ψυχής δεν είναι τέτοιος, όπως ο θάνατος του σώματος, αλλά πολύ φοβερότερος.

Γρηγόριος Παλαμάς, *Κεφάλαια φυσικά*
Η ψυχή, όμως, που συνέχει το σώμα μαζί με το οποίο κτίσθηκε, υπάρχει παντού στο σώμα, όχι με την έννοια του τόπου ή της συμπερίληψης σε αυτό, αλλά με την έννοια ότι συνέχει και περιέχει και ζωοποιεί αυτό, έχοντας κι αυτό κατ' εικόνα Θεού.

Γρηγόριος Νύσσης,
Περί ψυχής και αναστάσεως
Η δε μακαριότητα την οποία προσδοκούμε δεν έχει ανάγκη κανενός, όλα δε θα αντικαταστήσει για χάρη μας η θεία φύση, δωρίζοντας τον εαυτό της κατάλληλα για να καλύψει κάθε ανάγκη της ζωής εκείνης. Και τούτο φανερώνεται εκ των θείων λόγων, ότι ο Θεός γίνεται για τους άξιους και τόπος και οίκος και ένδυμα και τροφή και πόση και φως και πλούτος και βασιλεία και κάθε νόημα και όνομα συντελεστικό στην αγαθή ζωή μας. Ο δε γινόμενος τα πάντα γίνεται και στα πάντα. Ως προς τούτο μου φαίνεται ότι η Γραφή διδάσκει τον παντελή αφανισμό της κακίας. Διότι εάν ο Θεός ευρίσκεται σε όλα τα όντα, τότε έπεται ότι η κακία δεν ευρίσκεται στα όντα. Διότι εάν κανείς υποθέσει ότι η κακία ευρίσκεται εκεί, τότε πώς θα σταθεί, ότι ο Θεός είναι στα πάντα;

Μάξιμος Ομολογητής, *Ερωταποκρίσεις*
Η Εκκλησία γνωρίζει τρεις αποκαταστάσεις. Μια αποκατάσταση του καθενός μας ανάλογα με την αρετή του, αποκατάσταση που γίνεται όταν εκπληρώσει την αρετή που του αναλογεί. Δεύτερη (αποκατάσταση γνωρίζει) την αποκατάσταση όλης της φύσης κατά την ανάσταση στην αφθαρσία και στην αθανασία. Τρίτη, αυτή που κάνει υπερβολική χρήση της στους λόγους του ο Γρηγόριος Νύσσης, είναι η εξής· η αποκατάσταση στην αρχική της κατάσταση των ψυχικών δυνάμεων που υπέπεσαν στην αμαρτία. Πρέπει δηλαδή όπως η όλη φύση κατά την ανάσταση θα απολαύσει την αφθαρσία της σάρκας σε χρόνο που ελπίζουμε, έτσι και οι παραστρατημένες δυνάμεις της ψυχής στο μάκρος των αιώνων πρέπει να αποβάλουν τις μνήμες της κακίας που έχουν εναποτεθεί σε αυτές και αφού περάσουν όλους τους αιώνες χωρίς να βρίσκουν στάση, να έρθουν στον Θεό, που δεν έχει πέρας, κι έτσι με την επίγνωση, όχι με τη μέθεξη των αγαθών, να αναλάβουν τις δυνάμεις τους, να αποκατασταθούν στην αρχική κατάστασή τους και να δειχθεί ο δημιουργός ανεύθυνος ως προς την αμαρτία.

Ιωάννης Δαμασκηνός,
Κατά Μανιχαίων διάλογος
Και τούτο οφείλουμε να ξέρουμε, ότι ο Θεός δεν τιμωρεί κανένα στο μέλλον, αλλά ο καθένας κάνει τον εαυτό του δεκτικό στη μετοχή του Θεού. Όμως η μετοχή του Θεού είναι τρυφή, ενώ η αμεθεξία του Θεού είναι κόλαση.

Παύλος Ευδοκίμωφ, *Το Άγιο Πνεύμα στην Ορθόδοξη Παράδοση*

Η τελείωση της ιστορίας στο αιώνιο Παρόν, στην οικονομία της σωτηρίας, ανοίγει τον δρόμο για να έρθει η Βασιλεία των Ουρανών και εγκαινιάζει την ερχόμενη κιόλας Παρουσία. Κάτω από το φως της οι αξίες της ανθρώπινης παιδείας περνούν από έναν αποκαλυπτικό έλεγχο, από ένα ξεπέρασμα των προ τελευταίων αξιών προς τις έσχατες αξίες της ανθρώπινης υπάρξεως. Η βιβλική εσχατολογία προσδιορίζει την ιστορία με τα έσχατα και καταργεί κάθε ιδέα περιορισμένη και στατική. Η Εκκλησία από ιστορική άποψη είναι πάντοτε η Εκκλησία της διασποράς, εσχατολογική κοινωνία με πορεία προς τη Βασιλεία των ουρανών και, γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, με πορεία διά μέσου της γήινης πόλεως· αυτή είναι και η έννοια του λόγου «ούκ είσίν έκ τοῦ κόσμου» (Ιωαν. 17, 11). Μία απουσία από τον κόσμο είναι το ίδιο με μια απουσία της ευαγγελικής πίστεως. Ο Θεός δεν αμείβει τις αδυναμίες των ανθρώπων. Ο Θεός συλλαμβάνει τον άνθρωπο εκεί που είναι δυνατός και ισχυρός και γι' αυτόν τον λόγο το Ευαγγέλιο πρέπει να είναι παρόν σ' όλους τους κινδύνους και τις αποφάσεις του ανθρώπου.

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *«Αμαρτίας φάντασμα»*

Φεῦ! διατί ἀπὸ αὐτὴν τὴν λόχμην, τὴν ποικίλην καὶ πολύχρωμον καὶ ἀνθοφοροῦσαν νὰ ἐξέρχωνται ἄκανθαι, συρίζουσαι γλῶσσαι, ἔχιδναι; Καὶ πῶς ἠλλοιώθη τὸ κάλλος τῆς φύσεως, καὶ τὸ μικρὸν πνεῦμα εἰσέβαλεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἐπεθεώρησε "καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν;"... Πόθεν τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας;

Νίκος Καρούζος, *«Διάλογος πρώτος»*

[...] Θα σωθούμε από μια γλυκύτητα
στεφανωμένη με αγκάθια.
Χαίρετε άνθη σιωπηλά
με των καλύκων την περισυλλογή
ο τρόμος εκλεπτύνεται στην καρδιά σας.
Ενδότερα ο Κύριος λειτουργεί
ενδότερα υπάρχουμε μαζί σας.
Δεν έχει η απαλή ψυχή βραχώδη πάθη
και πάντα λέει το τραγούδι της υπομονής.
Ω θα γυρίσουμε στην ομορφιά
μια μέρα...
Με τη θυσία του γύρω φαινομένου
θα ανακαταλάβει η ψυχή τη μοναξιά της.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Σε ψηφιακό ή συμβατικό λεξικό να αναζητήσετε με την ομάδα σας συνώνυμες και αντώνυμες λέξεις του όρου «αιώνιος» και να συζητήσετε τη σημασία τους. Να αναζητήσετε το θεολογικό νόημα του όρου.
2. Να διερευνήσετε την εικόνα της Ανάστασης του Χριστού στην αρχή της Θεματικής Ενότητας, με βάση τα ερωτήματα: Τι γνωρίζετε για το θέμα της εικόνας, με ποια στοιχεία τεκμηριώνετε τη θέση σας, τι σας προβληματίζει ακόμη; Με αφετηρία τα συμπεράσματά σας, να εκφράσετε τη γνώμη σας γιατί ο Χριστός ονομάζεται «πρωτότοκος τῶν νεκρῶν» (Αναστάσιμο απολυτίκιο, ήχος γ΄, πρβλ. Κολ 1, 18).
3. Να βάλετε έναν τίτλο της επιλογής σας στον παραπάνω πίνακα του Jean Cousin, *Η μέλλουσα Κρίση* (λεπτομέρεια). Σκεφτείτε πρώτα ατομικά και έπειτα να καταλήξετε σε κοινή θέση στην ομάδα σας. Πώς τεκμηριώνετε την επιλογή σας;
4. Ας υποθέσουμε ότι λαμβάνετε από κάποιον συνάνθρωπό σας μια επιστολή, στην οποία εκφράζει πλήρη απαισιοδοξία για τα σύγχρονα κοινωνικά αδιέξοδα. Με θεμελιώδη αφετηρία τη βιβλική θέση «Τα πάντα ἐν πᾶσι Χριστός» (Κολ 3, 11) να συντάξετε μια σύντομη απάντηση στην επιστολή του, δίνοντάς του ένα αισιόδοξο μήνυμα.
5. Με έμπνευση από το χωρίο «ἰδοὺ καινὰ ποιῶ πάντα» (Απ21, 5) να δημιουργήσετε μια έκθεση φωτογραφιών στον χώρο του σχολείου, με δημιουργίες δικές σας ή άλλων, τις οποίες να διανθίσετε με βιβλικές φράσεις οι οποίες να εκφράζουν αυτό το θέμα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΓΛΩΣΣΑΡΙ ΟΡΩΝ & ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ & ΕΙΚΟΝΩΝ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γλωσσάρι όρων και θεολογικών εννοιών

Contra errores Graecorum: Έργο του Θωμά Ακινάτη του 1263, στο οποίο επιχειρεί να εκφράσει τη ρωμαιοκαθολική θεολογία κυρίως για το Filioque, τον πάπα, τη χρήση άζυμου άρτου και το καθαρτήριο. Με τον σχολιασμό χωρίων από τους Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, ο Ακινάτης επιχειρεί να δείξει τα θεολογικά λάθη και τις παρερμηνείες των «Γραικών» και την αλήθεια της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Μολονότι ο τίτλος του έργου μπορεί να είναι μεταγενέστερος, εντούτοις το έργο του αυτό εντάσσεται σε μια σειρά πολεμικών έργων με τον χαρακτηριστικό τίτλο: «Κατά των Ελλήνων…», τα οποία έκαναν την εμφάνισή τους στη λατινική γραμματεία μετά τη διαμάχη με τον ιερό Φώτιο και το ζήτημα της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος.

Ecclesia semper reformanda est: «Η Εκκλησία χρειάζεται να μεταρρυθμίζεται διαρκώς». Η φράση αυτή, που προέρχεται από τον ιερό Αυγουστίνο, έγινε το σύνθημα της Μεταρρύθμισης του Λουθήρου, και χρησιμοποιήθηκε ευρέως από τον προτεστάντη θεολόγο Karl Barth το 1947.

Sola scriptura, sola fide, sola gratia: «Μόνο η Γραφή, μόνο η πίστη, μόνο η χάρη». Πρόκειται για τις νέες αυθεντίες της Μεταρρύθμισης του Λουθήρου σε αντίθεση με την αυθεντία της εκκλησιαστικής παράδοσης και της αυθεντίας του πάπα ή της ιεραρχίας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

Α΄ Βατικανή Σύνοδος: Η Σύνοδος αυτή πραγματοποιήθηκε το 1869-1870, στη βασιλική του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη. Τριακόσια χρόνια μετά τη Σύνοδο του Τριδέντου, η Σύνοδος αυτή επιχείρησε να καταπολεμήσει το πνεύμα της προόδου και της εκκοσμίκευσης που αναπτυσσόταν στην Ευρώπη. Η Σύνοδος έμεινε γνωστή για τη διακήρυξη του παπικού αλάθητου, το οποίο προέκυψε από τη διαμάχη του Βατικανού με το εκσυγχρονιστικό πνεύμα του κλήρου στη Γαλλία. Ως αντίδραση προέκυψε η Εκκλησία των «Παλαιοκαθολικών» στη Γερμανία, την Ελβετία και την Ολλανδία.

Αϊδίως: Αιώνια.

Ακινάτης Θωμάς: Ο δομινικανός μοναχός Θωμάς Ακινάτης (1225-1274), μαθητής του Αλβέρτου του Μεγάλου, υπήρξε σημαντικός θεολόγος και φιλόσοφος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και βασικός εκπρόσωπος της σχολαστικής φιλοσοφίας και θεολογίας. Οικοδομώντας το θεολογικό του σύστημα με αποκλειστική βάση την αριστοτελική φιλοσοφία, ο Ακινάτης υπήρξε η πλέον εμβληματική φυσιογνωμία του λατινικού Μεσαίωνα. Με τη νόηση και τη λογική ανακαλύπτονται οι αλήθειες της φυσικής θεολογίας. Με την πίστη οδηγείται κανείς στις αλήθειες της χριστιανικής θεολογίας. Με τον τρόπο αυτό φιλοσοφία και θεολογία αλληλοσυμπληρώνονται. Με το σχολαστικό έργο του άσκησε σημαντική επιρροή σε ολόκληρη τη δυτική σκέψη και θεολογία. Κύρια έργα του είναι: *Υπόμνημα στις Γνώμες του Πέτρου Λομβαρδού*, *Κατά των λαθών των Ελλήνων*, *Σύνοψη κατά των Εθνικών*, *Θεολογική Σύνοψη*.

Αντίδοση: Κοινοποίηση. Οι δύο φύσεις του Χριστού που ενώνονται καθ' υπόσταση και εκφράζονται από το ενιαίο πρόσωπο ή την υπόσταση του Θεού Λόγου, κοινοποιούν η μία στην άλλη τα φυσικά τους ιδιώματα. Την περί αντίδοσης των ιδιωμάτων ή ενεργειών διδασκαλία εξέφρασε διεξοδικά ο άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός στο πλαίσιο του χριστολογικού δόγματος ως συνέπεια της υποστατικής ένωσης των δύο φύσεων του Χριστού, σύμφωνα με το «ασυγχύτως, ατρέπτως, αδιαιρέτως και αχωρίστως» της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας.

Ασκητισμός: Η άσκηση στην εν Χριστώ ζωή της Εκκλησίας εκφράζει την ελευθερία του ανθρώπου να υπερβεί τη φθειρόμενη βιολογική ζωή. Το ορθόδοξο ήθος της άσκησης, που θεμελιώνεται στην ευχαριστιακή θεώρηση του κόσμου και της ζωής, δεν σχετίζεται με τη νομική αντίληψη της ατομικής αρετής, τις αξιόμισθες πράξεις ή την ηθική πειθαρχία για λόγους κοινωνικής ή θρησκευτικής ευπρέπειας. Η άσκηση αφορά σε όλο τον άνθρωπο ως σώμα και ψυχή, όπως ακριβώς και η σωτηρία αναφέρεται στην ψυχοσωματική ακεραιότητα και πληρότητα του ανθρώπου. Το ασκητικό ήθος δεν

συνιστά ατομικό, αλλά κατεξοχήν εκκλησιαστικό γεγονός. Ο ασκητισμός που δεν έχει ευχαριστιακό και εκκλησιολογικό υπόβαθρο, δεν εκφράζει την Ορθόδοξη Παράδοση.

Απολλινάριος: Ο Απολλινάριος, επίσκοπος Λαοδικείας της Συρίας (315-392), μολονότι ήταν σφοδρός πολέμιος του Αρείου, υποστήριζε ότι η ανθρωπότητα με την οποία ενώθηκε ο Θεός Λόγος δεν είχε λογική ψυχή.

Αρειανισμός: Σύμφωνα με τον Άρειο, πρεσβύτερο της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου, ο Υιός ήταν κτίσμα και δεν ήταν κατά φύση Θεός. Η θέση αυτή αποτέλεσε τη βάση του Αρειανισμού και των αντιτριαδικών αλλά και των χριστολογικών αιρέσεων που ακολούθησαν, προκαλώντας μεγάλη αναστάτωση στους κόλπους της Εκκλησίας. Ο Αρειανισμός καταδικάστηκε από την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας.

Β΄ Βατικανή Σύνοδος: Η Β΄ Σύνοδος του Βατικανού, που συγκλήθηκε μεταξύ 1962-1965 από τον πάπα Ιωάννη τον 23ο, υπήρξε σταθμός για τη σύγχρονη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Μετά από αιώνες εσωστρέφειας και αδιαλλαξίας, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία προχώρησε σε μια ευρεία αναθεώρηση των σχέσεών της με τον σύγχρονο κόσμο, καθώς και με τις άλλες χριστιανικές Εκκλησίες, ομολογίες και παραδόσεις. Για πρώτη φορά συμμετείχαν ως παρατηρητές εκπρόσωποι από την Ορθόδοξη Εκκλησία και από τις διάφορες προτεσταντικές Ομολογίες. Οι αποφάσεις της επέφεραν αρκετές αλλαγές, κυριότερες από τις οποίες είναι: α. Η κατάργηση της λατινικής γλώσσας στη λατρεία και η υιοθέτηση της γλώσσας της κάθε χώρας. β. Η μεγαλύτερη προσέγγιση και κατανόηση των άλλων χριστιανικών Ομολογιών και των άλλων θρησκειών. γ. Η θέση των λαϊκών και, κυρίως, της γυναίκας στην Εκκλησία, καθώς και το δικαίωμα όλων στην εργασία. Η Β΄ Βατικανή υπήρξε ιδιαίτερα θετική προς τη θεολογία, τη λατρεία και την πνευματική ζωή της Ορθοδοξίας. Επιχειρώντας να προσλάβει τη σημασία της τοπικής Εκκλησίας και της συνοδικότητας, άνοιξε τον δρόμο για τον επίσημο διάλογο μεταξύ της Ορθόδοξης και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Ωστόσο, κάποιες προτάσεις για άλλες αλλαγές στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δεν έγιναν αποδεκτές από τη Σύνοδο.

Βουλγάτα: Η επίσημη λατινική μετάφραση της Αγίας Γραφής που έγινε από τον άγιο Ιερώνυμο κατ' εντολή του Πάπα Δάμασου Α΄ στο τέλος του 4ου αι.

Γεροντικόν: Η περίφημη μοναστική συλλογή διηγήσεων, γνωστή και ως *Αποφθέγματα των αγίων Γερόντων*, που περιέχει με αλφαβητική σειρά τους ασκητικούς λόγους των αγίων γερόντων ή αββάδων της αιγυπτιακής ερήμου του 3ου και 4ου αι., από τον αββά Αντώνιο μέχρι τον αββά Ωρ.

Γνωστικισμός: Ο Γνωστικισμός υπήρξε ένα διαρχικό και ιεραρχικό σύστημα με ελληνικές, ιουδαϊκές, χριστιανικές και ιρανικές ρίζες και προϋποθέσεις, που κυριολεκτικά σάρωσε την Εκκλησία επί δύο και πλέον αιώνες (2ος-3ος). Υπήρξε τυπικό δείγμα του θρησκευτικού συγκρητισμού και μυστικισμού της ρωμαϊκής περιόδου. Η αντιχριστολογική βάση του Γνωστικισμού αποθεώνει την πνευματική ουσία του ανθρώπου και καταδικάζει την υλική σύστασή του.

Διαμεσολαβήσεις και αξιομισθίες: Κατά τον δυτικό Μεσαίωνα η σωτηρία θεωρήθηκε ότι ήταν το αποτέλεσμα της διαμεσολάβησης των ιερατικών και αυστηρά ιεραρχικών δομών της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Η σωτηρία πραγματοποιείται μέσω της θείας χάρης, που παρέχεται μέσω των ιεραρχικών και ιερατικών δομών της Εκκλησίας. Μάλιστα, η Εκκλησία θεωρήθηκε ότι διαθέτει απόθεμα των καλών έργων ή των αξιομισθιών των αγίων, αλλά και αυτού ακόμη του απολυτρωτικού έργου του Χριστού. Το απόθεμα αυτό το διαχειρίζεται ο πάπας μέσω των ιεραρχικών δομών της Εκκλησίας. Ενάντια ακριβώς σε αυτή την αντίληψη διαμαρτυρήθηκε ο Λούθηρος.

Διαρχικά συστήματα: Αναγνωρίζουν δύο διακριτές δημιουργικές αρχές και αντίστοιχα κόσμους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Γνωστικισμός, σύμφωνα με τον οποίο ο Θεός δεν δημιουργεί τον κόσμο, δεν σχετίζεται με αυτόν και δεν ευθύνεται για το κακό. Ο κόσμος είναι εξ ορισμού κακός και όχι καλός λίαν. Η ύλη ταυτίζεται με την οντότητα του κακού. Τα κρίσιμα σημεία του κοσμοειδώλου της εποχής της ύστερης αρχαιότητας, το οποίο αντιμετώπισε η αρχαία Εκκλησία είναι: α. Η υποτίμηση της υλικής πραγματικότητας τόσο του κόσμου όσο και του ανθρώπου για

χάρη ενός ανώτερου νοητού στοιχείου (ψυχή, ιδέες, αρχέτυπα). β. Η αιωνιότητα και η αέναη επανάληψη του κόσμου.

Δικανικές θεωρίες: Οι θεωρίες της δυτικής σχολαστικής θεολογίας για τον απόλυτο προορισμό, για το καθαρτήριο πυρ και για την ικανοποίηση της θεϊκής δικαιοσύνης θεμελιώνονται ηθικολογικά και ψυχολογικά και απορρέουν από μία νομική θεώρηση της σωτηρίας. Συνήθως εκλαμβάνουν τον Θεό ως σκληρό τιμωρό και τον άνθρωπο ως αμαρτωλό πλάσμα που τόλμησε να διασαλεύσει τη θεϊκή τάξη και δικαιοσύνη. Σε μια τέτοια διάσταση η σωτηρία είναι η ανταμοιβή των καλών έργων και όχι η χαρισματική θεραπεία και ανανέωση του ανθρώπου από τη φθορά και τον θάνατο μέσω της θείας Οικονομίας.

Δοκητισμός: Ο Δοκητισμός (από το ρήμα δοκέω-δοκώ = φαίνομαι) θεωρούσε ότι ο Χριστός ως Θεός έπαθε «κατά δόκησιν», δηλαδή φαινομενικά και όχι πραγματικά. Το σώμα του Χριστού ήταν απλώς «φάντασμα». Η αρχαία αυτή αίρεση, την οποία καταπολεμά το κατά Ιωάννην ευαγγέλιο, αρνούνταν ουσιαστικά την ενανθρώπηση του Χριστού. Με άκρως ευσεβιστική διάθεση, πίστευαν ότι ο Θεός δεν μπορεί να υποστεί τα παθήματα και τον θάνατο της ανθρώπινης φύσης. Ως εκ τούτου, είτε ο Θεός δεν ενανθρώπησε είτε απλώς κατοίκησε στον άνθρωπο Ιησού, τον οποίο εγκατέλειψε πριν τον θάνατο. Ο αρχικός Δοκητισμός συνέχισε να επιβιώνει και αργότερα μέσω του Γνωστικισμού.

Επικουρισμός: Είναι η φιλοσοφική διδασκαλία του Επίκουρου (341-270 π.Χ.). Η κύρια επιδίωξη του Επικουρισμού είναι ο ηθικός πρακτικός βίος και η ατομική ελευθερία με σκοπό την εξασφάλιση της ευδαιμονίας στον παρόντα βίο. Κατά τη ρωμαϊκή εποχή, όπου και σημειώνεται σημαντική εξάπλωση της εν λόγω φιλοσοφίας, τονίζεται η προσπάθεια του θνητού ανθρώπου να κατορθώσει τη θεϊκή μακαριότητα και ευδαιμονία. Στο πλαίσιο αυτό και ο Επικουρισμός αξιολογεί τον παρόντα αισθητό κόσμο, παραπέμποντας σε έναν άλλο, ιδανικό, νοητό και σαφώς ανώτερο.

Ευδοκώ (ευδοκία): Ευδοκία ονομάζεται το θέλημα του Τριαδικού Θεού για τη σωτηρία του κόσμου, όπως εκφράστηκε μέσω της ενανθρώπησης του Υιού και Λόγου του.

Ησίοδος: Ο Ησίοδος υπήρξε μέγας ποιητής της ελληνικής αρχαιότητας και το έργο του σήμανε τις απαρχές της φιλοσοφίας, καθώς ο μύθος δίνει τη θέση του στην ίδια τη ζωή του ανθρώπου. Η γέννησή του τοποθετείται περί το 800 ή 700 π.Χ. Μεταξύ των έργων του είναι τα εξής: *Έργα και Ημέραι*, *Θεογονία*.

Θεοδικία: Η «θεοδικία» ως φιλοσοφικός και θεολογικός όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Γερμανό φιλόσοφο Λάιμπνιτς (17ος-18ος αι.), για να ερμηνεύσει το παράδοξο της συνύπαρξης του κακού στον κόσμο με την αγαθότητα, τη σοφία, τη δικαιοσύνη και την παντοδυναμία του Θεού, απαντώντας στο ερώτημα: «γιατί ο Θεός επιτρέπει την ύπαρξη του κακού στον κόσμο;».

Ιδίωμα: Στη γλώσσα της θεολογίας ο όρος «ιδίωμα» σημαίνει χαρακτηριστικό της φύσεως ή της υπόστασης. Έτσι γίνεται λόγος για τα διπλά ιδιώματα των δύο εν Χριστώ φύσεων, όπως είναι η θέληση, η ενέργεια, το αυτεξούσιο, η σοφία και γνώση ή για την αντίδοση ή κοινοποίηση των ιδιωμάτων των δύο φύσεων. Τα φυσικά ιδιώματα της θείας φύσης είναι κοινά και στα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος. Όταν το ιδίωμα αναφέρεται σε μία υπόσταση ή σε ένα πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, τότε κάνουμε λόγο για υποστατικά ιδιώματα. Ο Πατήρ είναι αγέννητος, ο Υιός γεννητός και το Άγιο Πνεύμα εκπορευτό. Τα υποστατικά αυτά ιδιώματα είναι ακοινώνητα, δηλαδή αφορούν αποκλειστικά στον τρόπο ύπαρξης ενός προσώπου ή μίας υπόστασης της Αγίας Τριάδος και δεν μεταβιβάζονται.

Ιερά Καρδία: Πρόκειται για μία νέα ευλάβεια που αναπτύχθηκε στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία με αφορμή τις εμφανίσεις του Ιησού στη Γαλλίδα μοναχή Μαργαρίτα Μαρία Αλακόκ το 1673. Η ευλάβεια αυτή έχει στο επίκεντρό της τη διάδοση της αγάπης του Χριστού για τους αμαρτωλούς. Έτσι η καρδιά του Ιησού προβάλλεται ως το σύμβολο του θείου ελέους. Η ευλάβεια της ιεράς καρδίας του Ιησού είναι συνέχεια των μεσαιωνικών εορτών της Αγίας Δωρεάς και του Σώματος του Χριστού, που τονίζουν υπερβολικά την ανθρώπινη φύση του Χριστού και τη μίμηση του πιστού προς τα παθήματα του. Παρά τις ποικίλες αντιστάσεις, τον 19ο αι. καθιερώθηκε επίσημα η εορτή της Ιεράς Καρδίας και έκτοτε γνώρισε ευρεία διάδοση στους κόλπους του Ρωμαιοκαθολικισμού.

Καισαροπαπικές τάσεις (καισαροπαπισμός): Καισαροπαπισμός ονομάστηκε το φαινόμενο άσκησης εκκλησιαστικής εξουσίας από πολιτικά πρόσωπα. Από τον 7ο αι. εμφανίζονται διάφορα κράτη στη Δύση με δικό τους εκκλησιαστικό ηγέτη, στα οποία οι πολιτικοί ηγέτες αναπτύσσουν «καισαροπαπικές τάσεις», ελέγχοντας πλήρως τις συνόδους και τους διορισμούς των επισκόπων. Κατά τον 8ο αι. ιδρύεται παπικό κράτος, το οποίο συμμάχησε σταθερά με τους Φράγκους με αντάλλαγμα τη στέψη του Καρλομάγνου το 800 ως αυτοκράτορα της Δύσης από τον πάπα Λέοντα Γ΄. Ο καισαροπαπισμός αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά την περίοδο του 14ου-16ου αι. Αντίθετα ως παποκαισαρισμός θεωρείται η προσπάθεια σφετερισμού της πολιτικής εξουσίας από εκκλησιαστικούς ηγέτες και συγκεκριμένα από τον πάπα.

Κανόνας της Καινής Διαθήκης: Το σύνολο των θεόπνευστων βιβλίων της Καινής Διαθήκης, στα οποία η Εκκλησία αναγνώρισε την πίστη της. Τα βιβλία αυτά ονομάζονται κανονικά, ενώ αυτά που δεν περιλαμβάνονται στον κανόνα της Καινής Διαθήκης είναι τα απόκρυφα ή απλώς μη κανονικά. Η διαδικασία συγκρότησης του Κανόνα μαρτυρείται ήδη από τον 2ο αι. και ορόσημό της υπήρξε η 39η εορταστική επιστολή του Μ. Αθανασίου, που αριθμεί και τα 27 βιβλία της Καινής Διαθήκης. Αργότερα, με τη σύνοδο της Λαοδικείας (363), της Ιππώνος (393) και της Καρχηδόνας (397) συγκροτήθηκε και επίσημα ο Κανόνας των βιβλίων της Καινής Διαθήκης.

Κανόνας της λατρείας - Κανόνας της πίστεως: Από τα μέσα του 2ου αι. χρησιμοποιούνται οι εκφράσεις, «ὁ κανών τῆς ἀληθείας» και «ὁ κανών τῆς πίστεως», δηλώνοντας την ορθότητα της πίστης. Η πίστη αυτή εκφράζεται και βιώνεται στη λατρεία της χριστιανικής κοινότητας, κυρίως και κατεξοχήν στα μυστήριά της. Σύμφωνα με το αρχαίο αξίωμα της Εκκλησίας στη Δύση και στην Ανατολή, «Lex orandi lex est credendi» («ο κανόνας της προσευχής είναι κανόνας της πίστεως»). Μάλιστα ο «κανόνας της προσευχής», δηλαδή η λατρεία, καθορίζει και τον «κανόνα της πίστεως», δηλαδή το δόγμα και το πιστεύω της Εκκλησίας. Η ευχαριστιακή σύναξη αποτέλεσε και αποτελεί την καρδιά της κοινής πίστης, της λατρείας και της ζωής της Εκκλησίας.

Κανονιστική ηθική: Περιοχή της ηθικής φιλοσοφίας στην οποία επιχειρείται να δοθεί απάντηση στο ερώτημα, ποιο είναι το κριτήριο του ηθικά ορθού και εσφαλμένου και ποιοι είναι οι κανόνες που πρέπει να καθορίζουν το ηθικό «πράττειν».

Κένωση: Έτσι ονομάζεται το μυστήριο της ενανθρώπησης του Θεού και Λόγου. Ο άκτιστος Θεός κατά άκρα συγκατάβαση προσλαμβάνει την ανθρώπινη φύση για να την σώσει από τη φθορά και τον θάνατο. Βλ. Φιλ 2, 6-10: «[ο Ιησούς Χριστός] αν και ήταν Θεός, δεν θεώρησε την ισότητά του με τον Θεό αποτέλεσμα αρπαγής, αλλά τα απαρνήθηκε όλα, πήρε μορφή δούλου και έγινε άνθρωπος· και όντας πραγματικός άνθρωπος ταπεινώθηκε θεληματικά υπακούοντας μέχρι θανάτου, και μάλιστα θανάτου σταυρικού. Γι' αυτό και ο Θεός τον ανέβασε πολύ ψηλά και του χάρισε το όνομα που είναι πάνω απ’ όλα τα ονόματα».

Λαυσαϊκή Ιστορία: Έργο που αφηγείται ιστορίες σπουδαίων μοναχών που έζησαν στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες στις περιοχές της Αιγύπτου, της Συρίας, της Ρώμης, της Καμπανίας και της Παλαιστίνης. Συγγραφέας της είναι ο Παλλάδιος (364-431) που ασκήτεψε στην Αίγυπτο και αργότερα έγινε επίσκοπος Ελενοπόλεως της Βιθυνίας και στη συνέχεια επίσκοπος Ασπουτών της Γαλατίας. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον κείμενο που παρουσιάζει ανάγλυφα τον κόσμο της Ύστερης Αρχαιότητας, παρέχοντας ενδιαφέροντα θεολογικά και ιστορικά στοιχεία της εποχής αυτής.

Λειμωνάριον: Το *Λειμωνάριον* θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια πρώιμη μορφή ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, που αναφέρεται και αυτό στη ζωή μοναχών και ασκητών στις ανατολικές επαρχίες του Βυζαντίου (Κιλικία, Συρία, Παλαιστίνη, Αίγυπτος, Κύπρος). Συγγραφέας του θεωρείται ο Ιωάννης Μόσχος ή Ευκρατάς, μοναχός στις μονές του Αγίου Θεοδοσίου και του Αγίου Σάββα, ο οποίος συλλέγει τις θαυμαστές και ψυχωφελείς ιστορίες του με γλαφυρό τρόπο στη δημώδη γλώσσα της εποχής, επισκεπτόμενος μαζί με τον μαθητή και συμμοναστή του Σωφρόνιο, μετέπειτα πατριάρχη των Ιεροσολύμων, τις μοναστικές πολιτείες της χριστιανικής Ανατολής. Το έργο αυτό της μοναστικής και αγιολογικής λογοτεχνίας, που τοποθετείται στις αρχές του 7ου αι., αποτέλεσε προσφιλές ανάγνωσμα επί αιώνες και μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες.

Λειτουργικό ήθος: Το ήθος της Θείας Ευχαριστίας ως ενσωμάτωση των πολλών ανθρώπων στον ένα Χριστό δεν αφορά απλώς τον άνθρωπο αλλά χαρακτηρίζει καίρια τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο και το φυσικό του περιβάλλον. Το λειτουργικό ήθος της Ορθόδοξης Παράδοσης συγκεφαλαιώνει μια ιδιαίτερη θεώρηση του ανθρώπου και της δημιουργίας του Θεού. Η ευχαριστιακή πράξη της αναφοράς του κόσμου στον Θεό αποκαλύπτει την προσωπική σχέση του ανθρώπου με την κτίση και το φυσικό περιβάλλον, το ιερατικό και λειτουργικό ήθος του ανθρώπου.

Λόγοι των όντων: Σύμφωνα με την πατερική θεολογία, όπως την εξέφρασε κυρίως ο άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, όλος ο κόσμος είναι μια αποκάλυψη του Θεού, θεμελιωμένη στη θέληση του Θεού. Έτσι, οι λόγοι των όντων είναι το θείο στοιχείο που ενυπάρχει στην ουσία των όντων, αυτό που προσδίδει στα όντα όχι μόνο την ουσία αλλά και τον τελικό προορισμό τους, και το οποίο δεν είναι άλλο από τον Θεό Λόγο. Οι λόγοι των όντων αποτελούν ενέργειες, δυνάμεις και εκφάνσεις του Λόγου και υπάρχουν προαιώνια στην αγαθή βούληση του Θεού. Κάτω από το εξωτερικό περίβλημα της κτίσης και μέσα στην κτίση, υπάρχουν και δρουν οι ενέργειες του Χριστού. Πρόκειται για την άκτιστη, προσωπική και δημιουργική παρέμβαση του Θεού Λόγου, η οποία συνιστά τους λόγους των όντων. Οι λόγοι διακρίνονται σαφώς από τον Θεό Λόγο, αλλά και από τα όντα, τα οποία Αυτός δημιούργησε σύμφωνα με τους λόγους τους. Ο ένσαρκος Χριστός είναι για τον Άγιο Μάξιμο το κριτήριο με το οποίο ερμηνεύονται τα πάντα. Όλος ο κτιστός κόσμος αποτελεί ένα είδος ενσάρκωσης του Λόγου. Μόνο ο καθαρμένος από τα πάθη άνθρωπος μπορεί να γίνει θεωρητικός και να βλέπει καθαρά και διάφανα τους λόγους των όντων, δηλαδή τις ενέργειες και χαρισματικές φανερώσεις του Λόγου του Θεού.

Μανιχαϊστική δυαρχία (Μανιχαϊσμός): Ο Μανιχαϊσμός εμφανίστηκε κατά τον 3ο αι. και αποτέλεσε ένα νέο θρησκευτικό ρεύμα που θεμελιώνεται, όπως και ο Γνωστικισμός, στην ακραία αντίθεση μεταξύ πνεύματος και ύλης, καλού και κακού, φωτός και σκότους. Ιδρυτής του φέρεται να είναι ο Πέρσης Μάνης ή Μανιχαίος, ο οποίος συνένωσε χριστιανικά, περσικά και βουδιστικά στοιχεία. Ο Θεός δεν είναι δημιουργός της ύλης, η οποία είναι έδρα του κακού. Η ψυχή του ανθρώπου εγκλωβίστηκε στην ύλη και στο κακό. Μετά από την τελική επικράτηση του καλού, οι ψυχές θα απελευθερωθούν από τα σώματα και το κακό και θα επιστρέψουν στον αρχέγονο παράδεισο του ουρανού. Η απόλυτη διαίρεση φωτός και σκότους θα έχει και πάλι οριστικά επικρατήσει.

Μαριολογία: Η θεομητορική ευσέβεια και λατρεία στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία διαμόρφωσε έναν νέο κλάδο της θεολογίας, τη Μαριολογία, ο οποίος τείνει σε αυτονόμηση από την πατερική χριστολογία. Αντίθετα, στην Ορθόδοξη Παράδοση και θεολογία, η τιμή και η ευσέβεια στο πρόσωπο της Παναγίας σχετίζεται πλήρως και εντάσσεται οργανικά στη χριστολογία και στην εκκλησιολογία.

Μελιζόμενος (μελισμός): Στη Θεία Ευχαριστία ο ένας Χριστός μερίζεται και κοινωνείται από τους πολλούς δίχως, όμως, να λαμβάνεται ένα μόνο μέρος του Χριστού αλλά ο όλος Χριστός. Ο «μελιζόμενος και μη διαιρούμενος» Χριστός εκφράζει το μυστήριο της παρουσίας του Θεού στον άνθρωπο μέσω της θεωμένης ανθρώπινης φύσης του Χριστού, που έγινε πηγή ακένωτη των ακτίστων ενεργειών του, σύμφωνα με τη θεολογία της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου.

Μέσος Πλατωνισμός: Είναι η περίοδος της πλατωνικής φιλοσοφίας που εκτείνεται από τον 1ο αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ. Στην περίοδο αυτή εμφανίζεται μια πλειάδα πλατωνικών φιλοσόφων που γράφουν στα ελληνικά και στα λατινικά. Η σημασία του Μέσου Πλατωνισμού υπήρξε καίρια για την ανάπτυξη της λόγιας παράδοσης του Χριστιανισμού με αφετηρία αρχικά το έργο του Ιουδαίου πλατωνικού φιλοσόφου Φίλωνα και κατόπιν με το έργο των χριστιανών διδασκάλων του 3ου αι., του Κλήμεντα Αλεξανδρέα και του Ωριγένη. Από τη συνάντηση των παραπάνω ρευμάτων του Μέσου Πλατωνισμού άνοιξε ο δρόμος, αφενός για την εμφάνιση του Νεοπλατωνισμού ως τελευταίας αναλαμπής του ειδωλολατρικού Ελληνισμού και, αφετέρου, για τη δημιουργική όσο και κριτική προσέγγιση Ελληνισμού και Χριστιανισμού.

Μοναρχιανισμός: Ο Μοναρχιανισμός εμφανίστηκε κατά τον 2ο και 3ο αι. στην προσπάθεια διάφορων χριστιανών θεολόγων να εκφράσουν το δόγμα της Αγίας Τριάδος με επίκεντρο το πρόσωπο του Θεού και Πατρός. Οι Μοναρχιανοί ταύτιζαν τις υποστάσεις του Θεού, προβάλλοντας την ενότητα του Θεού και το πρόσωπο του Πατρός. Η όλη θεολογική συζήτηση διεξαγόταν δίχως να

έχει συγκεκριμενοποιηθεί η ορολογία του τριαδικού δόγματος και κυρίως η σημασία και το περιεχόμενο της υποστάσεως και του προσώπου σε σχέση με τη φύση ή την ουσία του Θεού.

Μονισμός της ουσίας: Η έκφραση χρησιμοποιείται για να δηλώσει την προτεραιότητα της ουσίας στο τριαδικό δόγμα ή στην κοσμολογία. Όταν η ενότητα της θείας ουσίας επισκιάζει τη διάκριση των θείων προσώπων, τότε ο Θεός είναι απλώς η θεία ουσία. Στην αρχαιοελληνική κοσμολογία κυριαρχεί η ουσία.

Μονοθελητισμός: Ως οργανική συνέχεια του Μονοφυσιτισμού, ο Μονοθελητισμός, ενώ δεχόταν τυπικά τις δύο φύσεις του Χριστού, αναγνώριζε, ωστόσο, μονάχα μία θέληση και μία ενέργεια στον Χριστό. Ο Χριστός έχει δύο φύσεις, αλλά ως ενιαίο πρόσωπο, δεν μπορεί παρά να έχει μία θέληση και ενέργεια.

Μοντανισμός: Αιρετική κίνηση που εμφανίστηκε στη Φρυγία κατά τον 2ο αιώνα. Ιδρυτής της ήταν ο Μοντανός, πρώην ιερέας της λατρείας της Κυβέλης, ο οποίος συνοδευόταν από δύο γυναίκες προφήτισσες, την Πρίσκιλλα και τη Μαξιμίλλα. Ο Μοντανός ισχυριζόταν ότι ήταν όργανο του Αγίου Πνεύματος και ότι μέσω αυτού μιλούσε ο ίδιος ο Θεός σε πρώτο πρόσωπο. Με έντονα μυστικιστικά στοιχεία, προερχόμενα από τη λατρεία της Κυβέλης και του Άττιδος, ο Μοντανισμός διακήρυξε ότι αποτελεί την εσχατολογική αποκάλυψη του Παρακλήτου. Για τον λόγο αυτό οι οπαδοί του επιδείκνυαν ένθερμο ζήλο για το μαρτύριο, δίνοντας έμφαση στην αυστηρότητα του βίου, στην προφητεία και γενικά στα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος, ενόψει της πίστης στην άμεση έλευση της Δευτέρας Παρουσίας του Χριστού.

Νηπτική γραμματεία (Φιλοκαλία): Νήψη σημαίνει νηφαλιότητα, εγρήγορση, επαγρύπνηση, εσωτερική ενάργεια και διαύγεια, έλεγχος της καρδιάς και του νου, κοινωνία με τον Χριστό και το Άγιο Πνεύμα. Τα ασκητικά έργα της μοναστικής παράδοσης που έχουν επίκεντρο τη μυστική θεολογία, την ασκητική τήρηση των εντολών, την κάθαρση του νου και της καρδιάς από τα πάθη, την αδιάλειπτη νοερά προσευχή και εγρήγορση (Μακάριος ο Αιγύπτιος, Κασσιανός ο Ρωμαίος, Βενέδικτος της Νουρσίας, Διάδοχος της Φωτικής, Ιωάννης ο Σιναΐτης, Μάξιμος ο Ομολογητής, Ιωάννης Δαμασκηνός, Πέτρος Δαμασκηνός, Συμεών ο Νέος Θεολόγος, Γρηγόριος ο Σιναΐτης, Νικήτας Στηθάτος, Γρηγόριος Παλαμάς, Νικόλαος Καβάσιλας, Νικηφόρος ο Μονάζων) συγκροτούν τη λεγόμενη νηπτική γραμματεία. Στον απόηχο της ησυχαστικής παράδοσης του 14ου αι., ο άγιοι Μακάριος Νοταράς και Νικόδημος ο Αγιορείτης συνέταξαν κατά τους τελευταίους χρόνους της Τουρκοκρατίας τη μνημειώδη συλλογή «Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών» (πρώτη έκδοση 1782), η οποία και μεταφράστηκε στα σλαβονικά από τον άγιο Παΐσιο Βελιτσκόφσκυ και κατόπιν στα ρωσικά, δημιουργώντας τη Θηβαΐδα του Βορρά στη Ρωσία του 19ου αι.

Ομοιουσιανοί-Ανόμοιοι: Οι Ευνομιανοί υποστήριζαν ότι ο Υιός είναι ανόμοιος κατά την ουσία με τον Πατέρα, γι' αυτό ονομάζονταν και Ανόμοιοι. Εκτός από τους Ευνομιανούς που αποτελούσαν μια ακραία ομάδα του Αρειανισμού, υπήρχαν και άλλες ομάδες όπως οι Όμοιοι και οι Ομοιουσιανοί. Οι Όμοιοι δέχονταν γενικά και αόριστα ότι ο Υιός είναι όμοιος με τον Πατέρα. Οι Ομοιουσιανοί ήταν μια πιο μετριοπαθής ομάδα, πολύ κοντά στην πίστη της Νίκαιας. Δέχονταν ότι ο Υιός είναι όμοιος σε όλα με τον Πατέρα και κατά συνέπεια όμοιος και κατά την ουσία. Ο Μέγας Αθανάσιος άσκησε αυστηρή κριτική κατά των Αρειανών και υποστήριξε ότι μόνο η ομάδα των Ομοιουσιανών δεν απείχε ουσιαστικά από την πίστη της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου της Νίκαιας.

Παγανιστική ειδωλολατρία: Όσοι παρέμεναν ειδωλολάτρες κατά την πρώτη βυζαντινή περίοδο ονομάζονταν παγανιστές. Ο όρος προέρχεται από τη λατινική λέξη paganus, που σημαίνει χωρικός. Οι ειδωλολάτρες εγκαταλείποντας τις πόλεις, που ραγδαία εκχριστιανίζονταν, κατέφευγαν συχνά στα χωριά.

Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών: Το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών (ΠΣΕ) είναι μια οικουμενική χριστιανική οργάνωση, μέλη της οποίας είναι οι εκκλησίες που ομολογούν πίστη στον Κύριο Ιησού Χριστό ως Θεό και Σωτήρα σύμφωνα με τις Γραφές και ως εκ τούτου επιδιώκουν να εκπληρώσουν μαζί την κοινή πορεία τους προς την ενότητα και προς δόξαν του ενός Θεού, του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Το ΠΣΕ είναι το πλέον ευρύτερο και περιεκτικό κίνημα μεταξύ πολλών οργανωμένων εκφράσεων της σύγχρονης Οικουμενικής Κίνησης, του οποίου στόχος είναι η ενότητα

των Χριστιανών. Στους κόλπους του συγκεντρώνει εκκλησίες και ομολογίες από 110 και πλέον χώρες και περιοχές σε όλο τον κόσμο, αντιπροσωπεύοντας πάνω από 500 εκατομμύρια χριστιανούς. Περιλαμβάνει τις περισσότερες από τις κατά τόπους Ορθόδοξες Εκκλησίες ανά τον κόσμο, πολλές Αγγλικανικές, Βαπτισματικές, Λουθηρανικές, Μεθοδιστικές και Μεταρρυθμισμένες εκκλησίες όπως και πολλές συνομοσπονδίες και ανεξάρτητες εκκλησίες. Ενώ το μεγαλύτερο μέρος των ιδρυτικών εκκλησιών του ΠΣΕ ήταν αρχικά ευρωπαϊκές και βορειοαμερικανικές, σήμερα οι περισσότερες εκκλησίες-μέλη είναι στην Αφρική, στην Ασία, στην Καραϊβική, στη Λατινική Αμερική, στη Μέση Ανατολή και στον Ειρηνικό. Τα υφιστάμενα μέλη-εκκλησίες είναι 350, ενώ η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία συμμετέχει πλέον ως οργανικό μέλος του θεολογικού τμήματος του ΠΣΕ «Πίστη και Τάξη».

Πλωτίνος: Ιδρυτής του Νεοπλατωνισμού και σημαντικός φιλόσοφος της Ύστερης Αρχαιότητας (203-270 μ.Χ.). Πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του αλεξανδρινού αυτού φιλοσόφου παρέχει ο μαθητής του Πορφύριος. Μαθήτευσε μαζί με τον Ωριγένη κοντά στον πλατωνικό φιλόσοφο Αμμώνιο Σακκά. Έδρασε κυρίως στη Ρώμη, όπου ίδρυσε σχολή. Στη φιλοσοφία του συνδύασε την πλατωνική με την αριστοτελική παράδοση, καθώς και τον Ηράκλειτο, τον Παρμενίδη, τους Πυθαγόρειους, τους Προσωκρατικούς, τους Ελεάτες, τους Επικούρειους και τους Στωικούς σε μια νέα σύνθεση, η οποία αποτέλεσε και το κύκνειο άσμα της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας. Οι *Εννεάδες* είναι το βασικό έργο του.

Ποντίφηκας: Στην αρχαία ρωμαϊκή θρησκεία, ο τίτλος Pontifex Maximus ή Ύπατος Ποντίφηκας δήλωνε αρχικά τον αρχιερέα του αρχαίου συλλόγου των Ποντιφήκων, δηλαδή των κατασκευαστών γεφυρών. Ο όρος είχε τη σημασία του γεφυροποιού μεταξύ Θεών και ανθρώπων. Αργότερα ο τίτλος αυτός, αφού προσέλαβε και πολιτικές αρμοδιότητες, αποδόθηκε κυρίως στους Ρωμαίους αυτοκράτορες. Ο τίτλος του ποντίφηκα αποδόθηκε κατόπιν στον πάπα Ρώμης.

Προεστώς: Σύμφωνα με την εκκλησιολογία της αρχαίας Εκκλησίας, το κύριο έργο του επισκόπου είναι η προεδρία της Θείας Ευχαριστίας. Ο επίσκοπος είναι ο προεστώς, δηλαδή ο προεδρεύων της Θείας Ευχαριστίας. Από αυτή τη σχέση του με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας πηγάζει όλη η αγιαστική, ποιμαντική και διοικητική «εξουσία» του επισκοπικού λειτουργήματος. Ευχαριστία χωρίς επίσκοπο και επίσκοπος χωρίς Ευχαριστία δεν υπάρχει. Τα δύο αυτά είναι αλληλένδετα στοιχεία και συνιστούν τον άξονα του ίδιου του μυστηρίου της ενότητας της Εκκλησίας.

Προκαταρκτική βουλή: Πηγή του θείου θελήματος για τη δημιουργία και σωτηρία του κόσμου είναι ο Πατήρ. Μάλιστα, με την ευδοκία του Πατρός και τη συνέργεια του Αγίου Πνεύματος ο Λόγος του Θεού και Πατρός έγινε άνθρωπος για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου.

Σαβελλιανισμός: Ο Σαβέλλιος καταγόταν από την Πεντάπολη της Λιβύης (2ος-3ος αι.), ήταν τροπικός μοναρχιανιστής και έδρασε κυρίως στη Ρώμη. Σύμφωνα με τη διδασκαλία του, τα τρία πρόσωπα του Θεού ήταν εκφράσεις της μιας θείας ουσίας. Η Αγία Τριάδα ήταν απλώς η διαδοχική φανέρωση του ενός Θεού, ο οποίος λάμβανε κάθε φορά και διαφορετικό προσωπείο ή ρόλο στη σχέση του με τον κόσμο.

Στωικισμός: Σημαντική φιλοσοφική σχολή της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής (3ος π.Χ. αι. - 3ος μ.Χ. αι.) με ιδρυτή της τον Ζήνωνα τον Κιτιέα και έδρα την «Ποικίλη Στοά», από την οποία έλαβε και το όνομά της. Βασικοί άξονες της στωικής φιλοσοφίας είναι η θεώρηση του ανθρώπου ως τμήματος του κόσμου, πράγμα που τον επιτάσσει να ζει σε αρμονία με τη φυσική νομοτέλεια. Η επιτέλεση των αρετών και η ηθική ταυτίζεται με την κοσμολογική αρχή να ζει κάποιος υποτασσόμενος στους νόμους της συμπαντικής πραγματικότητας. Η εσωτερική απάθεια και αταραξία, η ευτυχία, καθώς και η εν γένει ηθική στάση, προκύπτουν από την προσπάθεια εναρμόνισης του ανθρώπου με τη φύση.

Συγκρητισμός - συγκρητιστικές τάσεις: Στο θρησκευτικό και θεολογικό πλαίσιο σημαίνει την ανάμειξη διαφορετικών θρησκευτικών παραδόσεων και δογμάτων, όπως συνέβη εκτεταμένα στην περίοδο της Ύστερης Αρχαιότητας. Η αρχική σημασία του όρου προέκυψε από τον συνασπισμό όλων των Κρητών εναντίον των αντιπάλων τους, όταν κινδύνευε το νησί τους.

Σύνοδος Τριδέντου: Η αντιμεταρρυθμιστική αυτή σύνοδος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας πραγματοποιήθηκε στο Τρέντο ή Τριδέντο και στη Μπολόνια της Ιταλίας μεταξύ των ετών 1545-1563. Σκοπός της ήταν η καταδίκη των προτεσταντικών θέσεων και η διατύπωση της αυθεντικής

διδασκαλίας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στο ζήτημα της Αγίας Γραφής και της Ιεράς Παράδοσης, του προπατορικού αμαρτήματος, των Μυστηρίων, της τιμής προς τους αγίους κ.λπ. Η εν λόγω σύνοδος επαναπροσδιόρισε την ιεραρχική και θεσμική αντίληψη της Εκκλησίας υπό τον πάπα, εκφράζοντας δογματικά τη συγκεντρωτική και δικανική δομή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας έναντι του Προτεσταντισμού.

Σχολαστική θεολογία/θεωρία: Βλ. Θωμάς Ακινάτης.

Τρεπτότητα: Κάθε τι που επιδέχεται αλλαγή στη φύση του χαρακτηρίζεται από τρεπτότητα. Κατά την ορθόδοξη θεολογία η φύση των κτιστών όντων είναι τρεπτή και φθαρτή. Η αφθαρσία και το άτρεπτον ανήκει στην άκτιστη φύση του Θεού.

Φιλοκαλία: Βλ. Νηπτική γραμματεία.

Φλωρόφσκυ Γεώργιος: Ο πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Φλωρόφσκυ (1893-1979), υπήρξε κορυφαία θεολογική προσωπικότητα της ρωσικής Διασποράς του 20ού αι., ο οποίος σφράγισε με την επίδρασή του τη σύγχρονη ορθόδοξη θεολογία. Έζησε κατά τη νεότητά του στη Ρωσία και μετά την Οκτωβριανή επανάσταση κατέληξε εξόριστος και πρόσφυγας στη Γαλλία. Το 1948 εγκαταστάθηκε στις Η.Π.Α. όπου δίδαξε στο Ινστιτούτο του Αγίου Βλαδιμήρου, στην Ελληνορθόδοξη Σχολή του Τιμίου Σταυρού και στα πανεπιστήμια του Χάρβαρντ και του Πρίνστον. Οι ιστορικές, πατρολογικές και, κυρίως, οι εκκλησιολογικές του μελέτες μαρτυρούν την έντονη πρόσδεση του Φλωρόφσκυ στον «εκχριστιανισμένο Ελληνισμό» των Πατέρων της Εκκλησίας. Η αρχή της ελευθερίας και του προσώπου, η διαλεκτική κτιστού και ακτίστου, το ασκητικό κατόρθωμα, η ασύμμετρη Χριστολογία, και η χριστοκεντρική θεώρηση της εκκλησιολογίας είναι ορισμένες μόνον ερμηνευτικές όψεις της θεολογικής του συμβολής. Πολλά και ποικίλα τα θεολογικά ενδιαφέροντα του Φλωρόφσκυ, τα οποία καταγράφονται ως κληρονομιά και παρακαταθήκη στο πολύτομο και πολύτιμο έργο του, και τα οποία έχουν ως αφετηρία την Αγία Γραφή, τα πατερικά κείμενα, καθώς και τη βαθιά γνώση της ιστορίας. Το όραμά του υπήρξε μια οικουμενική και νεοπατερική σύνθεση της ορθόδοξης θεολογίας.

Φυσιοκρατική αντίληψη: Η αρχαιοελληνική αντίληψη για τον κόσμο και τον άνθρωπο είναι φυσιοκρατική. Ο κόσμος είναι ένα σύμπαν τέλειο, διατεταγμένο, αρμονικό, που γίνεται αντικείμενο θρησκευτικού σεβασμού, τραγικού φόβου ή αισθητικής ενατένισης. Η αρμονία, η τάξη και το κάλλος του κόσμου οφείλονται σε απαράβατους κοσμικούς νόμους που δεν αλλάζουν. Ο άνθρωπος είναι δέσμιος της φυσικής νομοτέλειας και της ανάγκης που προσδιορίζει την ύπαρξή του.

Χριστομονισμός: Ο υπερτονισμός της χριστολογίας σε βάρος της πνευματολογίας, που παρατηρείται στη δυτική θεολογία, ονομάζεται χριστομονισμός. Η ιδιαίτερη έμφαση και προσήλωση στην ιστορική προσέγγιση της χριστολογίας οδήγησε τελικά στη διδασκαλία του Filioque στη θεολογία, στο πρωτείο και στο αλάθητο του πάπα στην εκκλησιολογία και στη διδασκαλία για την κτιστή χάρη στη σωτηριολογία.

Ψευδοϊσιδώρειες Διατάξεις: Λίγο πριν την ίδρυση του παπικού κράτους τον 8ο αι. εμφανίστηκαν οι λεγόμενες *Ψευδοϊσιδώρειες Διατάξεις*. Επρόκειτο για μια συλλογή συνοδικών κανόνων και παπικών αποφάσεων, στην οποία προστέθηκαν 94 νόθες παπικές διατάξεις και η χαλκευμένη και νόθος «Κωνσταντίνεια δωρεά». Η εν λόγω συλλογή μεθοδευμένα αποσκοπούσε στην υποστήριξη των θεοκρατικών ή παποκαισαρικών βλέψεων έναντι των θεοκρατικών ή καισαροπαπικών ιδεών των αυτοκρατόρων και των ανεξάρτητων Εκκλησιών. Υπεράνω της πολιτικής εξουσίας είναι η ιερατική και υπεράνω της ιερατικής είναι ο πάπας ως κεφαλή της οικουμένης. Σύμφωνα με τις διατάξεις αυτές, ο Μέγας Κωνσταντίνος εγκαταλείποντας τη Δύση για τη νέα πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, κληροδότησε στον πάπα τη διοίκηση του δυτικού Ρωμαϊκού κράτους, καθώς και όλες τις πολιτικές εξουσίες και αυτοκρατορικές τιμές. Οι πάπες έγιναν πλέον πολιτικοί ηγέτες. Κατά τον 9ο αι. ο Ρώμης Νικόλαος ζήτησε να εφαρμόσει τις *Ψευδοϊσιδώρειες Διατάξεις*, επεκτείνοντας τις εκκλησιαστικές του αξιώσεις για το πρωτείο και στην Ανατολή, με αποτέλεσμα την έναρξη της διαμάχης που οδήγησε στο οριστικό σχίσμα μεταξύ Ορθόδοξης και Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

Κατάλογος κειμένων και εικόνων

Εισαγωγική σημείωση

Οι παραπομπές των κειμένων και τα στοιχεία των εικόνων παρατίθενται με τη σειρά που έχουν καταχωριστεί σε κάθε διδακτική ενότητα. Οι παραπομπές στα βιβλικά, στα υμνολογικά και στα λειτουργικά κείμενα, καθώς και οι τίτλοι των ύμνων, δεν περιλαμβάνονται στον κατάλογο, καθόσον είναι πλήρεις στη θέση που έχουν δημοσιευτεί. Σε ορισμένα κείμενα της λόγιας παράδοσης έχουν γίνει γλωσσικές απλουστεύσεις. Οι ιστοσελίδες, στις οποίες παραπέμπει ο κατάλογος, ανακτήθηκαν στις 15/05/2019. Επιπρόσθετα:

- Τα βιβλικά παραθέματα προέρχονται από:
  Η Καινή Διαθήκη, Το πρωτότυπο κείμενο με μετάφραση στη δημοτική, μτφρ. Γαλίτης Γ., Βασιλειάδης Π., Καραβιδόπουλος Ι., Γαλάνης Ι. (φιλολογική επιμέλεια Κ. Χιωτέλλη), εκδ. Ελληνική Βιβλική Εταιρία. Διαθέσιμη στο: http://hellenicbiblesociety.gr/bible
  Η Παλαιά Διαθήκη, Μετάφραση από το πρωτότυπο κείμενο, μτφρ. Β. Τσάκωνας, Μ. Κωνσταντίνου, εκδ. Ελληνική Βιβλική Εταιρία. Διαθέσιμη στο: http://hellenicbiblesociety.gr/bible
  Ψαλτήριον, Κείμενο των Ο΄ & Μετάφραση στην Νεοελληνική (επιστημονική επιμέλεια Μ. Κωνσταντίνου, φιλολογική επιμέλεια Κ. Χιωτέλλη), Ελληνική Βιβλική Εταιρία, Αθήνα 2015.
- Οι παραπομπές των πατερικών κειμένων, εφόσον είναι διαθέσιμα, είναι στην Migne Patrologia Graeca (PG).
- Στα μεταφρασμένα πατερικά κείμενα έχει ληφθεί υπόψη, όπου ήταν διαθέσιμη, η μετάφραση από τη σειρά Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας (Ε.Π.Ε.). Για τα παραθέματα από το *Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως*, έχει ληφθεί υπόψη: Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἔκδοσις ἀκριβής τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως,* Κείμενο–Μετάφραση–Εισαγωγή–Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976. Τα παραθέματα από τον Ισαάκ τον Σύρο ελήφθησαν από το έργο *Ισαάκ του Σύρου, Λόγοι ασκητικοί*, Εισαγωγή π. Αντώνιος Πινακούλας, μεταγραφή στα νεοελληνικά, Γιώργος Πινακούλας-Δημήτρης Κουτσούγερας, εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2019. Αρκετά παραθέματα πατερικών κειμένων, συνοδικών αποφάσεων και κανόνων μεταφράστηκαν εξαρχής από τη συγγραφική ομάδα του βιβλίου.
- Τα κείμενα-αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου (Κρήτη, 2016) ανακτήθηκαν από: https://www.holycouncil.org
- Τα παραθέματα από σχολικά βιβλία και το Φωτόδενδρο ανακτήθηκαν από: http://ebooks.edu.gr

Εικόνα εξωφύλλου - Εικόνα εισαγωγικών σελίδων

Ο Παντοκράτωρ, μωσαϊκό, Μονή Χώρας, Κωνσταντινούπολη, 14ος αι.

Θεματική Ενότητα 1

Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος, Μητροφάνης μοναχός, Πρωτάτο Αγίου Όρους, 1770

Διδακτική Ενότητα 1

Α. Κείμενα

Άγιος Ιουστίνος (Πόποβιτς), *Δογματική, Ορθόδοξη φιλοσοφία της αλήθειας*, μτφρ. Α. Γεωργόπουλος, Επιμ. Π. Υφαντής-Μ. Βελιτζανίδης, εκδ. Ι.Μ.Μ. Βατοπεδίου, Άγιον Όρος 2019, σ. 164

Γεώργιος Φλωρόφσκυ, «Αποκάλυψη και ερμηνεία», στον τόμο *Αγία Γραφή, Εκκλησία, Παράδοση*, μτφρ. Δ. Τσάμη, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 13-14

Β. Εικόνες

Η Μεταμόρφωσις, Θεοφάνης ο Έλληνας, 1408
Ο Μωυσής παραλαμβάνει τον Νόμο, σύγχρονη σύνθεση, Τοντόρ Μίτροβιτς
Σκηνές από την Αποκάλυψη, σύνθεση σε σμάλτο (λεπτομέρεια), Νικόλαος Μαστερόπουλος, 2001
Βροχή στην Ημέρα της Τριάδας, σύγχρονη σύνθεση (λεπτομέρεια), Έλενα Τσερκάσοβα
Εσπερινός της Αγίας Τριάδος, σύγχρονη σύνθεση (λεπτομέρεια), Έλενα Τσερκάσοβα, 2002
Χριστός και Άγιος Μηνάς, κοπτική τέχνη από το Bawit Αιγύπτου, Μουσείο Λούβρου, 6ος αι.
Η Πεντηκοστή, φορητή εικόνα, Μονή Σινά, 12ος αι.
Ελιά, Χρήστος Μποκόρος, σύγχρονη σύνθεση

Διδακτική Ενότητα 2

Α. Κείμενα

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 39

Γρηγόριος Παλαμάς, «Συνοδικός Τόμος του 1351», στο Ιω. Καρμίρη, *Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. Ι, Εν Αθήναις ^{2}1960, σ. 379

Jacques Lacarriere, *Οι ένθεοι, εκδ. Χατζηνικολή,* Αθήνα 1999, σ. 6

Μάξιμος Ομολογητής, *Περί διαφόρων αποριών,* PG 90, 1129

Μάξιμος Ομολογητής, *Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε και οικονομικά και περί αρετής και κακίας,* PG 90, 1225B

π. Σταμάτης Σκλήρης, *Εν εσόπτρω,* εκδ. Γρηγόρη 1992, σσ. 254-255

Β. Εικόνες

Α΄ Οικουμενική Σύνοδος, τοιχογραφία, Μεγάλο Μετέωρο, 16ος αι.
Το λουτρό του θεού Διονύσου, ψηφιδωτό (λεπτομέρεια), Μαλλούτενα Κύπρου, 4ος μ.Χ. αι.
Το λουτρό του Χριστού, τοιχογραφία (λεπτομέρεια), Καππαδοκία, 12ος αι.
Το όραμα του αποστόλου Παύλου, σύγχρονη σύνθεση, Τοντόρ Μίτροβιτς
Τετραευάγγελο, περγαμηνός κώδικας, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη, 11-12ος αι.
Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη, περγαμηνή, Κρατική Βιβλιοθήκη, Βερολίνο, 11ος αι.
Η μεταμόρφωση του Κυρίου, σύγχρονη σύνθεση, Έλενα Μουράριου
Ο Ευαγγελιστής Λουκάς, τοιχογραφία, Μεγάλο Μετέωρο, 16ος αι.
Ο Ευαγγελιστής Ματθαίος, τοιχογραφία, Μεγάλο Μετέωρο, 16ος αι.
Λάβετε φάγετε, Θεοφάνης ο Κρης, τοιχογραφία, Μονή Σταυρονικήτα, 1546
Πίετε εξ αυτού πάντες, Θεοφάνης ο Κρης, τοιχογραφία, Μονή Σταυρονικήτα, 1546

Διδακτική Ενότητα 3

Α. Κείμενα

Προς Διόγνητον V, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σσ. 255-257
Γρηγόριος Νύσσσης, *Περί ψυχής και αναστάσεως,* PG 46, 96C
Γρηγόριος Νύσσης, *Εγκώμιον εις τον μέγαν μάρτυρα Θεόδωρον*, PG 46, 737-740
Γερμανὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *Εκκλησιαστική Ιστορία και μυστική θεωρία,* PG 98, 384-385
Φώτης Κόντογλου, *Έκφρασις της Ορθοδόξου Εικονογραφίας,* τ. 2ος, εκδ. Αστήρ-Α. & Ε. Παπαδημητρίου, Αθήναι, [2]1960. Ανακτήθηκε από: http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/fwths_kontogloy/texnh_ths_eikonografias.htm
Σταύρος Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία εσχάτων, Δοκίμια εσχατολογικής οντολογίας,* Ιδιόμελα της Ινδίκτου, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2016, σ. 292
Olivier Clement, *Η Θεολογία της Εικόνας,* μτφρ. Δήμητρα Καραμπέρη, ανακτήθηκε από: http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/contacts_clement_theology.html

Β. Εικόνες

Ιησούς Χριστός: ο βότρυς ο πέπειρος, σύγχρονη σύνθεση, Έλενα Μουράριου
Ο Ιησούς ως καλός Σαμαρείτης, σύγχρονη σύνθεση, Έλενα Μουράριου
Ο Χριστός και η Σαμαρείτισσα, Duccio di Boninsegna, Μουσείο Thyssen-Bornemis, 1308
Ο Χριστός εν μέσω δύο αιχμαλώτων, μωσαϊκό, Formis, Ρώμη, 13ος αι.
Η Εκκλησία ως Σώμα Χριστού και μέλη εκ μέρους, Έλενα Μουράριου
Η ουράνια Εκκλησία - σκηνή από την Αποκάλυψη, σύνθεση σε σμάλτο (λεπτομέρεια), Νικόλαος Μαστερόπουλος, 2001

Θεματική Ενότητα 2

Χριστός Παντοκράτωρ, εγκαυστική εικόνα, *Μονή Σινά, 6ος αι.*

Διδακτική Ενότητα 1

Α. Κείμενα

Μάξιμος Ομολογητής, *Σχόλια εις τὸ Περὶ της Εκκλησιαστικῆς Ιεραρχίας,* PG 4, 137D
Μέγας Βασίλειος, *Όροι κατά πλάτος*, *Προοίμιον*, PG 31, 900AB (Ε.Π.Ε., τ. 8, σ. 178)
Άγιος Ιουστίνος (Πόποβιτς), *Δογματική, Ορθόδοξη φιλοσοφία της αλήθειας*, μτφρ. Α. Γεωργόπουλος, Επιμ. Π. Υφαντής-Μ. Βελιτζανίδης, εκδ. Ι.Μ.Μ. Βατοπεδίου, Άγιον Όρος 2019, σσ. 741-742
Σάββας Αγουρίδης, «Η βιβλική θεώρηση της Ορθόδοξης λατρείας και πνευματικότητας», στο *Δελτίο Βιβλικών Μελετών,* τ. 1, Ιαν.-Δεκ. 1979, τχ 1, σ. 4

Β. Εικόνες

Η 4η ημέρα της δημιουργίας, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Η φιλοξενία του Αβραάμ, Αντρέι Ρουμπλιόφ, φορητή εικόνα, 15ος αι.
Ο Παντοκράτωρ, μωσαϊκό, Μονή Χώρας, Κωνσταντινούπολη, 14ος αι.
Το όραμα Ιεζεκιήλ και Αββακούμ, Αρχαιολογικό Μουσείο Σόφιας, 14ος αι.
Το όραμα του προφήτη Ιεζεκιήλ, Μονή Οσίου Δαβίδ, Θεσσαλονίκη, 5ος αι.
Ο Μωυσής στη φλεγόμενη βάτο, μωσαϊκό, Μονή Σινά, 6ος αι.
Πομπή μαρτύρων, μωσαϊκό, Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα, 6ος αι.
Ιωάννης Θεολόγος και Πρόχορος, φορητή εικόνα, Αρχιεπισκοπή Κρήτης, 18ος αι.

Διδακτική Ενότητα 2

Α. Κείμενα

Ειρηναίος Λυώνος, *Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως*, μτφρ. Ειρ. Χατζηευφραιμίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 264
Ιουστίνος, *Διάλογος προς Τρύφωνα* 61, PG 6, 613-616
Μάξιμος Ομολογητής, *Εις το πάτερ ημών,* PG 90, 876CD
Γρηγόριος Παλαμάς, *Λόγος αποδεικτικός Β΄*, 18, Συγγράμματα τ. Α΄, έκδ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 95
Γρηγόριος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος,* PG 142, 282B

Β. Εικόνες
Μεγάλης Βουλής Άγγελος, τοιχογραφία, Μονή Αγίου Κλήμεντος, Αχρίδα, 1295
Το όραμα του Ιακώβ, τοιχογραφία, Μανουήλ Πανσέληνος, Πρωτάτο Αγίου Όρους, 14ος αι.
Η Σοφία του Θεού, φορητή εικόνα, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη, 14ο αι.
Θεοτόκος η Βάτος, φορητή εικόνα (λεπτομέρεια), Μιχαήλ Δαμασκηνός, 16ος αι.
Ιωάννης Πρόδρομος, φορητή εικόνα, Φραγγιάς Καβερτζάς, Μονή Τοπλού, 17ος αι.
Λάβετε φάγετε, τοιχογραφία, Ναός Αγίου Γεωργίου Staro Nagorichno, 12-14ος αι.
Ρίζα Ιεσσαί με Ιωακείμ και Άννα, Θεόδωρος Πουλάκης, φορητή εικόνα, 17ος αι.
Ο αναπεσών, τοιχογραφία, Μεγάλο Μετέωρο, 16ος αι.

Διδακτική Ενότητα 3
Α. Κείμενα
Μέγας Βασίλειος, *Ομιλία 24, Κατά Σαβελλιανών*, 4, PG 31, 609
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 61
Διονύσιος Αρεοπαγίτης, *Περί θείων ονομάτων*, 2, 5, έκδ. Π. Χρήστου, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 3, σ. 71
Διονύσιος Αρεοπαγίτης, *Περί θείων ονομάτων*, 2, 7, έκδ. Π. Χρήστου, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 3, σ. 75
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 345
Νικόλαος Καβάσιλας, *Περί της εν Χριστώ ζωής,* Δ, 3, έκδ. Π. Χρήστου, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 22, σσ. 411-413
Νικόλαος Καβάσιλας, *Περί της εν Χριστώ ζωής,* Δ, 1, έκδ. Π. Χρήστου, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 22, σ. 411
Β. Εικόνες
Η Βάπτισις, φορητή εικόνα, Θεοφάνης ο Κρης, Μονή Σταυρονικήτα, 1546
Η Ανάστασις, φορητή εικόνα, Θεοφάνης ο Κρης, Μονή Σταυρονικήτα, 1546
Η Πεντηκοστή, φορητή εικόνα, Θεοφάνης ο Κρης, Μονή Σταυρονικήτα, 1546
Χριστός Παντοκράτωρ – Τελική κρίση, μωσαϊκό, Βαπτιστήριο Σαν Τζιοβάνι, Φλωρεντία, 14ος αι.
Σκηνή τρύγου, τοιχογραφία (λεπτομέρεια) Μονή Decani, Κοσσυφοπέδιο, Σερβία, 14ος αι.
Α΄ Οικουμενική Σύνοδος, φορητή εικόνα, Μιχαήλ Δαμασκηνός, 16ος αι.
Η Μεταμόρφωσις, φορητή εικόνα (λεπτομέρεια), Θεοφάνης ο Κρης, Μονή Σταυρονικήτα, 1540
Η Θεία Λειτουργία, τοιχογραφία, Ναός Αγίου Τίτου Ηρακλείου (σύγχρονο έργο)
Το όραμα του Ευαγγελιστή Ιωάννη, Θωμάς Μπαθάς, Σπήλαιο Αποκαλύψεως, Πάτμος, 1596

Θεματική Ενότητα 3
1η ημέρα της δημιουργίας, μωσαϊκό, Capella Palatina, Παλέρμο, 12ος αι.

Διδακτική Ενότητα 1
Α. Κείμενα
Ωριγένης, *Κατά Κέλσου* Δ΄, ΙΙ, ΙΙΙ, VII, XIV, XIV
Μέγας Βασίλειος, *Εις την Εξαήμερον Α΄,* ΙΙ, PG 29, 5-9 (Ε.Π.Ε., τ. 4, σ. 24)
Μέγας Βασίλειος, Εις την Εξαήμερον Α΄, ΙΙ, PG 29, 5-9 (Ε.Π.Ε., τ. 4, σ. 24)
Μέγας Βασίλειος, *Εις την Εξαήμερον Β΄,* 2, PG 29, 29-33
Γρηγόριος Παλαμάς, *Κεφάλαια φυσικά και θεολογικά,* 24, PG 150, 1136D
Γρηγόριος Παλαμάς, *Κεφάλαια φυσικά και Θεολογικά,* 2, PG 150, 1121C
Β. Εικόνες
Η δημιουργία, μωσαϊκό, Βασιλική Αγίου Μάρκου, Βενετία, 13ος αι.
1η ημέρα της δημιουργίας, μωσαϊκό, Capella Palatina. Παλέρμο, 12ος αι.
2η ημέρα της δημιουργίας, μωσαϊκό, Capella Palatina. Παλέρμο, 12ος αι.
3η ημέρα της δημιουργίας, μωσαϊκό, Capella Palatina. Παλέρμο, 12ος αι.
4η ημέρα της δημιουργίας, μωσαϊκό, Capella Palatina. Παλέρμο, 12ος αι.
5η ημέρα της δημιουργίας, μωσαϊκό, Capella Palatina. Παλέρμο, 12ος αι.
6η ημέρα της δημιουργίας, μωσαϊκό, Capella Palatina. Παλέρμο, 12ος αι.
Αρπαγή της Περσεφόνης, αναθηματικός πίνακας από την Ελευσίνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 4ος αι. π.Χ.
Κοσμολογικές αντιλήψεις στην εποχή της Π.Δ.
Οι φιλόσοφοι Πλάτων και Αριστοτέλης, τοιχογραφία, Μονή Γόλας, 14ος αι.
Ο Θεός ως δημιουργός, βυζαντινό χειρόγραφο, Αυστριακή Εθνική Πινακοθήκη, Βιέννη, 13ος αι.

Διδακτική Ενότητα 2
Α. Κείμενα
Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευής του ανθρώπου,* Ε.Π.Ε., τ. 5, σ. 30
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 151-153
Γρηγόριος Παλαμάς, *Αντιρρητικός* 7, 36, Συγγράμματα τ. Γ΄, έκδ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 488
Ισαάκ ο Σύρος, *Λόγοι Ασκητικοί, Λόγος ΞΗ΄*, 113, έκδ. Μ. Πιράρ, Ι. Μ. Ιβήρων 2012, σ. 792
Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος* 37, PG 36, 289C-292A

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 193-195
Κάλλιστος Γουέαρ, *Ο Ορθόδοξος δρόμος,* Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 1984, σσ. 62-63

Β. Εικόνες

Ο καλός Ποιμήν, μωσαϊκό, Μαυσωλείο Galla Placidia, Ραβέννα, 5ος αι.
Η πορεία προς Εμμαούς, μωσαϊκό, Άγιος Απολλινάριος ο νέος, Ραβέννα, 6ος αι.
Ο ασπασμός Θεοτόκου και Ελισάβετ, μωσαϊκό, Αγία Σοφία Κιέβου, 11ος αι.
Η φιλοξενία του Αβραάμ, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
7η ημέρα της δημιουργίας, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Η δημιουργία του Αδάμ, νωπογραφία (λεπτομέρεια), Μιχαήλ Άγγελος, Καπέλα Σιξτίνα, 1512
Η δημιουργία της Εύας, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.

Διδακτική Ενότητα 3

Α. Κείμενα

Ειρηναίος Λυώνος, *Επίδειξις του αποστολικού κηρύγματος,* 12, μτφρ. Ιω. Καραβιδόπουλου, Θεσσαλονίκη 1965, σσ. 34-35
Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευής του ανθρώπου,* 20, PG 44, 200-201
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 207-209
Παναγιώτης Νέλλας, *Ζώον Θεούμενον, Προοπτικές για μια ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου,* εκδ. Εποπτεία, Αθήνα 1979, σ. 53

Β. Εικόνες

Το δένδρο της γνώσεως, μωσαϊκό, Capella Palatina. Παλέρμο, 12ος αι.
Το προπατορικό αμάρτημα, μωσαϊκό, Capella Palatina. Παλέρμο, 12ος αι.
Το προπατορικό αμάρτημα - Οι δερμάτινοι χιτώνες, μωσαϊκό, Capella Palatina. Παλέρμο, 12ος αι.
Άβελ και Κάιν, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Η αδελφοκτονία του Κάιν, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Σκηνές από τον κάτω κόσμο, ζωγραφική παράσταση από την Απουλία (λεπτομέρεια), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νεάπολης, 360-340 π.Χ.
Ο κατακλυσμός, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.

Θεματική Ενότητα 4

Ο Παντοκράτωρ, μωσαϊκό, Μονή Παμμακαρίστου, Κωνσταντινούπολη, 14ος αι.

Διδακτική Ενότητα 1

Α. Κείμενα

Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών* 1, 33, PG 26, 80C
Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών* 1, 9, PG 26, 28D-29A
Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών* 3, 61, PG 26, 452C
Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών* 3, 9, PG 26, 340B
Μέγας Αθανάσιος, *Κατά Αρειανών* 3, 61, PG 26, 456BC
Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή 236, Αμφιλοχίω Επισκόπω,* PG 32, 884A
Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή 210, Προς τους λογιωτάτους της Νεοκαισαρείας,* PG 32, 776B
Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή 38, Γρηγορίω αδελφώ περί διαφοράς ουσίας και υποστάσεως,* PG 32, 329C
Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΛΑ΄, Θεολογικός 5ος,* PG 36, 161
Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΛΑ΄, Θεολογικός 5ος,* PG 36, 141-144
Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΛΑ΄, Θεολογικός 5ος,* PG 36, 144
Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΚΘ΄, Θεολογικός 3ος,* PG 36, 76
Μάξιμος Ομολογητής, *Σχόλια εις το Περί θείων ονομάτων,* PG 4, 221A
Μάξιμος Ομολογητής, *Όροι διάφοροι,* PG 91, 152A
Γρηγόριος Παλαμάς, *Περί Εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος* Β΄, Συγγράμματα, τ. Α΄, εκδ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 98-99

Β. Εικόνες

Ο Χριστός θριαμβευτής, μωσαϊκό, Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα, 6ος αι.
Ο Παντοκράτωρ, μωσαϊκό, Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα, 6ος αι.
Η Αγία Τριάς, τοιχογραφία, Κουμπελίδικη Καστοριάς, 13ος αι.
Ο Παλαιός των ημερών, από βυζαντινό χειρόγραφο Ευαγγέλιο, Cambridge, 1297
Ο Παντοκράτωρ, τοιχογραφία, Μονή Σταυρονικήτα, 16ος αι.
Η αρχιερατική προσευχή του Χριστού, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος, τοιχογραφία, Μονή Φιλοθέου, 1757
Ο άγιος Αθανάσιος, Φώτης Κόντογλου, *τοιχογραφία, Ναός Θεοτόκου Καπνι*καρέας Αθήνας,1959
Οι άγιοι Βασίλειος και Γρηγόριος, σύγχρονη τοιχογραφία
Ο Χριστός, μωσαϊκό (λεπτομέρεια), Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη, 1261
Α΄ Οικουμενική Σύνοδος, τοιχογραφία, Μονή Μεγίστης Λαύρας
Β΄ Οικουμενική Σύνοδος, τοιχογραφία, Μονή Μεγίστης Λαύρας
Ο άγιος Βασίλειος, μωσαϊκό, Αγία Σοφία Κιέβου, 11ος αι.

Ο άγιος Γρηγόριος Θεολόγος, μωσαϊκό, Αγία Σοφία Κιέβου, 11ος αι.
Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης, μωσαϊκό, Αγία Σοφία Κιέβου, 11ος αι.

Διδακτική Ενότητα 2
Α. Κείμενα
Μέγας Αθανάσιος, *Περί της ενανθρωπήσεως του Λόγου,* 54, PG 25, 192B
Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Επιστολή Δ', Προς Νεστόριον β', PG* 77, 45B
Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Λόγος κατά των μη βουλομένων ομολογείν Θεοτόκον την Αγίαν Παρθένον Θ',* PG 76, 265B
Γρηγόριος Θεολόγος, *Επιστολή 101, Πρὸς Κληδόνιον,* PG 37, 181C
Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Επιστολή Α', Προς μοναχούς,* PG 77, 13BC
Έκθεσις πίστεως των Διαλλαγών [Κύριλλος Αλεξανδρείας], PG 77, 172CD και 176CD-177A
Όρος Πίστεως της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου
Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Θαλάσσιον, Περὶ Διαφόρων Απόρων της Αγίας Γραφής, Ερώτησις Ξ',* PG 90, 620CD
Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Μαρίνον,* PG 91, 32-36
Νικόδημος Αγιορείτης, «Απολογία τις υπέρ του εν τω Βιβλίω του αοράτου Πολέμου κειμένου σημειώματος περί τής Κυρίας Θεοτόκου», στο *Εγχειρίδιον Συμβουλευτικόν*, Βόλος 1969, σσ. 213-214
Β. Εικόνες
Η Γέννηση του Χριστού, μικρογραφία (σύγχρονη σύνθεση)
Η Υπαπαντή, μικρογραφία, Μηνολόγιο Βασιλείου Β΄, Βιβλιοθήκη Βατικανού, 11ος αι.
Ο Ευαγγελιστής Λουκάς ζωγραφίζει την Οδηγήτρια, φορητή εικόνα, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα, 16ος αι.
Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, τοιχογραφία, Μονή Ξενοφώντος, 1564
Ο άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας, Θεοφάνης ο Κρης, τοιχογραφία, Μονή Σταυρονικήτα, 1546
Ο αυτοκράρωρ Μαρκιανός - Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος, βυζαντινό χειρόγραφο, Μονή Βατοπαιδίου, 16ος αι.

Διδακτική Ενότητα 3
Α. Κείμενα
Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΜΕ΄, Εις το Άγιον Πάσχα,* 22, PG 36, 653
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 307-309
Γρηγόριος Παλαμάς, *Ομιλία ΙΑ΄*, 2, 3, Συγγράμματα τ. ΣΤ΄, έκδ. Β. Ψευτογκά, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 132-133
Β. Εικόνες
Η Σταύρωσις, φορητή εικόνα, Ανδρέας Παβίας, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα, 15ος αι.
Η Σταύρωσις, φορητή εικόνα, Δομήνικος *Θεοτοκόπουλος,* Μουσείο Πράντο, 1595-1600
Η Σταύρωσις, φορητή εικόνα, Βυζαντινό Μουσείο, Αθήνα, 14ος αι.
Η Ανάστασις, τοιχογραφία, Μονή της Χώρας, Κωνσταντινούπολη, 14ος αι.
Κλήση των μαθητών, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Η Θεοτόκος, μωσαϊκό (λεπτομέρεια), Αγία Σοφία Κιέβου, 11ος αι.
Η εκδίωξη των εμπόρων, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Η Ζωοδόχος Πηγή, φορητή εικόνα, ζωγράφος Άγγελος, Μονή Οδηγήτριας Ηρακλείου Κρήτης, 15ος αι.
Χριστός ένθρονος, μέρος τρίπτυχου, Γεώργιος Κλόντζας, 16ος αι.
Η εκδίωξη των εμπόρων, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, Νέα Υόρκη, 1571-76
Η θεραπεία του τυφλού, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, 1578

Διδακτική Ενότητα 4
Α. Κείμενα
Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Επιστολή Δ', Προς Νεστόριον β',* PG 77, 45BCD
Όρος Πίστεως της ΣΤ΄ Οικουμενικής Συνόδου
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 259
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 181
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Διαλεκτικά,* PG. 94, 616B
Συνοδικόν της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας, Λόγος Α΄*, Α, 16, PG 94, 1245A
Όρος Δογματικός της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας, Λόγος Β*, 14, PG 94, 1300BC
Β. Εικόνες
Ο Εμμανουήλ, τοιχογραφία, Μονή Φιλανθρωπηνών Ιωαννίνων, 16ος *αι.*
Η Γέννησις του Χριστού, βυζαντινό χειρόγραφο, Μονή Διονυσίου Αγίου Όρους, 11ος αι.
Η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος, φορητή εικόνα, Μουσείο Κορυτσάς, 1765
Η Ε΄ Οικουμενική Σύνοδος, τοιχογραφία, Μονή Ιβήρων, 1888
Ο Παντοκράτωρ, μωσαϊκό, Μονή της Χώρας, Κωνσταντινούπολη, 14ο αι.
Η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος, φορητή εικόνα ρωσικής τεχνοτροπίας
Ο θρίαμβος της Ορθοδοξίας - Η αναστήλωση των εικόνων, φορητή εικόνα, Βρεττανικό Μουσείο, 14-15ος αι.
Ιεράρχες [1], τοιχογραφία, Ναός Αγίου Γεωργίου Staro Nagorichno, 12-14ος αι.

Ιεράρχες [2], τοιχογραφία, Ναός Αγίου Γεωργίου Staro Nagorichno, 12-14ος αι.
Θεοτόκος η Αμόλυντος, φορητή εικόνα κρητικής τέχνης, 15ος αι.
Ο άγιος Μάξιμος Ομολογητής, τοιχογραφία, Μανουήλ Πανσέληνος, Πρωτάτο Αγίου Όρους, 14ος αι.
Ο άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός, Μονή Βαρλαάμ, Μετέωρα, 16ος αι.

Διδακτική Ενότητα 5
Α. Κείμενα
Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος κγ΄, 13,* Ε.Π.Ε., τ. 1, σ. 381
Κύριλλος Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις,* Εκδόσεις «Ετοιμασία» Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Καρέας, 1999
Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Θαλάσσιον, Περί Θεολογίας και της Ενσάρκου Οικονομίας του Υιού του Θεού,* 12, PG 90, 1088
Ισαάκ ο Σύρος, *Λόγοι Ασκητικοί, Λόγος ΛΕ΄*, έκδ. Μ. Πιράρ, Ι. Μ. Ιβήρων 2012, σ. 541
Ισαάκ ο Σύρος, *Λόγοι Ασκητικοί, Λόγος ΚΒ΄*, έκδ. Μ. Πιράρ, Ι. Μ. Ιβήρων 2012, 423
Γρηγόριος Νύσσης, *Περί του βίου Μωϋσέως,* PG 44, 429CD
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 99
Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία Δ΄, 12 και 21, *Περί δευτέρας παρουσίας,* Συγγράμματα, τ. ΣΤ΄, έκδ. Β. Ψευτογκά, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 75 και 79 (Ε.Π.Ε. τ. 9, σσ. 123-125, 133-135)
Νικόλαος Καβάσιλας, *Περί της εν Χριστώ ζωής,* 7, 92, PG 150, 720D
Αββάς Μακάριος, *Αποφθέγματα* 38, PG34, 257CD-260A
Β. Εικόνες
Η Ανάληψις, φορητή εικόνα, Βυζαντινό Μουσείο Αθήνας, 15ος αι.
Η Κοίμησις της Θεοτόκου, Ανδρέας Ρίτζος, φορητή εικόνα, Πινακοθήκη Sabaudo του Τορίνο, 15ος αι.
Η άνω Ιερουσαλήμ, σύγχρονη φορητή εικόνα, Αθηνά Αλεξοπούλου Παππά
Η Δευτέρα Παρουσία, φορητή εικόνα (λεπτομέρεια), Μονή Αγίου Παντελεήμονα Ηρακλείου Κρήτης, 17ος αι.
Η τελική κρίση, νωπογραφία, Μιχαήλ Άγγελος, Καπέλα Σιξτίνα, 16ος αι.
Ο Χριστός Ανανεωτής, Μάκης Βαρλάμης (σύγχρονη σύνθεση)
Ο Ευαγγελισμός (λεπτομέρεια, Η συμφωνία των αγγέλων), Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, Μουσείο Πράντο, 1596-1600
Πίετε εξ αυτού πάντες, τοιχογραφία, Άγιος Νικόλαος Ορφανός, Θεσσαλονίκη, 14ος αι.
Η Δευτέρα Παρουσία, Γεώργιος και Φράγκος Κονταρής, Μονή Βαρλαάμ, Μετέωρα, 1566
Ο Αμνός του Θεού, μωσαϊκό, Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα, 6ος αι.
Ο Αμνός του Θεού, ψηφιδωτό, Βασιλική Κοσμά και Δαμιανού, Ρώμη, 6ος αι.
Ο άγιος Σισώης, τοιχογραφία, Μονή Βαρλαάμ, Μετέωρα, 1566
Η Ανάσταση, φορητή εικόνα (σύγχρονη σύνθεση)

Θεματική Ενότητα 5
Η ετοιμασία του θρόνου, μωσαϊκό, Βασιλική Αγίου Μάρκου, Βενετία, 12ος αι.

Διδακτική Ενότητα 1
Α. Κείμενα
Μέγας Βασίλειος, *Περί του Αγίου Πνεύματος* PG 31, 1432
Μέγας Αθανάσιος, *Επιστολή προς Σεραπίωνα,* PG 26, 576
Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΛΔ΄, Εις τους απ' Αίγύπτου επιδημήσαντας,* PG 36, 251
Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ομιλία προ της εξορίας,* 1-2, PG 52, 427
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 45
Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Θαλάσσιον, Περί Θεολογίας και της Ενσάρκου Οικονομίας του Υιού του Θεού,* 87, PG 90, 1120
A. Schmeman, *Για να ζήσει ο κόσμος,* μτρφ. Ζ. Λορεντζάτος, εκδ. Αθηνά, Αθήνα 1970, σσ. 172-173
Αρχ. Σωφρόνιος, *Ο Γέροντας Σιλουανός,* Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Έσσεξ, 1978, σ. 542
Β. Εικόνες
Η βάπτιση του Χριστού, μωσαϊκό, Βαπτιστήριο Ραβέννας, 5ος αι.
Η Πεντηκοστή, μωσαϊκό (λεπτομέρεια), Μονή Οσίου Λουκά, 11ος αι.
Γρηγόριος Θεολόγος, φορητή εικόνα, Αντρέι Ρουμπλιόφ, 1408
Β΄ Οικουμενική Σύνοδος, μικρογραφία, Συλλογή ομιλιών Γρηγορίου Ναζιανζηνού, Εθνική Βιβλιοθήκη Γαλλίας, 9ος αι.
Οβελίσκος του Θεοδοσίου Α΄, γλυπτό (λεπτομέρεια), Κωνσταντινούπολη, 4ος αι.
Το μονόγραμμα του Χριστού, Ρωμαϊκή σαρκοφάγος (λεπτομέρεια), Μουσείο Βατικανού, 4ος αι.
Φιλοξενία Αβραάμ, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Η βάπτιση του Παύλου, Capella Palatina, Παλέρμο, 12ος αι.
Η ετοιμασία του θρόνου, μωσαϊκό, Βασιλική Αγίου Μάρκου, Βενετία, 12ος αι.
Η Αγία Τριάς, φορητή εικόνα, Ναός Αγίας Αικατερίνης Κήπων Ζακύνθου
Η Πεντηκοστή, μωσαϊκό (λεπτομέρεια), Μονή Οσίου Λουκά, 11ος αι.

Διδακτική Ενότητα 2
Α. Κείμενα
Ιερός Αυγουστίνος, *Περί της Τριάδος,* XV, XVII, 29

Ιερός Αυγουστίνος, *Λόγοι CCLVII, 4*
Ιερός Αυγουστίνος, *Περί της Τριάδος,* V, XIV, 15
Θωμάς Ακινάτης, *Contra errores Graecorum,* 32, Opuscula selecta, Παρίσι, 1981, σ. 584
Αναστάσιος Βιβλιοθηκάριος, *Προς διάκονον Ιωάννην,* PL 129, 560 D-561A
Γρηγόριος Θεολόγος, *Περί του Αγίου Πνεύματος,* 31, 8, Ε.Π.Ε. τ. 4, σ. 209
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 83
Μάξιμος Ομολογητής, *Πρὸς Θαλάσσιον, περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς,* PG 90, 672
Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Περί Αγίου Πνεύματος μυσταγωγίας,* 48, PG 102, 326B
Γρηγόριος Κύπριος, *Αντιρρητικὸς κατὰ Βέκκου,* 29, 8-21, Larchet, σ. 200 (Γρηγόριος Κύπριος, Περὶ ἐκπορεύσεως, PG 142, 274BC)
Γρηγόριος Παλαμάς, *Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος Α΄, 9,* Συγγράμματα, τ. Α΄, εκδ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. *36-37*
Γρηγόριος Παλαμάς, *Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος Α΄,* 29, Συγγράμματα, τ. Α΄, εκδ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 54-55
Μπόρις Μπομπρίνσκοϋ, *Το "Filioque", χθες και σήμερα, μτφρ.* Αρχιμ. Συμεών Κούτσας, «Εκκλησία» αρ. 7-8, Απρίλιος 1985, Αθήναι. Ανακτήθηκε από http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/bobrinskoy_filioque_3.html

Β. Εικόνες

Η Αγία Τριάς, αναγεννησιακή εικόνα, Marcelo Coffermans, Σεβίλλη, 1560
Η έριδα για τα Άχραντα Μυστήρια, τοιχογραφία, Ραφαήλ, 1509-1511
Ο Καρδινάλιος Ουμβέρτος, μικρογραφία σε χειρόγραφο, Βιβλιοθήκη Λατερανού, 13ος αι.
Ο Μιχαήλ Κηρουλάριος ένθρονος, βυζαντινή μικρογραφία, Χρονικόν Ιωάννη Σκυλίτζη, 12ος αι.
Ο άγιος Φώτιος, τοιχογραφία, Μονή Γκρατσάνιτσα, Κοσυφοπέδιο.
Ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς, τοιχογραφία, Μονή Βατοπαιδίου, 16ος αι.
Ο άγιος Μάρκος Ευγενικός, τοιχογραφία, Φώτης Κόντογλου, Ναός Αγ. Νικολάου Πατησίων, Αθήνα, 1963
Η Πεντηκοστή, μικρογραφία από μεσαιωνικό χειρόγραφο, Βιβλιοθήκη και Μουσείο Morgan
Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, ψηφιδωτό, S. Maria Travestere, 13ος αι.
Ο άγιος Αυγουστίνος, Philippe de Champaigne, 17ος αι.
Η Αγία Τριάς, (λεπτομέρεια), Μουσείο του Λούβρου, 15ος αι.
Η Σύνοδος του Τριδέντου, ζωγραφικός πίνακας, Μουσείο του Palazzo del Buonconsiglio, Trento, 1545-63
Ὁ άγιος Μάρκος Ευγενικός, φορητή εικόνα. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Αθήνα, 18ος αι.

Διδακτική Ενότητα 3

Α. Κείμενα

Ιγνάτιος Θεοφόρος, *Προς Μαγνησιείς*, XIII, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 183
Διδαχαί των Αποστόλων, IX, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σσ. 19-21
Ισαάκ ο Σύρος, *Λόγοι Ασκητικοί, Λόγος ΚΒ΄*, έκδ. Μ. Πιράρ, Ι. Μ. Ιβήρων 2012, σ. 420
Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις την προς Έφεσίους,* 1, 3, 2, PG 62, 26
Νικόλαος Καβάσιλας, *Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας,* 15, 5, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 22, σ. 93
Νικόλαος Καβάσιλας, *Περί της εν Χριστώ ζωής,* Δ, 6, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 22, σ. 419
Νικόλαος Καβάσιλας, *Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας,* 28, 1-2, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 22, σ. 141
Γρηγόριος Παλαμάς, *Τριάδες,* 3, 1, 27, Συγγράμματα τ. Α΄, έκδ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 639
Συμεών Νέος Θεολόγος, *Ευχή εις το Άγιον Πνεύμα,* έκδ. Ι. Μονής Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου, Κάλαμος Αττικής. Ανακτήθηκε από: http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/symeon_euchi.html
Φώτης Κόντογλου, *Ο πολυαγαπημένος άγιος Σεραφείμ του Σάρωφ,* Ἀσάλευτο Θεμέλιο, εκδ. Ἀκρίτας, Αθήνα 1996. Ανακτήθηκε από: http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/fwths_kontogloy/o_agios_serafeim_toy_sarwf.htm

Β. Εικόνες

Θεοτόκος η Βάτος, σύγχρονη εικαστική σύνθεση
Η ετοιμασία του Θρόνου, Ναός Αγίου Παντελεήμονα Νερέζι, 12ος αι.
Η Θεία Λειτουργία, φορητή εικόνα, Φιλόθεος Σκούφος, Μονή Υπεραγίας Θεοτόκου, Κέρκυρα, 1665
Η Θεία Λειτουργία, φορητή εικόνα, Μιχαήλ Δαμασκηνός, 16ος αι.
Ο Μέγας Αρχιερεύς, φορητή εικόνα, Μονή Γωνιάς Κισάμου, 15ος αι.
Η ετοιμασία του θρόνου, μωσαϊκό, Βαπτιστήριο Ραβέννας, 5ος αι.
Η Πεντηκοστή, Duccio di Buoninsegna, Φλωρεντία, 1308-1311
Α΄ Οικουμενική Σύνοδος, τοιχογραφία, Ναός Αγίου Νικολάου, Μύρα Λυκίας
Σκηνές από τον βίο του οσίου Συμεών του Στυλίτη, μικρογραφία, χειρόγραφο Μονής Εσφιγμένου, 11ος αι.
Όσιος Μακάριος Ο Ρωμαίος, Σκήτη Αγίας Άννης, Άγιο Όρος, 18ος αι.

Θεματική Ενότητα 6

Ο Χριστός Άμπελος, φορητή εικόνα, Άγγελος Ακοτάντος, 15ος αι.

Διδακτική Ενότητα 1

Α. Κείμενα

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Εφεσίους,* XIII, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 171
Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Εφεσίους*, IV, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 165
Ιγνάτιος Ανιοχείας, *Πρός Σμυρναίους,* VIII-IX, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 213
Ειρηναίος Λυώνος, *Κατά αιρέσεων,* Δ', 18, PG 7, 1028
Κλήμης, *Α΄ Επιστολή προς Κορινθίους,* XLII, 1-5, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 115
Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις την αγίαν Πεντηκοστήν,* 1-2, PG 50, 453-455
Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις την Α' Κορινθίους, Ομιλία* 1, 1-2, PG 61,13
Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016)

Β. Εικόνες

Η κλήση των μαθητών, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Η Πεντηκοστή, φορητή εικόνα, Μονή Αγίου Νεοφύτου, Κύπρος
Καθεδρικός Ναός Μονρεάλε (εσωτερική άποψη), 12ος αι.
Οι δώδεκα Απόστολοι, φορητή εικόνα
Η Θεία Λειτουργία, τοιχογραφία, Φράγγος Κατελάνος, Μονή Φιλανθρωπηνών, Ιωάννινα, 1542
Ιεράρχες, τοιχογραφία, Μεγάλο Μετέωρο, 1552

Διδακτική Ενότητα 2

Α. Κείμενα

Διονύσιος Αρεοπαγίτης, *Περί εκκλησιαστικής ιεραρχίας* 3, 2, έκδ. Π. Χρήστου, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 3, σσ. 365-369
Κύριλλος Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις Φωτιζομένων,* ΙΖ΄, 29· 35
Μέγας Βασίλειος, *Εις Ψαλμούς 45,* 4, PG 29, 421C
Νικόλαος Καβάσιλας, *Εις την θείαν Λειτουργίαν* ΛΗ', έκδ. Π. Χρήστου, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 22, σσ. 187-191
Νικόλαος Καβάσιλας, *Λόγοι Δ΄,* 10-11, έκδ. Π. Χρήστου, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 22, σσ. 425-427
Νικόλαος Καβάσιλας, *Λόγοι Β΄,* 15-18, έκδ. Π. Χρήστου, Ε.Π.Ε., Φιλοκαλία, τ. 22, σσ. 323-327
Αρχιμ. Βασίλειος, *Εισοδικόν,* Αρχιμ. Βασιλείου, *Εισοδικόν,* Ι. Μ. Σταυρονικήτα, 1978, σσ. 21, 38

Β. Εικόνες

Η Θεία Λειτουργία, τοιχογραφία, Φράγγος Κατελάνος, Μονή Φιλανθρωπηνών, Ιωάννινα, 1542
Η βάπτιση του Κορνήλιου, ανάγλυφο (λεπτομέρεια), ορειχάλκινη Κολυμβήθρα Αγ. Βαρθολομαίου, Βέλγιο, 10ος αι.
Φωτογραφία σφραγίδας πρόσφορου, σύγχρονη φωτογραφία (λεπτομέρεια)
Η ναυς της Εκκλησίας, σύγχρονη εικόνα
Ο Μυστικός Δείπνος – Ο Νιπτήρ, τοιχογραφία, Θεοφάνης ο Κρης, Μονή Σταυρονικήτα, 1546
Άγιος Θεόδωρος ο Τήρων, τοιχογραφία, Μανουήλ Πανσέληνος, Πρωτάτο Αγίου Όρους, 14ος αι.
Άγιος Θεόδωρος ο στρατηλάτης, τοιχογραφία, Μανουήλ Πανσέληνος, Πρωτάτο Αγίου Όρους, 14ος αι.
Η Άκρα Ταπείνωσις, σύγχρονη τοιχογραφία, Μιχαήλ Αλεβιζάκης, 1730
Αντιμήνσιο, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα, 1730

Διδακτική Ενότητα 3

Α. Κείμενα

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Σμυρναίους,* VIII, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 213
Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Φιλαδελφείς,* IV, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 203
Σύμβολο της Πίστεως Αθανασίου Αλεξανδρείας
Ερμάς, *Ποιμήν, Όρασις β΄,* IV
Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Μαγνησιείς,* VII, 1, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 179
Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις Κολοσσαείς, Ομιλία Γ΄*, PG 62, 323-4
Κανών Α΄ της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου
Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις την αγίαν Πεντηκοστήν,* Α, 4, PG 50, 458-59
Μέγας Βασίλειος, *Ερμηνεία εις τον ΜΕ Ψαλμόν,* PG 29, 423-4
Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016)
Νίκος Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία,* τ. Β΄, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 386-387

Β. Εικόνες

Το σύνθρονο Αγίας Ειρήνης Κωνσταντινουπόλεως, σύγχρονη φωτογραφία
Παλαιοχριστιανικό Βαπτιστήριο, σύγχρονη φωτογραφία, Εκατονταπυλιανή Πάρου, 4ος αι.
Συλλειτουργούντες Ιεράρχες [1], τοιχογραφία, Μονή Decani, Κοσσυφοπέδιο, 14ος αι.
Συλλειτουργούντες Ιεράρχες [2], τοιχογραφία, Μονή Decani, Κοσσυφοπέδιο, 14ος αι.
Η Αγία Σκέπη, σύγχρονη φορητή εικόνα ρωσικής τεχνοτροπίας
Οι άγιοι Πάντες, φορητή εικόνα ρωσικής τεχνοτροπίας, Μόσχα, 16ος αι.
Λιτανεία, μικρογραφία, Βιβλιοθήκη Βατικανού, 11ος αι.

Η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος, φορητή εικόνα ρωσικής τεχνοτροπίας (λεπτομέρεια)

Διδακτική Ενότητα 4

Α. Κείμενα

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Ρωμαίους, Προοίμιο*, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 193

Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία, Δ΄*, 23, 9-10, Ε.Π.Ε., τ. 2, σ. 83

Ειρηναίος Λυώνος, *Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως,* (Adversus haereses), III,3,2 (Απόδοση Ειρηναίου Χατζηεφραιμίδη, Αγίου Ειρηναίου επισκόπου Λουγδούνου, Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως, Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια, σ. 192)

Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή* 70, 1, *Ανεπίγραφος περί συνόδου,* Ε.Π.Ε., τ. 2, σσ. 14-17

Μέγας Αθανάσιος, *Απολογητικός κατά Αρειανών,* 35, 1, PG 25, 305-308

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ιννοκεντίω Επισκόπω Ρώμης,* PG 52, 535-536

Μέγας Βασίλειος, *Επιστολή 69, Αθανασίω επισκόπω Αλεξανδρείας* 69, 1

Ιννοκέντιος Ρώμης, *Επιστολή προς Ιωάννην Κωνσταντινουπόλεως,* PG 52, 537-538

Κανών ΣΤ΄ της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου

Κανών Γ΄ της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου

Κανών ΙΖ΄ της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Κανών ΛΣΤ΄ της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου

Κανών ΣΤ΄ της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου

Α' Βατικανή Σύνοδος, *Δογματικό σύνταγμα «Pastor aeternus»*

Απάντησις της εν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου (1895) προς τον Πάπα Λέοντα ΙΓ΄, Εγκύκλιος Πατριαρχική και συνοδική, στο Ιωάννου Καρμίρη, *Τα Δογματικά και συμβολικά μνημεία,* τ. ΙΙ, Εν Αθήναις [2]1962, σσ. 938-940

Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ορθοδόξου Εκκλησίας, *Σχέσεις της Ορθοδόξου Εκκλησίας προς τον λοιπόν χριστιανικόν κόσμον*

Πάπας Φραγκίσκος, *Ομιλία στην 50ή επέτειο από τη σύσταση της Συνόδου των Επισκόπων.* Ανακτήθηκε από: http://ieramonilazariston.gr/50h-epeteios-apo-th-sustash-ths-sunodou-twn-episkopwn

Β. Εικόνες

Ο Πάπας Σίλβεστρος Α΄ και ο Μέγας Κωνσταντίνος, νωπογραφία, Βασιλική του Quattro Coronati, Ρώμη, 1247

Η Πεντηκοστή, πίνακας, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, Μουσείο Πράντο, 1596-1600

Η Πεντηκοστή, τοιχογραφία, Giotto di Bondone, Capella Scrovegni, Πάδουα, 1304-1306

Η Πεντηκοστή, σύγχρονη εικαστική σύνθεση, Ladislav Záborský

Ο απόστολος Πέτρος ευλογεί τον πάπα Λέοντα Γ΄ και τον Μέγα Κάρολο, μωσαϊκό, Βασιλική Λατερανού, Ρώμη

Ο θρίαμβος του αγίου Θωμά Ακινάτη, Benozzo Gozzoli, 1420-1497

Μαρτίνος Λούθηρος, πίνακας, Lucas Cranach the Elder, 1529

Διδακτική Ενότητα 5

Α. Κείμενα

Διαταγές των Αγίων Αποστόλων, Βιβλίον Ζ΄, κε΄, Εὐχαριστία μυστική

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Προς Τραλλιανούς,* 6,1, στο έργο *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, μτφρ. Β. Μουστάκη, εκδ. Αστήρ-Παπαδημητρίου, Αθήνα 1953, σ. 187

Ειρηναίος Λυώνος, *Κατά αιρέσεων,* Δ', 18. PG 7, 1028

Ειρηναίος Λυώνος, *Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως,* Α, 1, 2, 2

Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Εις το κατά Ιωάννην,* ΙΑ΄, PG 74, 560

Κύριλλος Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις* 18, 23-28, PG 33, 1044-48

Κανών Δ΄ της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου

Κανών Ε΄ της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* Κείμενο-Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 351-353

Γρηγόριος Παλαμάς, *Αντιρρητικός προς Ακίνδυνον,* 5, 17, 68, Συγγράμματα, τ. Γ΄, έκδ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 337

Γρηγόριος Παλαμάς, *Ομιλία ΙΕ΄, 12,* Συγγράμματα, τ. ΣΤ΄, έκδ. Β. Ψευτογκά, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 180 (Ε.Π.Ε., τ. 9, σ. 417)

Μητρ. Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, *Έργα Α΄, Εκκλησιολογικά μελετήματα*, εκδ. Δόμος-Εν πλω, Αθήνα 2016, σ. 689-690

Β. Εικόνες

Βημόθυρα, ξυλόγλυπτο, Βυζαντινό Μουσείο, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, Λευκωσία, 18ος αι.

Βημόθυρα, Μονή Προδρόμου, Ανατολή Αγιάς, 16ος αι.

Βημόθυρα, ξυλόγλυπτο, Βυζαντινό Μουσείο, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, Λευκωσία, 1852

Τέμπλο, ξυλόγλυπτο, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα, 17-18ος αι.

Οι άγιοι Πάντες, φορητή εικόνα ρωσικής τεχνοτροπίας, Μόσχα, 16ος αι.

Ο ασπασμός Πέτρου και Παύλου, φορητή εικόνα, Μονή Πάτμου, 16ος αι.

Ο Μελισμός και δύο Άγγελοι, σύγχρονες τοιχογραφίες, Ναός Αγίου Τίτου, Ηράκλειο Κρήτης

Ο Μυστικός Δείπνος, σύγχρονη εικαστική δημιουργία, Lyuba Yatskiv, 2016

Οι Αίνοι, τοιχογραφία, Ναός Αγίου Μηνά, Μονοδένδρι Ιωαννίνων, 1619/20

Θεματική Ενότητα 7

Το μονόγραμμα του Χριστού, τοιχογραφία σε χριστιανικό τάφο, Θεσσαλονίκη, 4ος αι.

Η Ανάστασις, μωσαϊκό, Μονή Οσίου Λουκά, 11ος αι.
Ιχθύς Ζώντων, χριστιανικό επιτύμβιο, Επιγραφικό Μουσείο, Ρώμη, 3ος αι.

Διδακτική Ενότητα 1
Α. Κείμενα
Διδαχή των 12 Αποστόλων, Χ, 5
Μάξιμος Ομολογητής, *Προς Θαλάσσιον,* 60, PG 90, 621, 624
Μάξιμος Ομολογητής, *Μυσταγωγία,* Η΄-Ι΄, ΙΔ΄-ΚΑ΄
Αρχ. Σωφρόνιος, *Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστί, εκδ.* Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Έσσεξ, 1993, σ. 365
Φ. Ντοστογιέφσκι, *Αδελφοί Καραμάζωφ,* Επίλογος, κεφ. ΙΙΙ, Εισαγωγή-Επιμέλεια Έλλη Αλεξίου, μτφρ. Δ. Κωστελένος, εκδ. Βιβλιοθήκη για Όλους, Αθήνα 1991, σ. 741
Φώτης Κόντογλου, *Πονεμένη Ρωμιοσύνη,* εκδ. Αστήρ» Αλ. & Ε. Παπαδημητρίου, Αθήνα 1989, σσ.102-103
Β. Εικόνες
Η Ανάληψις, μωσαϊκό, Καθεδρικός Μονρεάλε, 12ος αι.
Το θαύμα του πολλαπλασιασμού των άρτων, μωσαϊκό, Άγιος Απολλινάριος ο νέος, Ραβέννα, 6ος αι.
Ο Μυστικός Δείπνος, μωσαϊκό, Άγιος Βιτάλιος ο νέος, Ραβέννα, 6ος αι.
Η Χώρα των Ζώντων, μωσαϊκό, Μονή της Χώρας, Κωνσταντινούπολη, 1315-1320
Ο όσιος Ιάκωβος ο ασκητής, Μηνολόγιον Βασιλείου, Βιβλιοθήκη Βατικανού, 10-11ος αι.
Οι άγιοι Δημήτριος και Γεώργιος, τοιχογραφία, Μονή Χιλανδαρίου, Άγιο Όρος, 17ος αι.
Η είσοδος της Κιβωτού της Διαθήκης, τοιχογραφία, Μονή Φιλανθρωπηνών Ιωαννίνων, 16ος *αι.*
Ο Μυστικός Δείπνος, τοιχογραφία, Μεγάλο Μετέωρο, Μετέωρα, 1483
Ο Χριστός στον Παράδεισο, μωσαϊκό, Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα, 6ος αι.
Χριστός και Απόστολοι, μωσαϊκό, Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα, 6ος αι.

Διδακτική Ενότητα 2
Α. Κείμενα
Ειρηναίος Λυώνος, *Κατά Αιρέσεων,* V, 4
Ειρηναίος Λυώνος, *Κατά Αιρέσεων,* V, 12, 2
Ωριγένης, *Περί αρχών,* 2, 10, 8
Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις Εφεσίους, Ομιλία ΙΗ΄,* PG 62, 124
Γρηγόριος Παλαμάς, *Κεφάλαια φυσικά,* 61, PG 150, 1165D-1165A
Γρηγόριος Νύσσης, *Περί ψυχής και αναστάσεως,* PG 46, 104B
Μάξιμος Ομολογητής, *Πεύσεις και αποκρίσεις και ερωτήσεις,* PG 90, 796AB
Ιωάννης Δαμασκηνός, *Κατά Μανιχαίων διάλογος,* PG 94, 1545D-1548A
Paul Evdokimov, *Το Άγιο Πνεύμα στην Ορθόδοξη Παράδοση,* έκδ. Εκκλ. Ίδρ. «Ο Ευαγγελιστής Μάρκος», Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 139-144
Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *«Αμαρτίας φάντασμα», στο Άπαντα Παπαδιαμάντη,* τ. 3ος, κριτική έκδοση, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1984, σ. 230.
Νίκος Καρούζος, *«Διάλογος πρώτος», Τα Ποιήματα Α΄*(1961-1978), εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1993, σ. 46
Β. Εικόνες
Γυναίκες μάρτυρες, Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα, 6ος αι.
Ο Χριστός Παντοκράτωρ, τοιχογραφία (λεπτομέρεια), Μονή Βαρλαάμ, Μετέωρα, 16ο αι.
Η Κοίμησις της Θεοτόκου, φορητή εικόνα, Ανδρέας Ρίτζος, 15ος αι.
Οι άγιοι Πάντες, φορητή εικόνα, 18ος αι.
Το μονόγραμμα το Χριστού, τοιχογραφία, Βρετανικό Μουσείο, 4ος αι.
Ο Χριστός το Α και το Ω, τοιχογραφία, Κατακόμβη Αγίας Δομιτίλας, 3-4ος αι.
Ο Μελισμός, τοιχογραφία, Μονή Decani, Κοσσυφοπέδιο, 14ος αι.
Η ετοιμασία του θρόνου, τοιχογραφία, Μητρόπολη Μυστρά, 1270-1285
Η Μέλλουσα κρίση, νωπογραφία (λεπτομέρεια), Jean Cousin, 1585

Παράρτημα
Το μονόγραμμα του Χριστού, γλυπτό σε σαρκοφάγο, Μουσείο Βατικανού, 4ος αι.

Έκφραση ευχαριστίας
Ευχαριστούμε θερμά όλους όσοι παραχώρησαν εικαστικό υλικό για τις ανάγκες της παρούσας έκδοσης η οποία προορίζεται αποκλειστικά για διδακτική χρήση.
Ιδιαιτέρως ευχαριστούμε τον θεολόγο-φιλόλογο **Γεώργιο Παπαδόπουλο,** ο οποίος έθεσε στη διάθεση των συντακτών το εικαστικό του αρχείο σε ψηφιακή μορφή, καθώς επίσης διάβασε όλα τα κείμενα και συνέβαλε με πολύτιμες φιλολογικές παρατηρήσεις.
Τέλος, ευχαριστούμε τον θεολόγο-φιλόλογο **Ιωάννη Τσερεβελάκη**, για τη συνδρομή του στη συμπερίληψη ορισμένων λογοτεχνικών κειμένων.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

LOSSKY VL., *Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη [2]1973.

LOSSKY VL., *Ορθόδοξη Θεολογία, Μια εισαγωγή*, μτφρ. Ι. Ροηλίδης, εκδ. Κέντρου Μελετών Ι.Μ. Κύκκου, Λευκωσία 2002.

SCHMEMANN A., *Εξ ύδατος και Πνεύματος, Λειτουργική μελέτη του Βαπτίσματος*, μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1984.

WARE ΚΑΛ., *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1996.

WARE ΚΑΛ., *Ο ορθόδοξος δρόμος*, μτφρ. Μαρία Πάσχου, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα [6]1994.

ΑΓΙΟΣ ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ ΤΟΥ ΤΣΕΛΙΕ (ΠΟΠΟΒΙΤΣ), *Δογματική – Ορθόδοξη Φιλοσοφία της Αληθείας*, εκδ. Ι.Μ. Βατοπεδίου Αγ. Όρους, 2019.

ΑΓΟΡΑΣ Κ., ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤ., ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ Ν., ΦΩΤΙΟΥ ΣΤ., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας, Τόμος Α΄, Δόγμα, Πνευματικότητα και ΄Ηθος της Ορθοδοξίας*, έκδ. Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα 2002.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, *Εκκλησία και Εσχατολογία* (επιμ. Π. Καλαϊτζίδης), εκδ. Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος [2]2024.

ΒΛΑΧΟΣ ΙΕΡ. (Μητρ. Ναυπάκτου), *Όσοι πιστοί*, εκδ. Ι. Μ. Γενεθλίου της Θεοτόκου, Λεβαδειά.

ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤ., *Βίος και λόγος στην ησυχαστική παράδοση, Δοκίμια θεολογικής γνωσιολογίας*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2016.

ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤ., *Κοινωνία εσχάτων, Δοκίμια εσχατολογικής οντολογίας,* εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2016.

ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤ., *Κοινωνία θεώσεως, Η σύνθεση Χριστολογίας και Πνευματολογίας στο έργο του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά,* εκδ. Δόμος, Αθήνα 2001.

ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤ., *Μαθήματα Δογματικής Θεολογίας, Ερμηνευτικά σχόλια στο Σύμβολο της Πίστεως,* εκδ. Δόμος, Αθήνα 2021.

ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ ΧΡ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, εκδ. Δόμος, [1]1983, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα [12]2016.

ΕΥΔΟΚΙΜΩΦ Π., *Η Ορθοδοξία*, μτφρ. Α. Μουρτζόπουλου, εκδ. Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1972.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩ. (Μητρ. Περγάμου), «Το είναι του Θεού και το είναι του ανθρώπου», *Σύναξη* 37/1991, σ. 11-36.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩ. (Μητρ. Περγάμου), «Χριστολογία και ύπαρξη», *Σύναξη* 2/1982, σ. 9-20.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩ. (Μητρ. Περγάμου), *Έργα Α΄, Εκκλησιολογικά Μελετήματα*, επιμ. Σταύρου Γιαγκάζογλου, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2016.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩ. (Μητρ. Περγάμου), *Έργα Α΄, Ελευθερία και ύπαρξη, Η μετάβαση από τον αρχαίο στον χριστιανικό Ελληνισμό*, εισαγωγή- επιμ. Σταύρου Γιαγκάζογλου, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2018.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩ. (Μητρ. Περγάμου), *Ευχαριστίας Εξεμπλάριον, Κείμενα Εκκλησιολογικά και Ευχαριστιακά,* εκδ. Ευεργέτις, Μέγαρα 2006.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩ. (Μητρ. Περγάμου), *Η κτίση ως Ευχαριστία, Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας,* εκδ. Πορφύρα, Αθήνα 2019.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩ. (Μητρ. Περγάμου), *Θέματα Εκκλησιολογίας* (επιμ Στ. Γιαγκάζογλου), έκδ. Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1991.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩ. (Μητρ. Περγάμου*), Μαθήματα Χριστιανικής Δογματικής*, εκδ. Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1984-87.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩ., «Από το προσωπείον εις το πρόσωπον. Η συμβολή της πατερικής θεολογίας εις την έννοιαν του προσώπου», στον συλλογικό τόμο *Χαριστήρια εις τιμήν του Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Μελίτωνος*, εκδ. Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 287-323· *Ίνδικτος*, τεύχος 9,

ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Πιστεύω εις ένα Θεόν: Ματιές στο ορθόδοξο δόγμα με βάση το ιερό σύμβολο της πίστεως*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1993.

ΘΕΡΜΟΣ Β., *Το ξεχασμένο μυστήριο*, έκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2003.

ΛΟΣΚΥ Β., *Ορθόδοξη Θεολογία, Μια εισαγωγή*, μτφρ. Ιω. Ροηλίδης, εκδ. Κέντρο Μελετών Ι. Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2002.

ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, Τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1985, 2005 (Τόμ. Γ΄).

ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ Γ., *Το Σύμβολον της Πίστεως*, εκδ. Επέκταση, Κατερίνη

ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., *Διερχόμενοι διά του ναού, Μαθήματα κατήχησης για ενηλίκους*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2009.

ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., *Εις Πνεύματος Αγίου κοινωνίαν, Προσεγγίσεις στη Θεία Λειτουργία*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2013.

ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., *Σχόλια στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2017.

ΜΠΑΘΡΕΛΛΟΣ Δ., *Σχεδίασμα Δογματικής Θεολογίας με βάση το συγγραφικό έργο του αγίου Συμεών Θεσσαλονίκης (1429)*, εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2008.

ΝΕΛΛΑΣ Π., «Λύτρωση ή Θέωση; Το ερώτημα του Ανσέλμου "Γιατί ο Θεός έγινε άνθρωπος" και ο Νικόλαος Καβάσιλας», *Σύναξη* 6/1983, σσ. 17-38.

ΝΕΛΛΑΣ Π., *Ζώον θεούμενον, Προοπτικές για μία ορθόδοξη κατανόηση του Ανθρώπου*, εκδ. Εποπτεία, Αθήνα 1979.

ΡΩΜΑΝΙΔΗΣ Ιω., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, Τόμοι Α΄+Β΄, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1981.

ΡΩΜΑΝΙΔΗΣ Ιω., *Το προπατορικόν αμάρτημα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα ^{2}1989.

ΣΜΕΜΑΝ Αλ., «Εισαγωγή εις την Λειτουργίαν», στον συλλ. τόμο *Η Λειτουργία μας*, εκδ. Ζωή, Αθήναι 1967.

ΣΜΕΜΑΝ Αλ., «Θεολογία και Ευχαριστία», στον συλλ. τόμο *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή*, εκδ. Ζωή, Αθήναι 1962 και εκδ. Τήνος, Αθήνα 2004.

ΣΜΕΜΑΝ Αλ., *Για να ζήσει ο κόσμος*, πρόλ. και μτφρ. Ζήσιμος Λορεντζάτος, Σειρά «Σύνορο», εκδ. Αθηνά, Αθήνα 1970 και εκδ. Δόμος, Αθήνα 1978.

ΣΜΕΜΑΝ Αλ., *Ευχαριστία, Το Μυστήριο της Βασιλείας,* μτφρ. Ι. Ροηλίδη, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα ^{2}2000.

ΣΤΑΝΙΛΟΑΕ Δ., *Η περί Θεού ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία*, μτφρ. Κ. Coman, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2011.

ΣΤΑΝΙΛΟΑΕ Δ., *Ο Θεός, ο κόσμος και ο άνθρωπος, Εισαγωγή στην ορθόδοξη δογματική θεολογία*, μτφρ. Κ. Coman, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1990.

ΤΣΙΓΚΟΣ ΒΑΣ., *Δογματική της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, εκδ. Ostracon, Θεσσαλονίκη 2017.

ΦΕΙΔΑΣ ΒΛ., *Εκκλησιολογία μεταξύ Χριστολογίας και Πνευματολογίας υπό το φως της πατερικής παραδόσεως*, Αθήναι 2018.

ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ Γ., *Θέματα Ορθοδόξου Θεολογίας*, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα ^{3}1989.

ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ Γ., *Το σώμα του ζώντος Χριστού*, μτφρ. Ιω. Παπαδόπουλου, εκδ. Αρμός, Αθήνα ^{2}1999.

ΧΟΠΚΟ Θ., *Δόγμα και λατρεία, Βασικό εγχειρίδιο για την ορθόδοξη πίστη*, τόμος 1^{ος}, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2014.

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Κωδικός Βιβλίου: 0-52-0008
ISBN 978-960-06-6222-1

ΙΤΥΕ "ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ"
ινστιτουτο τεχνολογιας υπολογιστων & εκδοσεων

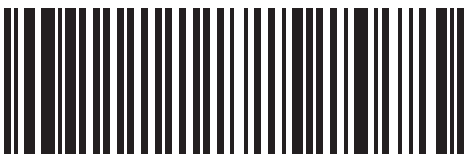

(01) 000000 0 52 0008 5